

Ahmet Qeriqi

BURGU

Redaktor
Adem Demaçi

Ballina
Shpend Qeriqi

Faqosja
Hekuran Kadolli

AHMET QERIQI

BURGU

(Roman)

Botues:
RADIO - KOSOVA E LIRË

Prishtinë
2004

Adem Demaçi

Një vepër faktografike e një periudhe të mundimshme...

Kjo vepër, e shkruar nga Ahmet Qeriqi, nuk është as roman i mirëfilltë, as dramë apo skenar filmi i mirëfilltë, por një libër shumë i mirë në të gjitha këto gjini ngapak dhe një tërësi artistike tërheqëse.

Vlera më e madhe e këtyre rrëfimeve është se këtu kemi të pasqyruar një faktografi autentike dhe kronologjike të një periudhe fort të rëndësishme e dramatike të veprimtarisë sonë politike, atdhetare e çlirimtare.

Përmes këtyre kujtimeve krijuese pasqyrohen shumë anë të ecurisë së lëvizjes sonë politike. Përmendet një shumësi emrash të veprimtarëve të shquar në funksion të lirisë, të pavarësisë, të demokracisë e të humanizmit nga hapësira shqiptare.

Autori, me një sinqeritet që është për çdo lëvdatë, përshkruan një gamë tipash-veprimtarësh politikë nga të gjitha grupmoshat e situatat. Ka këtu rrëfime tipike nga burgjet serbe në të cilat i flaknin atdhetarët tanë.

Libri bëhet shumë i ardhur dhe fort tërheqës kur në këto përjetime të vështira e rëqethëse marrin pjesë edhe shumë aktorë të tjerë, pjesëtarë të kombeve, sikur e quanim të “Burgut të popujve”.

Falë këtyre kujtimeve autentike, ne, sot, e kemi më lehtë të kuptojmë shumë dukuri të dobësive, por edhe të vlerave të veprimeve tona politike. Nga këto rrëfime të shtruara në mënyrë të thjeshtë, por besnike, mund të shi-

het e të vlerësohet shkalla e pjekurisë dhe e papjekurisë sonë politike, e cila kaloi dhe po kalon edhe sot nëpër sprova të mundimshme, nëpër sfida të rrezikshme dhe nëpër furtuna me plot theqafje lokale e gjithëshqiptare.

Këto kujtime të rrjedhshme të fusin në një pjesë të asaj bote plot me heroizma të vogla e të mëdha, plot me qyqarllëqe të vogla e të mëdha të njerëzve të vegjël e të mëdhenj, pa të cilët nuk do të krijohesh tharmi i paasgjësueshëm i atdhedashurisë së pamposhtur shqiptare, por edhe dimensionit i dashurisë gjithënjëzore.

Për të gjitha këto do të gjeni ilustrime të mrekullueshme në këtë vepër.

Nga arratia në burg

Dimrin e vitit 1982 Eknat Malmiri e kalon ilegalisht në Qytezë. I ati i kishte rregulluar me kujdes të veçantë një strehimore të nëndheshme, nën bodrumin e punëtorisë. Gjatë ditës qendronte në një paradhomë të vogël. Për kthinën e tij në atë vend ilegal dinte vetëm babai, bashkëshortja dhe njëri nga vëllezërit. Ngushtimi i hapësirës, mungesa e lëvizjes në natyrë, shkëputja e terësishme e lidhjeve me shokët, ndikuan keq në disponimin shpirtëror të Eknatit. Kthina ku i kalonte ditët dhe netët e gjata në vetmi, ishte një burg i improvizuar. Megjithatë dallimi mes asaj kthine dhe burgut ishte i madh. Ndoshej në kontakt të vazhdueshëm me familjen, të cilën po ashtu e kishte rrezikuar, por ishte tejet i sigurt se në rast të rrethimit të shtëpisë nga policia, ai për pak çaste do t'i zhdukte gjurmët.

Më 11 prill 1982, heret në mëngjes, forcat e stacionit policor të Fortesës dhe të Qytezës, në krye me Muhgagin, Adgogun, pastaj policia vendore e udhëhequr nga Has Milici dhe disa policë serbë, e rrethojnë shtëpinë e Zan Malmirit në Qytezë. Fillimisht ata arrestojnë, babanë e Eknatit, Zanin, dhe vëllezërit e Eknatit, të cilët duarlidhur i nisin në drejtim të Malmirit. Në momentet e depërtimit të policisë në shtëpi, bashkëshortja Rija kishte arritur ta lajmërojë Eknatin, i cili me shpejtësi ishte futur në strehimore.

Pas dy orë kontrollimi, policët ishin larguar nga shtëpia, ndërkohë që ishte rrethuar shtëpia e xhaxhait të tij në Malmir, ku Eknati kishte qëndruar deri në fillim të dimrit. Po atë ditë, me pretekst për të zbuluar vendqëndrimin e tij, policët kishin kontrolluar edhe në disa shtëpi të tjera në Qytezë dhe në fshatrat: Petraj e Robaj.

Shërbimi sekret serb, sipas planit paraprak kishte bastisur edhe dy shtëpi të denoncuesve, me qëllim të caktuar. Kryefamiljari i një shtëpie në lagjen e dajallarëve të Eknatit në Robaj, Cak Bani, tridhjetë vjet i kishte shërbyer me besnikëri regjimit. Ai së bashku me dajën e vet, Braho Robi, kishte marrë pjesë në zbulimin dhe likuidimin e disa luftëtarëve më të dalluar të Lëvizjes Nacional Demokratike Shqiptare, gjatë viteve 1945-1949 në mesin e tyre edhe të kushërinjve dhe të të afërmëve të vet. Eknat Malmiri, nga burime të sigurta kishte dijeni për veprimtarinë denoncuese të Cak Banit. Kishte hetuar me kohë se edhe dajallarët e tij dinin gjithçka për veprat monstruoze të kushëririt të tyre, por kurrë nuk kishte arritur ta kuptonte përse mbanin me te lidhje të ngushta të një afërie të pazakonshme, gati të neveritshme. Nuk e kishte zbërthyer dot dyftyresinë dhe hipokrizinë e tyre. Si kishte ndodhur që ata dinin mirëfilli se kush ua kishte vrarë vëllezërit e baballarët dhe jo vetëm që nuk i kishin shkëputur lidhjet me Cak Banin, por ishin vënë krejtësisht nën urdhrat e tij? Nuk e kuptonte dot, përse vepronin ashtu, nga frika, apo ngase edhe ata mund t`ia kishin shitur shpirtin djallit, si shumë të tjerë në ato kohë tepër të vështira për disa familje në Kosovë.

Përmes Cak Banit, udbashët si Zhivko Mitroviq, Sava Shubat, Nikollë Panti, Braho Robi e të tjerë kishin shkuar sa e sa herë në dreka dhe në darka, për dasma dhe ngushëllime pikërisht në familjet e viktimave. Shkonin e vinin për vizita, me qëllim për t`i komprometuar në sy të popullit edhe në lagjen e Graçëve të fshatit Robaj ku kishin vrarë katër burra, te Domenikët ku kishin martirizuar po ashtu katër burra, te Deragët ku kishin vrarë një çift të njohur të bashkëshortëve nga Breglumi te Hoxhollët, Gorancët e te shumë të tjerë.

Në vitin 1981, Cak Bani, kishte përkrahur publikisht kërkesat e rinisë studentore. Ai kishte depërtuar edhe në

mesin e ilegales. Ishte karrem i rrezikshëm, në të cilin kishte llogaritur pa masë Shërbimi sekret jugosllav. Bastisja e shtëpisë së tij nga ana e policisë, në të njëjtën ditë kur ishte ndërmarrë aksioni për ta zbuluar vendqëndrimin e Eknat Malmirit, ishte bërë me qëllim të mbjelljes së hutisë në mesin e liridashësve. Përkrahja që u bënin disa udbashë të degraduar kërkesave për Kosovën Republikë, me të drejtë kishte ngjallë dyshim te një pjesë e konsiderueshme e shqiptarëve liridashës. Sigurimi kishte rifarkuar metodat, që kurdoherë kishin dhënë rezultat. Çak Bani përmes kushërinjve të tij, me siguri se dinte përafërsisht vendndodhjen e Eknat Malmirit.

Në fillim të majit të vitit 1981, inspektorët e Sigurimit e kishin ftuar në bisedë babanë e Eknatit, Zanin. Ata ishin treguar skajshmërisht të padurueshëm. I kishin dhënë afat një javë. Nëse gjatë asaj jave, Eknat Malmiri nuk iu dorëzohet organeve të policisë, babai Zani, së bashku me fëmijët dhe bashkëshorten e Eknatit, do të internoheshin në një vend të caktuar në Serbi.

Eknati heton se po i ngushtohet rrethi. Situata e tillë rëndonte edhe mbi vëllezërit, të cilët po ashtu arrestoheshin kërcënoheshin e shpeshherë dhe maltretoheshin nga inspektorët e Sigurimit, të cilët ishin më se të sigurt se vëllezërit dinin ku ndodhej Eknati. Gjendja ishte e padurueshme edhe për fëmijët. Edhe ata, edhe pse të mitur, ishin vënë në shënjestër të shpirtshiturve e të besnikëve të regjimit. Disa nga pjesëtarët e dy familjeve fqinje bënin roje për të zbuluar hyrje-daljet e Eknatit. Ai, asokohe mendonte se kishte arritur momenti i fundit. Duhej të vendoste sa më parë, meqë krejt familja mbahej peng. Mendimi, se mund t`ia deportonin familjen në Serbi, e tmerronte. Me të drejtë besonte se kishte ardhë koha që regjimi të përdorte edhe një metodë të tillë, kundër familjes së tij, për ta kapur atë. Pas analizës së hollësishme që iu kishte bërë të gjitha rrethanave, më 8 maj të vitit 1982,

në mbrëmje, Eknat Malmiri cakton vendin dhe kontakton me një mik të nipit të tij nga Qyteza, asokohe inspektor i rendit, i SPB-së, në Prishtinë.

Biseda me Dullë Devën i kishte qartësuar Eknatit dilemën. Ai, për hirë të miqësisë, ishte treguar i matur dhe i vëmendshëm. Nuk e kishte gënjyer me premtime, por i kishte treguar se, nëse nuk dorëzohej, dhe nëse ndërkohë ndodh ndonjë e papritur, do të ekzekutohej vendimi për deportimin e familjes së ngushtë në Serbi. Arratia më se njëvjeçare e Eknatit, kishte ngjallur dyshime të thella në mesin e inspektorëve të Sigurimit. Meqë takimi ishte mbajtur tejet sekret, Dulla në fund i kishte bërë me dije Eknat Malmirit, se në rast të dorëzimit, ai mund të ndërmjetësonte personalisht.

Më 10 maj 1981, në mbrëmje, Eknati përqafton katër bijat e mitura dhe djalin që kishte mbushur një vit, përshëndetet me gruan, nënën babanë, vëllezërit dhe futet në veturën e inspektorit Dullë Deva. Gjysmë ore më vonë, ndodhet para dyerve të SPB, në Prishtinë. Dulla ndihej shumë i shqetësuar. Kishte ndërmjetësuar me drojë dhe nuk mund të ishte fare i sigurt se ç`do të ndodhte me Eknatin. Derisa po ngjiteshin shkallëve, i kishte thënë me gjysmë zëri:

-Kam dijeni se Fati i ka treguar të gjitha. Nuk e kam ndërmend të të mësoj se si duhet të veprosh. Do të mundohem të të ndihmoj, që të mos shkatërrojnë! thotë prerë pa e shikuar në sy. Eknati nuk dyshonte shumë në fjalët e Dullës, por ato fjalë tanimë nuk kishin fare kuptim. E vërteta ishte e trishtueshme. Ai, më në fund, ishte dorëzuar nga presioni dhe nga frika se mund ta pësonin fëmijët e tij të mitur. Se si do të vepronte, nuk kishte më fare rëndësi. Kishte qenë edhe më parë i arrestuar dhe i dënuar...

Nata e parë në Burgun e Prishtinës

Në orët e vona të mbrëmjes, pas i gardiani i shënon në fletore të dhënat dhe e kontrollon në detaje Eknat Malmirin, niset me të në korridorin gjysmëharkor të burgut.

Në qelinë numër 27. Terr. Sapo hapet dera, nga brenda përhapet një duhmë e rëndë, e padurueshme, e kthinës së ndotur dhe të pa ajrosur. Brenda në qeli një djalosh rreth të shtatëmbëdhjetave qëndron i shtrirë në dysheme. Me një rën dorë ka zënë veshin që i kullon gjak. Pranë i rri një student, i arrestuar tre muaj më parë. Djaloshi, përpëlitet, shan, kërcënon...Studenti, me zë të ulët, i bën me dije Eknatit se të burgosurin, që quhet Qëndrim Pajaziti, inspektorët e Sigurimit e kanë maltretuar mizorisht. Më vonë tregon se nga qelia, pak para ardhjes së Eknatit, e kanë larguar Genc Silajn, një intelektual, që prej disa vitesh mbahej në burg, i dënuar për veprimtari antijugosllave. Qëndrimi sërish përpëlitet. Shan.. Gardiani kërcënon nga korridori dhe i bën me dije se, nëse nuk qetësohet do ta shtrojë në dajak. Qëndrimi sërish shan dhe nuk i përfill fare fjalët e gardianit. Pas disa çastesh, gardianët e burgut e hapin derën. Të burgosurit, në raste të tilla qëndrojnë në këmbë, në qelinë e ngushtë, që mezi i zë. Qëndrimi nuk luan nga vendi. Fytyra i është gjakosur. Ai, me të dy duart shtrëngon kokën dhe përgatitet për t`u vetëmbrojtur nga ndonjë breshëri tjetër e të rënave në kokë. Pas pak çastesh tre gardianët e pezullojnë trupin e zhvilluar të Qëndrimit. Tekniku medicinal i jep me shumë vështirësi një injeksion, meqë ai bën përpjekje të pareshtura për t`u liruar nga kthetrat e gardianëve.

Eknatit i kujtohen skena nga nata e parë në po të njëjtin burg në nëntor të vitit 1964. Nuk befasohet nga ngjarja që po zhvillohej para syve të tij. E dinte, se një ditë edhe atij do t`i vinte radha. Pas pak çastesh, Qëndrim Pajazitin e qetëson doza e narkozës e dhënë përmes injeksionit.

-Tani do të flejë për disa orë, pastaj sapo të zgjohet do të pësëritet e njëjta, thotë studenti të cilin e quanin Durim Vraja.

-Sa kohë ndodhet Qëndrimi në burg? -pyet Eknati.

-Më shumë se pesë muaj. Është i mitur...

Eknati ishte shtrirë në batanijen e tij. Ndihej i dërrmuar nga lodhja, Durimi fliste shkëputur duke rrëfyer dromca nga jeta në burg, ndërsa ai po mendohej t`i bënte zap mendimet. Ishte i vetëdijshëm se në raste të tilla nuk mund të bënte gjumë. Vendi në qeli ishte tejet i ngushtë. Duhma e papastërtisë, e ngulfat. Qelia është e mbushur me qimka, morra dhe pleshta. Në këndin te dera ndodhet një teneqe e vjetër metalike, që kutërbon. Ajo shërben për toalet dhe për t`i pastruar duart në mëngjes. Në muret e papastërta shenja të shumta grafitesh të ndryshme. Dikush në mur ka gdhendur shtresat e gëlqeres dhe ka sajuar një relief që i pëngjan hartës së Kosovës. Dikush tjetër ka kornizuar vija vizatimore me motive erotike. Durimin e ka zënë gjumi. Qëndrimin ende nuk e ka lëshuar doza e rëndë e narkozës. Eknat Malmiri, nuk ka dremitur fare.

Në orën pesë të mëngjesit të hershëm, papritmas dëgjon një të goditur të rëndë të një cope hekuri, në një pllakë metali. Koha e zgjimit, mendoj dhe iu kujtua nata e parë në burg, më 8 nëntor të vitit 1965. Krisma atëbotë e kishte shkundulluar nga gjumi dhe nuk kishte ditur se ç`po ndodhte. Kishte kaluar shumë kohë, por në qelitë e

burgut në Prishtinë, nuk kishte ndërruar regjimi. Ishin hequr vetëm enët e qeramikës, si: kënatat, kalanicat, lugët e drunjta dhe qypi higjienik, po ashtu i qeramikës. Të gjitha ato ishin zëvendësuar me enë hekuri dhe metali. Hetohet po ashtu edhe një risi tjetër. Poçet elektrike më parë kishin qenë të futura në mure dhe të mbrojtura nga një copë e vrimuar metalike, ndërsa tani, poqi elektrik ishte tërhequr përjashtë.

Koha e zgjimit në burg hetohet me përplasje dyersh, me hapërimin e këpucëve të gardianëve nëpër korridor dhe me përshëndetjen e zakonshme të të burgosurve përmes mureve. Kërkesa: **Republikë kushtetutë, ja me hatër ja me luftë**, ishte përjetësuar me ritmikën e rrokjeve, e cila shprehet përmes trokitjeve ritmike nëpër mure, po thuhet në të gjitha qelitë e burgut. Alfabeti i ri i Morzeut, i shpikur nga rinia militante shqiptare e marsit dhe e prillit të vitit 1981, ishte një demonstrim i llojit të vet, të cilin me kot ishin munduar ta ndalonin gardianët. Trokitja e tillë ritmike, e ndarë në rrokje fjalësh, shërbente edhe në rast se ndokush kërkonte ndonjë shërbim nga gardianët e burgut, të cilët tanimë detyrueshëm ishin mësuar ta duronin imponimin unanimit të të burgosurve.

Eknatit, i kishte bërë përshtypje të veçantë trokitja e tillë, që pos të tjerash, shprehte unitet të fortë të të burgosurve. Asgjë nuk kishte ndodhur rastësisht. Pak çaste pasi ishin zgjuar gardianët kujdestarë, ishte hapur me rrëmbim dhe arrogancë dera e qelisë. Durimi ishte përgatitur me kohë dhe duke e ditur se ishte koha për ta marrë kafënë e zezë surrogat, pa sheqer, të mëngjesit, i kishte bërë gati tri gota të metalta. Kuzhinieri, po ashtu i burgosur, me kujdes kryen shërbimin pa guxuar t' i shikojë në sy të burgosurit në qeli. Dera mbyllet me rrëmujë dhe me rrëmbim, sa duket sikur do të nxirret nga vendi. Përplasja e qëllimshme është kundërpërgjigje në trokitjet ritmike të të burgosurve politikë, që kërkonin republikë. Po ajo kafe-

ja e dikurshme, mendoi Eknati. Kafe elbi pa sheqer, pa kurrfarë shije. Vetëm ujë i vluar. Buka jepet në mesditë, 400 gramë për 24 orë. Studenti Durim Vraja, nxjerrë nga kutia disa kokrra sheqeri, nga ato që ia ka dërguar familja dhe i lëshon me kujdes në tazat e mbushur përplot. Qëndrim Pajaziti, nuk është zgjuar nga gjumi. Ai ka bërë gjumë të thellë. As gardiani nuk e ka trazuar, duke e ditur se sapo të zgjohet, do t`i japë alarmin burgut.

Eknati ka filluar ditën e parë në Burgun e Prishtinës, i vetëdijsëm se nëpër qeli të tilla do të kalojë me qindra ndoshta edhe me mijëra ditë. Shumë nga shokët që i kishte njohur dhe për të cilët kishte lexuar, përditë denoheshin prej një deri në 15 vjet burg dhe sapo u shqiptoheshin, deportoheshin nëpër burgjet e Serbisë, në Bosnjë-Hercegovinë, në Kroaci e në Slloveni. Mornica të ftohta ia kaplojnë shtatin.

Katërqind ditë ka kaluar në arrati. Po ta kishin kapur policët, apo po të ishte dorëzuar, tani do të kishte filluar vitin e dytë të vuajtjes së dënimit dhe do ta kishte harruar fatalitetin e ditëve të para, të ditëve më të rënda dhe më të bezdishme në burg. Por, koha kishte kaluar. Koha ecën me tik-taket e veta dhe nuk çan kokën për ata që mundohen ta anashkalojnë. Sa herë që në korridor dëgjohen hapa të gardianëve, apo kur hapet ndonjë derë, Eknati mendon se do ta thërrasin dhe do ta marrin në pyetje inspektorët. Nuk e merr dot me mend ballafaqimin me ta, por as don të mendojë fare për ta. Ai është i vetëdijsëm se do ta ketë tepër vështirë, në mos për tjetër, atëherë për faktin se ka qëndruar më shumë se një vit në arrati. Nuk mund t`i mohojë faktet e pamohueshme. Pastaj është krejt e natyrshme që inspektorët do të mundohen të zbulojnë motivin e vërtetëtë arratisë. E brenin edhe shumë

dyshime të tjera. Gjatë kohës së arratisë kishte kontaktuar me një rreth të caktuar të njohurish. Ndonjëri prej tyre, me siguri se kishte denoncuar. Inspektorët doemos se dispononin shumë të dhëna. Gjithçka do të varej nga pozita, gjeturia dhe qëndrimi i tij.

Qëndrim Pajaziti është zgjuar nga gjumi. Dregëzat e gjakut në vesh dhe në fytyrë iu kanë përtharë. Pas pak e njofton studentin Durim Vraja, se veshi ka filluar t`i ushtojë dhe nuk dëgjon. E mbyll njërin vesh me dorë dhe kërkon nga Durimi që ta thërrasë me zë të lartë.

-Nuk dëgjoj, thotë, dhe rrëmbimthi ngrihet në këmbë. I bie fuqishëm shqelm derës dhe fillon t`ua shajë nënën fashiste inspektorëve të sigurimit, sidomos atyre që e kanë rrahur, duke iu përmendur edhe emrat. Eknati ngrihet në këmbë dhe bën përpjekje për ta qetësuar.

Qëndrimi ndezet edhe më keq.

-M`i kanë shurdhuar veshët, fashistët!

-Nënën e nënës të gjithëve...

Pa vonuar tre gardianë e hapin derën me rrëmbim. Qëndrimi zë pozitë mbrojtjeje dhe struket për të pritur goditjet. Tre gardianët me qëndrim të egërsuar, Eknatin dhe Durimin i detyrojnë të kthehen nga muri dhe urdhërojnë të rrinë pa lëvizur, këmbët hapur ndërsa duart mbështetur lart për muri.

-Eshtë i sëmure, madje është shumë i ri për t`u pajtuar me këtë gjendje, u thotë Eknati gardianëve.

-Mbylle gojën ti! -ia kthen njëri prej tyre!

-Kush të pyeti ty?- ndërhyt tjetri.

-**Uza zid, jebem ti...***, dëgjon zërin e gardianit serb, të cilin e quanin Miqo.

* **Për muri ta q...**

Eknati nuk nxjerr zë. Ishte i vetëdijshëm se po të vazhdonte, do t`i vërtitej në kokë kamxhiku apo grushtet e gardianëve.

-Ngritu në këmbë, qen, i drejtohet njëri prej gardianëve, Qëndrim!

-Qen je vet, ta q...nanën, ia kthen Qëndrimi si nëpër tytë të pushkës. Fillon rrëmuja. Durimi i shkon në ndihmë Qëndrimit, i vetëdijshëm se nuk mund t`i ndihmojë, por me qëllim që shqelmat e grushtet e njërit prej gardianëve t`i orientojë drejt vetvetes. Ishte mënyra specifike e solidarësisë së të burgosurve, në rastet kur sulmohej ndonjëri prej shokëve të qelisë. Eknati stepet. Njëri nga gardianët e kishte kapur për flokësh dhe e kishte nxjerrë në korridor. Qëndrimin dhe Durimin i kishin rrahur deri në alivanosje. Pas pak Eknatin e kthejnë në qeli dhe e mbyllin me tërbim derën. Ai nxjerr nga xhepi faculetën e pastër, e lag me ujë dhe bën përpjekje t`ia ndalë gjakun Durimit që i kishte depërtuar në syrin e djathtë.

Qëndrimi sërish murmuron edhe pse i rrahur dhe i gjakosur. Të burgosurit alarmohen nga sulmi brutal i gardianëve dhe në moment fillojnë trokitjet shkundulluese nëpër mure. Tërë burgu gjëmon nga grushtët e të burgosurve. Dikush shan. Ndonjë tjetër e shqelmon derën. Protesta vazhdon dhjetë minuta. Eknat Malmiri tanimë e ka kuptuar se ndodhet në rrethin e parë të ferrit njerëzor, në qelinë numër 27, në Burgun mizor të Prishtinës. Qe penduar thellë për shkak se ishte dorëzuar. Ndërkohë, nga dhoma në dhomë, nga muri në mur, jepet alarmi dhe kërkohet nga të burgosurit që të mos e marrin ushqimin në shenjë proteste për rrahjen që policët iu kishin bërë të burgosurve politikë, në dhomën numër 27.

Në kohën e caktuar gardiani kujdestarë e kuzhinieri fillojnë ta shpërndajnë racionin e drekës. Të burgosurit janë të detyruar ta marrin ushqimin edhe pse nuk do të hanë.

Pas një ore, dyert hapen sërish dhe secili e kthen pjatën e vet me lëng fasuleje. Gardianët shikojnë me tërbim.

-Nuk do të ngordhni dot, thotë Miqa musteqoku në gjuhën serbe dhe shton:

-Kur t`iu zë uria dhe m... po t`iu qesim do ta hani. Dyert përplasën me rrëmbim. Disa nga gardianët shqiptarë janë të nervikosur, disa të tjerë mezi e fshehin shqetësimin. Ndonjëri prej tyre duket realisht i mllëfosur. Ka edhe gardianë shqiptarë që zgërdhohen pa pikë turpi, si Tara e Shyqi.

Qëndrimi shan me zë të ulët. Durimi ia pastron plagën dhe i lutet të qetësohet. Eknati është tronditur tej-mase. Ndien therrje në pjesën e poshtme të stomakut. Koka i zien. E kupton se ka rënë në kurth, por gradualisht fillon të rizgjohet duke kuptuar se dy të burgosurve të rinj: Qëndrimin dhe Durimin ka obligim t`iu ndihmojë, t`iu rrëfejë ndonjë tregim, apo ndonjë ngjarje që zgjon shpresë.

Jeta megjithatë vazhdon, qoftë edhe në burg...

Nga ora në orë Eknati pret se do ta marrin në pyetje inspektorët. Sa herë që dëgjon hapat e gardianëve duke ecur tërë rrëmbim nëpër korridor, ai pret kur do të hapet dera. Eknati e di se nuk e kanë harruar. E di po ashtu se pritja e gjatë të dërrmon dhe të humb durimin. Të gjitha bëhen me qëllim të caktuar. Ndoshta edhe dhoma përgjohet. Duke i pasur parasysh të gjitha, Eknati në fillim ishte treguar i matur dhe i kursyer në pyetjet e Qëndrimin dhe të Durimit. Mirëpo, po të mos u tregonte se kush ishte dhe përse mbahej në arrest, ata do të mund të dyshonin për prezencën e Eknatit në mesin e tyre, meqë ata kishin treguar përse mbaheshin në arrest.

Qëndrimin, edhe pse i mitur, nga organet përkatëse hetimore i vihej në barrë vepra e quajtur: bashkim për veprimtari armiqësore, që sanksionohej nga neni 114 i

Ligjit Penal të RSFJ-së. Përveç tij asokohe mbaheshin në burg edhe katër shokë të grupit të tij, në mesin e tyre edhe një vajzë e re, po ashtu e mitur. Aktakuza ishte ngritur. Pa vonuar që të pestit do të nxirreshin para Gjyqit të Qarkut në Prishtinë.

Studenti, Durim Vraja, mbahej nën masën e izolimit. Ai kishte marrë pjesë në një demonstratë të studentëve gjatë një ndeshjeje të futbollit. Një grup nga studentët e pranishëm kishte brohoritur: **Republikë, kushtetutë...** Në moment kishin intervenuar forcat e rendit dhe forcat e njësisive speciale. Qindra studentë dhe të rinj ishin arrestuar. Shumë të tjerë ishin përleshur me policinë. Durimin me disa të tjerë i kishin arrestuar dhe i kishin torturuar mizorisht. Prej asaj kohe kishin kaluar më shumë se pesë muaj, ndërsa ai mbahej nën masën e ashtuquajtur të izolimit, e përshkruar si qëndrim në një vend të caktuar për shkaqe të sigurisë, për ruajtjen e rendit dhe të qetësisë publike. Në mungesë të fakteve për të ngritur aktakuzat, instancat politike të Sigurimit, qysh prej prillit të vitit 1981, kishin shpikur masën e izolimit, të firmosur nga sekretari i Sekretariatit të punëve të Brendshme të Kosovës, besniku i mirënjohur i politikës jugosllave, Mehmet Maliqi.

Inspektorët që e merrnin në pyetje studentin Durim Vraja e kishin shtruar sa e sa herë në tortura me qëllim për të pranuar veprat të cilat ai, ose nuk i kishte kryer ose nuk i pranonte se i kishte kryer. Sidoqoftë, ai mbahej në arrest pa u merakosur fare se a do ta dënonin dhe sa do ta dënonin. Ishte i ndërgjegjshëm se shumë nga shokët e tij studentë ishin dënuar deri në pesëmbëdhjetë vjet burg. Ishte tejet i brengosur, jo se e kishin shtruar në tortura të mizorishme, por sepse njëri nga katilët e Sigurimit, duke ia parë flokët e dendur dhe të gjatë, dhunshëm ia kishte shkukur një grush të madh të flokëve.

-Mos u merakos, i kishte thënë Eknati, flokët e shku-

lura dhunshëm pas një kohe rigjenerohen.

-Nuk besoj, thotë Durimi, duke e prekur instinktivisht vendin në tape të kokës ku ia kishin shkukur flokët.

-Hallin e flokëve e ke ti, ia kthen qortueshëm Qëndrimi. Mua m`i kanë shurdhuar veshët!

-Po t`i kishin shurdhuar veshët nuk do në na dëgjoje për çfarë po flasim, ia kthen Durimi me shaka.

-Vetëm me njërin dëgjoj, thotë Qëndrimi, duke e prekur veshin lehtas me dorë. Pas pak ngrihet në këmbë dhe pasi kërkon falje, duke qenë se ka nevojë e lut Durimin që t`ia mbajë batanijen përpara derisa të lëshojë ujët e hollë në qyp.

-Ç` dreqin ke, ty asnjëherë s` të ka ardhur marre, e sot? -ia kthen Durimi.

-Më vjen keq prej profesorit,- thotë Qëndrimi.

-S`ke përse ngushtohesh , -ia kthen Eknat Malmiri, duke iu treguar se nuk ishte hera e parë që ndodhej në burg. Durimi ngrihet dhe me batanijen e hapur, në këndin e qelisë së ngushtë paraprakisht e izolon vendin. Qëndrimi bën përpjekje për të urinuar. Nxjerr ofshamë dhe i kërcëllen dhëmbët nga dhembja.

-Nuk po mundem. Kam dhembje të padurueshme, thotë dhe ngadalë lëshohet në vendin e tij. Atij iu ka nxirë fytyra nga mundimet. Nxjerr ofshamë të thekshme dhe përpëlitet, duke i shtrënguar nofullat.

-Më kanë prishur profesor, thotë dhembshëm. Djersët i bulëzojnë në tëmtha, ndërsa Eknati dhe Durimi qëndrojnë të brengosur, pa ditur se si do t`i ndihmonin shokut të tyre të burgut, Qëndrimin 17- vjeçar.

-Ta thërrasim mjekun!- propozon Eknati. Qëndrimi nuk bëzan, ndërsa Durimi troket në derë. Pas pak gardiani kujdestar e hap vrimën dhe pyet se kush ka trokitur.

-Qëndrimi është i sëmurë rëndë, merr përsipër angazhimin Eknati.

-Pastaj? pyet polici!

-Ju lus që ta çoni te mjeku, apo ta sillni mjekun!
Ndihet shumë keq! Ka dhembje të padurueshme!

-Qepe po të them, dhe mos trokit më! urdhëron
gardiani kërcënueshëm.

-Nuk keni të drejtë të silleni kështu, i thotë Eknati
pa menduar për pasojat.

-Prit ti, tash unë t`i mësoj të drejtat, dëgjohet zëri
inatçor i gardianit në korridor.

-Është Tara, gardiani më i poshtër i burgut, thotë
Durimi, i sigurt se ai pa vonuar do të kthehej me dy apo
tre gardianë të tjerë.

-Do të na rrahin profesor! – shton duke iu afruar
derës, për të hetur hapat e gardianëve.

Qëndrimi është qullur në djersë. Ai nuk flet. Sa e
sa herë e kanë rrahur mizorisht, por nuk jepet. Eknati
është zënë ngusht. Pas pak çastesh në korridor dëgjohej
hapat e rrëmbyeshëm të gardianëve të cilët e hapin me
rrëmbim derën. Durimi qëllimisht e ka zënë vendin në
hyrje të derës, i përgatitur për të përballuar sulmin e parë
të policëve. Sapo hapet dera, Eknati e shtyn Durimin dhe
u del para gardianëve, të cilët qëndronin me pendrekë në
dorë.

-**Ko se dere ovde ?*** pyet në gjuhën serbe, Miqa
musteqoku, sikur e quajnë të burgosurit. Pa vonuar e hap
derën.

-Ngritu në këmbë ti, çka po pret! - i drejtohet Miqa
Qëndrimin, i cili nuk ngritet në këmbë as e përfill fare kërcënimin e Miqës. Ai ka zënë me dorë ijet dhe ofshanë turbullueshëm. Miqa i urdhëron gardianët për ta ngritur në këmbë Qëndrimin, të cilin e çojnë te mjeku. Në qeli kishte rënë heshtje. Furtuna e paralajmëruar duket sikur ka kaluar pa pasoja. Gardiani e mbyll derën, si zakonisht me rrëmbim.

* **Kush po çirret këtu?**

Të burgosurit e dhomave fqinje, numër 26 dhe 28, pyesin përmes murit se ç` kishte ndodhur. Durimi e shpjegon rastin, me drojë se mos ndonjë nga gardianët përgjonte në korridor.

Para inspektorëve të Sigurimit

Tri ditët e para, Eknat Malmirin askush nuk e kishte marrë në pyetje. Ditën e katërt, gardiani e hap derën.

-Eja ti, ia bën me dorë Eknatit. Sapo del në korridor i mbath këpucët. Gardiani serb fytyrë vrarë lie, ia lidh duart me pranga nga prapa dhe bashkë me të niset në drejtim të korridorit të gjatë. Pasi kalojnë në katin e tretë të ndërtesës së Sekretariatit, gardiani që po e përcillte Eknatin, gjithnjë duke e fishkëlluar një valle ritmike serbe, e rrëmben për jake të palltos, duke e shtyrë përpara, edhe pse ai ecte normalisht. Kishte filluar rruga drejt Kalvarit, po mendonte Eknati, të cilin mizorisht po e përbuzte gardiani serb, herë herë duke ia shtrënguar fuqishëm jakën sa mezi merrte frymë. Dera e fundit në të majtë të katit të tretë. Një dhomë e madhe dhe e ndriçuar nga të gjitha anët. Eknati qëndron në këmbë dhe pret. Pas pak hyn një mesoburrë i vrenjtur, me vështrim zhbirues. I thotë gardianit t` ia heqë prangat nga duart dhe e urdhëron të largohet. Eknati edhe më tej qëndron në këmbë.

-Ka shumë kohë që po të lypim! - i drejtohet me një zë të çjerrë duke e thithur thellë tymin e cigares.

-Dhe, siç po e sheh, këtu se këtu, thotë dhe i mëshon fuqishëm me dorë tavolinës ku rri ulur.

Eknati nuk bën zë, por shikon papërcaktueshëm.

Në çast futet në dhomë edhe një hetues tjetër. Një burrë i gjatë, paksa i zeshkët, me qëndrim krenar.

-Është koha të njoftohemi, thotë zeshkani i imtë: Unë jam Lutë Ziu, ndërsa ky kolegu im është Xhat Kaçi, inspektor!

Eknnati nuk flet. Mezi qëndron në këmbë.

-Ulu! i thotë urdhërueshëm, inspektor Kaçi.

Ulet në karrigen e drunjtë, afër derës. Të dy inspektorët hapin fletoret dhe fillojnë të shfletojnë nëpër to. Eknnatit i zien koka. Disponimi tepër i keq i hetuesve, ishte shenjë që tregonte se puna kishte filluar ashtu sikur kishte pritur, keq e më keq. Pas pak çastesh inspektori Lutë, thërret, gjithnjë duke shikuar në një fletore.

-Eknnat Malmiri!

-Po, ishte përgjigjur ai.

-Viti i lindjes?

I kishte treguar datën, muajin dhe vitin. Pastaj të gjitha gjeneraliet.

-I dënuar më parë?

-Po.

-Kur je dënuar dhe për se?

-Për herë të parë më kanë dënuar në nëntor të vitit 1965, për propagandë.

-Për çfarë propagande? pyet inspektori që e quanin Lutë.

-Propagandë e cilësuar si armiqësore.

-Si armiqësore, apo armiqësore, thuaje qartë, thotë inspektori tjetër i gjatë dhe shtatgjatë.

-Sipas ligjeve tuaja armiqësore, thotë Eknnati qetë.

-Bëhu më serioz dhe më i qartë. Kështu si thua ti del se ligjet tona qenkan armiqësore? Ndërhyn inspektori zijosh, Lutë Ziu.

-Sipas ligjeve tuaja, cilësohet si propagandë armiqësore, e përmirëson fjalinë e tij Eknnati.

-Ndërsa, sipas cilave ligje nuk është armiqësore, ndërhyn inspektori tjetër Kaçi. Eknnati shikon papërcaktueshëm, duke hetuar se përgjigjja nga ana e tij nuk ka qenë e qëlluar, por, në raste të tilla, inspektorët shfrytëzonin çdo fjalë për t`iu dhënë kahe pyetjeve.

-Sipas ligjeve të Enver Hoxhës, apo? pyet Lutë Ziu.

Eknnati nuk përgjigjet.

-Herën tjetër, kur ke qenë i dënuar?

-Në maj të vitit 1976, në Qytezë, për kundërvajtje, mosrespektim në ndalimin e urdhëruar nga ana e policit, gjatë kryerjes së detyrës. Jam dënuar dy muaj burg.

-Pastaj?

-Herën e tretë më kanë dënuar në shtator të vitit 1980 në Gjykatën komunale të Fortesës, po ashtu për propagandë armiqësore në pozita të nacionalizmit dhe irredentizmit shqiptar, gjashtë muaj burg. Pas ankesës së prokurorit, shkalla e dytë më ka shqiptuar dënimin një vit e gjysmë burg.

-Pastaj?

-E thashë, vetëm tri herë kam qenë i dënuar!

-Vetëm tri herë!? -i përsërit me cinizëm fjalët inspektori. Pak të duken, apo? Eknnati nuk përgjigjet. Inspektori tjetër shikon vengër.

-Kemi mjaft informacione për të gjitha veprimet tua të kundërligjshme, sidomos gjatë viteve të fundit. Do të ishte në rregull, sidomos për ty, që të tregohesh i sinqertë dhe të mos iu bësh lak përgjigjeve, në mënyrë që të ndahemi mirë. Në të kundërtën, ta bëj me dije, se nëpër këto zyra kanë kaluar sa e sa si ti, dhe... kanë folur!

-Dy janë rrugët këtu te ne, Eknnat, i thotë me zë të ngritur inspektor Luta dhe vazhdon. Njëra është rruga e shpëtimit, e pendimit dhe e bashkëpunimit me ne, ndërsa tjetra është rruga e burgut dhe e paparashikueshmërisë, jo vetëm për ty, por edhe për katër bijat tua, për djalin, gruan e të tjerët. Gjithçka varet nga qëndrimi yt, nga sinqeriteti yt! Ajo që ka kaluar, është si rroba e ndotur, të cilën duhet ha heqësh sa më parë nga vetja dhe ta hudhësh, jo për ta larë, sepse ajo nuk mund të lahet, por për ta djegur dhe për ta veshur një tjetër, me kusht që më kurrë të mos e ndotësh?

-Është edhe një rrugë tjetër, Eknnat. Atë, nuk do t`ia

dëshironim askujt. Edhe ne njerëz jemi, nuk i urrejmë pa arsye, as i burgosim pa shkak njerëzit.

Eknati e kishte kuptuar se predikimi i tillë për fillim, paralajmëronte furtunë. Të dy hetuesit donin qysh në fillim t'i qartësonin pozicionet. Ata, e dinin se Eknati kishte qëndruar trembëdhjetë muaj në arrati. Me siguri se ishin në dijeni edhe të presionit që ishte zhvilluar mbi familjen dhe jo rastësisht ia kishin përkujtuar gruan, bijat, djalin. Ai nuk fliste, edhe pse e dinte se sado të vononte, megjithatë do të fliste, por çka do të thoshte dhe si do ta niste rrëfimin? Sa e sa herë e kishte menduar takimin e parë me inspektorët, por njeriu gjithnjë ndryshe i paramendon gjërat dhe ndryshe i dalin në rrethana të caktuara.

-Po të dëgjojmë, Eknat!

-Nuk e pranoj dot se kam bërë faj, mirëpo gjërat me këtë rast janë relative. Nga këndvështrimi juaj unë kam bërë disa kundërvajtje të caktuara, që bien ndesh me ligjin dhe rendin, por nga këndvështrimi im unë kam vepruar me ndërgjegje, gjithnjë duke menduar se shqiptarët në Jugosllavi nuk janë të barabartë me popujt e tjerë. Kështu mendoj edhe tani, këtu para jush.

-Kjo që thua ti neve nuk na intereson! Është çështje e bindjës. Shumica dërrmuese e shqiptarëve të Jugosllavisë nuk mendon si ti dhe si shokët tu. Mirëpo ne na interesojnë veprimet tuaja konkrete në drejtim të shkatërrimit të vlerave të shoqërisë sonë.

-Këtu do të ndalemi për fillim dhe pikërisht nga ky pozicion do të fillojmë hetimet, i arrestuar! kishte ndërhyrë inspektor Kaçi.

-Kam marrë pjesë në demonstrata, së bashku me nxënësit. Mendoj se demonstratat në fillim kanë qenë paqësore...

-Mos i bishtno pyetjes, Eknat! Ne e dimë që të ke marrë pjesë në demonstrata, por kjo nuk na intereson. Ne

kërkojmë nga ti të fillosh tregimin tjetër, tregimin për ne! Dhe, ky tregim ka një titull: Veprimtaria antijugosllave e Eknat Malmirit, shokët, veprat konkrete. Ndërsa sa për fillim, emrat dhe mbiemrat e shokëve me të cilët ke bashkëvepruar. Ne i dimë të gjithë, dhe ne do të bindim me fakte se i dimë, por ne na intereson rrëfimi yt autentik. E kishte pritur Eknati një pyetje të tillë diskrete. Dhe ja, ishte momenti i parë i ballafaqimit me një pyetje së cilës vështirë që mund t'i bishtnonte. Pështyma kishte filluar t'i thahej. Kishte etje, por nuk donte të kërkonte ujë.

-Kam vepruar vetë. Vetë kam marrë pjesë në demonstrata, vetë jam arratisur dhe ja, po ashtu vetë kam ardhur, pas 13 muaj arratie. Edhe në tri dënimet paraprake, veprat që më janë ngarkuar i kam kryer vetë, ishte përgjigjur Eknati.

-Përgjigje e dobët, i kishte thënë Lutë Ziu, me cinizëm.

-Jo vetëm e dobët, po krejtësisht e pavërtetë, kishte shtuar inspektor Kaçi.

-Nuk kam bashkëvepruar me askë dhe nuk kam si të përmend emra.

-Ke bashkëvepruar! Fjalën e fundit e kishte akcentuar përçmueshëm. Nuk bën mirë nëse na zhagitë kështu. Kokëfortësia tanimë nuk të ka hije. Ti, megjithatë, je dorëzuar, edhe pse aktin tënd të dorëzimit ne e çmojmë jashtëzakonisht. Inspektori Lutë Ziu, e kishte prekur sedrën edhe ashtu të lënduar të Eknatit.

-Jam dorëzuar, dhe tash e kuptoj se kam gabuar rëndë. Por më dhembën fëmijët e mitur, janë tepër të vegjël e të pakrah. Për këtë jam dorëzuar.

-Dhe, kur janë tepër të vegjël e të pakrah, dhe kur i don aq shumë fëmijët përse i ke hyrë një qorrsockau të tillë?- përse, bëhu burrë e thuaje troç?

Inspektori ishte zemëruar tejmase, dhe kjo ishte shenjë se ai i kishte humbur nervat. Edhe Eknati nga ana e tij ishte lënduar, por nuk ishte dhënë. Pështyma në gojë po i thahej. Inspektorët e kishin kuptuar se ai kishte etje. Po digjej për një gotë ujë, por donin ta thyenin, donin ta detyronin që vetë të kërkonte ujë.

-Të pret rrugë e gjatë dhe shumë e vështirë! Murit nuk i bihet me kokë. Dhe po i re, thyen kokën e jo murin. Kështu të ka ndodhur ty dhe të gjithëve si ti. Ndërsa ti ende vazhdon t`i biesh murit me kokë.

-Mendohu mirë! Ne kemi mirëkuptim. E dimë se cili je ti ashtu sikur e kuptojmë fort mirë se cila është përpjekja e pashpresë e filozofisë tënde, për t`iu bishtnuar hetimeve. Ne jemi shumë të durueshëm dhe shumë humanistë në të njëjtën kohë. E mbi të gjitha shumë të fortë, sepse jemi në rrugë të drejtë! Sa për fillim ne u njoftuam! Do të çojmë në qelinë tënde dhe mendohu mirë. E mira e të mirave është që të lajmërohesh vetë sapo ta kuptosh ku ndodhesh. Në të kundërtën ne të thërrasim, por... Të dy inspektorët ishin ngritur nga vendi . Gardiani serb i vvarë lie e kishte nisur Eknatin drejt qelisë numër 27.

Eknat Malmiri ishte turbulluar fare. Qe strukur në qoshen e tij të zymtë të qelisë dhe mendonte për të gjitha sa kishin ndodhur në njoftimin e parë me inspektorët. E sillte në kujtesë çdo detaj të bisedës. Mendonte se kishte gabuar që i kishte përmendur fëmijët. Ishte shenjë dobësie. Kishte fituar përshtypje se nuk ishte mbajtur si duhet, por e dinte se nga çasti në çast mund t`i rifillonin hetimet. Kishte kohë për t`u treguar, mirëpo ndryshe i paramendonte gjërat dhe ato krejt ndryshe zhvilloheshin gjatë provimit. Ishte i vetëdijshëm se nuk do t`i shpëtonte as dhunës, edhe pse sa për fillim të dy hetuesit ishin

treguar të përmbajtur.

- Si kalove për fillim, profesor? - e pyet Durim Vraja.

- Nuk di si ta them. Ata i kanë dyshimet e tyre, ndërsa unë do të mundohem t`iu përballojë provokimeve dhe shantazheve. Eknati ende nuk u kishte treguar shokëve të qelisë, për qëndrimin e gjatë në arrati. Ata, po ashtu nuk kishin insistuar për të mësuar gjëra që të burgosurit e ndërgjegjshëm nuk i parapëlqejnë. Vetëm kur ndodh ndonjë zënkë, apo kur hetohet ndonjë element i dyshimtë në mesin e tyre, atëherë nxirren në shesh të gjitha të ligat.

Monotonia e ditëve të para në burg është e papërballueshme. Nga çasti në çast pret të të thërrasin në hetime. Sa herë dëgjon hapat e gardianit në korridor, të kaplon shqetësimi. Dhoma numër 27 ishte në shënjestër. I riu Qëndrim Pajaziti nuk e përballonte dot regjimin e burgut. Atë e kishin ndëshkuar rëndë. Po ashtu kishte pësuar edhe studenti Durim Vraja, edhe pse në asnjë rast nuk i kishte provokuar gardianët. Mirëpo ai ishte student i rebeluar sipas tyre. Dhe, vetëm ai fakt mjaftonte për të qenë objekt i torturave jo vetëm gjatë hetimeve, por edhe brenda qelisë së burgut. Mbase jo rastësisht Eknat Malmirin e kishin futur në një dhomë me dy të rinjtë, të cilët i kishin torturuar dhe vazhdonin t`i trajtonin egërsisht

Pasdite gardian Tara e kishte hapur me rrëmbin derën.

-Shetnja, kishte thënë, mbase edhe pa e hetuar fare se e përdorte shprehjen serbe.

Durimi dhe Eknati, ishin ngritur në këmbë, ndërsa Qëndrimi rrinte shtrirë në këndin e tij. Ai, nuk donte të dilte për të shëtitur, meqë përditë merrte nga dy gjilpëra me dozë të fortë narkoze për qetësim.

Burgun e Prishtinës thuhet se e kanë ndërtuar pushtuesit italianë gjatë Luftës së Dytë Botërore. Ndërtesa është në formë gjysmëharku. Të gjitha kthinat janë asimetrike. Përveç katit përdhes dhe katit të parë, burgu ka pasur edhe disa bodrume pa dritë dhe pa ajrosje. Në dy këndet e gjysmëharkut ndodhet nga një shetitore, që kundruar nga muret e larta, duken sikur në humnerë.

Atë ditë, Eknati me Durimin, po shetisnin në vijën e caktuar rrethore. Lart, përballë derës së hyrjes në shetitore, ndodhej rojtari i armatosur me automatik. Eknati fillon t`i rrëfejë Durimit përjetimin e parë në atë humbëtirë më 9 nëntor të vitit 1965, një ditë pas burgosjes.

Gardiani serb, asokohe e kishte urdhëruar të ngrihej dhe pa ditur se ku po e çonin, ende pa zbardhë dita ai ishte gjendur përballë mitralozit dhe rojes, po në të njëjtin vend. I tregonte Durim Vrajës, sesi në fillim kishte menduar se do ta pushkatonin dhe kishte stepur nga hutia. Ndërkohë roja e kishte urdhëruar të fillonte lëvizjen në rreth. Eknati nuk e kuptonte përse ndodhej aty dhe nuk i kishte shkuar ndërmend se sipas rendit shtëpiak, të burgosurit duhej të nxirreshin për disa minuta në ajër të pastër. Me naivitet prej fëmije, duke e parë rojën me mitraloz, asokohe ai kishte menduar se do ta pushkatonin. Polici serb sërish e kishte urdhëruar që të mos qëndronte në një vend, por të shëtiste. Eknati nuk e kishte marrë dot me mend se përse dhe ku mund të shëtiste në atë kthinë asimetrike disa metra katrorë. I hutuar dhe i frikësuar tejmasë, për disa çaste kishte pritur pushkatin. Nuk donte që në rast të tillë ta kthente shpinën. Rojtari e kishte kuptuar se i burgosuri ishte hutur krejtësisht. Ai kishte dalë jashtë karakollit dhe i kishte bërë me dorë që të shëtiste në këndin e caktuar, duke e siguruar se nuk do t`i ndodhte asgjë e keqe, por duke e porositur që të mos shikonte në dritaret e vogla me grila hekuri.

- Asokohe nuk e mirrja dot me mend përse duhej

shëtitur ashtu, duart të lidhura nga prapa dhe me kokën ulur, i thotë Eknati, studentit Durim Vraja.

-Unë nuk e kuptoj as tash, përse na nxjerrin në shëtitje, kur këtu ajri është më kutërbues se sa në qeli, shpreh qëndrimin e tij Durimi dhe vazhdon:

-Vetëm dy -tri herë gjatë javës na futin në këtë humnerë ku nuk na lënë të qëndrojmë më shumë se 10 minuta.

Sërish në qeli. Sapo ishte ulur, gardiani i bën me dije Eknat Malmirit që të përgatitet për të shkuar në hetuesi. Eknati ngritet në këmbë dhe bën tutje drejt derës.

-U largua thotë, Durimi. Pas dy-tre minutave vjen. E bën me qëllim të mirë! Ai pret derisa të vishesh sa më shpejt, thotë rrëmbyeshëm duke hequr nga vetja një brezar të trashë të leshtë.

-Vishe këtë i thotë Eknatit. Mbërtheje mirë, si preventivë, të mos i lëndojnë veshkat. Ndihej i turbulluar, por pajtohej me këshillat e studentit i cili kishte kaluar nëpër golgotën e vuajtjeve dhe të torturave. Pas pak gardiani shqiptar e hapë ngadalë derën:

-Je gati?- i thotë.

-Po, ia kthen Eknati me një zë të mekur.

-Mos ta ndien profesor, nuk kanë çka na bëjnë he nënën...thotë Qëndrimi. Derisa gardiani po e mbyllte derën Eknati e lutë që t` ia hapë sërish për të pirë ujë, edhe pse nuk ishte i etur. Ai e rihap derën tërë kujdes, duke e shikur Eknatin derisa po pinte ujë. Meqë gardiani i mbante në një rën dorë prangat, Eknati ia ofroi duart për t` ia lidhur.

-Vetëm ec, edhe ashtu jemi nën pranga, të dy, i thotë duke e shikuar drejt në sy. I kishte bërë përshtypje të veçantë qëndrimi njerëzor i gardianit, por nuk e kishte ndërmend të fliste asnjë fjalë, edhe pse Durim Vraja i kishte treguar se tre nga gardianët shqiptarë sillen jashtëzakonisht mirë me të burgosurit.

Një qëndrim i tillë i gardianit i kishte dhënë zemër. Ecte mendueshëm dhe dukej sikur luftonte me vetveten ose me dikë tjetër. Sakaq, gardiani e hap derën dhe nuk përshëndetet me inspektorët. Eknati, kishte përshëndetur me kokë. Gardiani shqiptar e kishte mbyllur derën dhe ishte larguar. Të dy inspektorët filluan ta shikojnë me dyshim.

-Vetëm gjashtë ditë kanë kalur dhe ti qenke tretur fare, i thotë Lutë Ziu. Ai nuk flet, ndërsa e shikon vendin ku duhet të ulet, pret urdhrin. Nuk don të kërkojë leje, edhe pse mezi e mbanin këmbët.

-Mund të ulësh, mund të qëndrosh në këmbë, për ne është krejt një, i thotë Kaçi, duke e kuptuar mëdyshjen e Eknatit.

-Ulu, ia bën me dorë inspektor Luta, dhe vazhdon. Për të mos humbur shumë kohë, mendoj se ke pasur mjaft afat për të menduar. Sido që të jetë ne duhet t'ia fillojmë dhe sa më parë që të kryejmë punë aq më mirë, për ty dhe për ne. Eknati nuk bëzan. Ai nuk e kishte ndërmend të përmendte emra, të paktën jo që në fillim. Në dhomën e ndritshme të hetuesisë ishte krijuar një qetësi rrëqethëse. Minutat po kalonin në një heshtje të rëndë, të padurueshme.

-Të fillojmë, i kishte thënë qortueshëm, Lutë Ziu.

-Si quhen shokët me të cilët je në burg?

-Është një nxënës dhe një student, përgjigjet Eknati paksa i çliruar nga akthi i padurueshëm i shikimeve të mynxyrshme të inspektorëve.

-Kanë emra e mbiemra? -kishte ndërhyrë inspektori tjetër.

-Po, qe përgjigjur Eknati. Njërin e quajnë Qëndrim e tjetrin Durim.

-Po si quhen shokët me të cilët ke bashkëvepruar?

-Për cilët shokë është fjala? - pyet Eknati.

-Ne të pyesim për cilët dhe shiko, mos improvizo gjepura! Pastaj, mos harro se je dorëzuar! Merr qëndrim

të prerë dhe leri më shakatë, se ne nuk hamë bari! Kupton? Eknati e kishte kuptuar se më nuk mund të shtyhej.

-Në Normalen ku kam punuar ka qenë drejtor Jusa një bashkëvendës i dikurshëm, ndërsa zëvendës Amin Jashani, pastaj Has Cerri, Bar Troshi e shumë të tjerë.

-Dhe cilin prej këtyre e konsideron shok? -kishte pyetur me qesendi inspektor Kaçi? Lutë Ziu ishte ngritur në këmbë. Ai e kishte humbur durimin. Iu kishte afruar Eknatit dhe me një dorë e kishte mbërthyer për fyti.

-Dëgjo, i kishte thënë prerë, dhe kishte vazhduar gjithnjë duke ia shtrënguar fytyrën si me darë. Nuk ka lojë të maces me miun. Ti nuk je hero, ti je dorëzuar, andaj ose fol, ose ta nxora shpirtin?! Duke parë se po i mbarohej fryma Eknati me duart e tij bën përpjekje të lirohet. Inspektor Kaçi nxjerr nga sirtari një pendrek dhe niset në drejtim të tij. Eknati mezi merrte frymë. Pasi Lutë Ziu ia liron fytyrën, ai turbullohet dhe meqë ishte stërngopur me ujë, nga shtrëngimi i tepruar i fytyrës nxjerr ujë nga goja. Inspektorët shikojnë hutueshëm. Eknati të vjellurat i kthen në gjoks dhe nga xhepi nxjerr një faculetë, për të pastruar gojën.

-Jo vetëm ujë, por edhe gjak do të nxjerrësh nga goja, idiot, qen! Mendon se do të dalësh i gjallë pa folur! Kjo ende nuk ka ndodhur, dhe kurrë nuk ka për të ndodhur. Lutë Ziu i rrihnin damarët në tëmtha, si thupra. Inspektor Kaçi dukej më i qetë. Në çast Lutë Ziu e merr telefonin. Pas pak në dhomë futet një njeri të cilin Eknati e kishte parë sa e sa herë. Me ta parë Eknatin, duke e përqeshur përbuzshëm, i drejtohet.

-Dhe, nuk pate kah me ja mbajtë, tash të ndreqi unë ty. Ma ke borxh, se na e ke nxi fytyrën, ne dhe dajëve, he fytyrën tënde ta q... I kemi dajtë me një vend! kishte shpjeguar ai. Derisa ai po fliste Eknatit i kujtohet se personi i pranishëm quhej Verem Heni. Ishte një tezak jo i largët i

Eknatit, që punonte në Sekretariat. Ia kishte lidhur duart nga prapa e kishte kthyer me fytyrë prej muri duke e detyruar të qëndronte me ballë në mur. Herë- herë lehtas ia shtypte kokën për muri, duke i dhënë të kuptonte se në moment mund t`ia shtypte kokën, mund t ia ndante më dysh... Nga qëndrimi këmbë dhe nga rrobat e trasha që i kishte veshur, e sidomos nga brezori me të cilin e kishte shtrënguar mesin, Eknati heton se ishte turbulluar tej-mase. Djersët e kishin mbuluar dhe për një çast ishte për-plasur në dysheme. Nuk e kishte humbur vetëdijen, por për herë të parë në jetë kishte ndier një thyerje të jashtëzakonshme nervore.

Nuk e mbante në mend se si kishte rënë, por gjithçka ishte qartësuar kur i kishin hedhur një enë uji të ftohtë në fytyrë. Kishte mbetur fill vetëm në dhomën e hetuesisë, duke bërë përpjekje për t`u ngritur nga vendi. Prangat ia kishin shtrënguar tej-mase duart. Koka po i çahet nga dhembja, ndërsa mornica të ftohta ia kishin kapluar shtatin...

Sërish në qelinë numër 27, së bashku me nxënësin Qëndrim Pajaziti dhe studentin, Durim Vraja. Ka kaluar edhe një natë në burg. Eknati nuk u tregon se e kanë maltretuar, por shpjegon se nga uji që kishte pirë me zor kishte vjellur, para hetuesve. Qëndrimi, ka rënë në apati nga doza e barnave qetësuese. Ai flet pak. Tërë kohën fle. Sytë iu kanë ënjtur. Fytyra i duket e mufatur. Durim Vraja evokon kujtime nga jeta studentore, para demonstratave. I burgosuri ndien nevojë jetësore për të folur, për të rrëfyer tregime të ndryshme të jetës, kryesisht me përmbajtje të dhembshme, shpeshherë edhe sentimentale. Të gjithë të burgosurit pa dallim bëhen fjalamanë të pandreqshëm. Eknati i merr me mend të gjitha dhe bëhet sikur e dëgjon

me vëmendje Durimin, edhe pse në kokë i sillen vërdallë sa e sa mendime të bezdishme për ditët që e prisnin.

Ishte koha për të fjetur dhe pas pak gardiani i kishte çkyqur dritat. Eknati ndihej i lodhur dhe i raskapitur nga përjetimet e rënda të natës paraprake. Ishte shtrirë në plafin e bërë dërrasë mbi dysheme dhe po mundohej të mos mendonte asgjë. Mbase do ta zinte gjumi, mbase do të pushonte si duhet të paktën një natë. Qe në gjumin e parë kur dera e qelisë u hap me rrëmbim të tërbueshëm nga gardiani serb, fytyrëvrarë lie, Eknati instinktivisht brof nga vendi.

-Ti, po din ku po shkon? -i thotë Eknatit në një shqipe të çalë. Fillon të vishet me ngut. Gardiani përcjell tërë kujdes përgatitjen e Eknatit. Marrja në pyetje gjatë natës ishte shenjë e keqe.

Atë natë, gardiani serb e zbret Eknatin një kat më poshtë. Në hyrje të dhomës duken dy milicë që rrinin në të dy anët e dyerve. Në brendi të dhomës së madhe bisedonin hareshëm tre vetë. Hyrjen e gardianit në sallë, as e kishin vërejtur fare. Dy herë ishte kollitur gardiani serb, për të treguar prezencën dhe kryerjen e urdhrit. Pas pak hyri njëri nga policët, duke i bërë me kokë që të largohej. Eknati kishte mbetur i shushatur duke pritur te dera dhe duke dëgjuar bisedën e shkëputur të tre inspektorëve më të lartë të Sigurimit, të Kosovës. Nuk e merrte dot me mend se cilët ishin, edhe pse fotografinë e njërit prej tyre e kishte parë sa e sa herë nëpër gazeta.

Për pak kohë ishte krijuar një heshtje rasti. Përballë Eknatit ishte drejtuar një burrë i gjatë, i zeshkët, me flokë të zezë dhe të lyer me brilantinë, që kundërmonte rëndë. Ai dukej paska i përsququr në fytyrë, ndërsa duhma e alkoolit shpërndahej në tërë dhomën e gjerë, në ballin e së cilës ishte vendosur një fotografi e madhe e Josip Broz Titos, fotografuar me rroba dhe grada ushtarake. Burri i zeshkët i cili quhej Met Lumi e kishte prezentuar Eknat

Malmirin para dy eprorëve të tij, Has Meti dhe sekretari i Sekretariatit të Punëve të Brendshme të Kosovës, Mehmet Maliqi.

-Ku po msheh ti, që nuk po ta gjejmë na! -fol sekretari me një shqipe të çalë dhe pas pak vazhdon.

-Ne jemi si osmanlia, po zamë lepurin me kerr. -Ti po vjen vet! shtoi ai pas pak, duke e shikuar me vëmendje Eknatin.

-Ashtu është, ishte përgjigjur me zë aprovues Eknati, duke kuptuar se ndodhej para një sprove të rrezikshme, para kreut të SPB-së të Kosovës.

-Megjithatë, më mirë vonë se kurrë, kishte shtuar tërë elokuencë Has Meti, i cili rrinte përkrah sekretarit. Dukej se që të tre ndiheshin të disponuar nga alkooli.

-Ashtu mendoj edhe unë, ishte përgjigjur Eknati.

-Më vjen mirë që po i dëgjoj këto fjalë, ndërhyt Met Lumi dhe kishte shtuar. Por, do të më vinte edhe shumë më mirë po të tregohesh i sinqertë e jo kokëfortë sikur je treguar deri tani.

-Ne kemi konsideratë për njerëzit që i pranojnë gabimet! Ne jemi shoqëri humane, nuk kemi për qëllim t`i shkatërrojmë ata që kanë gabuar. Qëllimi ynë është që t`i bindim njerëzit se e vetjma rrugë, e vetmja alternativë e zhvillimit dhe përparimit të shqiptarëve në Jugosllavi është bashkëjetesa me kombet e kombësitë tona të vël-lazëruara, barazia dhe liria e plotë e gjithësecilit qytetar të RSFJ-së. Por, ja që janë disa që mendojnë ndryshe, e disa të tjerë që edhe kanë vepruar dhe veprojnë ndryshe. Kjo na brengos dhe na qet në pozitë të keqe.

Eknati dëgjonte me vëmendje propaganduesin e devotshëm të bashkim vëllazërimit. E kuptonte mirë se çka fshihej prapa fjalëve të tilla, andaj sapo iu kishte dhënë rasti kishte folur.

-Mendoj se barazia e plotë e shqiptarëve me të tjerët në Jugosllavi nuk e dobëson Federatën, përkundrazi e for-

con atë, kishte thënë Eknati, duke menduar se fjalët e tilla nuk do të zgjonin kurrfarë zemërimi, mirëpo kishte ndodhur krejt ndryshe. Në moment ishte ngritur nga fotelja Mehmet Maliqi, një burrë plak, me njërin sy të verbër. Duke ecur ngadalë iu kishte afruar Eknatit.

-Foli edhe njiher qato fjalë, -i thotë Eknatit, i cili mendon se plaku çorr nuk kishte dëgjuar mirë. Eknati i kishte përsëritur fjalët, duke i theksuar mirë dhe tejet qartë. Papritmas, plaku me syrin e verbër i kishte shkrehur Eknatit një shuplakë në fytyrë dhe e kishte pështyrë.

-Çfarë barazia po lyp ti! Ta kemi shkollue, t` kemi ba profesor me naj mësue xansat e ti po i çet në ulicë, kundra shtetit! Çfarë barazia po lyp ti! Unë synin tem e kam lanë në luftë kundra ballistave e gjermonit, e ti po ma kallzon mue barazinë!

Eknati ishte strukur në mjerimin e tij. Nuk kishte reaguar në flakareshin e zhbeftë të plakut i cili, kishte filluar të dridhej mbase nga rakia.

-Shoku sekretar ka plotësisht të drejtë që po të qorton, Eknat, iu kishte drejtuar Has Meti. Është e vërtetë se na keni befasuar për të keq. I nxorët nxënësit e studentët në rrugë, sulmuat edhe policinë tonë të nderuar, sulmuat edhe institucionet shtetërore duke shpifur kërkesën për Republikë, ndërsa prapa asaj kërkesë fshihet ideologjia nacionaliste irredentiste e Enver Hoxhës, për krijimin e Shqipërisë së Madhe.

-Keni gabuar rëndë, ti dhe shokët tu! Një gjë e tillë nuk duhej të ndodhte ndër shqiptarët e shkolluar po në këtë Jugosllavi, ku i kemi të gjitha, të gjitha të drejtat si kombësi që jemi, thotë ai. Eknati ishte i ndërgjegjshëm se duhej ta duronte predikimin banal të sekretarëve titoistë. Nuk ishte fyer gjithaq nga flakareshi që ia kishte dhënë plaku me njërin sy çorr, sepse ishte treguar naiv në konstatimin e tij para tyre. Nuk ishte hera e parë dhe me siguri se nuk do të ishte as e fundit, që do të ndëshkohej.

Pas pak, nga salla e madhe ishte larguar Mehmet Maliqi dhe Has Meti. Eknati kishte mbetur vetëm me Met Lumin. Ai, i kishte ofruar të ulej në një fotele të butë të lëkurës, përballë tij. Kishte qëndruar shumë kohë në këmbë. Ndihej tejet i lodhur. Ndërkohë ulet në vendin e caktuar.

-A më njeh mua?

-Jo! -kishte thënë Eknati.

-Unë i kam dajët në Malmir. Jam nip i Raf Manës.

Po me këtë rast, kjo, nuk do të thotë asgjë. Nëse bindesh, nëse tregohesh i sinqertë, nëse i pranon fajet dhe i tregon shokët, unë nga ana ime nuk do ta kursej ndihmën. Ne të kemi në dorë, si zogun në kafaz. Po të duam të mbajmë mbyllur derisa të bien pendlat, po të duam ta hapim derën dhe të themi, rrugë të mbarë! Unë kam ndërhyrë në rastin tënd, sepse kishim të dhëna të plota se ti fshiheshe në Malmir, edhe dyshimet sa vinin e na shtoheshin. Ti mbase e di se daja im dhe bashkëfshatari yt është milic. Mirëpo tani ka ndërruar situata. Tash është shansi ta shpëtosh edhe veten tënde! Edhe këtë e ke në duar vetë! Në të kundërtën, ti e di se çka të pret. Deri tani nga këto dyer askush nuk ka dalë pa folur. Nga ana ime i ke edhe tri ditë kohë për të menduar. Gjyko drejt dhe mundohu ta kuptosh realisht pozitën tënde!

-Nuk është çështje ditësh, kishte thënë Eknati dhe kishte vazhduar, e di se me veprimet e mia, me qëndrimin tim 13 muaj në arrati kam ngjallë dyshime, mirëpo nuk mund të flas gjëra të paqena, nuk mund t'i marr në qafë njerëzit vetëm pse kam punuar me ta në të njëjtën shkollë, ose pse kemi të njëjtën bindje për probleme të caktuara. Ndërsa sa u përket bindjeve të mia, edhe po të më dënoni me vdekje, ato nuk i ndërroj. Pranoj se kam marrë pjesë në demonstrata por nuk i kam organizuar ato. Jam indinjuar tejmase kur kam mësuar se më 2 prill më janë vrarë dy nxënës, mu në qendër të Prishtinës. Nuk e pra-

noj teorinë deklarative të barazisë së shqiptarëve dhe pikërisht për këtë i kam përkrahur protestat paqësore të studentëve. Eknati ndihej i emocionuar dhe mendonte se kishte folur qartë.

-Të dëgjova me kujdes, i thotë Met Lumi, duke shtuar, besoj se ta kanë thënë edhe para meje, se neve nuk na interesojnë bindjet tua. Nuk na intereson fare edhe pjesëmarrja në demonstrata, tekefundit në to kanë marrë pjesë edhe mijëra të tjerë. Ne nuk do t`i burgosim të gjithë. Por, ti ke ndenjur si gjarpri nën gur jo një ditë e dy, por plot 13 muaj e më tepër. Ke mundur të lajmëroshesh pas një muaji, pas dy muajve. Vetëm kur kemi marrë qëndrim që ta izolojmë familjen, ti je dorëzuar. Këtë çështje ne e marim me shumë rezervë dhe ti je ai që duhet të fillosh të na bindesh me fakte, me fakte të vërteta se me kë je takuar gjatë kësaj kohe, çka ke biseduar, çka ke pasur ndërmend të ndërmarrësh e shumë çështje të tjera, të cilat ti i di më së miri. Dhe vetëm pasi t`i kemi ballafaquar faktet, ne do të marrim qëndrim. Për fund të kësaj bisede, po ta them edhe një fjalë që të mos e harrosh.

-Ne vendosim për të gjitha, andaj kthjellohu!
Met Lumi e kishte përcjellë Eknatin deri në korridor, ia kishte dhënë dorën dhe i kishte uruar natë të mirë.
Gardiani serb e përcjell në drejtim të qelisë.

Kalojnë edhe tri ditë të tjera në qelinë numër 27. Heton se edhe inspektorët me rastin e trajtimit të dosjes së tij kishin ca rezerva. Eknati e dinte se qëndrimi në arrati, nuk mund të trajtohej si vepër penale. Vepra e tillë trajtohej si kundërvajtje. Mirëpo ai kishte filluar të dyshonte, se edhe gjatë arratisë, e kishin përcjellë njerëz të Sigurimit shtetëror. Ishin të shumtë shqiptarët që bashkëpunonin ngushtë me UDB-në. Gjatë qëndrimit në

arrati e kishte bërë përpjekje për të gjurmuar edhe polici Beqë nga Malmiri daja i Met Lumit, cili kishte sakatosur nxënësit demonstrues në mars dhe prill të vitit 1981.

Dyshimet po e bluanin. Ishte dobësuar tejmasë nga ushqimi i dobët, nga pagjumësia, nga shqetësimet dhe nga brengat e shumta. Kishte kaluar dy javë në burg. Gjatë kohës së hetimeve nuk i lejohej vizita. Ndërkohë Eknatit ia kishin dorëzuar vendimin për izolim, qëndrim në vend të caktuar, nënshkruar nga sekretari i Sekretariatit të Punëve të Brendshme të Kosovës. Urdhri i tillë ishte nxjerrë në prill të vitit 1981, mirëpo vazhdonte të aplikohet për të gjithë personat që për një apo arsye tjetër trajtoheshin si të dyshuar. Ishin të shumta rastet kur nën masën e izolimit persona të caktuar mbaheshin me muaj të tërë në burg. Gjatë kohës së izolimit zhvilloheshin hetimet. Për ata të burgosur që konsiderohej se kanë kryer vepër penale, fillonte procedura gjyqësore, të tjerët liroheshin nga masa e izolimit, pa kurrfarë sqarimi për pafajësinë e tyre.

Asokohe, në rast të dënimit, koha e kaluar në izolim nuk llogaritej në afatin e rregullt të vuajtjes së dënimit. Caktimin e masës së izolimit Eknat Malmiri e kishte kundërshtuar, duke kërkuar që të fillonte vuajtjen e dënimit paraprak prej 18 muajsh, nga frika se kohën e kaluar në izolim nuk do t`ia llogarisnin. Ai, edhe ashtu i kishte kaluar 13 muaj në arrati. I dukej se ditë e më tepër po futej në rrathët e ferrit. Ditë e më tepër po i davariteshin shpresat se do të lirohej ndonjëherë nga burgu. Mezi kishin kaluar vetëm dy javë, dhe i bëhej se në qeli kishte qëndruar vite të tëra.

Nuk ia lejonin librat as gazetatat, madje as shtypin ditor. Ndërkohë, papritmas ishte liruar nga masa e arrestit Durim Vraja, sado që gardianët me rastin e lirim-it të të burgosurve, nuk kishin leje për t`i treguar të burgosurit se ku po e çonin.

Gardiani kujdestar i kishte thënë shkurt Durimit: Përgatitu, merr me vete krejt gjërat tuaja dhe dil në korridor. Durimi në fillim ishte hutuar. Nga qëndrimi i gardianit shqiptar kishte hetuar se do ta lironin. Qëndrimi dhe Eknati ishin përshëndetur përzemërsisht me Durimin, i cili mezi i mbante lotët, jo nga gëzimi se po lirohej, por nga ndarja aq e papritur me shokët.

Disa ditë më vonë, Qëndrim Pajazitin e kishin dënuar pesë vjet burg për të mitur. Gjykata e Qarkut në Prishtinë kishte dënuar prej dy deri në gjashtë vjet edhe katër shokë të grupit të tij, ndër ta edhe një nxënëse të mitur. Të miturit i kishin transferuar në Burgun e Lypjanit. Eknati kishte mbetur i vetëm në qeli. Meqë dhoma ishte liruar, ai kishte përgatitur vendin për të rënë në gjumë, edhe pse as një natë të vetme, prej kur ndodhej në qeli nuk kishte bërë gjumë të mirë. Gjysmë ore pasi ishin fikur dritat, sapo kishte filluar të dremiste, gardiani e hap derën dhe e urdhëron Eknatin të ngrihet. Ai e kishte kuptuar mirë se ku po e çonin. Në hyrje të dhomës, në ndërtesën e Sigurimit, para Eknatit qëndronte vetëm inspektori Xhat Kaçi.

-Është paksa vonë, kishte thënë, por megjithatë më duhet të paralajmëroj:

-E kemi humbur durimin dhe sonte o do të flasësh, ose do t`i nxjerrim fjalët si me darë, një nga një. Ndërkohë në dhomën e hetuesisë ishte futur me rrëmbim Lutë Ziu. Dukej tejet i nervikosur. Në raste të tilla damarët në tëmtha i dukeshin si ushujza të vogla të mufatura nga gjaku.

-Dëgjo ti!- i drejtohet Eknatit me kërcënim. -Merre lapsin dhe letrën. Përpara ia kishte vënë një laps kimik dhe disa fletë me vija. Në pyetjet që do t`i parashtroj do të përgjigjesh me shkrim. Në të kundërtën, të paralajmëroj për herë të fundit. Nuk e vlen të shtiresh më tej!

Ekmati e kishte kuptuar se atë natë ndodhej para sprovës vendimtare. Kishte filluar të përgjigjej, fillimisht në pyetjet e përgjithshme, ndërsa Lutë Ziu kishte pyetur papritur se kush e kishte lajmëruar se ishte në rrezik dhe duhej të arratisesh sa më parë, duke i treguar ditën dhe orën e saktë të lajmit, por pa përmendur asnjë emër. Inspektori kishte goditur drejt, ashpër, pamëshirshëm. Ekmati ishte stepur. Sado që e kishte pritur një pyetje të tillë, përgjigjja e përnjëhershme ishte e pamundur.

-Mua drejtpërdrejt nuk më ka thënë askush. Derisa po bëhej gati të vazhdonte inspektori dinak kishte goditur në mënyrë tinëzare:

-Tërthorazi apo indirekt, thuaj kush, kush, shpejt, kur? E kishte befasuar me krejt ato pyetje, duke iu afruar krejt afër i përgatitur për ta goditur. Ekmati nuk kishte folur. Ishte bërë gati për t i pritur goditjet ashtu sikur Qëndrim Pajaziti, kur gardianët e sulmonin të gjithë përnjëherësh.

-Përse e mundon veten, kishte ndërhyrë inspektori Xhat Kaçi. Këtë ta kanë thënë dy nxënës, njëri prej tyre ka marrë detyrë për të të lajmëruar dhe nuk të ka takuar, ndërsa tjetri ta ka bërë me dije katër muaj pasi je arratisur, në vendstrehimin tënd ilegal, në Malmir. Fillon të dyshojë. Nëse inspektorët ishin në njohuri të bisedës që ishte zhvilluar atë natë në Malmir, ata dinin edhe për literaturën që atë natë e kishte sjellë njëri nga dy nxënësit dhe Teki Graçi, i cili asokohe dinte për qëndrimin ilegal të Ekmatit në Malmir. Lëmshi kishte filluar të çmbështillej. Derisa Ekmati i zënë ngusht po bënte përpjekje për të shkruar përgjigjen, inspektor Kaçi i kishte përmendur emrin e nxënësit: Fat Graçi.

Në moment Ekmatit iu kishin kujtuar fjalët që natën e parë ia kishte thënë Dullë Deva, derisa po ngjiteshin shkallëve të Sekretariatit. Kishte filluar të dyshonte me të drejtë, mirëpo nuk ishte i sigurt as në fjalët e Dullës.

-A mund të mendoj pak? - iu kishte drejtuar inspektorit, Lutë Ziu, i cili sapo heton mëdyshjet e Eknatit, qeshë me qesendi.

-Është çështje jotja se si do të mundohesh ta sajosh rrëfimin tënd, por të siguroj se i dimë të gjitha, pikë e përpe, siç i thonë fjalës. Megjithatë ne do ta dëgjojmë versionin tënd. Po na merr kohë kot. Ne i kemi faktet, deklaratat, këtu i kemi edhe ata që të kanë lajmëruar, dhe nuk ke për çka të hezitosh. Ta kalojmë këtë rrëfim, pastaj tjetrin e kështu me radhë, kishte thënë inspektori Lutë Ziu duke thithur thellë tymin e duhanit. Eknati ishte zënë në befasi. Derisa po mendonte nga t`ia fillonte rrëfimit, Lutë Ziu kishte thirr gardianin e burgut.

-Mendo mirë deri nesër, i kishte thënë dhe pas pak kishte shtuar. Kësaj radhe kërkoj nga ti që të lajmërohesh vetë. Eknati ishte turbulluar tejmasë. Derisa po kaptonte shkallëve në përcjellje të gardianit, i cili mbante qëndrim të papërfillshëm, i dukej se kishte sharruar edhe në një shkallë më poshtë të rrethit, të ferrit njerëzor. Pasi gardiani ia mbyll me rrëmbim derën, Eknati lëshohet në dyshekun e fortë, të bërë një me dyshemënë. Koka po i vlonte. Sado që të zgjaste ajo natë, sado që të mendonte, ai e dinte se duhej të fliste. Gabimi i parë ishte bërë me rastin e dorëzimit nën presion. Tani e tutje rrjedhën e ngjarjeve nuk e kishte nën kontroll. Mund t`i mohonte të gjitha por ishte e kotë.

Pushkatimi i improvizuar

Në kohën e caktuar kur ishin fikur dritat, Eknati kishte rënë për të fjetur. *Sapo e kishte zënë gjumi, ëndërron sikur ndodhej te shpella në Malmir. Një njeri i panjohur e thërret, për ta shoqëruar. Eknati step para hyrjes dhe e kupton se nuk e ka pushkën me vete, as revolen. Në çast i kujtohet se armët i ka fshehur në shkurre dhe bën tutje, nga frika se nëpër terr nuk mund t`i gjejë...* Ëndrën ia ndërpret hapja e rrëmbyeshme e derës.

-Ustaj brzhe!* dëgjon përgjumshëm zërin e gardianit. Eknati brof në këmbë, duke i bërë me dije gardianit se inspektorët i kanë dhënë afat për të menduar.

-Leri fjalët, kishte urdhëruar polici, të cilin e shihte për herë të parë. Eknati ngritet. Kishte filluar të dridhej, pa e kuptuar se ç` po ndodhte. Ishte e kotë të kërkonte sqarime. Sapo del në korridor dhe i fut këmbët në këpucë, gardiani serb dhe polici që fliste shqip, e rrëmbejnë përkrahësh. Nën përcjellje rigoroze e zbresin shkallëve dhe e fusin në një korridor të errët. Para derës së madhe të hekurt, sheh një furgon policie, me derën e sprasme të hapur. E fusin brenda. Gardiani i burgut largohet, ndërsa dy policë të tjerë së bashku me Eknatin futen në "maricë". Pa vonuar vetura e policisë nisat në drejtim të panjohur. Njëri nga policët e ndez cigarën. Mundohej të shikonte nëpër vrimat e ngushta të dritarës për të mësuar se nga po e çonin. Polici tjetër e shikon kërcënueshëm Ai e kupton qortimin... Pas më shumë se një gjysmë ore vozitjeje, marica e policisë ndalon në vend. Ai përpak sa nuk përplaset.

*** Ngrihu shpejt!**

Të dy policët dalin nga pjesa e sprasme e furgonit, ndërsa Eknati mbetet vetëm, duart lidhur nga prapa. Pas pak dëgjon zëra që flisnin ngadalë. Po ashtu krejt afër veturës heton kur njëri nga policët e fut fishekun në tytë të revoles. Mornica të ftohta ia kaplojnë trupin. E merrte me mend se e kishin larguar pak më shumë se gjysmë ore larg kryeqytetit por nuk e dinte se në ç drejtim e kishin dërguar. Edhe pse ndodhej në situatë të paparashikueshme nuk kishte ndonjë ndjenjë të veçantë të fatalitetit. Pas disa çastesh dera e furgonit hapet me rrëmbim. Njëri nga policët ia lidh sytë me një bez të bardhë, ndërsa dy të tjerë e rrëmbjenë për krahu. E kishte kuptuar se e kishin çuar diku në një pyll, meqë dëgjonte cicërrima zogjsh dhe shkelte mbi barin e sapodalë. Pas pak, ndalojnë. E lidhin me një litar për trungun e një druri dhe të dy policët që e kishin shoqëruar, largohen. Në ato çaste tronditëse nuk ishte në gjendje ta kuptonte se ç po ndodhte. Zemra i rrihte hovshëm, ndërsa pritja e dërrmonte. Mendonte se do ta pushkatonin. Ashtu thjesht, mbase pa e pyetur fare. Kishte shtangur dhe nuk e merrte me mend se ç` do të ngjante. Mendimet i silleshin vërdallë. Koka i vlonte nga ushtima e veshëve. Pas disa minutave dëgjon hapat që ishin nisur në drejtim të tij. Ata ndalojnë. Eknati shtang nga të papriturat. Pret kur do ta qëllojnë, mbase pa kurrfarë paralajmërimi.

-Si ndihesh tani Eknat Malmiri? iu drejtua një zë i panjohur.

-Nuk po marr vesh ç` po ndodh!- thotë me zë të dridhur.

-Ndodhin edhe këso gjërash, me qëndrimin tënd na ke detyruar të shkojmë deri në fund, i thotë personi, zërin e të cilit nuk e dallon, por ishte i sigurt se nuk ishte zëri i asnjërit nga hetuesit.

-Këtu, dhe përgjithësisht në çaste të tilla, ne nuk presim shumë.

Ose rrëfimin tënd të vërtetë, ose plumbin, i thotë duke ia prekur ballin me tytën e ftohtë të revoles.

-Më kanë dhënë afat për të menduar të dy inspektorët, përgjigjet Eknati.

-Unë jam inspektori kryesor, i thotë zëri i panjohur, duke shtuar

-Cilat janë lidhjet tua me Abedin Prapajn, me Zenë Gjonin, me Fer Zerin?

-Zenë Gjonin dhe Fer Zerin i njoh, me ta kam punuar, ndërsa personin që ju e quani Abedin Prapaj nuk e kam parë kurrë në jetë dhe nuk kam kurrëfarë lidhjesh me te. Katër muaj më vonë kam mësuar se ai ka bërë përpjekje të më paralajmëroj se jam i rrezikuar nga Sigurimi. Këtë ma ka thënë Fat Graçi, me rastin e vizitës ilegale tek unë, në Malmir.

-Me kë ka qenë në Malmir Fat Graçi?

-Në rrethana të tilla nuk jam në gjendje t`i kujtoj të gjithë. Ka qenë me një kushëri dhe me një shok të vetin, pastaj ka qenë edhe vëllai im, që jeton në Malmir.

-Kur e ke takuar për herë të fundit Zenë Gjonin?

-Në fund të marsit të vitit 1981, në banesën e tij në Prishtinë ia kthen përgjigjen Eknati?

-Kur je takur në Shkup dhe çfarë keni biseduar?

-Nuk e kam takuar në Shkup?

-A ke qenë në Shkup gjatë arratisë?

-Po, kishte thënë Eknati, edhe pse e dinte se pranimi i tillë e hapte një kapitull tjetër, tejet të rrezikshëm për lëvizjet e tij, sidomos për Metë Ademin dhe Beqë Dervenin, për të cilët kishte vendosur të mos tregonte me asnjë çmim.

-Ku ke qëndruar në Shkup?

-Në hotel Bristol!

-Në hotel Bristol?

-Po, ishte përgjigjur Eknati?

-Mjaft me rrena, idiot, qen! Sërish i kishte mbështe-

tur tytën e revoles në kokë dhe pas pak e kishte goditur me shqelm në stomak. Nuk shihte asgjë. Goditja e kishte dërrmuar. I kishte rënë të fikët. Nuk e dinte sa kohë kishte kaluar dhe ç kishte ndodhur pastaj. Asgjë nuk mbante në mend. Nuk dinte sa kohë kishte kalur derisa kishte hetuar si nëpër ëndërr shpërthimin e një gjilpëre në kukën e majtë. Ëndërronte në halucinacione. Po digjej për një pikë ujë ...

I bëhej se ndodhej diku në një vend krejtësisht të panjohur. Një fushë e gjerë e pafund i shtrihej përpara. Kërkonte ndonjë luginë ku mund të gjente ndonjë pus apo ndonjë burim uji. Ecte shpengueshëm dhe habitej si mund të ndodhte që në një vend të tillë me pllaja e shkurre nuk kishte as një pikë ujë. Tutje nga veriu kishte vërejtur një pyll të dendur. Ishte nisur me rrëmbim, i sigurt se atje do të gjente ndonjë burim. Ndërkohë, futet në një baltë të trashë dhe mezi i lëviz këmbët. Pas pak i dathë këpucët dhe ec z bathur. Shpresonte se nuk ishte larg vendit ku do të gjente ujë. Futet në një therrishtë shpeshtake nga ku nuk shihej as qielli. Asnjë pikë ujë, as burim, as pus, as përrockë. Papritmas heton se këpucët i kanë humbur dhe kthehet prapa. Pas pak sikur e kupton se e ka humbur rrugën dhe nuk ka ide se ku ndodhet. Nga etja po digjej zjarr. Pështyma në gojë po i terej. Bënte tutje. Dëgjon hunguritjen e një lukunie derrash të egër, edhe pse nuk shihte gjë. Më tutje të lehura qensh. Ishte diku në një vend krejtësisht të panjohur. Nuk e përcaktonte sa kohë kishte rrugëtuar as në ç drejtim kishte ecur. Dinte vetëm se ishte nisur të gjente ndonjë burim uji, meqë etja e kishte çfilitur. Kishte ndaluar bri një shkurreje shpeshtake. Në fletet e saj heton një vesë të lëngët. I nduk fletët dhe fillon të thithë vesën, për ta shuar disi etjen. E then një degë të gjatë dhe fillon t`i marrë fletët një nga një, duke lëpirë lagështirën e gjetheve. E thyen edhe një degë tjetër. Sërish i thithë fletët por nuk e shuan

dot etjen. Ishte errësuar tërësisht. Struket bri një trangu, i etur, i humbur, pa këpucë, pa asnjë shpresë se do të dilte nga ajo ferrishtë e paskajshme. E dinte se kishte tretur diku, por nuk arrinte ta kuptonte ku ndodhej, madje a ndodhej fare në botën e të gjallëve...

Alarmi i vrazhdë i zgjimit, e kishte shkundur. Ishte zgjuar krejt i djersitur. Këmba e djathtë iu kishte shtanguar nga një dhembje e pashpiegueshme. Instinktivisht e kishte prekur vendin ku e kishin shpuar me gjilpërë. Merr enën e metaltë të ujit dhe shuan etjen. Nuk e dinte se kur e kishin kthyer. Nuk dinte ku kishte qenë. Mbante mend vetëm se e kishin çuar në një pyll dhe pas goditjeve nga një inspektor i panjohur ishte alivanosur. Asgjë tjetër nuk i kujtohej përveç ëndrrës, të cilën kurrë në jetë nuk e kishte harruar. Duke qenë se ishte larë në djersë, kishte bërë përpjekje për t`i hequr rrobat. Nuk kishte rroba të tjera, përveç një këmishe të cilën ia kishte lënë me rastin e lirim-it, Durim Vraja. E kishte veshur këmishën e palarë ndërsa këmishën e bërë qull në djersë e kishte shtrirë mbi radiator.

Sërish qe strukur në dyshekun e bërë një me dyshe-menë. Mundohej të projektonte se ç kishte ndodhur natën paraprake, ku e kishin dërguar, çka kishte folur, kush e kishte goditur, kur e kishin sjellë në qeli, kur i kishin dhënë injekcionin? E tërë rrjedha e ndodhisë iu kishte ngatërruar dhe nuk e merrte dot fillin.

Papritmas gardiani kujdestar e kishte hapur derën, por jo me rrëmbim. Ishte po ai gardiani që i kishte thënë: **të dy jemi në pranga, me një dallim të vogël`** Eknati ngritet në këmbë, sipas rregullave të rendit në burg, edhe pse heton se këmbët mezi e mbanin.

-Ç` ka ndodhur me ty, e pyet gardiani me një shikim keqardhjeje, dhe duke e hetuar se mezi e mbanin këmbët

i thotë të rrijë ulur dhe lirshëm.

-Nuk di, përgjigjet Eknati. Nuk e di... Di vetëm se kam pasur zjarmi, dikush më ka dhënë një gjilpërë, diku më kanë dërguar me sytë mbyllur, por nuk di t`i shpjegoj të gjitha...

-Koka po më çahet, po të kishte mundësi të ma siguronit një plivadon, i thotë gardianit, i cili menjëherë fut dorën në xhepin e lartë të palltos dhe i nxjerr dy tableta. Eknati e falënderon përzemërsisht dhe pa vonuar e fut tabletën në gojë.

-Mbahu, i thotë gardiani dhe shton: kurdo që të jem në ndërrim, për çdo nevojë, trokit! Pasi e mbyll derën lehtas, fillon të mendojë për sjelljet njerëzore të gardianit. Nuk kishte asnjë pikë dyshimi në sinqeritetin e tij, por ende nuk e dinte se kush ishte, nuk e kuptonte madje as përse, veçanërisht ai, sillej me aq kujdes ndaj të burgosurve, në krahasim me disa të tjerë.

Në orarin e caktuar të fillimit të marrjes në pyetje, Miqo musteqoku Eknatin e përcjell në zyrën e Lutë Ziu dhe të Xhat Kaqit. Ndihej i lodhur. Kokëdhembja nuk i kishte pushuar.

-Nuk dukesh mirë, mos je sëmurë? i drejtohet Lutë Ziu.

Eknati nuk përgjigjet.

-Ke parë ndonjë ëndërr të keqe, ndërhyt në pyetje Xhat Kaqi.

-Nuk di nëse ishte ëndërr apo jo, përgjigjet Eknati.

-Të burgosurit si ti, nuk bëjnë fare gjumë, sepse e kanë të ngarkuar ndërgjegjjen. Duhet të flasësh, ta lirosh vetveten nga ankthi.

-Ju vetë më dhatë një ditë afat për të menduar, ndër-

sa gjatë natës më lidhët sytë dhe më dërguat atje ku ju vetë e dini. Madje...

-Çka madje, çfarë përrallash po tregon? -thotë Lutë Ziu.

-Ti vërtet paske parë ëndërr, apo shtiresh sikur ke ëndërruar! Thuaje troç kush të mori, ku të dërgoi? Ç` janë këto gjepura?

-Nuk janë gjepura, as ëndërr, as improvizim, por ...

-Çka por? -ndërhyn kërcënueshëm Xhat Kaqi?

-Ç` don të thuash me këto, kishte vazhduar Lutë Ziu, duke ndërruar tonin e bisedës dhe duke improvizuar sikur nuk dinte se ç` kishte ndodhur.

-Dua të them se më keni çuar në një pyll, ju apo dikush tjetër, këtë nuk e di, meqë sapo ka arritur furgoni në një vend, pas përafërsisht më shumë se një gjysmë orë vozitjeje, m`i keni mbyllur sytë dhe më keni lidhur për një trung lisi...

-Mor, je në vete ti apo e luan rolin e të marrit!- iu kishte vërsulur kërcënueshëm Lutë Ziu.

-Nuk luaj rolin e të marrit, ka qenë një kurdisje e tmerrshme, ndërsa pas alivanosjes dikush më ka dhënë një injeksion për qetësim, ja këtu! Eknati kishte treguar me dorë vendin ku e kishin shpuar me gjilpërë dhe ku ende ndiente dhembje shtrënguese. Lutë Ziu dhe Xhat Keqi kishin shikuar hetueshëm njëri- tjetrin. Eknati ishte bërë gati për ta shpalosur kukën që e mbante me dorë, si dëshmi të vetme të asaj ndodhie të trishtueshme.

-Dëgjo, iu kishte drejtuar qetas Lutë Ziu, -Këto që thua ti, ne nuk i hamë! Vetëm ne të dy kemi të drejtë të marrim në pyetje, dhe mos u mundo të bësh këso trillimesh të liga, se të gjitha pasojat i paguan vetë. Ç` janë këto gjepura?

-A ke fakte? Kush ka mundur të të nxjerrë nga burgu pa lejen tonë?

-Ëndrra të liga Eknat, ëndrra dhe gjepura, kishte shtuar Xhat Kaqi.

-Sidoqoftë e mbyllim këtë bisedë dhe të paralajmëroj për të fundit herë, -mos përhap këso fjalë se t'i thyejmë brinjët, një nga një, a dëgjon? Lutë Ziut, në tëmtha kishin filluar t'i fryheshin damarët. Ishte shenjë alarmuese e nervozitetit të skajshëm. Eknati e kishte kup-tuar se mjaftonte vetëm edhe një fjalë, për t'u ndeshur me grushtet dhe shqelmat e tyre. E kishte ulur kokën dhe nuk kishte folur. Në zyrë ishte krijuar një atmosferë e rëndë. Lutë Ziu, ishte ngritur dhe kishte dalë në korridor. Inspektori tjetër kishte shpalosur fletoren e tij të shënimeve.

-Në pyetjen e fundit që ta kemi bërë dje, kur edhe të kemi dhënë afat për të menduar, ti ke pranuar se terthorazi e di se kush ka pasur detyrë për të të lajmëruar të largohesh, meqë Sigurimi ka marrë urdhër arresti. Përgjigju, si quhet ai njeri, direkt apo tërthorazi.

-Unë nuk e njoh atë njeri, nuk e kam parë kurrë dhe kurrë nuk kam dëgjuar për të.

-Ai, të ka lajmëruar ty përmes dy nxënësve, të cilëve u ke dhënë mësim, madje u ke dhënë edhe diçka tjetër, dhe për këto do të flasim më vonë. Nxënësit, Fat Graçi dhe Feti Maqi, nuk të kanë parë, edhe pse kanë marrë përsipër të të gjejnë me çdo kusht dhe të të lajmërojnë se duhet të ikësh, meqë policia po të gjurmon hap pas hapi.

-A janë të vërteta këto, Eknat?

-Nxënësit për të cilët flisni i njoh dhe më kujtohen që të dy, por asokohe nuk më kanë lajmëruar asgjë.

-Ndërsa më vonë, pas katër muajve, njëri nga këta të ka treguar se ka qenë i ngarkuar të të lajmërojë.

-Po, kishte thënë Eknati, i vetëdijshëm se rrëfimi për vizitën e Fat Graçit dhe Tek Galanit ishte dekonspiruar në tërësi. Sërish iu kishin kujtuar fjalët e Dullë Devës, që ia kishte thënë natën e parë të dorëzimit.

-Po, i kishte imituar fjalët Xhat Kaqi dhe kishte shtuar, një po nga ana jote, prej fillimit të hetimeve! A po bindesh sa të durueshëm dhe sa humanë jemi ne, a po bindesh se këtë që po e pranon ti tani, ne e kemi ditur përnjëherë ditën e nesërme të vizitës që të kanë bërë, Fat Graçi, Teki Galani dhe jo vetëm këta dy, por edhe disa të tjerë.

-I dimë të gjitha, Eknat, kishte thënë bindshëm Xhat Keqi.

-Derisa i dini të gjitha përse më mundoni kot, thotë Eknati.

-Ti po na mundon neve, e jo ne ty! Ne e duam rrëfimën tënd, ne duam që ti t'i tregosh të gjitha, pastaj ne vendosim se kujt do t'i besojmë. Tekefundit ti je dorëzuar, dhe mundohu ta bindësh vetveten se sa më parë që t'i rrëfesh të gjitha, aq më mirë do të jetë për ty!

-I dimë të gjitha, po ta them shul shqip! E dimë po ashtu se ke pasur ndërmend të bësh atentat në Malash te bazeni, kundër një inspektori të Sigurimit!

Eknati mezi e kishte zotëruar vetveten nga diskrecioni i papritur i inspektorit. Tanimë ishte bindur se tërë biseda e zhvilluar kah mesi i korrikut të vitit 1981, në odën e tij në Malmir, ishte dekonspiruar me përpikëri nga ndonjëri prej të pranishmëve.

-Nuk është e vërtetë se kam përgatitur atentat, kishte thënë, edhe pse e dinte mirë se për diçka të tillë kishte folur atë natë kur e kishin vizituar Fat Graçi dhe Tek Galani me të tjerët, në Malmir.

-Është më se e vërtetë, kishte insistuar inspektor Xhat Keqi.

-Në rast të tillë kërkoj ballafaqim, .

-I vjen radha edhe ballafaqimit, por tani për tani do t'i sqarojmë të gjitha rrethanat, duke u bazuar në të dhënat që disponojmë për bisedën e zhvilluar atë natë korriku në Malmir, në vendstrehimin tënd ilegal.

-Mund të jetë folur ndonjë fjalë pa lidhje, kishte pranuar Eknati, i zënë në befasi, meqë çështjen e atentatit donte ta injoronte me çdo kusht.

-Në këtë drejtim, unë të jap kohë të mendohesh, mirëpo tani do të kalojmë në një temë tjetër, kishte insistuar inspektor Kaqi, i kënaqur që kishte arritur të zbërthente disa nga pikat e akuzës, me të cilat ngarkohej Eknati. Derisa ai po priste ndonjë pyetje tjetër të re, në zyrë futet inspektori Lutë Ziu. Ulet ngadalë në fotelen e vet dhe i drejtohet Eknatit.

-Zenë Gjoni e vrau veten!

Eknati ishte shtangur. Ishte një e vërtetë tronditëse, apo ndonjë trillim i rëndomtë i inspektorit të regjur në përvojën e tij djallëzore. Mornica të ftohta ia kaplojnë tërë trupin. Koka i vlonte. Nuk ishte në gjendje të nxirrte asnjë zë. Të rrahurat në zemër iu kishin shpeshtuar aq sa trupi i dridhej si thupër. Veshët kishin filluar t`i ushtonin. Të dy inspektorët ishin larguar te këndi afër dritares dhe bisedonin me zë të ulët. Eknati nuk e bënte dot zap vetveten. Nga biseda në heshtje e inspektorëve nuk kishte kuptuar asnjë fjalë dhe nuk e merrte dot me mend se çka mund t`i kishte ndodhur shokut të tij, Zenë Gjonit. Mbase e kishin vrarë dhe kishin trilluar versionin e vetëvrasjes, mbase nuk kishte ndodhur asgjë, por krejt ajo s` ishte tjetër veçse një trillim në mesin e shumë trillimeve të tilla djallëzore.

Pas pak, te dera ishte dukur gardiani i burgut. Lutë Ziu, i kishte bërë me kokë se mund ta shoqëronte Eknatin për në qelinë e tij. Gardiani serb e kishte rrëmbyer për krahu. Duke ecur nëpër korridor ai kishte filluar të fishkëllonte vallen ritmike serbe. Nga goja i shpërndahej duhma e rëndë e alkoolit dhe e qepës. Herë-herë ia shtrëngonte krahun dhe i kërcëllente dhëmbët, herë-herë qeshej me qesendi. Në kohën kur Eknati i kishte paluar këpucët te këndi përballë derës, gardiani iu kishte drejtu-

ar në gjuhën serbe.

-Nuk do të dalësh i gjallë nga kjo qeli. Këtu do të ngordhësh! Qen! E kishte përplasur derën me rrëmbim dhe pasi e kishte mbyllur me dry, ishte larguar duke fishkëlluar tërë prepotencë melodinë derrçe.

Eknati kishte kaluar edhe një javë tjetër në vetmi. Inspektorët nuk e kishin marrë në pyetje. Nuk dinte se ç kishte ndodhur me Zenë Gjonin. Nuk e kuptonte dot përse gjatë tërë atyre ditëve nuk e kishin marrë asnjëherë në hetime.

Ditët në vetmi e rëndonin si tunxhi. Nuk kishte asnjë libër, asnjë gazetë, as laps, as letër. Ditë e natë në dhomën asimetrike, tetë metër katror, në qelinë numër 27. Nga vapa dhe papastërtia dhoma ishte mbushur me qimka, pleshta, morra. Tërë shtati i kruhej dhe nuk bënte dot gjumë nga vapa dhe mungesa e ajrit të pastër. Vetëm njëherë në ditë e nxirrnin në shetitorën humnerë, ku qëndronte pesë minuta. Po ashtu vetëm njëherë në ditë i mundësohej hyrja në nevojto, ku duhej pastruar kibllën dhe duhej marrë ujin për pije dhe për pastrim për njëzet e katër orë. Ushqimi ishte i lig dhe i pamjaftueshëm. Për 24 orë çdo të burgosuri i takonin vetëm 400 gramë bukë. Në mëngjes një taz kafe elbi pa sheqer. Në drekë gjellë e dobët, fasule ose lakra pa kurrfarë shije. Në darkë, të mbeturat e gjellës së drekës.

Që në ditët e para sëmuret nga hemoroidet. Në fillim nuk e kishte kuptuar se ç kishte, por më vonë nga dhembja dhe përkeqësimi i gjendjes ishte lajmëruar te mjeku, i cili i kishte dhënë disa kapsulla dhe tri ditë kishte marrë injeksione.

Eknati tërë ditën e kalonte në mendime. Brengat iu kishin shtuar. Nuk kishte asnjë lajm nga familja. Nuk

dinte se ç kishte ndodhur me Zenën apo me shokët e tjerë, të cilët mund t'i kishin arrestuar. Ngritej nga shtrati, shëtiste me orë të tëra nëpër kthinën trimetërshe. Ulej. Pushonte paksa dhe sërish shëtiste. Mundohej të flinte, por gjumi kaheerë i kishte tretur.

Koha kishte stagnuar. Ditët sado të rënda e të mundimshme, sado monotone e trishtuese në të njëjtën kohë, kalonin njëra pas tjetrës.

Ngritej në këndin përballë dritares së ngushtë me grila dhe shikonte në njërin kënd të shëtitorës. E dinte se veprimi i tillë ishte i ndaluar. Herë herë arrinte të shikonte ndonjë të burgosur duke shetituar por asnjërin nuk e njihnte.

Një ditë, nga këndi i dritarës me grila fare befasisht në shetitoren numër një e kishte parë Zenë Gjonin. Ai shetitej me dy të burgosur të tjerë. Kishte vendosur të qëndronte në dritare pavarësisht nga pasojat, edhe në rast se hetohej nga gardiani kujdestar. Se si iu kishte lehtësuar shpirti, kishte ndier thellë në shpirt një ndjenjë të pashpjegueshme të gëzimit. Zenë Gjoni ishte gjallë. Ishte në burg por derisa e kishte parë duke shetituar, ishte i sigurt se ishte mirë edhe me shëndet. Nuk e merrte me mend përse kishte trilluar Lutë Ziu, nuk e kuptonte dot përse kishin kaluar dhjetë ditë e më tepër dhe nuk e kishin marrë asnjëherë në hetime. Gjatë asaj kohe nuk e kishte parë as gardianin që sillej mirë me të burgosurit. Gjithçka kishte ndërruar në çast. Tani që ishte siguruar se Zenë Gjoni ishte gjallë, ndihej i lumtur, edhe pse nuk ishte fare i sigurt se ç' do të mund të ndodhte nga ora në orë. E dinte se nuk e kishin harruar. E dinte se në moment mund të hapej dera dhe pas pak çastesh mund të ballafaqohej me inspektorët dhe sërish do të vazhdonin torturat psikike e fizike. Megjithatë, ende ishte gjallë dhe i gjalli shpreson, pavarësisht se ku ndodhet, shpreson edhe nëse është i dënuar me vdekje, shpreson deri në rëktimën e fundit...

Pasi ishte fikur drita Eknati kishte rënë për të fjetur. Pa vonuar gardiani e kishte hapur derën. Ai kishte brofur i sigurt se do ta merrnin në hetime. Mirëpo në derë përveç gardianit ishte dukur edhe një burrë rreth të tridhjetave. Ai futet në dhomë i hutuar. Gardiani e mbyll derën. Pasi përshëndetet me të sapoardhurin, Eknati mëson se ai quhej Sejfi Sejfiu. Ishte arsimtar nga fshati Sibor. Nuk e pyet përse e kishin arrestuar, ndërsa për vetveten i kishte treguar se po mbahej në izolim. Nga shqetësimi dhe hutia që kishte treguar i sapoarrestuari, Eknati nuk hetonte ndonjë dyshim në paraqitjen e tij. Sejfiu dukej i brengosur dhe i tronditur tejmase.

-Më kanë marrë sot pasdite, - thotë pas pak.

-Më thanë se do të të pyesim për disa gjëra, dhe ja , më sollën këtu. Këtu është burgu, apo? e kishte pyetur Eknatin, në terr pasiqë gardiani e kishte fikur dritën.

-Po, po, këtu është burg, -kishte pohuar Eknati.

-Mbase, vetëm sonte më mbajnë këtu? Vazhdon dialogun sërish i sapoardhuri!

-Mbase, i thotë Eknati.

-Ti më duket po ma bën qefin?

-Paj si të them, ti i di më mirë punët tua. Ne sonte u pamë, sonte po njihemi për herë të parë. Nga ana ime mua më vjen mirë që kam një shok në këtë vetmi, ndërsa nuk do t`ia dëshiroja askujt burgun, por ja që ndodhin edhe gjëra të tilla, tekefundit burra jemi, dhe burgu është për burra!

-Mirë e ke, burgu është për burra. -Nuk kam bërë asgjë, mor nënën ia luajsha. Mandej është moti kjo punë. Kemi pasë dalë atje në Qyqavi me nxënës dhe me arsimtarë atëherë kur u bënë demonstratat...

-Ndoshta vetëm sonte më mbajnë, sa për të më frikësuar!

-Ndoshta...

Vizita e parë përmes grilash

Ekmati kishte kaluar dy muaj në burg. Rronte me shpresë, edhe pse ishte më se i sigurt se në burg do të tretej vite të tëra. Dera e qelisë ishte hapur papritmas.

-Ke vizitë, i thotë gardiani dhe i qet përpara dy shporta, një me artikuj ushqimorë dhe tjetrën me roba, që i kishin sjellë familja.

- Nëse ke rroba për t`i kthyer, përgatiti dhe pas pak shkojmë, i kishte sugjeruar gardiani. Fjala vizitë e kishte befasuar fare.

Ekmati ishte shqetësuar tejmasë. Kishte parandjellë se në vizitë gruaja ia kishte sjellë edhe fëmijët. Ndihej i këputur në shpirt nga shqetësimi. Pas pak, gardiani që e quanin Selë e përcjellë për në katin përdhes, në derën e madhe të hyrjes ku bëhej vizita. Me rastin e afrimit të dera, zemra kishte filluar t`i rrihte thekshëm.

Në skajin e hyrjes, kishte hetuar fëmijët, bashkëshorten, t`atin, dhe një grua të panjohur e cila ishte afruar te fëmijët. E merr me mend se ishte punëtore kujdestare e Sigurimit, përgjuese e bisedës. Fëmijët fillojnë të afrohen te grilat tejet të shpeshta, dyfishe, ku qendronte Ekmati me gardianin.

Përhëndetet me të gjithë. Ata shikojnë të tmerruar. Djali i vogël si duket e kishte harruar. Ai nuk e njihte, vetëm shikonte habitshëm pengesën e gjerë dhe të gjatë me parmakë hekuri, në të cilët ishte kapur. Antiga, Arba dhe Labia, shikonin të shushatura nga e papritura e takimit të parë me babanë në burg. Ato ishin strukur, ndërsa Kruja, trivjeçare, kishte futur dorën nëpër grila në drejtim të Ekmatit. Pasi nuk arrin ta prek dorën e babait,

shpërthen në vaj. Ndërkohë fillojnë të dënesin edhe të tjerat. Gruaja mundohet t i pajtojë. Eknati nuk fliste, por vlonte nga marazi dhe nga vizita e tillë e organizuar në ato kushte të tmerrshme, thellësisht antinjerëzore.

-Jam mirë, u kishte thënë, duke i këshilluar që të mos qanin.

-Edhe ne jemi të gjithë mirë, kishte folur Zani, i ati i Eknatit, i gjendur ngushtë nga vaji i fëmijëve. Përgjuesja bullafiqe, pasi shikon orën, edhe pse nuk kishin kaluar as pesë minuta, e urdhëron gardianin që ta largojë Eknatin. I kishte përshëndetur fëmijët, të cilët po largoheshin duke shikuar dhembshëm në drejtim të babait, që po tretej prapa parmakëve të dendur, nga ku po futej në një korridor të errët. Në fytyrën e gardianit kishte hetuar shqetësim dhe dhembje, ndoshta nga vaji i fëmijëve. Ai nuk fliste, por nxirrte ofshama të thella, duke ecur përkrah Eknatit nëpër korridorin gjysmërrethor.

Vizita e parë e kishte shkallmuar shpirtërisht. Ishte hera e parë në jetë që kishte shfaqur shenja dobësie para fëmijëve të mitur. Por megjithatë e kishte kaluar edhe një sprovë tjetër të mundimit. I kishte treguar Sejfiut për përjetimin shqetësues të takimit me familjen gjatë vizitës pesëminutëshe në kushte të tilla të tmerrshme. Rregullorja e burgut ndalonte vizitën e fëmijëve të mitur në burg, përmes grilave, ndërsa personeli i burgut në bashkëpunim me inspektorët e Sigurimit vepronin madje edhe kundër rregulloreve që i kishin hartuar vetë. Krejt ato veprime bëheshin me qëllim të presionit mbi të burgosurin dhe me qëllim të traumatizimit të fëmijëve. Në rast se i burgosuri për shkaqe të tilla nuk pranonte të dilte në vizitë, atëherë familjes i thuhej se pjesëtari i tyre e refuzon vizitën për shkaqe kryeneqësie apo mospërfilljeje edhe për vetë familjen e tij. Veprimet e tilla thellësisht antihumane bëheshin me qëllim të diskreditimit të personalitetit të të burgosurit dhe ballafaqimit të anëtarëve të

familjes me një realitet tmerrues, në mënyrë që të ushtrohej presion mbi ta, që të mos vepronin kundër ligjeve totalitare ekzistuese.

Sado të rënda e të bezdishme, ditët megjithatë, kalonin. Me shokun e ri të burgut kalonte mirë, edhe pse ai me shumë vështirësi e përballonte prangimin dhe nuk e bënte dot zap vetveten. Sejfiu ishte tjetërfare. Ai nuk e përballonte dot burgun, sepse konsideronte se nuk ka bërë asnjë faj, edhe pse i kishte përkrahur kërkesat e demonstruesve. Në anën tjetër ai ishte edhe anëtar partie, sa për sy e faqe, siç i thonë fjalës. Ishte drejtor shkollë në fshat ndërsa edhe nëse nuk shpallej fajtor ai do ta humbte vendin e punës. Në fillim ishte përmabajtur mirë, por me kalimin e kohës e humb durimin, përmallohet dhe sensibilizohet. Nuk mund të pajtohej assesi me regjimin e burgut. Gjatë hetimeve kishte mësuar se vepra që i ngarkohej në barrë ishte denoncuar pikë për pikë. Dyshimi i tij i bazuar në radhën e atyre që i konsideronte denoncues dita ditës zgjerohej. Nga përshkrimi i ngjarjes që i kishin bërë hetuesit, meqë fillimisht nuk kishte pranuar asgjë, Sejfiu vjen në përfundim se shumica e pjesëmarrësve të marshit solidarizues në Qyqavi, më 3 prill të vitit 1981, kishin treguar ndodhinë. Në burg ndodhej edhe një student nga fshatit i tij, i akuzuar po ashtu për të njëjtën vepër. Duke mos arritur ta bënte zap veten, ai, ishte bërë tejet i padurueshëm, por aspak i dëmshëm. Tërë ditën fliste dhe tregonte lloj-lloj rromuzesh e ngjarje reale. Sakaq i kujtohen dromca gjatë bisedave që kishte pasur me persona të caktuar. Veçonte sidomos bisedat në katër sy. Në një rast rojtari i shkollës e kishte lajmëruar se gjatë natës dikush ishte futur në një klasë dhe kishte përdhosur fotografinë e shokut Tito. Nuk e kishte thyer, por e kishte pagërë. Sejfiu kishte kërkuar nga rojtari që të mos i tregonte askujt, por e urdhëron që ta pastronte sa më parë fotografinë dhe ta vendoste në vendin e vet. Rojtari e

kishte pyetur se me çka duhej ta pastronte fotografinë. I bezdisur nga pyetja, Sejfiut i kishte shpëtuar një fjalë e pamatur.

-Pastroje me sh.., i kishte thënë, duke sharë vendçe, pa dyshuar se një ditë ngjarjen pikë e për pe do ta dëgjonte në zyrat e Sigurimit shtetëror në Prishtinë.

-Askush nuk ka ditur për këtë ngjarje, thoshte duke e drejtuar dyshimin e fortë në rojtarin.

-Mundet që rojtari i ka treguar ndokujt dhe personi i tretë i panjohur ka denoncuar, i thotë Eknati.

-Nuk e di thotë Sejfiu duke e shfryrë mllefin me të shara banale, që ishin pjesë përbërëse e fjalorit të tij.

-A mund të më dënojnë vetëm për këtë, nëse dëshmitari më thotë para syve në gjyq?

-Jo, nëse ti nuk pranon, i thotë Eknati.

-Unë nuk kam pranuar as para hetuesve, edhe pse ata i besojnë denoncuesit.

-Si do të kishe vepruar ti, në një rast të tillë, i drejtohet Eknatit?

-Ky është rasti yt dhe jo imi, ia kishte kthyer Eknati.

-E di he burrë, ti ke punë të tjera më të thella, por bisedë po bëjmë. Të dy dertet dhe hallet i kemi njësoj, kishte folur Sejfiu me zë paqësor, edhe pse e dinte se Eknati nuk hidhërohej.

-Unë, thotë Eknati, kisha kërkuar ballafaqim me personin. Ndërsa gjatë ballafaqimit i kisha thënë në sy, mos rrej, idiot, ti vetë i ke kurdisur të gjitha këto.

-Ashtu do t' i them, thotë Sejfiu pa e kuptuar mirë qëllimin qesëndisës të Eknatit.

-Ashtu do t' i them, he nënën ia...

-Po përse do t' i thuash? Përse kaq shpejt i merr fjalët pa i përtypur fare?- i drejtohet Eknati. Sejfiu mbetet i hutuar nga e papritura.

-Sigurisht për të shpëtuar nga burgu dhe për ta burgosur pastaj rojtarin, i cili po ashtu nuk ka bërë asnjë faj,

e ndoshta nuk të ka denoncuar .

-A i ke treguar ti vetë ndokuj për këtë rast, para se të arrestonin? pyet Eknati.

Sejfiu, ndalet dhe mendon.

-Po, thotë pas pak. U kam treguar vëllezërve, disa shokëve, miqve. Por ata nuk më kanë denoncuar.

-Nuk të kanë denoncuar, por a je i sigurt ti që ata nuk iu kanë treguar të tjerëve, ashtu sikurse ti u tregove atyre?

-Mundet, thotë Sejfiu i hutuar, por nuk jam i sigurt!

-Atëherë më mirë qepe, para se të mundohesh ta akuzosh tjetrin, nëse nuk dëshiron që edhe ty të të akuzojnë. Ke dalë në Qyqavi me qindra nxënës dhe arsimtarë, u ke thënë të ndezin zjarr në shenjë përkrahjeje të demonstratave, këtë e dinë me qindra veta dhe ti ende sikur habitesh se kush të ka denoncuar, i thotë Eknati.

-Është e vërtetë, pranon konstatimin e shokut të burgut, Sejfiu.

-Si thua ti a është më mirë pra ta pranoj krejt veprën dhe të dergjem në burg?

-Po ti tekefundit nuk ke pranuar asgjë. Ende nuk të kanë shtruar në tortura. Tani për tani nuk i ke punët edhe aq keq. Unë e çmoj veprimin tënd, nga pozicioni im, por ama duhet të kesh kujdes, të mos mundohesh t`iu hedhësh fajin të tjerëve.

-Dakord, mirë po më mëson. Kështu do të veproj tash e tutje edhe nëse më dënojnë 15 vjet, thotë prerë Sejfiu, edhe pse Eknati e di se pasi të kalojnë çastet e diskutimit, ai do të nisë nga e para. Fillimisht do të qajë për vete, pastaj do të vajtojë fatin e Eknatit, pastaj do të qan për të gjithë të burgosurit, krejt derisa të shfryhet mirë e mirë.

Në gjysmën e dytë të korrikut të vitit 1982, ishte caktuar gjykimi për një grup të burgosurish, në mesin e tyre Ujkan Hoti, Hilë Alidi, Rem Krezi, Alush Krezi e të tjerë. Po ashtu asokohe kishte filluar gjykimi edhe kundër 14 studentëve dhe nxënësve nga Qyteza dhe Fortesa, që akuzoheshin për vepër penale: bashkim për veprimtari armiqësore. Në mesin e të akuzuarve ishin edhe dy të afërm të Eknatit nga Qyteza: Dije Hysi dhe Rrezar Hysi. Një mbrëmje vonë në dhomën numër 27, derisa Eknati dhe Sejfiu bien për të fjetur, hapet dera e qelisë dhe gardiani e fut në dhomë një të burgosur, që e kishin sjellë nga Burgu i Mitrovisë. I sapoardhuri. Alush Krezi, tregon përse e kanë sjellë në Burgun e Prishtinës.

Ditët e rënda si tunxhi po kalonin njëra pas tjetrës. Eknat Malmiri priste që sërish ta merrnin në pyetje dy inspektorët, por ata si duket kishin shkuar në verime, apo ishin zënë me ndonjë aktivitet tjetër hetimor. Sa më shumë që vonohej hetuesia, i lindnin dyshime të shumta. Frikësohej se mos po zbulohej veprimtaria ilegale në Shkup, e lidhur me Metë Demën dhe Beqë Dervenin. E dinte se po të zbulohej ndonjë element nga ai organizim, punët do të komplikoheshin. Kishte besim në qëndrueshmërinë dhe vigjilencën e bashkëveprimtarëve të Shkupit, por e dinte se organet hetimore dhe policore të Maqedonisë ishin edhe më represive se ato serbe.

Gjatë kohës së arratisë në Malmir e kishte vizituar vetë Metë Dema. Nuk dyshonte në të, por as nuk dinte se ku ndodhej dhe çka mund të ishte bërë me të.

Në dhomën nr.27 të burgut, përveç Sejfiut, e kishin sjellë edhe një të burgosur tjetër, një shqipfolës të degjeneruar nga rrethi i Medvegjës, i akuzuar për keqpërdorim të detyrës zyrtare. Jusa, nuk e fshihte orientimin e tij projugosllav, por mendonte se veprën e korrupsionit ia kishin shpifur pikërisht shqiparët nacionalistë, që sipas tij punonin në Sekretariat. Ai tregonte se ka marrë pjesë në

shpërndarjen e demonstruesve. Qëndrimi i tij projugosllav i shkante në nerva Eknatit, sa do që Jusa sillej shoqërisht dhe nuk ishte nga ata që i lansonte hetuesia me qëllim të zbulimit të ndonjë të dhëne. Eknati e urrente për shkak të pozicionit të tij projugosllav. Me qëllim ia hapte dritaren, meqë ai pinte duhan. Tregohej injorues dhe vazhdimisht e përbuzte për veprimet e tij të liga, korruptuese. Kishte filluar ta urrente tejmasë, për shkak se ishte i papastër, nuk kishte fare kujdes për higjienën personale, tymoste tërë ditën dhe tregonte rrëfime banale të jetës së tij të degjeneruar. Jusa nuk i kishte shkaktuar ndonjë dëm dhe as që mund t'i shkaktonte, por fakti se ishte sherëbëtor i përkushtuar i regjimit, Eknatin e nervikoste tejmasë. Një mes ndërkomunikues kishte krijuar Sejfiu, i cili kishte natyrë tjetërfare dhe shumë tolerante. Ai e kritikonte Jusën, pastaj e lavdëronte, bisedonte me të, bënte shaka dhe sillej fare shkujdesur. Ditët sado të zymta dhe monotone kalonin njëra pas tjetrës... Eknatin sikur e kishin harruar.

Masa administrative e izolimit në vend dhe kohë të pacaktuar, nënshkruar nga sekretari i Sekretariatit Krahinor të Punëve të Brendshme, Mehmet Maliqi, ishte i vetmi dokument që posedonte. Me atë dokument mund të të mbanin të pranguar jo vetëm disa muaj por edhe disa vite. E dinte se ishte bërë i plotfuqishëm vendimi i Gjykatës së Qarkut të Prishtinës, për ngritjen e dënimit nga gjashtë muaj aq sa e kishte dënuar Gjykata komunale e Ferizajt për vepër penale nga neni 134. al. 1. I LPP-së në qershor të vitit 1980, në 18 muaj. Nuk e dinte se ishte në vuajtje të dënimit, në izolim apo në hetime, apo në të gjitha në të njëjtën kohë. Ishte i vetëdijshtë se në rastin më të mirë mund të merrte edhe një dënim tjetër tetë deri në dhjetë vjet, ndërsa po të zbulohej veprimatria e organizuar në Shkup, do të rrumbullakonte 15 vjet. Hetimet nuk tregonin se ishte zbuluar tërë aktiviteti i tij. Hetuesit

kishin të dhëna për shkëmbim të literaturës me nxënës, për pjesëmarrje në demonstrata, për shumë lëvizje të dyshimta por ajo ishte vetëm njëra anë e veprimtarisë së tij.

Te gjykatësi hetues

Në fillim të tetorit të vitit 1982, Eknat Malmirin për herë të parë e dërgojnë te gjyqtari hetues, në organet e burgut. Gjyqtari quhej Sak Nishi. Një qenie e patrajtë njeriu, pa ndjenja, pa mirëkuptim, i cili njëherësh edhe gjykonte organizatorët e demonstratave, të cilëve iu shqiptonte dënimet maksimale deri në 15 vjet burg. Ai kishte lexuar pjesë të aktakuzës në saje të deklaratave të dhëna në hetuesi dhe kërkonte të dinte se i pranonte apo nuk i pranonte Eknati deponimet e aktakuzës.

-Asgjë të vërtetë nuk ka në ato deklaratata, sepse janë dhënë nën presion, kishte thënë Eknati.

-Përse atëherë i ke firmosur, kishte pyetur gjyqtari hetues.

-Edhe firmosja është bërë nën presion, kërcënim e dhunë fizike.

-Kështu thoni ju të gjithë, por kjo nuk e pengon punën tonë. Pas pak çastesh Eknati kishte vazhduar:

-Dua të shtoj me këtë rast se hetuesi Lutë Ziu më ka kërcënuar se po qe se mohoj te gjyqtari hetues, lënda sërish kthehet në sekretariat. Për këtë jam i vetëdijshëm, dhe të gjitha këto do t'i them edhe para gjyqit, kishte thënë Eknati.

-Ne jemi gjyqi dhe pushteti. Është punë jona se kujt i besojmë. Ne iu besojmë fakteve. Ti ke marrë pjesë në demonstratat armiqësore dhe këtë nuk e ke mohuar. Ke qëndruar në arrati 13 muaj, dhe këtë nuk ke si ta mohosh. Ke qenë tri herë i dënuar për vepra penale armiqësore. As

këto nuk mund t'i mohosh... Por edhe nëse i mohon të gjitha, ne kemi metoda dhe mekanizma për të dëshmuar fajësinë tënde, veprën tënde armiqësore kundër vlerave të pushtetit tonë, kundër bashkim vëllazërimit, barazisë së kombeve dhe kombësive dhe vetëqeverisjes sonë socialiste...

Ekmati ishte mllëfosur tejmasë. Gardiani serb e kishte kthyer në qeli.

Befasi e dhunë e papritur

Ditën tjetër në mbrëmje, gardiani sërish e kishte hapur derën. Pas pak çastesh ndodhet në një zyrë të hetuesisë. Inspektori ishte një kokë tullac, trup të rrumbullakët, me sy të përdalë dhe mjaft i shëmtuar në fizionomi. Derisa Ekmati po qëndronte këmbë te dera, ai gajasej së qeshuri me një femër po ashtu bullafiqe, gati shkurtabiqe. Pasi largohet ajo kokëtullaci i drejtohet Ekmatit.

-Si ja ke emnin?

-Ekmat, Ekmat Malmiri.

-Sa kohë po rrin në hapsone?

-Ka më shumë se pesë muaj, i thotë Ekmati, duke e kuptuar se hetuesi nuk e zotëronte gjuhën shqipe, dhe sipas shqiptimit të tingujve dhe ngatërrimit të rasëve dhe gjinive duhej të ishte turk, jo serb.

-Për shka po ta mbajnë mshelë? pyet sikur me keqardhje.

-Po ju e dini më mirë se unë, jam i dyshuar, nën hetime.

-Medemek i dyshum, jo fajtor.

-Nuk është treguar fajësia dhe sipas ligjeve tuaja fajtor mund të shpallë vetëm gjyqi, deri atëherë unë jam i pandehur, kishte shpjeguar Ekmati.

-Ne po dimë kush je ti, kishte thënë prerë dhe ishte

ngritur në këmbë. Ndez një cigare, dhe drejtohet në vendin ku rrinte ulur Eknati.

-Çka ki punu ti? pyeti hetuesi tullac, por më i ri se Eknati në moshë.

-Jam profesor, kam punuar në arsim, i thotë.

-Edhe profesor edhe renc, edhe anmik i popllit tand! Kishte rënë heshtje. Hetuesi i përsërit edhe një herë fjalët për të provokur.

-Edhe profesor me demek, edhe renc edhe anmik i popllit tand, asht apo nuk asht kështu? i thotë ters, ndërkohë që në zyrë hyjnë edhe dy veta, njëri prej tyre i bëshem si kloun, tjetri një thatanik me vështrim armiqësor.

-Nuk jam armik i popullit tim, nuk jam gënjeshtar, kishte thënë prerë i vetëdijshtëm se pas atyre fjalëve do të kërciste shuplaka, grushti, shqelmi e pendreku.

-Ti je edhe anmik i familes tane. A ke gru, a ke fëmijë?

-Kam i përgjegj Eknati, duke u munduar ta zvarriste bisedën, sepse e dinte se çka e priste.

-Ku jan` ata tash, kush po kqyr`ata?

-Sa fëmijë i ke? ndërhyt thataniku, duke u drejtuar kah Eknati, i cili kishte treguar sa fëmijë i kishte.

-Ku jetojnë ata, kur i ke parë për herë të fundit, pyet sërish thataniku, ndërsa Eknatin fillon ta kaplojë një shqetësim i papritur. Përse ata insistojnë të dinë aq shumë për familjen. Kjo ngjallte dyshime të trishtueshme.

-Unë e di se ata jetojnë në shtëpinë time në Qytezë, ndërsa për herë të fundit i kam parë në vizitë para tre muajve, kishte thënë duke mos e fshehur dyshimin e tij.

-Ata nuk ke për t`i parë kurrë ma, i kishte thënë prerë thataniku, ndërsa Eknatin e kishin kapluar mornica të thekshme në tërë trupin. Befasisht ishte ngritur në këmbë. Koka po i vlonte, fuqia po e tradhtonte.

-Ku janë fëmijët, çka iu keni bërë? pyeti me zë të

mekur. Asnjëri prej tyre nuk fliste, ndërsa të tre e shikonin me dyshim, apo sikur me keqardhje. Në moment iu kujtu- an fjalët e hetuesit Lutë Ziu kur i kishte thënë se Zenë Gjoni e ka vrarë veten. Ishte ndonjë provokim apo me të vërtetë iu kishte ndodhur diçka e befasishme fëmijëve?

Në zyrën e hetuesisë kishte rënë heshtje varri.

-Kënd e ke porositur për t`i dërguar ata në Shqipni? pyeti thataniku.

-Asgjë nuk po kuptoj, thotë Eknati pa e përballu- ar dot shqetësimin dhe ankthin e papritur. Frika se mos kishin pësuar fëmijët në ndonjë rrethanë në moment e mobilizon dhe iu drejtohet me zë më kërcënues, por tejet emocionues

-Çka iu keni bërë fëmijëve njerëz të pafytyrë? Pyetja e Eknatit i kishte djallëzuar të djallozurit. Klouni dhe thataniku ia kishin dredhuar durt, ndërsa kokëtullaci e kishte goditur në ije, në gjoks dhe në fulqi.

-Kush asht pafytr` qen? Ti je fashist, ti je anmik edhe ty tash po nxjerrim shpirtin...

Eknati kishte rënë në dysHEME nga goditja. Gota e derd- hur e ujit në fytyrë e kishte zgjuar nga alivania. Pas pak heton se dikush e mbyll derën.

Mendimi se diçka e ligë iu kishte ndodhur bijave, gruas dhe djalit po e dërrmonte. Por nuk kishte parand- jenjë se mund t`iu kishte ndodhur diçka e keqe. Ishte ndoshta një trill tjetër djallëzor dhe një shkak për ta rrahur, pasi nuk e kishte nënshkruar deklaratën para gjyqtarit hetues. Në kohën kur po ngritej hetoi se goja iu kishte mbushur gjak. Dhëmbin e parë ia kishin thyer. Në stomak ndiente therrje të forta.

Mezi merrte frymë...

Pas pak çastesh në zyrë futet gardiani serb, Miqa Musteqoku.

-Ustaj, i thotë. **Idemo dalje***.

* **Ngrihu... Shkojmë tutje**

Ia lidh duart nga prapa me pranga dhe me dorë e shtrëngën për jakën e setrës duke e shtyrë dhe duke i rënë shqelma deri në qelinë numër tre. Pasi ia liron duart nga prangat, e shtyn për tokë dhe e mbyll derën duke e fishkëlluar një melodi ritmike serbe. Gjithnjë e kishte urrejtur muzikën ritmike serbe. Ajo i ngjallte panik dhe urrejtje të papërmbajtur...

Pas dy ditë qëndrimi në qelinë numër tre, sërish e kthejnë në dhomën numër 27. Sejfi Sejfiu, shoku i burgut, ishte merakosur për të. Jusa as që e shikonte meqë nuk flisnin. Frika, se mos kishte pësuar familja në ndonjë rrethanë të panjohur e dërrmonte. Gjithnjë dyshonte mos ndonjë nga shokët për shkak të ndonjë presioni apo dhune mbi fëmijët, familjen e tij ia kishte dërguar në Shqipëri. Kjo e tmerronte. Nuk kishte parandjenja se do të mund të kishte ndodhur diçka e ligë, por jo gjithherë mund të lajmëroheshin parandjenjat. Dyshimi po e brente. Nuk i kishte treguar as Sejfiut. Zihej në vetvete. Mendonte që të kërkonte të takohej me Dullë Devën, apo me hetuesit e mëparmë, por ky akt ishte në kundërshtim me veprimet e tij të deriatëhershme. Pastaj vetë kërkesa e tillë e degradonte, sepse jepej shkak për ndonjë dyshim.

Po të kishte ndodhur diçka e ligë Dulla, miku i djalit të hallës së tij, i cili punonte në Sekretariat, në shërbimin policor publik, me siguri se do të gjente ndonjë shkas dhe do ta lajmëronte. Kishte vendosur të përballonte atë situatë të rëndë, i vetëdijshëm se nuk mund të ushtronte kurrfarë ndikimi. Po të kishte ndodhur diçka e jashtëzakonshme nuk do ta kishin kthyer në dhomë të përbashkët, kishte menduar Eknati, gjithnjë e më tepër duke i besuar versionit të trillimit, sikur kishte ndodhur edhe me rastin e Zenë Gjonit.

Sërish te gjykatësi hetues

Një javë pas dhunës fizike dhe psikike që kishin ushtruar ndaj tij inspektorët, Eknatin sërish e dërgojnë te gjyqtari hetues. Ishte po ai gjyqtar. Së bashku me te edhe një femër daktilografiste.

-Kemi vetëm një pyetje, i drejtohet gjyqtari hetues Eknatit.

-E pranon apo nuk e pranon deklaratën e dhënë në hetuesi!

-E pranoj pjesërisht, po ama të gjitha këto që po ndodhin do t`i them para gjyqit, sepse ju të gjitha deklaratat po i nxjerrni me ushtrimin e dhunës fizike dhe psikike. Deshi të tregonte se si ia kishin punuar tre hetuesit, por u përmbajt.

-Të gjitha ke të drejtë t`i mohosh para gjyqit, i tha gjyqtari hetues, duke shtuar. Vetëm mos harro se ne jemi gjyqi, shteti, drejtësia...

Eknati i kishte nënshkruar deklaratat paraprake, i ndërgjegjshëm se po nënshkruante disa vite burg, por edhe i kënaqur se nuk ishte zbuluar esenca e veprimtarisë së tij ilegale në Shkup, as literatura e ndaluar, madje as armët. Po të mos nënshkruante sërish do të merrej në hetime nga klounë dhe satrapë shqipfolës. Ndiante pasiguri. Mund ta dërgonin sërish në ndonje vend dhe thjesht mund edhe ta likuidonin, duke improvizuar ndonjë ikje nga burgu apo ndonjë kurth tjetër. Aktakuza kryesisht lidhej me shkëmbimin e literaturës së ndaluar. Nuk ishte përmendur fare pjesëmarrja në demonstrata, as aktiviteti që kishte zhvilluar me nxënës në nxitjen dhe përgatitjen e

tyre për të marrë pjesë sidomos në demonstratat e 1 dhe 2 prillit të vitit 1981. Po ashtu nga lënda e parashtruar në aktakuzë hetonte elemente të deklaratës denoncuese të Fat Graçit, për të cilin ishte i sigurt se nën dhunë fizike kishte pranuar të gjitha. Nuk e fajësonte Fatin, përkundrazi i vinte keq duke qenë i bindur se e kishin torturuar mizorisht. Nga ai mes mbase kishte folur edhe dikush tjetër, të cilin hetuesit e kishin rezervuar, ose ndoshta e kishin rekrutuar edhe më heret. As deklarata e Lut Maqit nuk e rëndonte. Ai kishte treguar se kishte marrë për detyrë nga Abedin Prapaj ta njoftonte Eknatin, profesorin e tij të letërsisë që të fshihej, meqë nga UDB-a kishte urdhër arresti. Me Abedin Prapajn nuk ishte takuar asnjëherë edhe pse nga dy nxënësit e tij, Lati dhe Fati, kishte mësuar se ai vepronte ilegalisht sa do që legalisht punonte në SPB-në krahinore të Prishtinës. Me përmbajtjen e asaj aktakuze, nëse ndërkohë nuk do të zgjerohej, Eknati ishte pajtuar, sepse e dinte se për një vepër të tillë nuk mund të dënohej më shumë se tetë apo dhjetë vjet burg. Në anën tjetër, shpëtonin tre nga shokët e tij në Shkup dhe disa veprimtarë të tjerë për të cilët nuk ishin deponuar fakte. Pranimi selektiv i disa elementeve të aktakuzës si dhe arsyetimi që do t'i bënte në gjyq kërkesës për avansimin e pozitës kushtetuese të Kosovës nga Krahinë Autonome në Republikë të barabartë, do ta përmbyllte disi aktgjykimin. E brengoste fakti se këtij dënimi do t'i ndajshohej edhe dënimi paraprak një vit e gjysmë nga Gjykata e Qarkut e Prishtinës. Ishte i ndërgjegjshëm se në gjyq do të merreshin për bazë elementet dhe rrethanat rënduese, meqë ishte recidivist, i dënuar edhe tri herë më parë po për vepra të tilla, të cilësuar kundër rendit kushtetues të RSFJ-së.

Burgu ishte humbëtira drejt së cilës po futej thellë e më thellë. Nëse do të kishte fat dhe do t'i punonte shëndeti, mbase edhe mund të dilte i gjallë. Burgu ishte njëra

anë prej dy të këqijave fatale. Ishte kalvari njerëzor nëpër të cilin po kalonin dhjetëra mijëra shqiptarë dhe kjo nuk e brengoste fare. Sfida me të cilën ishte përballur gjatë tërë jetës po vazhdonte. Eknati i besonte lirisë, i besonte të drejtës së natyrshme të shqiptarëve për të jetuar të barabartë ose të pavarur. Kjo rrugë historike kishte fituar një forcë dhe ndërgjegjësim të ri kombëtar. Kufiri i ndasisë në mes të shqiptarëve liridashës dhe atyre të bashkim-vëllazërimit të shqiptarëve me popujt sllavë ishte thelluar dhe do të thellohej edhe më tej.

Muajt kalojnë...

Një kohë e kishin larguar nga dhoma numër 27 dhe e ngujonë në dhomën numër 5, në katin përdhes të burgut. Atje takon të burgosur të tjerë, në mesin e tyre edhe Mumin Shabën një të burgosur piktor, i cili po ashtu ishte kapur si anëtar i një grupi ilegal, që kishte vepruar në intesifikimin e luftës çlirimtare. Kishte takuar edhe një djalosh të ri të Llapit, Metë Imën. Meta, përveç se ishte i dashur dhe besnik ai këndonte bukur, në stilin e këngëtarit Sali Mani. Ishte një djalosh i qetë, shumë i sinqertë, por tejet i vendosur në qëndrimet e tij kombëtare. Ai së bashku me tre bashkëveprimtarë kryesisht nxënës dhe studentë kishin shkruar në vende publike Kosova-Republikë. Po në këtë grup ishte arrestuar edhe nxënësi Isë Caku, me të cilin kishte qëndruar disa ditë në dhomën numër 27. Metën dhe Shetin i kishin arrestuar gjatë shërbimit ushtarak.

-Një ditë para se të nisesha për në ushtri, disa të holla të cilat më i kishin dhuruar miqtë e shokët, ua dhashë Trimit dhe Isë Cakut, në mënyrë që të blenin spreje dhe mjete të tjera për të shkruar në vende publike, Kosova Republikë. Për këtë më ngarkojnë më së tepërmi, thotë Metë Ima, krenar dhe aspak i merakosur se e kishin

arrestuar. Ai kishte marrë pjesë edhe në demonstrata dhe ishte nisur në rrugën e gjatë dhe të mundimshme të çlirimit. Mumin Shaba, i takonte një grupi të madh të të arrestuarve kryesisht nga Fortesa e Gjinali, po ashtu studentë dhe luftëtarë të vendosur të çështjes së lirisë dhe të barazisë.

Besimi në mes të të burgosurve politikë fitohej që në njoftimin e parë. Ata e donin dhe e ruanin njëri-tjetrin më shumë se vëllezërit që kujdesen për njëri tjetrin. Vetëm në raste krejt të rralla mund të ndodhte ndonjë mosdurim, por me intervenimin e shokëve pa vonesë arrinte pajtimi. Pikërisht ky element i bënte shumë përshtypje Eknat Malmirit. Ishte kjo siguria për kalitjen e rrugës së rezistencës. Nëpër burgje dhe kazamate po ndërtoheshin të forta themelet e lirisë. Ato themele po krijoheshin me mund, djersë, gjak e tortura të mizorishme kundër liri-dashësve, por rruga e filluar në mars dhe prill të vitit 1981, për realizimin e aspiratave çlirimtare nuk do të ndalonte. Ajo rrugë ishte e gjatë, e përgjakshme dhe e tmerrshme, por ajo tanimë kishte filluar...

Në dhomën numër 5. Eknat Malmiri ndihej si në shtëpi. Meqë të burgosurit politikë kishin konsideratë për të, ai ua kishte falur besimin që në kontaktin e parë. Ata ia dëgjonin fjalën por edhe Eknati nga ana e tij sillej me shumë simpati dhe dashuri ndaj tyre. E gëzonte pa masë fakti se asnjëri nga të arrestuarit nuk ishte thyer, asnjëri nuk frikësohej dhe nuk merrte parasysh as kërcënimet e gardianëve, madje as kamxhikun e tyre. Në dhomën fqinje tjetër numër 6 kishte po ashtu edhe disa të burgosur të tjerë politikë, në mesin e tyre edhe një vëlla i Lat Maqit, ish-nxënësit të Eknat Malmirit, i cili quhej Os Maqi po ashtu i burgosur, me të cilin nganjëherë bisedonin përmes murit, duke e vendosur paraprakisht tazin e metaltë, nga i cili grumbulloheshin më mirë valët e zërit.

Vetëm disa ditë kishte zgjatur qëndrimi në dhomën numër 5. Sapo gardianët serbë hetonin shoqërimin dhe unitetin e të burgosurve, merrnin vendim dhe ua ndërrojnë vendet papritur dhe si duket pa e pyetur askë. Eknatin e ndajnë nga shokët e dhomës numër 6 dhe e kthejnë sërish në qelinë numër 27. Pas dy tri ditësh e kthejnë edhe Sejfi Sejfiun dhe Isë Cakun.

Sejfiu i rrëfen Eknatit se ka protestuar madje edhe ka bërë grevë për ta kthyer në këtë dhomë. Isë Caku, nxënës i vitit të tretë të gjimnazit ishte po ashtu një djalosh i sinqertë dhe shumë i pjekur për moshën. Tresheja në numër 27 ishte e kënaqshme. Nga lëvizja e të burgosurve nëpër dhoma, Eknat Malmiri kishte fituar përshtypje se burgu i Prishtinës në 90 për qind të rasteve ishte me të burgosur politikë, kështu që çfarëdo përzgjedhjeje që mund të bënin gardianët në dhomë duhej të kishte edhe të burgosur të tjerë politikë

Në dhomën fqinje numër 26 ishte edhe Martir Çuni, pastaj Gip Reçi e të tjerë. Ndërsa në numër 28, në dhomën e fundme të katit të epërm, ndodhej edhe Rexhë Maqi, njëri nga tre vëllezërit Maqi, që ishin arrestuar muaj më parë, i pari nga të akuzuarit ku bënte pjesë edhe Eknat Malmiri. Të gjithë komunikonin përmes mureve duke u siguruar paraprakisht nga përgjimet e gardianëve, sidomos të atyre serbë dhe të ndonjë truthari shqipfolës sikur klouni të cilin e quanin Shuku, pastaj bastardi Tara, të dy të transferuar nga burgu i Fortesës. Në mesin e gardianëve, sipas mendimit dhe përshtypjeve që kishte fituar Eknati gjatë atyre shtatë muajve, kishte edhe shumë liri-dashës të vërtetë, të cilët jo vetëm silleshin vëllazërisht, por në raste të caktuara edhe iu kryenin shërbime me përgjegjësi, edhe pse rrezikonin punën. Në raste të veçanta edhe mund të arrestoheshin ashtu sikurse kishte ndodhur një muaj më vonë me Id Maqin, gardian.

Në fund të vitit 1982, kishin përfunduar hetimet për një grup të përbërë nga 24 të pandehur që pritej të gjyko-heshin, për vepra të rënda penale, që mund të dënoheshin prej 1 deri në 15 vjet burg. Në atë mes ishte edhe Eknat Malmiri, Zenë Gjoni, tre ish nxënës të Eknatit: Lat Maqi, Fat Graçi dhe Naim Zajasi si dhe të burgosur të tjerë krye-sisht intelektualë, punëtorë dhe studentë.

Jeta në burg për Eknat Malmirin ishte bërë krejtë-sisht e rëndomtë. Monotoninë e thyente vizita e familjes një herë në muaj. Eknati sërish kishte kontaktuar me bijat, djalin e vetëm, babanë, nënën dhe bashkëshortën. Anëtarët e tjerë të familjes nuk mund të merrnin leje te gjykatësi hetues, për ta vizituar.

Vizita përmes grilave e dërrmonte. Bijat e tij tanimë ishin mësuar ta shihnin babain andej hekurave të trashë e të frikshëm të dyerve të burgut të Prishtinës. Ato po rriteshin dhe ai nuk vërente ndonjë tipar të zvetënimit apo të degradimit të tyre shpirtëror, përveç gjendjes emocionale momentale. Djali ishte shumë i ri për të kuptuar gjendjen. Kjo i jepte shpresë se nuk do të pësonin. Prindërit mbaheshin të fortë. Ata kishin përjetuar edhe më parë burgosjen e anëtarëve të familjes, sidomos nëna së cilës po ai regjim ia kishte dënuar e më pas i kishte pushkatuar babanë, në vjeshtë të vitit 1947.

Burgu do të vazhdonte të mbetej në fjalorin e përdit-shmërisë së familjes, ashtu sikurse kishte qenë edhe shumë kohë përpara. Por jo vetëm në fjalor. Megjithatë vuajtja e dënimit disavjeçar në burg do të shkaktonte pasoja të pariparueshme për ardhmëninë e familjes së tij. Ditët kalonin në pritje të fillimit të gjykimit. Në dhomë e kishin sjellë një vrasës, arsimtar i cili kishte vrarë kolegun e tij të punës, baba i pesë fëmijëve. Ai kishte bërë një vepër

të tmerrshme. Po ashtu në qelinë numër 27 e kishin sjellë edhe Dan Valin, një ish nxënës i gjimnazit të Fortesës. Me Danin njiheshin shumë kohë më parë. Ai kishte marrë pjesë në organizimin e demonstratave dhe pas një kohe që kishte kaluar në arrati arrin në Zvicër, ku autoritetet vendore e arrestojnë me urdhër të ambasadës Jugosllave. Pas një kohe e ekstradojnë në Burgun e Prishtinës. Edhe Dani akuzohej për veprimtari antijugosllave në bashkëpunim me disa bashkëmendimtarë të tjerë.

Ditët kalonin në pritje. Pas mbarimit të hetimeve gjykatësi hetues ia kishte lejuar gazetën ditore **Rilindja** dhe disa libra kryesisht literaturë me përmbajtje lingvistike dhe filozofike. Po ashtu ia kishin lejuar edhe një libër të gjuhës italiane, të cilën kishte filluar ta mësonte me zell.

Sërish në hetime

Një ditë dhjetori të vitit 1982 një gardian shqiptar i bën me dije që të përgatitet për të shkuar te hetuesi. Eknatin e përshkrijnë mornica të thekshme në tërë shtatin. Diçka do të mund të ishte zbuluar, mendonte i trullësuar duke u bërë gati për t'u nisur së bashku me gardianin, i cili e përcolli nga korridori lidhës i burgut me ndërtesën e Sekretariatit.

Në zyrën e një katit të cilën nuk e përcaktonte dot, ishte ndeshur në vështrimin e inspektorit Xhat Kaqi. Shikimet armiqësore kishin reflektuar vetëvetishëm. Në dukje të parë ishin shikime të viktmës me xhelatin. Në një moment pasi Eknati ishte ulur në një karrige te dera, i drejtohet inspektori, paksa i turbulluar.

-Si je me shëndet, dukesh krejtësisht i tretur, thotë dhe pas pak shton, mos je i sëmurë, e pyet disi sikur me keqardhje.

-Jam mirë, kishte thënë Eknati me gjysmë zëri, pa e

kuptuar shqetësimin e inspektorit.

-Singerisht po të them. Ti ke tretur fare, mor njeri. Po si je bërë në këtë hall, kishte shtuar pas pak. Eknati nuk kishte bëzajtur. Nuk i besonte fare shqetësim-it të xhelatit por kishte frikë nga ndonjë pyetje diskrete e cila mund ta rrëzonte përdhe.

-Trego he burrë, vazhdon hetuesi. Nëse je keq, unë vetë me veturën time të çoj te mjeku. Eknati nuk kishte folur dhe as e kishte shikuar me sy. Në zyrë kishte rënë një qetësi e jashtëzakonshme, ashtu sikurse qetësia e para shtrëngatës.

Ndërkohë ishte futur një hetues tjetër të cilin sikur e kishte parë diku, por në moment nuk i kujtohej. Sapo ai filloi t`i zgërdhijë dhëmbët, Eknati e kupton se ishte Bashak Kursi, një regjent katil i Sigurimit.

-Po-po-po, iu drejtua Eknatit pa u përshëndetur paraprakisht me Xhat Kaqin.

-Po ti paske mbaru bre? More a asht ky Eknati apo dikush tjetër? -kishte pyetur Bashaku.

Inspektor Xhati kishte pohuar me kokë dhe nuk ia ndante vështrimin torturues Eknatit, i cili e dinte se ishte dobësuar tejmase por nuk kishte tretur deri në atë shkallë sikur e komentonin dy xhelatët e Sigurimit.

-Ha-ha-ha, kishte shpërthyer në të qeshur hysterike Bashak Kursi. Kush e kishte marrë me mend se do të shiheshim në këto rrethana, shok prof. i drejtohet Eknatit duke u gajatur së qeshuri. Duket sikur ishte nxehur nga pija meqë në zyrë filloi të shpërndahej një duhmë e neveritshme e rakisë.

-Kështu e kanë këto punë, Eknat, ndryshe ishte dje, ndryshe është sot dhe kudi çka na pret në të ardhmen. Ti je mundue me ma çitë komën mue e vet ke ra në gropë, thotë duke i rrëfyer inspektor Xhatit, se si gjoja Eknati me disa nxënës kishte bërë përpjekje për ta përgatitur një atentat kundër tij, meqë ai i kishte rënë në gjurmë grupit

që vepronte në Qendrën Shkollore të Normalja, ku sipas Bashkut punonin shumë arsimtarë irredentistë. Pasi kishte mbaruar rrëfimin, i drejtohet Eknatit:

-Nuk të kam thirrë për këtë, as më intereson kjo punë. Nuk je ti i vetmi që po të kesh mundësi më han për së gjalli, por unë nuk i frikësohem askujt. Na jemi shoqni humane. Anmikun e rrasim në quzë, e mandej zoti jau baftë qaren. Vetëm kam dashtë me të pa dhe me të kallzue se unë jam mirë e më mirë, e ti sikur po më dukesh, zor se po dilke në pranverë, tha dhe u largua nga zyra, duke qeshur hysterikisht.

-Mos ke ndonjë kërkesë, ndonjë ankesë, sërish e pyet inspektori Xhat Kaçi.

-Nuk kam për ju kurrfarë kërkesë. Urdhëroni e më tregoni për se më keni ftuar, përderisa hetimet kanë mbaruar, thotë Eknati pasi ishte siguruar se nuk ishte fjala për ndonjë zgjerim të aktakuzës.

-Nuk të kam ftuar vetëm për hetime, por edhe që të shoh, pasiqë më kanë treguar se je dobësuar tejmasë, e kjo edhe po duket sheshit. Mirëpo, kishte vazhduar ai, ty si duket nuk të duhet ndihma jonë. Ne nuk kemi për qëllim t`i shkatërrojmë njerëzit. Kjo nuk na shkon as në interes, mirëpo për pasojat e kokëfortësisë tënde vetë je përgjegjës. Megjithatë, unë dyert po t`i lë çelur. Nëse bindesh që e kam për të mirën tënde, më lajmëro? -kishte thënë inspektori. Ndërkohë në zyrë ishte dukur gardiani i burgut i cili e përcjellë Eknatin deri në qelinë numër 27.

Pas analizës që i kishte bërë kësaj ngjarjeje, Eknati e merr me mend se mund të kishte intervenuar ndonjë i njohur, apo ndoshta edhe vetë Dullë Deva, të cilit mund t`i ketë drejtuar ndonjë ankesë i ati i Eknatit apo ndokush tjetër. Sidoqoftë kishte ftuar përshtypjen se inspektor Kaçi kishte një shqetësim, por nuk mund të besonte se ishte një shqetësim nga keqardhja.

Përshtypja që iu kishte bërë inspektorëve kishte fil-

luar ta shqetësonte. Ai nuk ishte parë në pasqyrë qysh kur e kishin burgosur, meqë posedimi i qelqit apo i pasqyrës në burg ndalohej rreptësisht. Nuk e shihte veten dhe filloi të dyshonte se vërtet po tretej. Këtë ia kishte thënë shoku i burgut Sejfi Sejfiu, por nuk iu kishte dhënë fare rëndësi konstatimeve të tij. Nuk kishte ndonjë sëmundje, përveç hemoroideve dhe pagjumësisë që ishte sëmundje e përgjithshme e të burgosurve. Në tretjen e tij fizike ndikonte mungesa e ushqimit, ajri i ndotur në qeli ku tërë ditën pihej duhani, fjetja e keqe dhe faktorë të tjerë objektivë, që ndikojnë në jetën e çdo të burgosuri.

E dinte Eknat Malmiri se ishte tretur dhe do të tretej edhe gjatë shumë viteve nëpër burgjet e Serbisë. Por kjo nuk e thyente. Megjithatë kishte frikë se mos ndërkohë, ndoshta edhe pas disa vitesh mund të zbulohet ndonjë vepër tjetër dhe sërish do ta kthenin nën hetime, ashtu sikurse kishte ndodhur me Genc Silajn me Jak Krasin e të tjerë. Aty flente engima e shqetësimit dhe dobësimit të tij. Mirëpo kishte besim se diçka e tillë nuk do të ndodhte. Mbi të gjitha e ruante qetësinë e tij të lindur shpirtërore. Ai i besonte lirisë, i besonte forcës dhe militantizmit liri-dashës shqiptar, edhe pse ishte i vetëdijshëm se ajo forcë kishte marrë mijëra goditje. I besonte dialektikës historike dhe procesve të zhvillimit shoqëror. Ishte tejet i bindur se arrestimet, dënimet drakonike, izolimet dhe metodat e tjera të shumta represive jo vetëm që nuk do t'i thyenin lirishtetësinë, por do ta thellonin edhe më tepër hendekun e përçarjeve përbrenda shqiptarëve. Dhe pikërisht aty ishte edhe qëllimi kryesor i lëvizjeve integriste gjithëkombëtare. Sa më shumë që shqiptarët armiqësoheshin me serbë dhe me popujt e tjerë sllavë, aq më tepër fitonte ideja e pavarësisë dhe e bashkimit kombëtar. Sa më tepër bashkim vëllazërim, shkrirje e asimilim, e ardhmja do të zvenitej dhe do të ngulfatej fatalisht. Në mbështetje të këtij konstatimi si duket po vepronte koha e

ndoshta edhe vetë militantizmi i popujve sllavë, i cili po ashtu ishte sfiduar me rastin e kërkesës së rinisë studentore shqiptare për liri dhe barazi.

Ditët, javët dhe muajt sado që me vështirësi kalonin si zvarritja e breshkës. Në qelinë numër 27 Eknati kalonte mirë. Të gjithë ishin të burgosur të Republikës. Rrallë ndodhte të takonin ndonjë të burgosur për ndonjë delikt tjetërfare. Lexonte, luante shah, studjonte vepra të ndryshme filozofike e letrare, të cilat ia lironte gjykatësi hetues.

Dita ditës po afrohej edhe fillimi i gjykimit, që ishte paraparë për 8 shkurt të vitit 1983. Eknat Malmiri nuk kishte bërë ndonjë përgatitje të veçantë, meqë nuk ishte në pozitë të tillë e cila kërkonte nga ai ndonjë përgjegjësi të tillë. Kishte frikë se me ndonjë eksponim të ashpër mund të ndikonte në zgjerimin eventual të aktakuzës, meqë organet hetimore mund të kishin informacionet e duhura, por ato mund edhe t'i ruanin për raste speciale. Kishte projektuar një mbrojtje të heshtur, për të mbrojtur me konsekuencë sidomos kërkesën për barazi të plotë institucionale dhe barazi shoqërore, kur dihej se Kosova ishte rajoni më i pazhvilluar në Jugosllavi dhe me shkallën më të lartë të papunësisë në tërë federatën e atij shteti totalitar komunist. Nuk ishte i thirrur për të luajtur rol lideri dhe nuk do ta bënte atë, me qëllim që të rezervohej edhe për kohë të tjera. Duke pasur parasysh sidomos kohën e gjatë të kaluar në arrati, ai kishte krijuar përshtypjen se e konsideronin armik të shtetit dhe vetëm për atë shkak dhe për shkak të dënimeve paraprake, do të ndëshkohej, andaj nuk e shihte të nevojshme të ngarkonte më shumë se e ngarkonte vetë realiteti ekzistues.

Kohë më parë në Gjykatën e Qarkut të Prishtinës ishte dënuar Grupi Marksist Leninist i Kosovës, në krye me Hyd Hysin. Për vepra të kualifikuara si armiqësore ishin dënuar 15 shqiptarë lirisht prej pesë deri në 15 vjet burg. Ishte grupi që kishte marrë dënimet po thuajse më drakonike qysh prej fillimit të procesve gjyqësore kundër organizatorëve dhe pjesëmarrësve në demonstrata. Në mesin e të dënuarve kishte edhe shokë e të njohur të Eknatit, por me ta nuk i ndërli dhej ndonjë segment i veprimtarisë së fshehur.

Kreu militant i këtij grupi kishte mbrojtur parimet e njohura të vetëvendosjes dhe të barazisë. Në Gjykatën e Qarkut në Prishtinë ishte mbrojtur nderi dhe krenaria e kombit. Asnjëri prej të dënuarve nuk ishte penduar. Secili kishte mbrojtur aspiratat e lirisë dhe të barazisë. Hendeku i përçarjeve mes shqiptarëve ishte thelluar edhe më. Militantizmi shqiptar mbështetej në teorinë dhe praktikën revolucionare. Gjyqi mbështetej në ato që i kualifikonte si fakte të veprimtarisë verbale të drejtuara kundër pushtetit të klasës punëtore dhe kundër politikës së barazisë së kombeve e të kombësive të Jugosllavisë. Ishin ndeshur dy koncepte krejtësisht të përkundra, të dy palëve, tanimë armiqësore. Shumica shqiptare, e cila merrte pjesë në të gjitha instancat relevante organizative, pretendonte për të jetësuar parimet e platformës jugosllave për Kosovën, e cila kishte status të padefinuar edhe në kuadër të Republikës së Serbisë si pjesë e saj përbërëse edhe në kuadër të Jugosllavisë si njësi me disa ingjierenca të barabarta me republikat e tjera. Në kohën kur ishte kërkuar barazia reale dhe e natyrshme kreu shtetëror jugosllav kishte marrë qëndrim kundër krijimit të një republike shqiptare, ndërsa aspiratën lirisht të shqiptarëve për barazi e kishte kualifikuar si vepër subversive të shtetit dhe të politikës të Republikës së Shqipërisë.

Gjykimi dhe dënimi

Më 8 shkurt të vitit 1983, Eknat Malmiri së bashku me 22 të pandehur të tjerë, ishte ulur në bankën e zezë të sallës së Gjykatës së Qarkut në Prishtinë. Atë ditë në tërë Kosovën regjentët e UDB-së kishin ndërmarrë masa të shtuara të sigurisë. Të pandehurit i kishin ngujuar nëpër xhipa, që populli i quante marica të policisë dhe në mënyrë të organizuar e spektakulare njësitë e motorizuara policore, kishin çarë mes përmes rrugëve të Prishtinës me alarme dhe prepotencë pushtetare. Eknatin e kishin lidhur me pranga për dore së bashku me nxënësin e tij, Lat Maqi. Krej kjo ishte bërë me qëllim të ushtrimit të ndikimit përçarës në mesin e familjeve dhe të qytetarëve të tjerë, që kishin të drejtë të merrnin pjesë në seancat gjyqësore. Prangat e shtrëngonin në dorë meqë lëvizjet nuk mund të akordoheshin gjatë hapërimit nëpër shkallë.

Vendosja e të pandehurve në sallë ishte bërë sipas radhitjes në aktakuzë. Në mesin e secilit të burgosur ishte ulur nga një polic, kryesisht gardianë të burgut.

Prokurori Reshat Millaku dhe zëvendësprokurori Ruzhdi Kozmaqi, kishin lexuar fragmente nga aktakuza 100 faqëshe, P-K nr, 167/ 82, duke ia kaluar lëndën trupit gjykues, që përbëhej nga Mentor Çoku, kryetar i trupit gjykues, pastaj nga gjyqtarja Verosllava Dimiq dhe porotët: Maksimoviq Dojçin, Ilaz Aliu dhe Azem Emimi, procesmabjtëse, Atifete Krasniqi. Aktakuza kishte radhitur emrat e mbiemrat e 23 të akuzuarve dhe shënimet procedurale personale në radhitje:

Rexhë Maqi, Demë Prapaj, Lut Maqi, Nesim Meti, Kadër Caku, Demë Vishi, Fat Graçi, Behar Meti, Gim Meti, Martir Çuni, Mer Brahaj, Osë Maqi, Ar Hoxha, Ad Krasi, Naim Zajasi, Eknat Malmiri, Zenë Gjoni, Hamë Mori, Sall Joni, Sab Gashi, Skend Vardari, Metë Lami dhe Id Maqi.

Gjykata, sipas rregullores, kishte angazhuar edhe mbrojtës me detyrë zyrtare, të cilët nuk i mbronin interesat e të pandehurve por interesat e tyre materiale.

Seancat gjyqësore kishin zgjatur prej datës 8 deri më 15 shkurt 1983 kur edhe ishte shpallur aktgjykimi.

Aktakuza e ngarkonte Eknat Malmirin se me qëllim të rrëzimit të pushtetit të klasës punëtore dhe të punojnësve, ndryshimin antikushtetues të rregullimit shoqëror-ekonomik të përcaktuar me kushtetutë, thyerjen e bashkim vëllazërimit dhe të barazisë së kombeve dhe të kombësive, si dhe ndryshimin antikushtetues të rregullimit federativ të shtetit, mënyrën jo të vërtetë dhe me qëllime të këqija të paraqitjes së rrethanave shoqërore politike në vend, në atë mënyrë që shpërndan për lexim materiale me përmbajtje armiqësore...

Aktakuza vë në pah elementet inkriminuese të cilat evidentojnë në tituj të literaturës së ndaluar si **Lajmëtari i lirisë, Zëri i Atdhut**, të cilat Eknat Malmiri i ka marrë nga persona të caktuar dhe iu ka shpërndarë po ashtu personave të caktuar, me qëllim të paraqitjes së të pavërtetave e të tjera. Në akuzë përshkruheshin edhe deponime të tjera që kishin të bënin me atë që cilësohej si veprimtari e organizuar armiqësore, duke u bazuar edhe në deponimet e Fat Graçit, i cili kishte thënë se Eknat Malmiri profesori i tij, shumë kohë më parë i kishte treguar se do të zhvilloheshin demonstrata dhe se duhej bërë përpjekje për të gjetur sa më shumë veprimtarë besnikë. Ai kishte pranuar edhe vizitën që i kishte bërë në Malmir dhe disa elemente të tjera. Eknat Malmiri akuzohej se po këtë dhe disa tituj të tjerë të librave dhe revistave

iu kishte dhënë edhe të tjerëve me qëllim të propagandimit të ideve nacionaliste separatiste. Ishte evidentuar edhe fakti se Eknat Malmiri ishte recidivist.

Në mbrojtjen e tij Eknat Malmiri ishte përgjigjur shkurt. E kishte kundërshtuar avokatin mbrojtës i cili ishte munduar ta zhvlerësonte akuzën duke e paraqitur si të trilluar dhe të pavlerë. Eknati kishte pranuar shumicën e deponimeve në aktakuzë, duke e arsyetuar kërkesën për liri dhe barazi, duke treguar po ashtu se nuk ka ndërruar asgjë nga bindjet e tij as para arrestimit, as tani në gjykatore. Nuk kërkonte mëshirë dhe nuk i merrte fjalët prapa. Duke qenë se ishte treguar i prerë, pala akuzuese nuk e kishte pyetur lidhur me deponimet e Fat Graçit dhe krejt kjo dukej se ishte zhvilluar edhe më mirë se ç kishte paraparë.

Ditën e shpalljes së aktgjykimit më 15 shkurt prej orës 8 deri në orën 18,00 kishte qëndruar në sallë, pa lëvizur nga vendi dhe pa kërkuar as një minutë pushim. Ishte lodhur. Zëri iu kishte mekur. Pështyma iu kishte tharë. Meqë e kishte pranë Zenë Gjonin kishte shfrytëzuar rastin dhe i kishte bërë me dije se do të mbronte parimisht kërkesat dhe fjalën mbrojtëse. Ashtu edhe kishte bërë. Në fjalën e fundit kishte mbetur pranë fjalës së thënë në mbrojtje, duke mos ndryshuar asgjë nga bindjet dhe synimet e tij. Vetëm tre, nga grupi prej 23 të të pandehurve, ishin penduar dhe premtinin se nuk do të merreshim me vepra të tilla në të ardhmen. Të tjerët nuk ishin penduar, ndërsa studenti Metë Lami kishte sfiduar trupin gjykues me qëndrimin e tij militant.

Trupi gjykues i Gjykatës së Qarkut në Prishtinë kishte dënuar: Rexhë Maqin 14 vjet Demë Prapaj 11 vjet, Nesim Metin 10 vjet, Eknat Malmirin 8 vjet, Zenë Gjonin 6 vjet, Martir Çunin 8 vjet, Lut Maqin 6 vjet, Fat Grapin 9 vjet e kështu me radhë. Mestarja e dënimit ishte afër tetë vjet. Edhe ata që ishin penduar apo ata që ishin treguar besnikë të rrugës institucionale, ishin dënuar po ashtu me nga disa vjet burg.

Dënimi tetë vjet nuk e kishte thyer Eknat Malmirin. Ai kishte prognozuar dënim më të rëndë. Megjithatë, në praktikën e deriatëhershme të gjykimeve dhe të shqiptimit të dënimit nuk ishte dhënë asnjëherë shkalla maksimale e dënimit për vepër të tillë, të sanksionuar si delikt verbal, propagandë armiqësore nga neni 133 i Ligjit Penal të Jugosllavisë. Ai brengosej në mos ndërkohë mund të zbulohet ndonjë veprim tjetër dhe në rast të tillë do të dënohej me 15 vjet, ashtu sikurse ishin dënuar edhe qindra liri-dashës të tjerë prej korrikut të vitit 1981 e tutje. E kishin kthyer në qeli. Ndihej i dërrmuar nga lodhja. Edhe pse nuk ishte kohë gjumi, ishte përplasur në vendin e tij...

Kishte ëndërruar stepat, Sibirin, ultësirat e pafund të një vendi të panjohur. Ecte vazhdimisht dhe nuk ndalej në rrugëtimin e tij të gjatë. Disa nga shokët i njihte dhe e njihnin, disa të tjerë nuk i njihte. E dinte se kishte tretur dikur larg e më larg vendlindjes, por nuk e kuptonte se ku po e çonin dhe a kishte ndonjëherë fund ai rrugëtim i gjatë nëpër ato vende të panjohura...

Në SHNK të Gjurakut

Dy ditë pas shqiptimit të dënimit Eknat Malmirin dhe disa të burgosur të tjerë që i mbanin ngujuar në Burgun e Prishtinës, i dërgojnë në Shtëpinë Ndëshkuese Korrektuese të Gjurakut.

Gardiani kujdestar i kishte thënë të përgatitej. Ai nuk e dinte se ku po e çonin, por kishte parandjenjë se do ta largonin, meqë kështu veprohej me shumicën e të burgosurve pasi iu shqiptohej aktgjykimi. Dhjetë muaj kishte qëndruar në Burgun e Prishtinës dhe tani kur po largohej i dukej se atje kishte kalur dhjetë vjet të tërë. Ndihej tej-mase i shqetësuar derisa i përgatit rrobat, librat dhe gjësendet e tjera personale. Ishte përshëndetur me Sejfiun dhe me shokë të tjerë. Në përcjellje të gardianit kujdestar zbret në shkallë para dyerve të burgut. Në “maricë” të policisë e ngulojnë së bashku me Sall Jonin, Sab Gashin dhe disa të tjerë me të cilët nuk njihej. Edhe pse të mbyllur në furgonin pa dritë dhe pa ajër, policët iu kishin lidhur duart me pranga të cilët sharronin në mish, po të mos kihej kujdes i veçantë gjatë lëvizjes. Meqë nga brendësia e “maricës” nuk shihej asgjë, ata nuk e dinin se ku po i çonin. Policët përcjellës e kishin të ndaluar të flisnin me të burgosurit. Me rastin e deportimit zgjidheshin vetëm policë tejet besnikë dhe të sprovuar. Pas më shumë se një orë rrugëtimi “marica” e policisë arrin para dyerve të Pavijonit të mbyllur të Burgut të Gjurakut.

Polici iu liron prangat. Eknati me të dy shokët e tij të burgosur, pasi marrin rrobat e tyre, nisen andej nga i përcillnin. Sapo u hap dera e pavijonit, Eknati vëren dhjetëra

të burgosur me rroba dimërore të burgut që shëtisnin nëpër oborr. Disa flisnin me zë të lartë, disa të tjerë kishin përshëndetur duke iu uruar edhe mirëseardhje. Tek-tuk shihte ndonjë fytyrë të njohur. Tërë qenien ia kishte kapluar një bezdi e trishtueshme përballë atij realiteti. Eknati përgjithësisht kishte natyrë të tërhequr dhe me vështirësi i pranonte ndryshimet.

Deri në dhomën kaluese të tre të sapoardhurit i përcjell gardiani kujdestar. Ai iu bën me dije se pas pak do t`i merrnin rrobat e burgut dhe do t`iu cakttoheshin dhomat ku do të vendoseshin. Trupin ia kaplojnë ethe të ftohta të pasigurisë me rastin e ndërrimit të ambientit. Rrobat e burgut i përkujtojnë veshjen e njerëzve të krahinës Krra-Krra, të një romani të Ismail Kadaresë. Përveç rrobave të robërisë, i burgosuri duhej të mbante edhe kapelën, një shajkaçë sllave e quajtur titovkë, apo kapelë partizane. Aq i panatyrshëm i dukej vetja në ato rroba robërie sa përpak nuk ia plas vajit.

Pas kryerjes së formaliteteve administrative në zyrën e edukatorit të burgut, Braho Mavra, Eknati del në oborr. Fillimisht takon kolegun e studimeve Shaqë Zenën, pastaj disa të burgosur të tjerë. Shaqa ishte dënuar me Grupin Marksist Leninist të Kosovës. Kohë më parë e kishin deportuar në Gjurak. I rrëfente Eknatit se jeta në këtë burg ishte më e lehtë. Kishte mundësi komunikimi, kuzhinë me ushqim të bollshëm dhe të mirë, një bibliotekë të pasur, vizitë një herë në muaj në një dhomë të hapur dhe një varg përparësish të tjera në krahasim me burgun hetues.

Pavijoni i hapur i Burgut të Gjurakut ishte tamam një kazamat i adaptuar nergut për të burgosur. Në dhoma kishte krevatë të dyfishtë të metaltë, me dyshekë, batanije dhe çarçafë të pastër. Për pastërtinë pëkujdeseshin kujdestarët nga radhët e të burgosurve që i caktonte gardiani kujdestar. Në çdo kat të pavijonit, kishte edhe banjo

dhe ujë të mjaftueshëm për t`u pastruar. Ushqimi ishte i mjaftueshëm. Sasia e bukës nuk ishte e kufizuar në 400 gramë për 24 orë sikur ishte në Burgun e Prishtinës. Salla e kuzhinës shfrytëzohej edhe për lexim gjatë orëve të paraditës. Pas dite dy orë pushim brenda në Pavijon. Në një kënd ishte edhe qajtorja ku të burgosurit luanin shah e domino.

Në pavijonin e mbyllur kishte rreth 150 të burgosur. Nga ky numër afër 50 të burgosur politikë. Pastaj të burgosur për vrasje, për dhunim e plaçkë dhe për delikte ekonomike. Me rastin e hyrjes së organizuar dhe me radhë në kuzhinë, të burgosurit rreshtoheshin në katër radha, të ndarë sipas veprave penale. Ishte apo nuk ishte rregull i shkruar, këtë nuk e dinte askush, por edhe në burg, sikurse ndodh edhe në jetë, secili shoqërohet me të vetin, me atë që e zgjedh për më të afërm. Të burgosurit politikë zakonisht rreshtoheshin në radhën e fundit afër fontanës, në pjesën juglindore të Pavijonit. Në atë mes ishte njohur edhe me Kadir Rrapin, Sheq Sheqin, doktor profesor Metë Tërnin, Fat Krasin e shumë të tjerë. Shumica e të burgosurve politikë në Pavijon ishin të dënuar me dënime prej 1 deri në tetë vjet burg. Të tjerët që kishin marrë dënime më të rënda i kishin deportuar nëpër burgjet e kazamatet e republikave jugosllave si në Nish në Pozharec, në Burgun Qendror të Beogradit, në Leskoc e Prokuple, në Novi-Sad e Sombor, në Mostar të Bosnjes, në Gospiq, në Sarajevë, në Gradishkë të Kroacisë, në Goli Otok dhe në burgje të Sllovenisë. Deri në atë kohë, deri në fund të shkurtit të vitit 1983, ishin dënuar qindra grupe të rinjsh dhe të rejash shqiptare, për të cilët nuk kishte më vend në burgjet e Kosovës.

Regjimi i jetës të të burgosurve në pavijonin e mbyllur të Burgut të Gjurakut ishte shumë më i mirë sesa regjimi në burgjet hetuese. Megjithatë, ngujimi i 150 vetave në një pavijon kishte edhe rreziqe, që përcilleshin me ndodhi të tjera të përditshme, shpeshherë të papëlqyeshme.

Sigurimi shtetëror i kishte rekrutuar njerëzit e vet, jo vetëm në mesin e disa gardianëve, por edhe në shumicën e të burgosurve, të cilët për një arsye apo tjetër kontaktonin me edukatorët, besnikë të devotshëm të pushtetit. Përgjimi, përgojimet, thashethëmet, etiketimet, ndërsimet e njërit kundër tjetrit, ishin skena të përditshmërisë. Vetëm në mesin e të burgosurve për republikë ekzistonte një unitet sipërfaqësor, i cili në raste të caktuara manifestohej me anime, imponime, ndarje në grupe, injorime të njëri-tjetrit dhe me një bajraktarizëm tipik shqiptar.

Veset dhe prapësitë njerëzore në burg rriten dhe tëhollohen deri në mizori. Urrejtja, smira, xhelozia, lakmia, gënjeshtria, mashtrimi, përfitimi mbi kurriz të tjetrit, bëhen vese të pashërueshme për shumicën e të burgosurve.... Edhe në mesin e të burgosurve politikë, Eknat Malmiri qysh në ditët e para të ngujimit në Burgun e Gjurakut, kishte hetuar ndasi dhe përçarje. Krejt kjo ishte pasojë e rreshtimeve paraprake nëpër grupet vepruese. Asokohe në Pavijonin e mbyllur të Gjurakut ishin prezente katër grupime të të burgosurve politikë: Grupet e studentëve që kishin marrë pjesë në demonstrata. Ata nuk kishin ndonjë ngjyrim politik apo ideologjik. Pjestarë apo sipamtizantë të Grupit Marksist Leninist të Kosovës, pjesëtarë të organizatës së quajtur Partia Komuniste Marksiste Leninite e Shqiptarëve në Jugosllavi dhe intelektualë të dënuar kryesisht për shkak të bindjeve të tyre, apo për ndonjë shkëmbim të literaturës së ndaluar. Nga të katër grupimet shumica e të burgosurve anonin në platformën e Grupit Marksist Leninist të Kosovës, duke

qenë se gjatë seancave gjyqësore, në Gjykatën e Qarkut në Prishtinë, kreu i këtij grupi kishte bërë një mbrojtje të fuqishme dhe tejet revolucionare, e cila kishte ushtruar ndikim te rinia militante edhe në burg. Të ishte pjesëtar i këtij grupi apo edhe simpatizant, llogaritej se ishte në rrugë të drejtë dhe në linjë të drejtpërdrejt të politikës aktuale të Republikës Socialiste të Shqipërisë.

Grupit tjetër, të quajtur shkurtimisht PKMLSHJ, gjatë gjykimit i kishte munguar kreu udhëheqës, meqë tre organizatorët kryesorë kishin ikur nga vendi dhe ndo dheshin në Turqi apo në ndonjë shtet të Evropës perëndimore. Pikërisht për këtë, ky grup kishte mbetur në hije dhe ç'është më e keqja, nga persona të caktuar lansoheshin edhe etiketime dhe keqinterpretime, se gjoja ky grup ishte një lloj sajese e vetë njerëzve të regjimit, apo edhe e komunistëve të Kosovës. Eknat Malmiri qysh në fillim e kishte kuptuar pozitën e vet në mesin e të burgosurve, me vetë faktin se ishte dënuar me grupin e quajtur PKMLSHJ, edhe pse ai nuk kishte pasur fare njohuri dhe nuk i kishte takuar asnjë grupi të caktuar. Grupi i tij, Lëvizja Çlirimtare për Bashkim nuk ishte zbuluar dhe ai nuk ishte treguar anues i asnjë grupimi tjetër. Mirëpo kjo nuk bënte dobi. Në bisedat dhe komentet e përditshme me të burgosur, Eknati mendohej të tregohej i paanshëm, mirëpo me kohë e kishte kuptuar se ndasia në burg ishte pasojë e rreshtimit paraprak dhe si e tillë ajo nuk mund të ndreqej. Në atë mes kishte edhe hipokritë, që iu frynin pasioneve, që lëshonin mustaqe të gjata, që mburreshin me veprat e të tjerëve, ndërsa para gjyqit ishin treguar qyqarë të mjerë.

Të entuziazmuar me mbrojtjen e kreut të Grupit Marksist Leninist të Kosovës, shumë të rinj nxënës dhe studentë kishin filluar të lexonin veprat e klasikëve të marksizmit, të cilat ose i kishin siguruar përmes vizitave, ose i merrnin në bibliotekën e pasur të burgut. Teoritë e

Leninit për vetëvendosjen e kombeve, veprat e Marksit, të Engelsit, të Plehanovit dhe të marksistëve të tjerë, ishin librat më të lexuar, edhe pse në mesin e të burgosurve në Gjurak nuk kishte ndonjë kuadër me të cilin Eknat Malmiri mund të trajtonte tema të tilla, meqë ato vepra i kishte lexuar para se të burgosej. Leximi i zjarrtë i literaturës së tillë kishte filluar ta shqetësonte. Jo vetëm një herë i kishte porositur të rinjt që të lexonin veprat e Xoxës, të Spasses, të Kadaresë dhe të shkrimtarëve të tjerë shqiptarë. Nga niveli intelektual i të burgosurve kishte kuptuar se ishin vetëm dy tre të burgosur që mund t'i kuptonin dhe mund të shërbeheshim me fakte nga veprat e tilla. Shumica syresh i mësonte përmendsh dhe nuk ishte në gjendje të bënte as një trajtim realist të atyre mësimeve gjithsesi të vlefshme por jo edhe të vetmet që duheshin mësuar. Kishte ndodhur që një i burgosur i cili para trupit gjykues ishte treguar qyqar dhe ishte dënuar vetëm dy vjet burg, ishte kërcënuar me grevë të përgjithshme për shkak se në burg nuk ndodhej, **Kapitali** i Marksit, dhe po atë vepër të cilën ia kishin sjellë familja, nuk ia kishin lejuar edukatorët, duke premtuar se atë do ta siguronte vetë personeli përgjegjës i bibliotekës së burgut. Eknatin e brengoste gjendja e tillë e mistifikimit idealizues të një letrature, e cila jo vetëm që nuk ndalohej nga pushteti komunist titist, por ishte edhe në shërbim të po këtij pushteti, ashtu sikurse edhe veprat e klasikëve marksistë jugosllavë si Josip Broz Tito, Kardel, Bakariq e shumë të tjerë. I mllëfosur me këtë katrahurë opinionesh, disa të burgosurve, për të cilët ishte i sigurt se nuk kuptonin as edhe përqindjen minimale të mësimeve të marksizmit, iu kishte thënë se ana teorike e trajtimit marksist të literaturës nuk dallonte shumë as nga titistët, as nga ekzezetët e marsksizmit jugosllav. Dhe, si të tilla mund të lexoheshin edhe veprat e tyre, sepse edhe ato ishin po ashtu marksiste leniniste, me një përmbajtje

revizioniste, të cilën e kishte vënë në shënjestër sidomos politika aktuale e Shqipërisë.

Në saje të qëndrimit të tij konsekuent kombëtar, Eknat Malmiri kishte marrë goditjet e para nga prapaskena e disa të burgosurve, të cilët pretendonin se ishin marksistë leninistë të vërtetë, megjithëse asnjëri prej tyre nuk begeniste të bënte as një debat qoftë edhe formal, sa i përket trajtimit dhe nivelit shkencor të debatit për literaturën e tillë. Ai kërkonte dyluftim të tillë të mendimeve, meqë edhe pse ishte profesor i gjuhës, kishte lexuar shumicën e literaturës marksiste dhe kishte njohuri solide në interpretimin e saj.

Kur ndodhte që ndonjë të burgosuri që kishte kryer vetëm dy vjet të shkollës së mesme i shihte në duar **Anti-Dyuringun e Engelsit, apo Materializmin dhe empiriokriticizmin e Leninit**, nuk kishte si të mos shqetësohej. Ai e kishte lexuar Anti-Dyuringun dhe e dinte se për të komentuar thellësinë e tillë të mendimeve kërkohet një dituri e lartë universitare. Nuk ishte ajo vepër që mund ta kuptonin qoftë vetëm tre katër të burgosur nga mesi i pesëdhjetëve sa ndodheshin në Burgun e Gjurakut.

Kjo ishte e çara e parë, e cila e kishte goditur Eknat Malmirin në Burgun e Gjurakut. Pasi i kishte bërë një analizë të mirëfilltë nivelit intelektual dhe arsimor të të burgosurve politikë, Eknat Malmiri kishte krijuar bindje se shumica e të burgosurve ndodhej në krizë identiteti, ashtu sikurse ndoshta ndodhej edhe ai vetë, edhe pse ishte ndër më të moshuarit dhe kishte shumë më tepër përvojë nga të gjithë sa ishin aty. Ishte i vetmi që kishte qenë edhe tri herë më parë i dënuar po për veprimtari të tillë antijugosllave. E mundonte çështja rreth përkatësisë ideologjike të të burgosurve. Teoria marksiste-leniniste nuk i jepte prioritet çështjes kombëtare, por çështjes klasore. E drejta e popujve për vetëvendosje nuk ishte teori e marksizmit, por ishte përvetësuar nga marksistët. Ajo ishte

teori e praktikë e shteteve demokratike borgjeze dhe aspak e shteteve të bllokut socialist, që synonin shtrirjen e hegjemonisë ideologjike dhe prishjen e kufinjve kombëtarë të të gjitha shteteve të bllokut socialist. Ishin ato kontradikta të thella dhe marramendëse, si në teori ashtu edhe në praktikë. Asnjë shtet i vetëm socialist i botës nuk i kishte përkrahur kërkesat e drejta të rinisë shqiptare për vetëvendosje, apo për barazim me të tjerët, për veç Shqipërisë, e cila po ashtu përkrahjen e kishte bërë mbi parime vëllazërore dhe me interes kombëtar, edhe pse të kamufluar me petkun marksist leninist. Cila pra ishte dobia nga mësimet e veprave të klasikëve të marksizëm leninizmit, sa e sa herë e kishte pyetur vetveten Eknat Malmiri. Mirëpo të shtrohej për debat një dyshim i tillë ishte rrezik të linçohesh për shkak se do të shpallnin tradhtar, renegat, titist e të tjera. Ata që do të shpallnin të tillë dhe që ishin të gatshëm për të ngritur edhe dorë, ishin pikërisht nga ajo klasa e mirënjohur e xhahilëve të llumpenproletariatit sikurse e kishte identifikuar atë klasë, vetë Karl Marksi. Nuk ishte vetëm kjo sfidë me të cilën do të ballafaqohej Eknat Malmiri. Në dhomën ku qëndronin së bashku me të ishte edhe një magjistër i gjuhës, i dënuar për shkëmbim të literaturës së ndaluar. E quanin Kadir Rrapi. Eknati kishte qenë në studime një gjeneratë me motrën e Kadirit. Edhe pse nuk ishin parë, ata sikur njiheshin. Kadiri ishte shumë më i përmbajtur. Ai lexonte vepra letrare dhe merrej me kritikë shkencore artistike. Me të bisedonte për probleme të caktuara të artit dhe të letërsisë, por asnjëherë nuk kishin biseduar për marksizmin, meqë Kadiri nuk çante kokën për ato teori, me të cilat as merrej as i interesonin. Por ai nuk ishte indiferent ndaj kërkesave të drejta të rinisë revolucionare. I kishte përkrahur dhe vazhdonte t'i përkrahte ato, pavarësisht se nuk merrej me literaturën marksiste-leniniste.

Në burgun e Gjurakut asokohe ndodhej edhe profesori i historisë, Metë Terni. Edhe ai ishte dënuar me pretekst për shkëmbim dhe lexim të **Lajmëtarit të lirisë**. Profesor Tërnin gjatë hetimeve e kishin ndëshkuar fizikisht. Për pasojë ai e kishte humbur paksa ekuilibrin shpirtëror. Shkaku i vërtetë i burgosjes së tij kishin qenë disa shkrime dhe studime me përmbajtje nga historia kombëtare, si dhe mbrojtja e tezave të doktoratës për popullsinë shqiptare të Kosovës gjatë mesjetës. Në saje të analizave të thella shkencore, profesor Tërnin kishte zbërthyer shkencërisht përkatësinë shqiptare të të krishterëve në Kosovë, para ardhjes së sllavëve. Pikërisht për këtë, nuk iu kishte pranuar teza e doktoratës në Prishtinë dhe ai kishte doktoruar në Zarë të Kroacisë. Historiani e kishte humbur drejtpeshimin. Nuk komunikonte me askë. Jetonte si asket në mesin e dhjetëra të burgosurve. Shpeshherë sillej edhe me agresivitet. Luante shah, pinte qaj dhe përthente historinë e Bizantit. Po në të njëjtin grup përveç Kadir Rrapit dhe Metë Tërnit, ishte dënuar dhe Sheq Sheqi, profesor i gjuhës angleze, një njeri mondan që kishte parë botë dhe fatkeqësisht ishte martuar me një serbe, e cila me rastin e shpalljes fajtor të të shoqit ishte ndarë prej tij. Ishte komunikativ, i dashur, i çiltër por edhe përfitues i disa favoreve në burg, meqë i njihnte dhe e njihinin disa nga edukatorët. Duke improvizuar se ishte në gjendje të rëndë shëndetësore, atij i kishin lejuar një dhomë të veçantë në pavjon, ku mund të hynte dhe të dilte sa herë të donte. Të burgosurit e tjerë prej orës 5 të mëngjesit deri në orën 15, qëndronin jashtë pavjonit, në oborr, në qajtore ose në sallën e leximit.

Jeta në Burgun e Gjurakut intrigohej përditë nga zemërsinjtë dhe nga të paditurit. Inspektorët e SPB-së të Pejës, jo vetëm një herë i vizitonin klientët e tyre në një sallë të veçantë të burgut. Urë ndërlidhëse në këtë veprimtari të rrezikshme të denoncimeve ishin disa nga gardianët dhe edukatorët.

Pavarësisht nga intrigat që kurdiseshin, pavarësisht nga kurthet që i sajnin vetë të burgosurit, rregulli, rendi dhe disiplina mbaheshin falë disa gardianëve, të cilët nuk e fshihnin simpatinë për të burgosurit politikë. Në mesin e tyre shquhej Jahua, Gimi, Naimi, Qaushi e disa të tjerë. Ata kishin kujdes vëllazëror për të burgosurit politikë. Mirëpo kishte në atë mes edhe gardianë të tjerë si Shosh Shoshi, Lesh Leshi, apo xhelati i quajtur baba Nurë, të cilët nuk linin rast pa i provokuar të burgosurit, deri edhe duke iu sharë republikën apo Enver Hoxhën.

Ekmat Malmiri kishte krijuar bindje se disa prej gardianëve ishin madje më besnikë dhe më atdhetarë se shumë prej atyre që ishin dënuar për vepra të kualifikuara si politike, por që ishin thyer dhe demoralizuar. Ky fakt i jepte shpresë dhe i ngjallte besim të patundur për ardhmëninë. E bënte të kuptonte se kërkesa për Kosovën Republikë ishte në zemër të shumicës shqiptare.

Muajt e parë në Gjurak

Gjatë qëndrimit në Burgun e Prishtinës, në stinën e dimrit, Eknati ishte ftohur. Sapo ishte ambientuar pak në burgun e Gjurakut ai kishte bërë një banjë të nxehtë, e cila i kishte shkaktuar pasoja. Kishte filluar një fishkëllimë e pazakontë në veshin e majtë dhe nuk i pushonte ditë as natë. Ishte lajmëruar te mjeku, por ai nuk i kishte dhënë fare rëndësi shqetësimit të Eknatit. Kishte urdhëruar t`ia pastronin veshin dhe nuk kishte dhënë as barna për shërim. Edhe pas pastrimit zhurma në vesh nuk i ndalej. Ushtima bezdisëse i kalonte vetëm gjatë orëve të gjumit, të cilin e bënte me shkëputje. Një muaj të tërë e kishte duruar atë zhurmë të njëtrajtshme e cila kishte filluar mundonte. Ndiente krejt pak dhembje, por zhurma nuk i ndalej.

Sërish qe lajmëruar te mjeku.

- Do të kalojë, i kishte thënë ai pa ia varur fare.

Ç` të bënte? Kujt t`i ankohej, madje sa vlente ankimi? Vetëm kur thellohej në shkrim apo lexim harronte zhurmërimën e padurueshme.

Gjatë vizitës, bashkëshortja e kishte hetuar se nuk ishte mirë me shëndet. Kishte frikë mos po diktonin gjë bijat e mitura, me të cilat për herë të parë ishte ulur në një tavolinë dhe kishte ndenjur një gjysmë orë, në dhomën e vizitave në Gjurak. Madje kur ishin ndarë e kishin lejuar t`i përqafohte të gjitha me radhë dhe djalin e vogël, që kishte mbushur dy vjet.

Jeta në Burgun e Gjurakut e kishte vënë para shumë sfidave. Zhurmërima në vesh nuk i ndalej, edhe pse shëndeti përgjithësisht e mbante. Ishte pajtuar me atë gjendje

dhe kishte raste kur bisedonte me shokë, harronte ush-
timën, mjaftonte që dëgjonte mirë.

Me të filluar muaji i dytë, Eknati pa ndonjë qëllim të caktuar së bashku me dy tre shokë kishte filluar një lloj gjimnastike të mëngjesit. Fillimisht vraponin për disa minuta pas zgjimit dhe ndërkohë sipas rendit shtëpiak në burg ktheheshin në pavijon, rregullonin shtretërit kurse në orën 6 e 30 rreshtoheshin për të shkuar në kuzhinë. Pas disa ditësh shumica e të burgosurve politikë kishin filluar vrapimin e mëngjesit. Gardianët heshtnin. Nuk e ndalonin vrapimin, por as e aprovonin. Si duket kjo kishte ndodhur për herë të parë dhe nuk e kishte marrë askush seriozisht vrapimin në rreth dhe ushtrimet e ndryshme gjimnastikore, të cilat zhvilloheshin prej orës 6 deri në 6.15 minuta. Vrapimi në mëngjes, të burgosurve iu jepte kondicion. Kishin filluar të vraponin edhe vrasësit dhe të burgosurit, që kishin bërë vepra të tjera penale.

Çdo gjë do të kishte shkuar në rregull derisa një ditë, në kohën e vrapimit të mëngjesit, ishte dukur xhelati të cilin të burgosurit e quanin, Baba Nurë. Ai, në përcjellje të dy gardianëve të pavijonit të hapur dhe dy gardianë të tjerë të pavijonit të mbyllur, kishte kërkuar të mësonte se kush e kishte lejuar vrapimin dhe përse nuk përfillej përkulja e të burgosurve derisa ai parakalonte, traditë kjo po ashtu e pashkruar, por që ishte zbatuar deri në kohën kur në burg kishin sjellë të burgosurit e Republikës.

Gardianët kishin urdhëruar ndërprerjen e vrapimit dhe rreshtimin e jashtëzakonshëm. Shumica e të burgosurve nuk e kishin përfillur urdhërin dhe në moment ishte krijuar një gjendje e rëndë. Dikush nga të burgosurit pahetueshëm i kishte adresuar një të sharë Babës Nurë. Ai ishte gjindosur. Situata ishte rënduar tejmasë, ndërsa xhelati në përcjellje të gardianëve ishte futur në kuzhinë. Të burgosurit me shpejtësi kishin rregulluar shtretërit dhe në orarin e caktuar ishin radhitur në rreshtim.

Baba Nura i gjindosur kishte parakaluar duke i shikuar të gjithë të burgosurit. Njëri prej tyre, Himë Niku një student nga Peja, kishte bërë një grimasë provokuese të pakontrolluar, e cila po ashtu e kishte prekur prepotencë e xhelatit Nurë. Ai nuk kishte folur, por kishte mër-mëritur diçka në qenien e tij të djallëzuar. Të burgosurit që kishin qëndruar më gjatë në burg dhe që ia dinin hujin ishin prerë në fytyrë. Ata rrinin gatitu pa lëvizur as qerpikun. Të burgosurit politikë nuk e kishin marrë me seriozitet vizitën e papritur të Babës Nurë, i cili ishte kryepolic, komandant i burgut, një kuadër besnik i UDB-ës, i martuar me njëserbe, ndërsa vetë shka e shkuar shkaut, sikur thoshin disa nga të burgosurit.

Sprova e përkuljes

Në orën 9 të mëngjesit derisa po lexonte në sallën e kuzhinës, gardiani serb, i verdhi, sikur e quanin të burgosurit, urdhëron Eknatin që të ecë para tij. Pa vonuar ai hapë derën e hekurt të Pavijonit. Pas disa minutash rrugëtimi Eknat Malmiri ndodhet përballë komandantit të burgut, që e quanin Nurë, apo Baba Nurë.

Shikimi i tij djallëzor, fytyra e vrugnueme sikur e jevgut, tëmthat e përdalë në një trup të mbushur me dhjamë i përkujtonin personazhin e Mishka Koshevoit të romanit **Doni i qetë** të Sholohovit.

Eknati qëndronte këmbë duke pritur që kryepolici të urdhëronte, ndërsa ai priste nga Eknati përkuljen që e kërkonte nga çdo i burgosur.

-Sa kohë ndodhesh në Burgun e Gjurakut?- i drejtohet Nura. Eknati i tregon duke saktësuar edhe ditët.

-A i njeh rregullat e burgut?

-Mendoj se po, kishte thënë Eknati, pa i dhënë rëndësi përgjigjes.

-Aq më keq për ty. Nëse i di rregullat dhe nuk i zbaton, është dyfish më keq, thotë dhe ngritet në këmbë.

-Nuk e di për cilat rregulla po flisni, thotë Eknati duke pritur nga çasti në çast ndonjë të papritur.

-Është rregull që kur të takohesh me komandantin e burgut të përkulësh dhe të vendosësh duart prapa, derisa nuk të thuhet të qëndrosh ndryshe. Ai iu kishte afruar Eknatit tejmasë dhe e shikonte drejt në sy, i gatshëm për t'i rënë ndonjë flakësh të papritur. Eknati ishte përmbajtur, por nuk e duronte dot frymëmarrjen e tij të shrrëgullt, të mundimshme dhe një duhmë ere e qelbur që i vinte nga goja, duhmë që kutërbonte erë qepe dhe shlivovicë Shumadie.

Pas pak ishte larguar. Ulet në karrige, ndez një cigare dhe i drejtohet sërish Eknatit:

-Kush të ka thënë me vrapue në oborr të burgut?-pyet pas pak.

-Askush, i thotë.

-Përse pra po vraponi aq herët?

-Pa qëllim të veçantë, thjesht! Askush nuk na ka thënë se nuk bën të vrapojmë, dhe nëse është e ndaluar ne do t'i bindemi urdhrin, ia kthen Eknati. Kishte rënë qetësi. Kryepolici, që e quanin baba Nurë, po bënte grimasa që ia zbulonin fytyrën edhe më të shëmtuar.

-Nigo, i thotë. Çdo të burgosuni ia fali gabimin e parë. Po ndodhi dhe e përsërit, e paguan me kurriz edhe të parin. Nuk ka me vrapue ma, dhe sa herë që hyn komandanti duhet me ndejtë përkulun. A po kupton? Fjalinë e fundit e thotë me kërcënim.

-E kuptoj! -ia kthen Eknati.

-Përkulu? i drejtohet me zë të çjerrë.

Eknati fillon të shikojë hutueshëm. Ndërkohë hapet dera pa trokitur dhe hyn gardiani serb me pendrek në dorë.

-Përkulu qen!-i thotë duke vështruar nga gardiani.

-Nuk është mirë të më fyeni reagon Eknati.

Ndërkohë hyjnë edhe dy gardianë të tjerë. Eknati ishte shtangur. Nuk e merrte me mend se do të mund të përkulej kundër vullnetit. Situatën e tendosur e kishte mbizotëruar një gardian, të cilin e shihte për herë të parë. Ai iu kishte afruar Eknatit, ia kishte kapur duart dhe ia kishte lidhur prapa. Pastaj ia kishte ulur lehtas kokën dhe kishte thënë:

-Vetëm kaq duhet, i burgosur. Tekefundit ky është shenjë respekti për komandantin, si dhe shenjë për ta kuptuar se je në burg. Duhet t`iu përmbahesh rregullave.

-Ku ke punuar ?

-Në arsim...

-Po mirë, kur ke hyrë në klasë janë ngritur nxënësit në këmbë, apo të kanë pritur ulur? -kishte vazhduar bisedën gardiani i panjohur ndërsa komandant Babë Nura ishte ulur në karrigen e tij prej safjani të zi.

-Unë nuk kam kërkuar përkulje nga nxënësit. E di pozitën time, por mendoj se ky rregull është i pashkruar edhe pse mund të jetë i zbatueshëm.

-I pashkruar është edhe rregulli i vrapimit në mënjës, shton gardiani.

-Askush nuk na ka tërhequr vërejtjen, mbrohet Eknati.

-Baba Nurë e ka zakon të të fal herën e parë, i thotë gardiani zeshkan, moshatar i Eknatit.

-Megjithatë mua nuk më fali, kërkoi të përkulem, ndërsa ju më detyruat të përkulem.

-Unë të mësova si duhet të përkulesh. Falja, ka të bëjë me fajin që ke bërë, duke i organizuar të burgosurit për të vrapuar. E kupton?

-Të gjitha i kuptoj fare mirë.

-Përkulu edhe një herë dhe qerohu nga këtu, i thotë idhshëm dhe prerë gardiani mustaqepërdredhur.

Eknati sërish ishte shtangur. Ishte lidhur në një inat të egër dhe e dinte se edhe po ta mbysnin nuk do të përkulej.

-Mirë atëherë, kishte thënë gardiani dhe kishte shtuar. Do të qëndrosh në vetmi derisa të mësoshesh të përkulesh. Afati është i pacaktuar. Kur të duket mjaft na lajmëro! Gardiani serb ia kishte lidhur duart nga mbrapa, në pranga, dhe e kishte nisur në drejtim të pavijonit. Në hyrje kishte urdhëruar të zbriste shkallëve në anën e majtë. Pas pak e hap njëren derë, ia zgjidh duart dhe e fut në një qeli të lërosur me ujë, me disa tulla nga duhej parakalur deri te krevati i drurit, i futur në mur. Ulet në karrigen e vogël dhe mbështetet për muri. Këmbët nga pakujdesia iu kishin lagur. Në këndin e errët të qelisë ishte një fuqi e madhe e llamarinës ku kryhej nevoja...

Në orët e pasdites ishte shtangur nga qëndrimi në një vend në ulësen e drunjtë 30 centimetërshe. Ishte ngritur në këmbë, ndërsa veshi po i pëlciste nga ushtrimi. E kishte kuptuar se veprimi kryeneq do t' i kushtonte, por ishte po ashtu i bindur se nuk do të pranonte të përkulej para atij njeriu të neveritshëm edhe po ta çonin në pushkatim.

Dera ishte hapur papritur nga gardiani që e quanin, Jaho.

-Ku të kanë gjetur ty me të shtie këtu, he...

-Eja, i kishte thënë. Pas pak kishte shtuar: Vrapimi është ndaluar. Sa i përket përkuljes edhe ajo punë është kryer. Kush po ia luan nënën...

Eknati ishte i vetëdijshëm se gardiani Jaho s' provokonte. Turbullohej disi nga sjellja e tij diskrete, por me kohë e kishte kuptuar se kërkesa për Kosovën Republikë kishte ndarë në dy tabore edhe gardianët, ndoshta edhe policët, e mbase edhe shumë shqiptarë të cilët sa për sy e faqe bënin sikur iu thoshte partia, por prapa shpine ia punonin ndryshe. Eknat Malmiri, fillimisht nuk kishte treguar se çka i kishte ndodhur. Më vonë kishte biseduar me Sheqë Zenën dhe kishte vendosur që për të gjitha ta lajmëronte edukatorin Mehë, i cili po ashtu kishte një

qëndrim korrekt dhe mbështetës për të burgosurit politikë. Mendimin, për të biseduar me edukatorin e kishte mbështetur edhe Sheqa, edhe pse të dy e dinin se ai nuk kishte ndonjë ndikim. Shumica e të burgosurve e kishin kuptuar se Eknat Malmiri ishte pyetur për vrapimin, meqë edhe gardianët iu kishin thënë të burgosurve se ishte ndaluar praktika e vrapimit në mëngjes. Ata nuk dinin gjë për poshtërimin që ia kishin bërë. Ishte hera e parë gjatë qëndrimit në burgun e Gjurakut që ishte bindur se kishte vepruar pa maturi lidhur me nismën për të vrapuar.

Jeta në Burgun e Gjurakut kishte një ritëm dhe dinamizën specifik. Ditët kalonin shqim. Biblioteka e burgut ishte e pasur. Libra me përmbajtje të ndryshme posedonin edhe të burgosurit. Eknati kishte filluar të zgjeronte mësimet në gjuhën italiane. Ndërkohë i ofrohen edhe katër pesë të burgosur politikë, të cilët po ashtu kërkojnë të mësojnë italisht, apo frengjisht.

Mësimi organizohej spontanisht në kuzhinë në orët e paraditës dhe në orët e pushimit të paditës, kur gardianët nuk i kushtonin kujdes disiplinës sikur në orët e paraditës. Në një kurs të tillë për përforcimin e gjuhës letrare shqipe ishte angazhuar edhe Sheqë Zena.

Ditët kalonin dhe shumica e të burgosurve ishin angazhuar nëpër kurse të tilla mësimore. Sheqë Sheqa iu mësonte anglishten, edhe pse jo në mënyrë të organizuar sikur Eknati dhe Sheqë Zena. Në sallën e madhe ku ushqeheshin ishte edhe televizori. Asokohe në një kanal mund të ndiqej edhe Televizioni Shqiptar. Një ditë të diel derisa gardianët ishin të zënë me vizitën dikush kishte kyçur RTSH-në dhe të burgosurit kishin përcjellë një film të kinostudios Shqipëria e Re. Pas një gjysmë ore vjen gar-

diani dhe pasi e ndalon televizorin kërkon të dijë se kush e ka kyçur televizionin. Askush nuk kishte pranuar. Gardiani serb ishte zemëruar tejmase por nuk kishte ndërmarrë masa. Disa nga të burgosurit politikë kishin zbuluar personin që kishte denoncuar. Ishte një vrasës i neveritshëm që kishte vrarë vëllanë e vet me ndihmën e babait. Të dy at e bir ishin dënuar dhe e vuanin burgun e rëndë në pavijonin e mbyllur. Ishte një shenj e keqe, meqë për raste të tilla të denoncimit diskret, denoncuesi mund të sulmohej kolektivisht, sidomos në ndonjë kthinë apo në dhomë, kur ndokush ia hedh tinëz batanijen mbi kokë dhe të gjithë e sulmojnë kolektivisht.

Një ditë më parë një i burgosur politik e kishte grushtuar një vrasës. Gardianët kishin ndërhyrë me kohë dhe ishte lokalizuar rrahja. Në raste të tilla rrahja masovizohej dhe rreziku i lëndimeve apo edhe i vrasjeve ishte i përherëshëm. Rrahja, kishte shkaktuar shqetësim në mesin e vrasësve, të cilët ndiheshin të fyer në sedër. Ata kishin vrarë njerëz dhe atë fakt e konisderonin si trimëri. Ata po thuajse të gjithë ndiheshin të poshtëruar nga rrahja që i kishte bërë njërit prej tyre një i burgosur politik. Rrahja kishte bërë që të burgosurit e Republikës të afroheshin më shumë me njëri tjetrin, meqë ishin më të rinj dhe përgjithësisht shumë më të organizuar se vrasësit, të cilët edhe pse në numër të madh nuk mund të organizoheshin sikur të burgosurit politikë. Në mesin e vrasësve ishte edhe një kriminel, i cili pas një zënke me shokun e tij më të ngushtë rreth një kamariereje e kishte therrur atë me thikë. Dymbëdhjetë thika ia kishte ngulur në trup dhe gjykatësi e kishte dënuar 12 vjet burg. Leshi, ishte tamam kriminel, mirëpo e dinte epërsinë dhe organizimin e të burgosurve politikë. Ai e kishte nuhatur edhe përkrahjen që ndaj tyre kishin shumica e gardianëve shqiptarë. Rreth tij tuboheshin kriminelët e damkosur, të cilët kishin kryer vepra të neveritshme gjakësore. Kishte në atë mes të atil-

lë që kishin mbytur gruan apo vëllanë, kushëririn apo mikun.

Në mesin e kriminelëve ishte edhe një grup romësh, që ishin dënuar për trafikim të foshnjave në Itali. Në mesin e grupit trafikant të romëve ishte edhe një shqipfolës, Lah Gorani, që kishte gruan rome. Ai njihej nga të gjithë si cinkarosh, denoncues i pështirë. Me kriminelët shoqëroheshin edhe dhunuesit. Në mesin e tyre edhe dy pederë. Ishte po ashtu edhe një kriminel që e kishte therur me thikë në fyt kushëririn e vet dhe nënën e kushëririn. Ai nuk dinte as shkrim lexim. Për shkak të natyrës së tij uloke ishte bërë objekt talljeje në tërë pavijonin. Ishte edhe një bastard tjetër që kishte therur gruan nga xhelozia e sëmurë. Një tjetër kishte vrarë mikun. Veprat e tyre të neveritshme vetvetiu bënin që të burgosurit politikë të mos shoqëroheshin me ta. Asokohe në burg ndodhej edhe një bashkëfshatar i Eknatit, arsimitari, Tuf Karai. Ai kishte nxitur djalin e vet të mitur për ta vrarë kushëririn, i vetmi mashkull në familje. Pasi që djali nuk e kishte kryer veprën ky e kishte vrarë me moh kushëririn dhe kishte kërkuar nga i biri i mitur, që para inspektorëve dhe në gjyq të pranonte se e ka vrarë në vetëmbrojtje, duke e siguruar se si i mitur që ishte nuk do ta dënonin me burg. Djali, pas kërçenimit të inspektorëve, ishte frikësuar dhe e kishte rrëfyer tërë historinë e zezë të krimit. Në mesin e dhunuesve dallohej sidomos njëfarë Cufa nga Kراسي, të cilin e mbiqquanin Goxilla. Ai kishte kryer një vepër të turpshme me një vajzë të mitur. E kishin rrahur mizorisht, vëllezërit e vajzës së mitur, ndërsa organet e drejtësisë e kishin dënuar vetëm tri vjet burg. Nuk e kishte pranuar veprën, ndërsa fajësonte një grup politikanësh të cilët, sipas tij, qëllimisht ia kishin kurdisur veprën, sepse ky gjoja kishte mbështetur kërkesat e rinisë studentore, për Kosovën Republikë. Kështu thoshte kur ndodhej në mesin e të burgosurve politikë. Në kohën kur ndodhej në mesin e

vrasësve, atyre iu thoshte se e kanë dënuar meqë ai ishte shprehur kundër demonstratave. Ishte një mjeran i degjeneruar, të cilin shokët e dhomës e kishin zënë në flagrancë duke i shkruar lutje për falje, gjeneralit të Armatës Jugosllave, Lubiçiq. Denoncimi i tillë e kishte damkosur përfundimisht. Tërë ditën shëtiste si somnambul dhe kishte filluar të fliste vetmevete.

Të burgosurit për krime të rënda gëzonin përkrahjen e xhelatit Nurë. Ata i përkuleshin dhe e konsideronin mëshirues të tyre. Ata madje edhe e thërrisnin baba Nurë. Mirëpo prej vendosjes së të burgosurve politikë në Gjurak, Nura gjithnjë e më rrallë e vizitonte pavijonin e mbyllur. Hendeku në mes të burgosurve politikë dhe të burgosurve të tjerë, sidomos hendeku që i ndante me kriminelët sa vinte e bëhej edhe më i thellë. Me grupin e tridhjetë e pesë kriminelëve shoqëroheshin edhe pesë të burgosur politikë, të cilët ishin penduar para gjyqit dhe ishin vetëdiferencuar për veprat e tyre. Nga mesi i vrasësve ishin edhe tre drenicakë të cilët kishin rënë viktimë e një zënke momentale mes veti. Ata iu kishin bashkuar radhëve të të burgosurve politikë. Ndasitë dhe acarimet në burgun e Gjurakut ishin nën kontroll të disa gardianëve shqiptarë, të cilët i kishin vënë qëllim vetes t`i ruanin nga rreziku i mundshëm të burgosurit politikë me çdo çmim, madje mbase edhe me çmim të largimit nga puna. Këtë e dinin kriminelët. Ata, pa dallim ishin deklaruar kundër të burgosurve politikë, të cilët i fajësonin për veprat e tyre të drejtuar kundër bashkim-vëllazërimit. Ndodhte shpeshherë që për një gabim sado të vogël gardianët ta ndëshkonin ndonjërin prej kriminelëve. Animi i shumicës së gardianëve kishte dalë sheshit dhe krejt kjo çonte në një polarizim të skajshëm. Mirëpo falë syçeltësisë së Eknat Malmirit, Kadir Rrapit, Sheq Zenës dhe disa të burgosurve të tjerë dhe sidomos falë gardianëve përkrahës të republikës, gjendja mbase nën kontroll.

Mosdurmi kryesisht shprehej në raste të veçanta... Kishte edhe në mesin e të burgosurve të atillë që nuk iu përtonin zënkave. Kishte madje edhe disa të burgosur të cilët pretendonin se mbanin qëndrim militant, dhe për hiqgjë kërcënonin me grevë masive.

Eknat Malmiri me disa të burgosur të tjerë të rezistencës kishte bërë përpjekje për t'i unifikuar të gjithë të burgosurit politikë, mirëpo nuk kishte arritur të bënte ndonjë përparim në atë drejtim. Ai e gëzonte besimin e shumicës, për shkak se ishte ndër të arsimuarit, se kishte qenë edhe më parë i dënuar për vepra të tilla, se kishte njohuri mbi shumë çështje të caktuara. Mirëpo këto nuk mjaftonin. Në mesin e të burgosurve kishte edhe të atillë që nuk kishin orientim të përcaktuar kombëtar as politik, por rastësia kishte bërë që ishin gjetur në ndonjë grupim, ku dikush kishte folur dhe tjetri nga dhuna kishte treguar. Shumica e të dënuarve prej një vit deri në pesë, nuk kishin zhvilluar ndonjë aktivitet të dukshëm. Ata në shumicë ishin sipmatizantë vullnetarë të një çështjeje madhore, të cilën nuk e kuptonin sa duhet rrethanat politike. Shumica e tyre kishte mësuar përmendsh fjalët e Leninit për vetëvendosjen e kombve, por nuk dinin ta interpretonin atë vetëvendosje, në kushte dhe rrethana të caktuara historike. Në rast se ajo interpretohej përmes vetë dialektikës së zhvillimit të gjërave, arrihej në rezultate të gabuara, sepse asnjë nga shtetet e bllokut socialist nuk i kishte përkrahur demonstratat dhe kërkesat e shqiptarëve për vetëvendosje. Mbështetja në politikën aktuale të Shqipërisë ishte mbështetje parimore. Një pjesë e të rinjve mendonin se Shqipëria do të intervenonte, sepse ajo, sipas tyre, e kishte armatën më të fortë në botë dhe vetëm për disa ditë mund ta shkatërronte Jugosllavinë. Këtë koncept e mbështeste Aris Vula, një ish i burgosur i vjetër, por i dënuar vetëm gjashtë muaj burg, për një bisedë të tillë, apo të ngjashme.

Ekmati me kohë e kishte kuptuar nivelin e ulët të vetëdijes politike të disa të burgosurve. E dinte se në kushte të tilla, kur edhe bisedat përgjoheshin nga denoncues, ishte punë e vështirë të ndërmerre diçka në edukimin e tyre patriotik. Në mesin e të burgosurve ishte edhe një i ri të cilin e quanin Xhat Limi. Ai imponohej si njëllor lideri, i cili kishte reaguuar kundër organeve të burgut, përse nuk ia kishin lejuar Kapitalin e Marksit. Në të vërtetë ai kurrë nuk do të kuptonte asgjë nga ajo vepër e thellë shkencore, por ja që iu kishte fiksuar kërkesa e tillë dhe kishte paraqitur ankesë madje edhe në instanecat gjyqësore. Kishte dauellexhinj të mjaftueshëm që e përkrahnin, duke menduar se ashtu do të tregoheshin marksistë leninistë të vërtetë, edhe pse kur bisedohej për ndonjë temë të caktuar të marksizmit, ata i bënë bisht bisedës dhe sakaq largoheshin, ose qëndronin si bufa, duke kuptuar diçka nga budallallëku i vet. Në mesin e studentëve të burgosur ishte Sab Gashi, edhe pse student i fizikës, e njihte mirë materializmin dhe i kuptonte gjërat që i lexonte. Kishte sens shkencëtari dhe ishte më i zgjuari nga të burgosurit. Për shkak të xhelozisë, disa të burgosur kishin afishuar se Sabi kishte nënën serbe. Ekmati e dinte se Sabi e kishte nënën serbe të shqiptarizuar dhe kjo nuk i bënte fare përshtypje për të keq. Ndërsa shumica nga ata që rrahnin gjoks për marksizëm leninizmin gjatë komentimit të veprave të caktuara zbulonin qartë nivelin e pamancipuar intelektual. Nga analiza që Ekmati i kishte bërë prejardhjes, nivelit intelektual dhe arsimor të të burgosurve politikë, kishte arritur në përfundim se çdo përpjekje për të unifikuar qëndrimet ishte e kotë, andaj edhe kishte hequr dorë nga idetë e tij për unifikim. Një punë destruktive në këtë mes luante një grup të cilin e përfaqësonin dy mustaqemëdhenj, të dënuar me nga katër vjet burg. Fat Krasi i dhe Halë Aja, daja i Qëndrim Pajazitit, me të cilin Ekmati kishte qëndruar në Burgun e Prishtinës,

pastaj Xhat Limi, Mark Niku një i burgosur tjetër nga rrethi i Prizrenit, arsimtari Met Krezi, Fem Plaku, Nexh Xhaja e të tjerë.

Asokohe në Gjurak ndodheshin në vuajtje të dënimit edhe dy tri grupe studentësh nga Jakova dhe Peja, të cilët ishin dënuar për shkak të organizimit të demonstratave në Pejë dhe në Jakovë, duke mbështetur fuqishëm kërkesën për Kosovën Republikë. Kishte të burgosur edhe nga grupi ilegal nacionalist që quhej **Pavarësia**. Ishte një grup militantësh autentikë që kishin vepruar në platformë të çlirimit dhe bashkimit kombëtar. Në krye të këtij grupi ishin dy vëllezër nga Rugova, të dy të arsimuar. Ata kishin mbajtur qëndrim revolucionar gjatë gjykimit. Kryesuesi i grupit Pavarësia Sal Laçi ndodhej në Burgun e Pejës, ndërsa në Gjurak kishin sjellë disa anëtarë të grupit si Tafë Laçi, Himë Dershaj e të tjerë. Ndodheshin në burg edhe disa studentë nga Peja që ishin dënuar për pjesëmarrje në demonstrata. Në mesin e tyre shquheshin Nez Bërdynaj. Ali Haqi, Sal Uka e të tjerë.

Fat Krasi, një burrë musteqosh që kishte mbaruar fizkulturën në Zagreb konsidronte se kishte përparësi sa i përket ndikimit dhe ndonjë qëndrimi të caktuar, meqë i takonte Grupit Marksist Leninist të Kosovës, por gjatë gjykimit nuk ishte treguar militant si të tjerët. Fati kishte shkruar një dramë të dobët gjatë qëndrimit në burg dhe kërkonte nga Eknat Malmiri që t`ia redaktonte. Eknati filimisht ishte munduar ta bindte se shkrimi i gjatë, të cilin ai e quante dramë s` ishte asgjë tjetër veçse një dialog i pambaruar. Tema nuk ishte aktuale sepse martesë e një shqiptari mysliman me një katolike nuk ishte kurrëfarë motivi i veçantë, meqë martesë të tilla lidheshin kudo në Kosovë, pa shkaktuar asnjë tronditje. Duke qenë se Eknati kishte kritikuar anët e dobëta të veprës, Fati sikur ishte hidhëruar, por nga ana tjetër e kishte kuptuar se ishte

vetëm Eknat Malmiri dhe Kadir Rrapi në atë mes që mund t`i ndihmonin. Ai kishte insistuar që Eknati ta ndihmonte në sajimin e asaj drame, meqë Kadiri dhe Fetë Beri nuk ia kishin marrë në dorë, duke i thënë se nuk ishin kompetentë dhe nuk e njihnin dramën. Për hir të ruajtjes së unitetit të rrejtshëm dhe me qëllim të ushtrimit të ndikimit sado të vogël te grupi i Fat Krasit, Eknati kishte pranuar ta redaktonte dramën. Në pamundësi për të nxjerrë ndonjë brum të shëndoshë nga lënda ai kishte bërë intervenime të shumta dhe më në fund kishte arritur ta bind Fatin, për të hequr dorë nga shumë skena dhe motivime të dobëta. Duke e bindur në paditurinë e paaftësinë e tij për t`u marrë me shkrime të natyrës së tillë, Fat Krasit e kishte kuptuar mirë se drama pasi i kishte hedhur dorë Eknati megjithatë frymonte, ndërsa versioni i autorit me të drejtë dukej i vdekur.

Një grupim tjetër i të burgosurve ishte tubuar rreth Bead Azit, student i mjekësisë, i cili ishte dënuar në platformë të PKMLSHJ-së. Ai ishte një djalosh i heshtur, i respektueshëm dhe nuk pretendonte të imponohej, mirëpo sfidohej nga grupimi marksist-leninist i Fat Krasit, të cilët këtë organizatë politike e quanin protitiste, madje duke dyshuar edhe në kreun e saj, meqë kishte ikur jashtë vendit. Në këtë grupim, sipas aktakuzës, do të duhej të ishte edhe Eknati, mirëpo ai nuk begeniste të anonte nga asnjëra palë. E dinte se po të vepronte në atë drejtim do të merrte përkrahjen e shumicës, por edhe ai kishte hetuar se grupimit PKMLSH i kishte munguar koka gjatë gjykimit dhe si perceptim i tillë politik, nuk kishte mbështetje, edhe pse në parim për strukturat partiake titiste dukej sikur ishte më i pranueshëm sesa Grupi marksist-leninist, i cili kërkonte bashkim kombëtar, ndërsa PKMLSHJ kërkonte republikë të të gjithë shqiptarëve në Jugosllavi. Kjo e fundit ishte kërkesë që e sfidonte më shumë politikën aktuale jugosllave. Këtë grupim i takonin

afër njëzet të rinj të dënuar prej një deri në dhjetë vjet burg, që ndodheshin asokohe në burgun e Gjurakut. Disa të rinj ishin nga Stralla e Vijes, nga Qyteza dhe Fortesa.

Nga mesi i të burgosurve, përveç Eknat Malmirit e Kadir Rrapit ishin edhe disa intelektualë të tjerë, të cilët qëndronin larg grupimeve. Asokohe në burgun e Gjurakut ndodheshin në burg profesorët, Gip Reçi, Metë Tërni, i cili kishte pësuar nga represioni, pastaj Sheqë Sheqi, dhe tre të burgosur nga Fortesa që ishin dënuar me grupin e Ukë Hotit dhe Hilë Balidit.

Eknat Malmiri e kishte përkrahjen e shumicës së të burgosurve sidomos të studentëve si Ali Raqi, Nez Bërdyni, Naim Zajazi, Sab Gashi, Sheqë Zena, Id Maqi, Bead Azi, Sheq Gjini, Cuf Draga, Cak Krasi, Naz Azi dhe shumë të tjerëve. E kishte kuptuar me kohë rolin e ndikimit të tij. E dinte se po të anonte nga cilido grupim, do të shkaktonte edhe më shumë përçarje. Pikërisht për këtë mendohej që përmes veprimeve të pahetueshme të burgosurit e rezistencës t`i afronte në mësimin e gjuhëve të huaja, ku edhe diskutohej paska tinëz për probleme të caktuara politike dhe bëheshin analiza të dobishme për situatën aktuale në vend.

Jeta në Pavijonin e mbyllur të Gjurakut manifestohet me sfida ndër më të rrezikshmet. Eknati me kohë e kishte kuptuar se e kishin futur në ingranazhet të cilët grinin. Ishte mjeshtëri e zgjuarsia të mund të qëndroje jashtë ndikimeve, por ishte krejtësisht e pamundshme të të fusnin në ujë dhe të mos lageshe. Ai e kishte kuptuar me kohë se si para burgosjes ashtu edhe në burg njerëzia ishin po ata, me teket e huqet e tyre, me budallallëkun dhe axhamillëkun naiv. Kishte në atë mes edhe intelektualë të tjerë të njohur, por ata kishin marrë qën-

drim asnjëjës. Natyrës së Eknatit nuk i shkonte për shtati tërheqja, por as liderizmi. Rrugë të tretë të qëndrueshme nuk kishte. Andaj, kishte marrë qëndrim të një hallke e cila mudohej me çdo kusht ta ruante qoftë edhe një unitet të rrejshëm, për hir të çështjes dhe autoritetit, që të burgosurit e rezistencës gëzonin në mesin e popullatës liridashëse. Rruga ishte e mundimshme, por kishte kohë të mjaftueshme për t`u marrë me karakteret dhe temperamentet e njerëzve. E kishte studiuar tërë babiloninë e karaktereve dhe kishte fituar përshtypje mbase edhe paragjykuese se shqiptarët në përgjithësi kanë një ego të sëmurë për bajraktarizëm, ndërsa në mesin e të burgosurve për vepra krimi e dhune po hetonte një degjenerim të tmerrshëm, të prishur deri në skajshmëri. E brengosnin në shpirt ato marrëzira që i bënin disa nga të burgosurit. Brengosej për nivelin e tyre të dobët emancipues, për mungesën e shprehur të shpirtit të njerëzor. **Kurgjë burgu çka janë të burgosurit.** Ishte një shprehje, që e kishte dëgjuar dhe do të vazhdonte ta dëgjonte. Eknati kishte përgjigje në atë maksimë, sepse e dinte se burgu ishte pasoja e jo shkaku dhe në burg qeveriste dhuna e pushtetit, e cila mudohej që hetueshëm dhe pahetueshëm të diskreditonte njerëzit, në mënyrë që kur të liroheshin nga kafazi, të ndërronin edhe bindjet. Po kjo kundërshtohej ne vetvete. Nëse me njeriun sillesh si me qenin, atëherë ai do të veprojë si qen, kishte thënë në një vepër të tij, Franc Kafka. Me të burgosurit përgjithësisht ashtu veprohej, por jo me të gjithë të burgosurit dhe jo në Gjurak. Kishte vend, kohë dhe atmosferë për unifikim, por nuk kishte gatishmëri të bajraktarëve për të hequr dorë nga krekosja dhe paraqitja falso. Urrehej i dituri, i maturi dhe kjo ishte shenja më e turpshme e mungesës së emancipimit të duhur shpirtëror. Bajraktarizmin e kishte sforcuar kredoja ideologjike, e cila nuk ishte kuptuar realisht. Ajo kredo, në dukje revolucionare, ishte në shpërpjestim

me realitetin, ishte në shpërpjesëtim me gjendjen e krijuar dhe me të gjitha rrethanat relevante. Ajo dalldi revolucionare në rrugë për ta përmbysur krejt botën imperialiste dhe revizioniste, nuk mund të mbështetej nga të burgosurit e rezistencës, sepse ajo ngritej mbi kombin, ajo i jepte prioritet absolut luftës klasore. Simpatia që kishin të burgosurit për Shqipërinë dhe Enver Hoxhën ishte krejtësisht e arsyeshme, dhe një simpati të tillë e kishte edhe Eknat Malmiri, por ai e dinte se Shqipëria ishte vend i izoluar dhe nuk kishte kurrfarë ndikimi në politikën ndërkombëtare. Për më tepër vlimet revolucionare në Kosovë, ishin pasuar edhe me bllokadë ekonomike e tregtare, që kishin ndërmarrë ndaj Shqipërisë si Jugosllavia ashtu edhe Greqia. Eknat Malmiri ishte kundër iluzionit se Shqipëria kishte forcë ushtarake, që do të mund ta shkatërronte Jugosllavinë. Ai kishte frikë të arsyeshme se mos Jugosllavia do të gjente mercenarë dhe do ta gllabëronte edhe atë pak Shqipëri që kishte mbetur. Pikërisht në interpretime të tilla thyheshin heshtat.

Gjatë një bisedë të organizuar një të diele, pas vizitës, kreu i të burgosurve ishte tubuar në një dhomë të katit të dytë të Pavijonit të mbyllur në Gjurak. Në mesin e shumë të burgosurve e kishin ftuar edhe Eknat Malmirin, i cili si gjithnjë kishte shfaqur dyshimet dhe vërejtjet e tij realiste.

-Shqipëria ka armatim bërthamor, kishte thënë Fat Kراسi dhe të tjerët e kishin aprovuar, ashtu sikur xhemati fjalët e hoxhës në xhami. Eknati nuk mund të qëndronte indiferent. Ai e kishte kundërshtuar iluzionin si të tillë.

-Është një gënjeshtër për pretekst ndërhyrjeje në Shqipëri, kishte sqaruar ai. E kanë thënë italianët dhe grekët, por ama për qëllime të liga.

-Është më se e vërtetë se ka armatim bërthamor, thotë Xhat Limi, është vetëm çështje kohe, kur e përdorë.

-A ke ti fare ide se ç' është arma bërthamore, me

çfarë teknologjie prodhohet, si përdoret dhe kush merr guxim për ta përdorur?- iu kishte drejtuar Eknat Malmiri.

-Nuk është me rëndësi ideja, kishte ndërhyrë Fat Krasi duke i ndarë mustaqet në dysh.

-Me rëndësi është se Shqipëria disponon, ndërsa kur dhe si do t`i përdor, ata e dinë më mirë se disa prej nesh... Fjalët i kishte thënë shkoqur, me patetikë dhe qëndrim të prerë.

-Edhe po të ketë armatim të tillë, Shqipëria nuk do të merrte guxim për ta përdorur, sepse në atë mënyrë e vë në rrezik krejt kombin, ishte ndërlidhur në bisedë, Sab Gashi. Duke qenë se kishte njohuri të caktuara shkencore dinte të demonstronte anën praktike të dëmit që mund të sjellin armët bërthamore, apo edhe armët që quheshin armë biologjike. Kishte shprehur mendimin e tij të thjeshtë por shumë të motivuar, duke shtuar se ai nuk besonte se Shqipëria kishte armë të tilla, sepse niveli ekonomik i zhvillimit të vendit ishte i tillë që nuk krijonte mundësi për investime të tilla kapitale.

-Shqipëria është vendi më i zhvilluar ekonomikisht në Evropë, ndërhyt Xhat Limi, ndërsa kjo që thua ti, iu kishte drejtuar Sab Gashit është një defetizëm i gjerë, apo ndoshta edhe pjesë e një propagande të cilën e bën me qëllim të caktuar.

-Nuk është propagandë, mjerisht është realitet i hidhur. Unë do të dëshiroja që Shqipëria të ishte shteti më i fortë në botë, por ama nuk kam iluzione për të mbështetur anën aspak parimore të imponimit në diskutim.

-Nëse ne duam t`i bëjmë qejfin njëri-tjetrit, atëherë më mirë po tregojmë barcoleta, thotë Sabi, i bindur në konstatimet e tij.

-Këto që i them unë nuk janë barcoleta, thotë Fat Krasi. Ndërsa është çështje individuale, është edhe mungesa e juaj e njohurive në këtë fushë.

-Nuk më pëlqen injorimi i tillë, ndërhyt Eknat

Malmiri. Nuk më pëlqen as falsiteti dhe mënyra e këtij imponimi aspak realist. Nuk më pëlqen as edhe hapja e këtij diskutimi, që për mendimin tim është qesharak. Njeriut që beson shumë, nuk bën t'i tregosh përralla, sepse i merr për të vërteta, ka thënë Sami frashëri. Tani po bindem se vërtetë ju i keni marrë përrallat për të vërteta. Mund të besoni edhe në historitë tragjike të Don Kishotit e të Sanço Panços. Mund të flasim me gjuhën e fakteve, mund të diskutojmë në nivel të disponimit intelektual të të dhënave dhe njohurive konkrete, por të pranoj observimet e një studenti të sapofilluar dhe të një profesori të fizkulturës lidhur me politikën, kombin, historinë, marksizmin, për mua është e papranueshme, kishte thënë Enkati tejmase i nervikosur. Në dhomë kishte rënë heshtje. Nuk kishte folur më askush dhe të gjithë ishin larguar secili në dhomën e vet.

Diskutimi lidhur me fuqinë ushtarake të Shqipërisë kishte zbuluar besimin e verbër dhe naiv të disa të burgosurve, të cilët kundërshtimet në këtë drejtim i interpretuan si tradhti dhe mungesë e kalitjes revolucionare. Hendeku që ishte krijuar në mes të grupimit që e trajtonte veten si revolucionar, marksist-leninist dhe grupeve të tjera që ishin më pak të ndikuara nga ideologjizimi i tepruar, dita ditës po merrte përmbajtje të përçarjes së thellë.

Greva e përçarjes

Të pakënaqur me pamundësinë e ushtrimit të ndikimit të të gjithë të burgosurit, Xhat Limi, Fat Krasi dhe disa të tjerë, kishin hartuar një peticion drejtuar organeve të burgut, ku kërkohej të plotësosheshin disa kushte paraprake për të burgosurit e Pavijonit të mbyllur, ose të gjithë të burgosurit do të bënin grevë.

Kushtet e parashtruara ishin: përmirësimi i ushqimit, ako-

rdimi i një salle për aktivitete të lira dhe formimin e grupit të dramës, sigurimi nga drejtorja e Kapitalit të Marksit, lejimi i instrumenteve muzikore, kthimi në Kosovë i të gjithë të burgosurve politikë, caktimi i një fushe të sportit, ku dy orë në ditë do të lejoheshin ushtrime për të burgosurit e Pavijonit të mbyllur. Në rast të mosplotësimit të kërkesave, organet e burgut kërcënoheshin me grevë të përgjithshme të të gjithë të burgosurve. Pasi ishin formuluar kërkesat, tekstin ia kishin ofruar edhe Eknat Malmirit, për të treguar se a do t'i bashkëngjitej kërkesave. Eknati kupton se ishte një grackë naëve, por jo e inicuar nga organet e hetuesisë. Për ta nënshkruar petitionin, ai kishte kërkuar që të hiqeshin pikat e aktiviteteve të lira dhe disa të tjera, sepse ishin qesharake dhe fyese për dinjitetin e të burgosurve, ndërsa kishte përkrahur kërkesën parimore për kthimin e të burgosurve në burgjet e Kosovës, duke shtuar se pikërisht kjo kërkesë do të merrej si shkak, për të deportuar edhe të burgosurit e tjerë në burgjet dhe kazamatet e Jugosllavisë.

Xhat Limi dhe Fat Krasi nuk kishin lejuar reduktimin e kërkesave, por kishin kërkuar që të nëshkruanin të gjithë të burgosurit, për hir të konfirmimit të unitetit para organeve të burgut, dhe asaj që do të duhej të kuptohej si unitet në mes të burgosurve të rezistencës. Eknati kishte nënshkruar për hir të atij uniteti duke iu bërë të ditur botërisht se kërkesat e tilla nuk do t'i pranonin organet e burgut, por ai nga ana e tij, në rast të mospërbushjes së kërkesave nuk do të merrte pjesë në grevë, duke qenë i bindur se grevën nuk do ta përkrahnin shumica e të burgosurve.

Limi dhe Krasi ia kishin arritur qëllimit. Ata edhe ashtu kishin kryer pjesën dërrmuese të dënimit dhe mezi prisnin të ndërrojnë vend, meqë kishin marrë qëndrim për të mos pirë duhan derisa ndodheshin në burgun e Gjurakut, dhe si duket nuk përmbaheshin. Thjesht, ishin

mërzitur dhe kërkonin ndërrim vendi, por duke shkaktuar edhe një përçarje të keqe, të pajustificueshme. Eknati e kishte hetuar me kohë se më të rrezikshmit në mesin e të burgosurve bëheshin ata, që ishin penduar dhe ishin treguar qyqarë para gjyqit. Të tillë ishin prijatarët e ndasisë dhe të naivitetit. Ata mburravecërinë e tyre mundoheshin ta arsyetonin se gjoja kishin vepruar me qëllim që të liroheshin sa më parë nga burgu, për të vazhduar pastaj aktivitetin revolucionar. Kishte në atë mes edhe të rinj të painformuar, të cilët për hir të njëri tjetri nuk pranonin të ndaheshin nga shokët.

Duke qenë se organet e burgut nuk kishin marrë në shqyrtim asnjërën nga kërkesat, një ditë në mëngjes, derisa po hynin në kuzhinë ishte pëshpëritur kërkesa të mos merrej ushqimi. Gardianët i kishin detyruar të gjithë të burgosurit të merrnin ushqimin, por nuk ishin të detyruar të hanin. Ky akt kishte shkaktuar huti edhe të ata të burgosur që nuk do të futeshin në grevë. Në orët e pasdites, grevistët kishin shpallur fillimin e grevës deri në plotësimin e kushteve, ose deri në vdekje. Grevës në fillim iu kishin bashkuar vetëm tetë veta, ndërkohë ishin solidarizuar edhe dhjetë të tjerë. Në mesin e grevistëve ishin: Fat Krasi, Halë Aja, Xhat Limi, Nexh Oxha, Berid Blaku, Fem Plaku Metë Krezi, Suk Suku, punëtor mërgimtar nga rrethi i Anamoravës, pastaj dy vëllezër nga Llapi, tre të burgosur që ishin dënuar për vepra të hajnisë e të tjerë. Të gjithë grevistët i kishin izoluar në një dhomë të veçantë të Pavijonit dhe nuk iu kishin lejuar të pinin ujë, duke u munduar që t`i thyenin. Ishte krijuar një situatë shumë e rëndë për të burgosurit që nuk iu kishin bashkëngjitur grevës. Ata ndiheshin të fyer, por edhe të poshtëruar, edhe pse nuk ishin pajtuar me kërkesat absurde të grevistëve. Për shkak të mundësisë për keqinterpretim dhe për shkak se nuk donte të mbetej peng i nënshkrimit të cilin e kishin keqpërdorur dy hartuesit e kërkesës, Eknati ishte detyru-

ar të bënte një sqarim plotësues, ku organeve të burgut iu jepeshin informacione, përse pjesa dërrmuese e të burgosurve ishte ndarë nga greva dhe në cilat pika ishte arritur pëlqimi e në cilat jo. Kërkesës së Eknatit iu kishin bashkëngjitur të gjithë të burgosurit që nuk kishin marrë pjesë në grevë. Ata kishin treguar se nuk pajtoheshin me mënyrën e imponimit të grevës, por pajtoheshin me të vetmen kërkesë të arsyeshme, që ishte kërkesa për kthimin në Kosovë të të gjithë të burgosurve politikë.

Tri ditë pas fillimit të grevës, grevistët i kishin larguar nga Gjuraku dhe ata kishin ndërprerë grevën. Të burgosurit politikë kishin marrë një vetëgoditje, e cila do të refleктоhej keq, sidomos në qëndrimin e tyre kundër kriminelëve, disa prej të cilëve iu kishin bashkëngjitur edhe grevës. Eknat Malmiri e kishte hetuar se më tutje duhej ndërtuar një strategji më e përkryer e mosreflektimit me kriminelët, por edhe të shafitjes së qetë të armiqësisë. Ai ishte angazhuar në mësimin e gjuhëve të huaja dhe në studime të caktuara. Ndërkohë në burgun e Gjurakut kishin sjellë edhe të burgosur të tjerë të rezistencës. Ishte ruajtur prioriteti në numër dhe ajo kishte shumë rëndësi. Me largimin e disa prej tyre ishte fashitur krekosja dhe dalldia pseudorevolucionare. Ishin shafitur edhe mosdurimet dhe kishte filluar të mbretëronte një klimë realiste e mirëbesimit dhe e përkrahjes së njëri tjetrit. Eknati me shokë të tjerë sidomos me Sheq Zenën, Al Raqin, Nez Bërdynin, Sab Gashin kishin arritur të konsolidonin radhët në mesin e të burgosurve.

Tre nga të burgosurit politikë që ishin larguar nga radhët, iu kishin bashkuar kriminelëve. Në mesin e tyre shquheshin Halë Beri, Fer Kuki dhe Ram Rami, i cili i kishte dënuar demonstratat edhe para kamerave televizive me rastin e një emisioni të TV Beogradit. Ai i takonte një grupi të rinjsh që kishin ikur në Shqipëri, por pasi ishin kthyer dhunshëm nga atje, ata ishin thyer dhe

kishin shpifur për situatën aktuale në Shqipëri, ku sipas tyre nuk kishte as bukë për të ngrënë. Kishin treguar armiqësi ekstreme kundër të burgosurve politikë. Veprat e tyre për të cilat ishin dënuar i trajtonin si të montuara. Nuk dëshironin të shoqëroheshin, por as të flisnin me të burgosurit e republikës. Ishte e kotë përpjekja për t'i kthyer ata në mesin e të burgosurve të rezistencës.

Jeta në burgun e Gjurakut dita-ditës bëhej më e rëndë. Të burgosurit e rezistencës dukeshin më të unifikuar, por sërish kishin ngritur krye disa syresh. Ata, përmes lidhjesh dhe rrëfimesh, kishin mësuar për përçarjen që kishte ndodhur me rastin e grevës. Ndërkohë në Gjurak ishin sjellë edhe dy shokë të Xhat Limit. Nuk kishte përçarje, por as unitet të mjaftueshëm. Sërish kishin ngritur kokë ata që nuk e kuptonin jo vetëm esencën por as edhe mësimet më të lehta të Marksit. Xhat Limin dhe Fat Krasin i kishte zëvendësuar një i ri, shumë i dobët nga shëndeti dhe si duket i kompleksuar sepse ishte trupvogël dhe tejet thatanik. Gjymi, sikur e quanin të burgosurit, kishte arritur të tubonte të pakënaqurit nga mesi i të burgosurve, duke u vetëmjaftuar fillimisht me propagandë kundër grupit PKMLSHJ, por jo haptas. Ai vepronte ilegalisht me tre-katër bashkëmendimtarë. Nuk kishte guxim të ballafaqohej me gjuhën e fakteve, por kishte afinitet për kurdisje e prapaskena. I ruhej bisedës me Eknat Malmirin, meqë ai tregohej i pamëshirshëm ndaj dogmatëve. Nuk shfaqte gatishmëri për ballafaqim as për ndonjë debat. Nuk kishte përgatitje të duhur shkollore as intelektuale, për të debatuar, përveç kompleksit marksist leninist, të tipit dogmatik. Ai i ruhej çdo takimi me Eknat Malmirin. Njëri prej atyre njëherë e kishte pyetur

Eknatin se si quhej komunisti që shënohet me CO në veprat e Leninit. Ishte fjala për shkurtesën Kompani të reduktuar në Co, si Plehanov e co, e të tjera. Eknati duke zbërthyer naivitetin e tij para shumë të pranishmëve, disa prej të cilëve po ashtu i kishte munduar ajo shkurtesë, iu kishte shpjeguar se ishte fjala për pasuesit, ithtarët e personit apo filozofit të caktuar, për kompaninë e tij. Ky skandal paditurie i një marksisti, i cili dhjetë orë në ditë lexonte literaturë marksiste dhe nuk dinte çka do të thoshte fjala Company, ishte tregues i mirëfilltë i dogmatizmit dhe i mendësisë naive. Shakaja që pastaj të burgosurit bënin me shokun marksist e kompani ishte e pamëshirshme.

Në vetmi, në qeli

Një ditë, edukatori Braho Mavri thërret në bisedë Eknat Malmirin dhe Sheqë Zenën. Ai iu komunikon dënimin një muaj vetmi për shkak se në mënyrë të kundërligjshme kishin organizuar tubime me pretekst të mësimit të gjuhëve të huaja. Me veprime të tilla, sipas vendimit të drejtorisë ishte shkelur rendi shtëpiak dhe ishte cenuar rendi në SHNK të Gjurakut. Ishte një vendim absurd, edhe pse Eknati e dinte se organizimi i tillë i mësimit ishte nuk shihej me sy të mirë, edhe pse nuk ishte i ndaluar me ndonjë rregullore.

Pas një ore, Eknatin dhe Sheqë Zenën i ngujojnë në bodrumin e hyrjes në Pavijon. Qelia ishte e lagësht dhe tejet e pistë. Kudërmonte një erë lagështire e përzier me erë të mbeturinave të kanalizimit. Në platonë e betonit shpeshherë rrjedhte uji i gypave të ngrohjes në rast të ndonjë defekti. Shtretërit ishin të drurit dhe gjatë ditës mbylleshin në mur. Në qeli nuk lejohej as libri, as gazeta. Tërë ditën duhej të qëndroje në një ulëse druri. Nuk lejohej shëtitja në ajër të pastër. Kazani i plehurinave zbrazej një herë në javë, gjatë natës. Atë e zbrazte vetë i dënuari.

Gjatë kohës së qëndrimit në qeli nuk lejohej as vizitë mjekësore, përveç në raste të rënda dhe të papritura. Dhe, e keqja e të gjitha të këqijave ishte në faktin se qelia ishte para derës së hyrjes në Pavijon ku rrinte gardiani kujdestar, njëfar Shosh Shoshi i neveritshëm, të cilin e kishin larguar nga Pavijoni i mbyllur për shkak se kishte ndëshkuar fizikisht disa të burgosur politikë.

Ditët ishin të gjata sa javët. 18 orë qëndrim në këmbë ose ulur në një dërrasë 30 cm katrorë. Eknati kishte kundërshtuar vendimin dhe iu kishte ankuar drejtorisë, por askush nuk e kishte marrë në shqyrtim ankesën. Qysh në ditët e para kishte filluar të tretej, edhe pse ushqimi ishte i mjaftueshëm dhe nuk dallonte aspak nga ushqimi në kuzhinën e Pavijonit.

Një ditë në qeli hyn papritmas një gardian i panjohur. Eknati ndodhej duke shëtitur nëpër qelinë e lagësht dhe të ndotur.

-A je ti Eknat Malmiri? - pyet ai.

-Po, ishte përgjigjur shkurt.

-Erdha vetëm të të shoh. Edhe pse ne nuk njihe- mi, ti ke punuar me një motër timën në Prishtinë. E quaj- një Drane, Drane Mali. Eknati ishte turbulluar dhe për- mendja e emrit të Drane Malit, në moment sikur ishte kthyer në një të kaluar të largët. Nuk ishte përgjigjur nga frika se mos ishte ndonjë provokim.

-Të ka bërë të fala! Asgjë më shumë.

Përsëndet me kokë dhe largohet duke e mbyllur derën e hekurit me kujdes. Eknati nuk i kishte dhënë të njohur personit që ishte paraqitur si vëlla i Dranes, një profesorshë me të cilën disa vjet kishin punuar së bashku. Dranja ishte bashkëshortja e një personi të njo- hur. Ishin respektuar si kolegë, edhe pse ajo nuk e fshihte njëlloj simaptie shoqërore për Eknatin. Duke qenë bashkëshorte e një njeriu të komitetit, Eknati nuk kishte pasur mendim të mirë për të, sa do që kishte konsideratë,

meqë ajo ishte punëtore dhe shumë e sjellshme me kolegët, sidomos me nxënësit. Kishte filluar të dyshonte në sinqeritetin e fjalëve të gardianit, edhe pse kishte hetuar tipare të ngjashmërisë me Dranen.

Dy ditë pas asaj ndodhie, Eknatin dhe Sheqë Zenën i lirojnë nga vetmia. Në vend se një muaj, kishin qëndruar vetëm 16 ditë në qeli. Sheqë Zena ishte tretur. Aq kishte rënë nga shëndeti sa mezi qëndronte në këmbë. Edhe Eknati ishte dobësuar tejmasë. Atë ditë, pasi ishin liruar nga qelia ishin pastruar. Qenë mirëpritur nga shokët të cilët nuk dinin se ç` kishte ndodhur me ta.

Në mbrëmje, gardiani kujdestar thërret emrat e disa të burgosurve, të cilët duhej të paraqiteshin te edukatori, pas darkës. Në mesin e tyre ishte edhe Sheqë Zena, Sall Joni, Sab Gashi dhe disa të tjerë. Ata, do t`i largonin nga Gjuraku dhe do t`i deportonin diku në humbëtitrat e Jugosllavisë.

Në çastin e ndarjes ishin përshëndetur me shokët me të cilët shiheshin ndoshta për herë të fundit. Ishte një ndarje e dhembshme. Nez Bërdyni kishte qajtur për Sall Jonin. Rastet e ndarjes në burg janë të dhembshme dhe shkaktojnë shqetësime të rënda. Shumë kohë kishin qëndruar së bashku dhe duheshin sikur të ishin vëllezër.

-E dhembshme por duhet të bëhemi të fortë, thotë Bërdynai

-Më e dhembshme do të jetë kur shoku goditet nga plumbi i armikut dhe ti e sheh duke dhënë shpirt, dhe nuk i ndihmon dot, ndërhyr në bisedë Eknati, pasi shokët ishin nisur në rrugëtimin e tyre të gjatë.

-Një ditë edhe ne do të na largojnë, s' kem çka bëjmë, thotë Cuf Gaçi, një djalosh i ri të cilin e kishin

dënuar me burg të rëndë, së bashku me disa ushtarë të tjerë që ndodheshin në kryerjen e shërbimit ushtarak në Maribor të Sllovenisë. Cufa ishte një djlosh i qetë dhe i respektueshëm.

-Paj një ditë edhe do të vdesim, thotë Ali Raqi.
Ndarja nga shokët kishte shkaktuar shqetësim dhe brengë.

Eknati kishte shkuar për të fjetur, meqë gjatë 16 ditëve e kaluara në vetmi mezi kishte bërë gjumë në shtratin e drurit. Kur u rehatua në shtratin e butë, i dukej sikur ishte në një botë tjetër.

Ushqimi dhe pastërtia në Pavijonin e mbyllur të Gjurakut ishin më në nivel se në shumë burgje të tjera. Ushqimi ishte i mjaftueshëm. Nuk kishte ndonjë regjim diskriminues. Shumica e gardianëve kishin simpati për të burgosurit e rezistencës. Disa prej tyre as e fshihnin përkrahjen. Vizitat lejoheshin një herë në muaj. Një gjysmë ore mund të rrije shtruar me anëtarët e familjes. Eknati mbante kontakte të vazhdueshme me bijat dhe djalin e vogël, i cili tanimë kishte filluar të ecte dhe të fliste. Bijat dukeshin më të tërhequra dhe në ndarje zakonisht lotonin pahetueshëm. Bashkëshortja po ashtu. Vetëm babai qëndronte i fortë, me shpresë te zoti. Në Burgun e Gjurakut mund të vizitonin edhe anëtarë nga familja e gjerë, madje edhe nga mesi i miqve.

Vetëm të burgosurit ishin ata që ia nxiroshnin jetën njëri-tjetrit. Kurgjë burgju çka janë të burgosurit, nuk thuhej kot. Këtu ishte tërë filozofia e jetës nën pranga. Regjimi përmes mekanizmave të vet kishte shtrirë përgjimin gati te çdo i burgosur. Jeta në hapësirë të kufizuar e bën të veten. Ajo ndikon në psikologjinë e individit dhe lë pasojë të cilat manifestohen me agresivitet

dhe imponim. Jeta njerëzore nuk është krijuar për të gjalluar nën pranga, sikur kafshët në kopshtin zoologjik. Po ja që kështu ka qenë gjithmonë dhe kështu do të jetë gjithmonë. Burgu, si institucion represiv është i domosdoshëm, por ndëshkimi që iu bëhej shqiptarëve liridashës në Jugosllavi ishte pjesë e një fushate të egër politike ideologjike dhe në esencë antihumane.

Pavarësisht nga dhuna e represioni insitucional shtetëror, të burgosurit shqiptarë përgjithësisht mbaheshin mirë. Të mësuar në skamje, në varfëri dhe gjithherë nën robëri, shqiptarët nuk kishin çfarë të humbnin. Ata në rastin më mirë do ta humbnin këmishën e zezë të robërisë. Mirëpo jo të gjithë shqiptarët angazhoheshin për liri, drejtësi e barazi. Shumica prej tyre ishin oportunistë dhe nuk i besonin forcës kundërvënëse kombëtare.

Përditshmëria në Burgun e Gjurakut përshkohej me një ritëm mjaft dinamik. Të burgosurit ngriteshin në orën 6 të mëngjesit, ndërsa në gjashtë e tridhjetë fillonte kafjal-li. Koha prej orës shtatë deri në tetë zakonisht shfrytëzohej për shëtitje në oborrin e burgut ku kishte gjelbërim, drunj bredhi, ulëse parku. Në këndin e djathtë të oborrit ndodhej dhe një fontanë e vogël. Prej orës tetë, kur pastrohej salla e madhe e kuzhinës, të burgosurve iu lejohej hyrja në sallë për të lexuar apo për të pushuar. Afër kuzhinës, një qajtore e vogël, ku zakonisht të burgosurit luanin shah, domino, pinin duhan dhe çaj rusi. Një gotë çaj kushtonte tepër lirë dhe nuk ishte pothuajse asnjë i burgosur që gjatë ditës nuk frekuentonte në çajtoren e cila kundërmonte tym të zi të nikotinit, edhe pse pastrohej rregullisht. Kafeja ishte e ndaluar, por edhe ajo kontrabandohej, madje shpeshherë përgatitej edhe në dhomat e fjetjes.

Në orën 13.00 fillonte dreka. Ushqimi përgjithësisht ishte i mirë dhe i mjaftueshëm. Eknati për veten e tij e pronte se ushqimi në burgun e Gjurakut ishte më i mirë dhe më kalorik sesa ushqimi që kishte konsumuar në familjen e tij, në shtëpi. Pas drekës po ashtu një orë në shetitore, ndërsa në orën 15.00 hapej pavijoni për pushimin e pasdrekës. Deri në orën 17.00 të burgosurit mund të flinin dhe të pushonin. Gjatë asaj kohe krijohej qetësi e leverdishme edhe për lexim të qetë, të papengueshëm.

Në orën 17.00 mbaronte pushimi dhe rregulloheshin shtretërit. Në orën 18.30 fillonte darka, ndërsa koha tjetër prej orës 19.00 deri në orën 21.00 shfrytëzohej për të shikuar televizorin apo për të shëtitur në shëtitoren e Pavijonit.

Ditët kalonin gjithnjë sipas ritmikës së njëjtë të njëtrajtshme, e cila pas një kohe kthehej në bezdi dhe monotoni të padurueshme për shumicën e të burgosurve.

Vizitat në burg organizoheshin zakonisht një herë në muaj, por në raste të caktuara në çdo dy javë. Edhe gjatë vizitës nga familja e tij, i burgosuri lejohej të merrte një sasi ushqimesh, sidomos pemë, lëngje dhe artikuj të ndryshëm ushqimorë. Rregulli dhe disiplina përgjithësisht përfilleshin. Krejt kjo varej edhe nga gardianët. Të burgosurit e dinin hujin e çdo gardiani dhe sipas secilit silleshin në akord me intuitën e tyre, për t`u ruajtur në rast të ndonjë shkeljeje apo delikti tjetër.

Edhe pse ritmi ditor kishte përmbajtjen e vet skematike, të burgosurit shpeshherë mërzhiteshin dhe i kaplonte depresioni. Të tillët zakonisht shëtisnin vetë nëpër oborr, ose në shoqërim me dy tre e më shumë shokë. Llafazanët tërë ditën dërdëllisnin. Ata që ishin tepisur pas shahut luanin shah me orë të tëra, ndërsa shumica e të burgosurve politikë lexonin apo mësonin gjuhë të huaja, por jo më në mënyrë të organizuar si më parë.

Metë Tërni, doktori i historisë së mesjetës, vazhonte ta përkthente historinë e Bizantit. Ai ishte izoluar dhe zakonisht shëtiste vetëm. Nuk komunikonte me askë, përveç në raste të veçanta. Kadir Rrapë, magjistër i letërsisë dhe Gipi Reçi, profesor i edukatës fizike ishin më të zhurshmit. Kadiri zakonisht lexonte ndërsa Gipi tërë ditën luante shah, tymoste dhe pinte çaj rusi. Në çajtoresë kalonte ditën edhe Naz Azi, i cili zakonisht shoqërohej me Gipi Reçin. Në mesin e atyre që vazhdimisht lexonin ishin Eknat Malmiri, Bead Azi, Naim Zajazi, Sab Gashi, Sheqë Gjini, Ali Raqi, Nez Bërdyni e të tjerë.

Vrasësit zakonisht rrinin në çajtoresë dhe shëtisnin. Të dhënë pas leximit, kryesisht sa për ta kaluar kohën, ishin edhe të burgosurit për kriminalitet ekonomik. Ata ishin intelektualë që ishin dënuar për korrupsion, humbje në organizatë, mito e vepra të tjera që binin ndesh me ligjin. Asokohe në mesin e një grupi të tillë ishte burgosur edhe një ish-drejtor malazias me shtatë përgjegjës të tjerë shqiptarë të kompleksit **Agrokosova**. Në burg kishte edhe ndonjë të burgosur serb apo rom.

Për shumë kohë kishte vazhduar ndarja në saje të veprave penale. Të burgosurit e Republikës, përveç një treshi që ishte vetëdiferencuar, kudo ishin së bashku, edhe pse në qëndrime politike ishin shumë heterogjenë. Vrasësit e ruanin më shumë njëri tjetrin. Kur zakonisht vinte ndonjë i burgosur i ri që kishte kryer ndonjë krim, ata e ofronin dhe mundoheshin ta bindin se nuk duhej të mërzhitej. **Tekefundit, e ke hjekur një qen, s` ke çka ban, mos u jep!** Kështu shprehej ngushëllimi i tyre mizor. Qëndrimi i tillë i egër dhe i panjerëzishëm fliste vetvetiu se cili ishte niveli i mjerë i vrazhdësisë së tyre. Tërë kjo Eknat Malmirit i bënte përshtypje të neveritshme. Andaj edhe frikësohej prej vrazhdësisë dhe egërsisë së tyre. Ata përgjithësisht i dukeshin si ujë të frenuar në kafaz, të cilët mund ta shqyenin njëri tjetrin, por në burg

dhe ndaj autoriteteve të burgut bëheshin urë, plasofilë të njëqindtrajtshëm, frikacakë të pshtirosur, kameleonë njëqindngjyrësh. Ata ishin të vetmit që vazhdonin përkuljen ndaj policëve të burgut. Ishin pikërisht të tillë sikurse i kishte përshkruar Dostojevski në romanin e tij, **Shënime nga shtëpia e vdekur**. Kriminelët, për mendimin e Eknat Malmirit, ishin një racë e veçantë njerëzore, qofshin rusë, shqiptarë serbë gjermanë apo turq. Ishin kriminelë, njerëz të egër, për veç në ndonjë rast të veçantë, kur krimi kishte ndodhur në mbrojtje apo në rrethana të paparashikueshme.

Në dhomën ku flinte ishin dy kriminelë. Njëri njëzetvjeçar, që e kishte mbytur me thikë një kushëri të vetin duke ia therur edhe nënën, e cila i kishte shkuar në ndihmë djalit të saj pesëmbëdhjetëvjeçar. Tjetri e kishte vrarë dashnoren, të cilën e kishte zënë në flagrancë me shokun e vet më të ngushtë. Ai kishte shpëtuar vetëm me disa lëndime. Vrasësi Kam Gjaja, sikur e quanin të burgosurit ishte i paarsimuar, nuk dinte shkrim lexim dhe nuk i njihnte apoenat e monedhave. Ai rrëfente me gjakftohësi se si e kishte shtrënguar thikën dhe si ia kishte ngulur në fyt kushëririt të vet. Krekosej deri në marrëzi duke rrëfyer sesi e kishte sulmuar edhe nënën e kushëririt, së cilës kishte dashur t`ia prejë kokën si pulës. Kur rrëfente skuqej dhe gjysma e syve i dilnin jashtë. Ishte tamam egërsirë me pamje njeriu. Dhe ai mjeran, kur ndodhte të hynte papritmas gardiani në dhomë, nga shpejtësia për t`u ngritur në këmbë, jo vetëm njëherë e kishte gjakosur kokën, duke i rënë me të shtratit të epërm. Frika e tillë e depërtuar deri në palcë ishte tregues i mjaftueshëm se ai ishte në pozitë si të qenit, të cilin kur i zoti e zë në flagrancë, edhe pasi e rrah, ai sërish i futet në këmbë. Në mesin e vrasësve, Eknati kishte identifikuar edhe një kryekatil i rrezikshëm. Por edhe ai ishte tejet i përkulur para gardianëve, madje më i përkulur se cilido dhunues.

Në mesin e vrasësve në Gjurak asokohe ishte edhe vrasësi ordinar, Ramë Malësori. Historia e tij ishte e dhembshme tragjike por edhe krenare. Pas lirimit nga burgu i Nishit ku i kishte mbajtur 12 vjet, dhe kishte marrë pjesë në revoltën e njohur të vitit 1977, në ditët e para të lirimit dhe kthimit në shtëpi, kishte takuar inspektorin, Muh Derri, i cili paraprakisht e kishte marrë në pyetje, ndërsa gjatë hetimeve e kishte maltretuar. Duke qenë në një shoqëri të ngushtë, në një kafene me disa miq të tij, sapo ishte liruar nga burgu, në të njëjtin vend hyn rastësisht edhe inspektori. Ai e kishte provokuar me fjalë fyese, duke ia sharë edhe mustaqet. Ramë Malësori nuk e kishte duruar poshtërimin dhe kishte kërkuar që inspektori ta merrte fjalën prapa. Inspektori kishte nxjerrë revolen, iu kishte afruar te tavolina, ndërsa ai me shpjetësi ia nxjerr revolën nga dora dhe e qëllon me dy plumba, mu në ballë. Për atë vepër kishte marrë dënimin kapital, me vdekje. Mirëpo dënimi i tillë në instancën më të lartë gjyqësore, ishte shndërruar në 20 vjet burg. Edhe pse vrasës, të burgosurit politikë e kishin afruar në mesin e tyre për shkak se ai kishte vrarë një inspektor shqipfolës, që kishte rrahur e maltretuar edhe të burgosur politikë. Ramë Malësori mbante mustaqe si të Bajram Currit. I pëlqente kur të burgosurit e drejtoheshin me Baca Bajram. Ishte i vetmi trim nga mesi i vrasësve, edhe pse i moshuar e i lodhur nga koha e kaluar nëpër burgje.

Hajnat janë kategori e veçantë e të burgosurve. Përgjithësisht inteligjentë, të shoqërueshëm, kurdoherë me disponim të mirë dhe krejtësisht pa komplekse. Edhe pse ishin në shënjestër të gardianëve meqë bënin probleme, ata nuk nënshtroheshin. I dënonin e shpeshherë edhe i ndëshkonin denoncuesit. Ata iu jepnin përkrahje të burgosurve politikë dhe ishin në gjendje t'iu ndihmonin në çdo mënyrë.

Një kategori tjetër e të burgosurve në burgun e

Gjurakut ishin edhe dhunuesit, të cilët zakonisht nuk i pranojnë veprat e tyre dhe, përveç në raste të rralla askurë nuk pranojnë se kanë dhunuar. Veprat e tyre ata ia përshkruajnë rastit, efektit të pamatur dhe përgjithësisht xhelozisë së femrave.

Karakteret dhe temperamentet e njerëzve në burg, ishin material për studime të veçanta. Eknat Malmiri secilit i gjente nga një prototip letrar, sidomos në veprat e Dostojevskit, Çehovit apo Stendalit. Personazhi i tipizuar i të burgosurit të tillë mungonte në letërsinë shqiptare. Në letërsinë e realizmit socialist ai ishte përshkruar me tipare klasore dhe revolucionare, si personazh i pathyeshëm deri në skajshmëri, por në jetë ndodhte ndryshe. Kishte ndërmend që nëse do të dilte gjallë nga zandani të përshkruante jetën e të burgosurve në burgun e Gjurakut. Sa e sa herë kishte biseduar për tema të tilla me Kadir Rrapin, i cili po ashtu observonte dhe kishte kulturë të gjerë leximi e vrojtimi.

Në muajt e parë të vitit 1984, në mesin e të burgosurve në burgun e Gjurakut kishte mbretëruar një gjendje tejet e tensionuar. Hendeqet dhe përçarjet në mes grupeve sipas veprave, ishin bërë tejet të rrëshqitshme. Kriminelët kishin fituar një bindje të verbër se urrejtja e hapur kundër të burgosurve politikë do t'iu shërbente për të fituar poena në lirim para kohe nga burgu. Krejt kjo mbase edhe kishte ndodhur rastësisht. Gjatë një zënke të rastit, Dan Hoxha, i burgosur politik ishte rrahur me vrasësin Dak Daku. Sipas atyre që e kishin parë ngjarjen, meqë rrahja kishte ndodhur në dhomë, dilte se Dani e kishte rrahur Dakun, sipas vrasësve Daku e kishte rrahur Danin. Një muaj më vonë Dak Dakut një instancë gjyqësore ia kishte zbritur katër vjet burg. Kjo ishte interpretuar si përkrahje, që instanca e caktuar gjyqësore i kishte dhënë vrasësit, që ishte zënë me të burgosurin politik. Pëshpëritej në mesin e të burgosurve se edukatori Braho

Mavri iu kishte thënë disave nga radhët e kriminelëve se nga qëndrimi i tyre kundër të burgosurve politikë, varej edhe shkurtimi i dënimit. Askush në fillim nuk i kishte marrë seriozisht këto fjalë, meqë të përfolurat dhe thashethemet janë pjesa më e preferuar e folur dhe përfolur e përditshmërisë në burg.

Eknat Malmiri në fillim të marsit të atij viti kishte vërejtur se kriminelët, sidomos pasi ishte larguar nga radhët e tyre Ramë Malësori, ishin unifikuar. Zakonisht shëtisnin në grupe prej tetë apo dhjetë vetëve, por nuk provokonin. Nuk flisinin me të burgosurit politikë dhe gjithnjë uleshin afër njëri tjetrit. Nga pamja e jashtme në sytë e secilit vërehej pabesia, shpirti i egër dhe i paemancipuar. Shumica prej tyre ishin të dënuar prej 10 deri në 20 vjet burg. Në mesin e grupit të vrasësve shoqëroheshin vetëm tre të dënuar politikë, njerëz të thyer në rrethana të caktuara. Fer Kuki i thyer, Hal Beri dinak dhe Ram Rami denoncues i afishuar në TV Beograd kundër Shqipërisë dhe të burgosurve politikë. Në mesin e tyre më i rrezikshmi ishte Fer Kuki, një punëtor fatkeq krahu, që ishte dënuar për pjesëmarrje në demonstrata në Gjermani. Flitej se ishte thyer para inspektorëve të UDB-së. Hal Beri fillimisht ishte dënuar dy vjet burg, por instanca e dytë gjyqësore ia kishte ngritur dënimin në pesë vjet. Vendimi i tillë e kishte dezorientuar përfundimisht. Në kohën kur inspektorët i kishin premtuar se do të lirohej qind për qind, kur familja i kishin sjellë edhe rrobat civile, ai merr vendimin për ngritjen maksimale të dënimit. I thyer, i tretur, i nënshtrueshëm, ai kishte filluar të shante edhe politikën edhe shqiptarët edhe... Ram Rami ishte dinak. Për shkak se kishte folur qenqe para kamerave, posa kishte arritur në Gjurak, dy të burgosur të maskuar gjatë natës e kishin fikur dritën dhe e kishin rrahur në nevojtoare po ashtu qenqe. Asnjëherë nuk ishte zbuluar rasti. Por Ram Rami nuk e kishte harruar rrahjen dhe poshtërimin që i

bënin sidomos të burgosurit e rezistencës. Treshi i lig-anëve kishte mbetur jashtë radhëve.

Id Maqi, një ish-gardian i dënuar për veprimtari atdhetare kishte hetuar se po përgatitej një sulm masiv kundër të burgosurve politikë. Nga frika se mos do ta keqkuptonte, ai nuk i kishte treguar Eknat Malmirit, por duke e ditur se ai ishte i pari në shënjestër të sulmit, vazhdimisht i rrinte pranë. Prania e tij e përhershme i kishte rënë në sy Eknatit, por Idin e njëjtte në saje të vëllait të tij Cufës, me të cilin kishin qenë së bashku nxënës në Medrese. Eknati nuk e kishte kuptuar me kohë përse Idi, një burrë i gjatë dhe i lidhur fizikisht vazhdimisht e shoqëronte, sikur truproje. Ai zakonisht luante orë të tëra shah, por kohëve të fundit sesi iu kishte qepur Eknatit.

Një mesditë të fillim prillit të vitit 1984, Ali Raqi kishte kënduar me zë të lartë një këngë patriotike. Kënga bënte fjalë për tradhtarët dhe esattoptanët. Dikush nga vrasësit i kishte thënë Fer Kukit se kënga i drejtohej atij dhe ai ishte nisur në drejtim të Aliut. Pa arritur te Aliu, Nez Bërdyni i kishte çitur këmbën para dhe Feri ishte përplasur për tokë. Ndërhyjnë disa të burgosur të tjerë dhe gjatë përleshjes kishin arritur gardianët kujdestarë. Nez Bërdyi nuk kishte pranuar se qëllimisht ia kishte çitur këmbën si pengesë, por e akuzonte Ferin se nuk kishte shikuar për tokë dhe e kishte shkelur në këmbë.

Situata ishte tensionuar. Nuk dihej kur, por ishte e sigurt se do të ndodhte belaja, të cilën e kishin përgatitur dy inspektorë shqipfolës të SUP-it në Pejë dhe njëri nga edukatorët e Pavijonit të mbyllur. Në dijeni të rritjes së tensionit ishte edhe gardiani Jaho Çela, Naimi, Gimi, Qaushi e të tjerë. Id Maqi dyshimet e tij të bazuara ia kishte bërë të ditur gardianit Jaho.

Sulmi kundër të burgosurve politikë

Pas ngrënies së bukës në mëngjes, Eknat Malmiri, Gip Reçi, Vahid Azi, Ali Raqi, Nez Bërdyni, Naz Azemi dhe Id Maqi kishin zënë dy tavolina në çajtoje. Njërin në qoshe dhe tjetrën afër derës, nga ku të burgosurit që punonin në çajtoje shërbenin çaj rusi. Në tavolinën afër, ku ishte ulur Id Maqi, qëndronte edhe një i burgosur me kombësi boshnjake, që shoqërohej me Idin dhe të burgosurit politikë shqiptarë.

Në orën 6.40 minuta, Ram Rami futet në çajtoje e fik dritën, edhe pse çajtorja nuk ishte ndriçuar si duhet. Pastaj largohet me shpejtësi. Në moment në çajtoje hyn rrëmbyeshëm, me shikim të çartur si të egërsirës, Fer Kuki, ndërsa pas tij edhe dhjetëra kriminelë. Feri në mënyrë tinëzore sulmon Al Raqin dhe fillon përleshja. Pas grushtimeve të para, Nez Bërdyni, boksier me përvojë në furtuna të tilla, përplas për tokë tre prej tyre. Duke parë se të burgosurit politikë ishin të vendosur për të rezistuar, kriminelët gjuajnë me korniza e hekurta të karrigeve të plastikës, të përgatitura paraprakisht. Id Maqi, polic i sprovuar po ashtu karatist, me një kornizë karrigeje mbronte vendin në qoshe, ku kishin mbetur të ngujuar Eknat Malmiri, Gip Reçi dhe Vahid Azi. Rrahja masive kishte arritur kulmin. Nga prapa shpina, nga dera e brendshme e çajtores kishte sulmuar Lesh Leshi, por ndërkohë ishte përplasur për tokë nga goditja e grushtit të boshnjakut. Gjaku e kishte skuqur vendin. Nez Bërdyni qëllonte me grushte e me shqelma deri te kokat e vrasësve. Edhe ai ishte plagosur por hidhej në ajër si i petriti. Vala e gjakut e kishte përshkuar edhe Ali Raqin.

Ai po përpëlitej nga goditja mizore dhe mezi qëndronte. Një kornizë hekuri e kishte goditur edhe Eknatin por nuk i kishte shkaktuar lëndime të rënda. Pas pesë minutësh përleshjeje për jetë a vdekje, kishte intervenuar një ekip gardianësh në mesin e tyre edhe Jaho Çela, Agim Bazi e të tjerë. Platoja në qajtore ishte skuqur në tëra anët nga gjaku. Në tokë kishte mbetur shtrirë: Syk Gorani, trafikant i fëmijëve rom, Ndrek Niku, hajn katundi, Ram Rami kolaboracionist dhe dy kriminelë të tjerë, të cilët fillojnë të ngritën sapo kishte hyrë ekipi intervenues i gardianëve. Rrahja kishte marrë përmasa edhe në oborr. Kam Gjaja kishte sulmuar Naim Zajazin, të cilit i shkon në ndihmë Bed Aji dhe e pëplasnin për toke Kam Gjajen.

Në oborr disa kriminelë e kishin sulmuar edhe Cuf Gaçin, të cilit i shkojnë në ndihmë Sab Gashi, Cak Krasi e të tjerë. Tre kriminelë ishin futur në kuzhinë dhe i kishin marrë thikat, mirëpo në dalje kishin hasur në pritë të gardianëve.

Të sulmuarit ishin tubuar në anën e djathtë të daljes nga qajtorja. Të burgosurit politikë të grupit të Gjymit vetëm kishin shikuar por nuk ishin përzier në rrahje, duke e kuptuar se ata nuk ishin në shënjestër. Edhe disa të burgosur të Fortesës ishin përmbajtur. Epilogu i rrahjes masive të kurdisur nga inspektorët e SPB-së, nuk kishte mbaruar ashtu sikurse kishin prognozuar sajuesit dhe zbatuesit e saj. Tre nga kriminelët ishin dërguar në shok dhomë, në Pejë. Pesë të tjerë kishin marrë lëndime serioze, por kishin mbetur për t`u trajtuar në pavijonin e hapur. Nga të burgosurit politikë lëndime kishin marrë Ali Raqi e Nez Bërdyni. Id Maqi, kishte marrë lëndime vetëm në duar duke dhënë goditje dhe duke u mbrojtur me kornizën e hekurit. Të tjerët nuk ishin gjakosur edhe pse kishin marrë lëndime të lehta. Gip Raçi nuk kishte marrë asnjë goditje, ndërsa Kadir Rrapi kishte ndodhur në dhomë të Pavijonit, meqë ishte sëmurë.

Në Pavijon ishte shpallur gjendja e jashtëzakonshme dhe të burgosurit ishin urdhëruar të futeshin nëpër dhoma. Eknat Malmiri dhe të sulmuarit e tjerë nuk kishin pranuar të ndaheshin nga njëri tjetri nga frika e sulmit të sërishëm në shenjë hakmarrjeje, meqë sulmuesit kishin pësuar fatalisht.

-Krejt kjo ka qenë e organizuar dhe e skenuar, iu kishte thënë gardianëve dhe kishte shtuar:

-Mund të na vritni, po nuk luajmë nga vendi, derisa nuk na siguroni nga kriminelët!

Jaho Çela dhe disa gardianë të tjerë kishin premtuar se ai personalisht do t'i ruante. Premtimet e Jahës ishin kuptimplota dhe pa vonuar ata ishin nisur drejt paviojnit, në përcjellje të gardianëve. Nez Bërdyni dhe Ali Raqi ishin përcjellë për mjekim. Pas trajtimit të plagëve i kishin mbyllur në vetminë e bodrumit të Pavijonit. Id Maqin e kishin marrë në pyetje. Më vonë te edukatori në pyetje rreth rastit ishte ftuar edhe Eknat Malmiri. Në vend se kriminelët dhe sulmuesit të izoloheshin, ata kishin mbetur nëpër dhoma, përveç atyre që i kishin dërguar në spital.

Situata në moment kishte ndërruar. Në Pavijon kishte arritur edhe xhelati Nurë. Eknatin e kishte kapluar një frikë e arsyeshme. E vërteta e tejdukshme ishte se kriminelët kishin sulmuar, madje kishin arritur të futeshin në kuzhinë për të marrë thikat, edhe pse hyrja në kuzhinë ishte rreptësisht e ndaluar. Plani i kurdisur kishte dështuar me epilogun e rrahjes, falë syçeltësisë së gardianëve shqiptarë e në veçanti të Jaho Çelës. Të sulmuarit kishin dalë fitues. Sulmuesit kishin marrë lëndime serioze. Nga zyra e edukatorit, Jaho Çela e kishte nxjerrë Idë Maqin, duke kundërshtuar edukatorët.

-Si s keni fytyrë, iu kishte thënë, këta kanë qenë të sulmuar dhe jo sulmues.

-Pavarësisht kush ka sulmuar, këta janë fajtorë,

kishte thënë edukatori Braho Mavri, duke zbuluar sheshit implikimin e tij në kurdisjen e rrahjes masive.

-Ti do të përgjigjeshe për këto, kishte kërcënuar Jahon, ndërsa ky ia kishte kthyer me mospëfillje dhe cnizëm. Shumica e gardianëve shqiptarë kishin mbrojtur drejtësinë dhe gjakun e rinisë shqiptare, që po derdhej rrëke nga barbaria serbe, jo vetëm në kazamatet jugosllave por edhe në Kosovë, ndërsa edukatorët e shkolluar në shkollat e policisë politike, bijtë e regjentëve të Titos e të Rankoviqit, për rrahjen masive kishin shpallur fajtor të burgosurit e republikës. Për organizim dhe rrahje masive një muaj vetmi me vendim të shpejtë ekzekutiv ishin dënuar: Eknat Malmiri, Id Maqi, Nez Bërdyni i lënduar në vetull dhe në kokë, Ali Raqi i lënduar rëndë në kokë, Bead Azi dhe Naz Azi. Për organizim dhe rrahje ishte dënuar edhe i burgosuri i kombësisë boshnjake, i cili ishte treguar trim dhe parimor, meqë kishte mbrojtur të sulmuarit. Nga mesi i kriminelëve sulmues, nuk ishte shpallur asnjë fajtor.

Kudrisja e rrahjes masive kishte dalë sheshit, edhe pse ajo nuk mund të pranohej në asnjë mënyrë nga drejtoria e burgut. Me urdhër ekzekutiv nga drejtoria e Burgut të Gjurakut, Eknat Malmiri dhe Id Maqi ishin deportuar në Burgun e Samerkanit, Nez Bërdynaj dhe Ali Raqi në burgun e Mitrovicës. Nga Gjuraku me urdhër të Nurë xhelatit ishin larguar edhe Kam Gjaja, Lesh Leshi, Fer Kuki, ky i fundit i lënduar, po jo aq rëndë. Të lënduarit rëndë kishin mbetur për shërim në spitalin e Pejës.

Në Burgun e Samerkanit

Në natën e 11 prillit të vitit 1984, Eknat Malmirin dhe Id Maqin, mbyllur në pjesën e sprasme të furgonit, i nisnin në drejtim të Mitrovicës. Pas një kohe i çojnë në Burgun e Samerkanit. Duke qenë se nga drejtoria e SHK-së së Gjurakut ishin dënuar me nga një muaj vetmi në qeli, i ngujojnë në bodrumin e karakollit të brendshëm të rojave të burgut në Samerkan. Qelia ishte në bodrum, ndërsa nga ana perëndimore kishte vetëm një dritare të vogël 20 centimetra me grila hekuri. Shtretërit ishin prej druri me kornizë hekuri dhe gjatë ditës mbylleshin e mbështeteshin për muri. Në pjesën e përfundme ndodhej një ulëse metalike 20 centimetra katrorë. Qelia gjashtë metra katrorë, ishte aq e ulët sa Id Maqi e prekte me kokë. Në këndin të dera një gjysmë fuqi e metalt pa kapak, e cila kutërbonte erë plehurinash. Dukej se shumë kohë nuk e kishin pastruar.

Në fillim Eknat Malmiri mendonte se ishte qeli kaluese, vetëm për një natë, por më vonë e kupton se aty do të ngryste edhe 30 ditë të tjera të burgut, po aq të rënda sikur në qelinë e Gjurakut.

Në mëngjesin e parë në qelinë e Samarkanit, me rrëmbim të jashtëzakonshëm e çel derën gardiani kujdestar. Pasi iu hedh një shikim të burgosurve që rrinin në këmbë, i drejtohet Id Maqit.

-Çka ke lypë ti këtu? Idi kishte punuar në burgun e Samerkanit dhe e njihnin e i njihje të gjithë gardianët. Në pyetjen e ish kolegut ishte përgjigjur shkurt:

-Kam lypë republikë!

Gardiani ishte stepur nga përgjigjja dhe duke shikuar si

xhelati viktimën i thotë:

-Kjo është republika jote, shikoje mirë!- thotë për qelinë e pistë të vogël dhe të errët.

-Më mirë këtu, në këtë vend republike, se atje ku rri ti, ia kthen Idi. Gardiani i kishte mbyllur shtretërit me dry, në mënyrë që gjatë ditës të mos mund të shtriheshin për të pushuar.

Në qeli kishte rënë qetësi. Gardiani ishte trupvogël dhe si dukej e njihte mirë Id Maqin, andaj nuk e vazhdon bisedën, por e mbylli derën me rrëmbin duke e përplasur me tërë fuqinë. Nga krisma tejet e vrazhdë Eknatit fillon t`i ushtojë veshi i sëmurë. E kishte kuptuar se veshi ishte i lënduar dhe nga krisma sërish ishte ngacmuar timpani, apo ndonjë nerv.

Pas dy orësh sërish hapet dera. Kuzhinieri iu ofron nga një taz të metalt me kafe të zezë, surrogat, pa sheqer, pa bukë. Ky ishte racioni i mëngjesit në qelinë e burgut të Samerkanit. Në kohën kur gardiani kujdestar po bëhej gati për ta mbyllur derën, Eknati i drejton një pyetje:

-A është me leje ta çojmë për ta pastruar këtë kibllën e plehurinave? Nuk po rrihet në qeli nga duhma. Gardiani e kishte shikuar me zemërim dhe ia kishte kthyer:

-Ku je ti, në burg apo në shtëpinë tënde?

-Unë jam në burg ka dy vjet, por ama në çdo burg lejohet madje është e obligueshme pastërtia.

-Këtu je në burgun e Samerkanit. Mundohu ta kup-tosh, i thotë dhe e mbyll derën po ashtu me rrëmbim. Eknati e zë veshin me dorë. Id Maqi ziente nga zemërimi.

-A ka ndonjë të mirë nga këta gardianë, ish kolegët e tu, e pyet Idin pasi që e dinte se ai kishte punuar një kohë në Samerkan.

-Ky është më i miri!

-Përse nuk të foli?

-Frikësohet mos po i humb gradat, he gradat ia q.....

-Si do t`ia bëjmë tani?

-Nuk di, thotë Idi.

-Të mos e marrim bukën derisa nuk na lejojnë zbra zjen dhe pastrimin e mbeturinave!

-E provojmë, por nuk besoj se do t`ia arrijmë, thotë Idi. Pas marsit e prillit të vitit 1981 ka ndërruar shumë regjimi në burgje. Ai tregonte për rendin shtëpiak dhe sidomos për traditën e trajtimit tolerant ndaj të burgosurve në Samerkan. Gjërat kanë ndërruar. Megjithatë, ai shpreson se nuk do t`i mbanin gjatë në qelinë kaluese, meqë ajo ishte kthinë e rezervuar për të burgosurit që bënë delikte brenda burgut dhe zakonisht aty i ngujonin për disa ditë.

Në kohën e drekës, dera sërish ishte hapur. Eknat Malmiri donte ta kursente Id Maqin, meqë ai iu ngjallte aversion ish kolegëve. Del te dera dhe i bën me dije gardianit se bukën nuk do ta merrnin derisa nuk lejohet pastrimi i kibllës së plehurinave.

-Edhe pse jemi në burg nuk pranojmë të na trajtoni si kafshë, kishte thënë pa marrë parasysh asnjë pasojë.

-Merre ushqimin, ishte ngërmuar gardiani.

-Nuk e marr, ishte përgjigjur shkurt.

-Është rregull ta marrësh, ndërsa mund të mos hash, kjo s ka rëndësi. Idë Maqi duke e ditur se i tillë ishte rregullorja në burg, e merr ushqimin për të dy dhe e vendos te dera. Gardiani nuk flet asnjë fjalë. Të dy ishin të uritur, sidomos Id Maqi. Ai ishte trupmadh, i ri, i zhvilluar, por ishte ftohur dhe vazhdimisht kollitej. Nuk kishin ngrënë qysh prej mëngjesit të ditës paraprake. Në kushte dhe rrethana të tilla, ishte më mirë të mos merrej ushqimi, sepse kryerja e nevojës në dhomën e vogël ishte shumë e rëndë dhe tejet e neveritshme. Eknati e dinte se tri katër ditë pa bukë mund të kalonin lehtë, meqë uji nuk ishte ndaluar, por pastaj për disa javë sulmonte kapsllëku, hemoroidet dhe një varg pasojash.

-E sheh cilit regjim i ke shërbyer, i drejtohet Eknat Malmiri, Id Maqit, duke e qesëndisur.

-Po, madje dihet edhe si i kam shërbyer. Kur ba llafohem me këto situata, them më mirë t`i kisha vrarë të gjithë, he nanën ua lufsha.

-Tash është vonë, tash këta po na vrasin dalëngadalë, ditë për ditë... Eknatit se si i kishte ndërruar në çast disponimi dhe kishte filluar ta këndonte me zë të ulët, këngën e Mine Pezës:

**Ku kam vajzën, ku kam djalin,
M`i kanë mbyllë në burg të zi,
Farefisn ma kanë tretun,
Larg në burgje, në Serbi.**

Emrin Itali e kishte ndërruar, ndërsa Id Maqit i kishte bërë përshtypje kënga.

-Këtë këngë kurrë deri tani nuk e ke kënduar, bacë!

-Tash është koha, i thotë Eknati, prej këtij zandani na presin rrugët drejt kazamateve në Serbi apo në Kroaci, apo në drejt të zi, ku e di unë.

Id Maqi ishte dënuar dy vjet e gjysmë, ndërsa Eknat Malmiri tetë vjet. Idi merakosej shumë meqë prokurori kishte kërkuar ngritjen e dënimit. Kishte një parandjenjë se do t`ia rrisin shkallën e dënimit. Kishte sa e sa raste kur të burgosurve të republikës iu kishin dyfishuar dënimet paraprake. Derisa po bisedonin, duke harruar për një çast se ku ndodheshin, papritmas hapet dera. Gardiani kujdestar i tregon Eknat Malmirit se në vetmi ndalohet këndimi me zë.

-Nuk e kam ditur se mund të ndalohet edhe kënga, këtu në Samerkan, ia kthen me qesendi.

-Pyete këtë shokun tënd, ky e di më mirë.

-Ky shoku im nuk është më polic, ky tani është me mua dhe me ne të republikës, jo me ju. Ndërsa sa për këngën, më vjen keq, por atë e kemi ndërruar me bukën. Në kohë greve lejohet kënga. Shikoje mirë rregulloren e

burgut, i thotë Eknati, duke e kuptuar se gardiani nuk ishte i kthjellët dhe si duket këngën e kishte marrë shkas për ta hapur derën mbase edhe për të biseduar.

-Paj, nuk e keni ba punën për kangë, -shton pas pak.

-Ndoshta nuk kemi bërë diçka më tepër, sesa për këngë kemi bërë mjaft, i thotë Eknati.

-Hiqur tij, është kafshë, thotë Id Maqi Eknatit, pasi gardiani kishte mbyllur derën me rrëmbim. Idi i njihte të gjithë, dhe nuk i frikësohej asnjërit. Kishte filluar të ndiente dhembjen në duart e lënduara nga të rënat një ditë më parë. Pasi e kishte hequr këmishën, Eknat Malmiri kishte parë trupin tërë fraktura nga goditjet. Kishte filluar t` ia numëronte plagët duke e qesëndisur. Vende vende trupi iu kishte maviosur nga lëndimet.

-Ke fat që nuk të kanë goditur në kokë, thotë Eknati me keqardhje.

-Të gjitha në kokë m` i kanë drejtuar, por i kam pritur me mjeshtëri, thotë duke shpjeguar shumë elemente të tjera, të rrahjes masive, të cilat Eknati nuk i kishte ditur. Idi rrëfente se kishte ditur detajisht planin për sulm nga Tuf Karai, vrasës, bashkëfshatar i Eknatit, i cili i kishte treguar në besë dhe me kusht, që në asnjë mënyrë të mos i tregonte Eknatit.

-Çfarë bese ka krimineli Tuf Karai? -pyet Eknati.

-Nuk ka besë, por më ka treguar drejt, vetëm pasi kam bërë be në jetën e fëmijëve të mi, se nuk do t` i tregoj askuj. Përndryshe nuk do të kisha marrë vesh dhe do të kishim pësuar keq.

-Po edhe kështu kemi pësuar, na kanë sulmuar tinëzisht dhe na kanë dënuar për organizim dhe rrahje masive.

-Kurgjë nuk është kjo, thotë Idi. Po të kishin arritur vrasësit t` i marrin thikat në kuzhinë, do t` ishte bërë hataja me ju të gjithëve, ndërsa mua as me thikë nuk do të më kishin bërë gjë, sepse di si të mbrohem. Edhe Nez

Bërdynin nuk e merr dot thika. Ju të tjerëve do t'iu kishin nxjerrë zorrët jashtë. Kemi shpëtuar aq mirë sa nuk e merr me mend. Të gjitha sa i thoshte Idi ishin të vërteta. Eknat Malmiri askurrë në jetë nuk kishte marrë pjesë në rrahje dhe nuk kishte haber si ndodhin sulmet aq të liga, prapa shpine.

-Ti për këtë më u kishe qepur në katër ditët e fundit, për të më mbrojtur?

-Po, thotë Idi. E dija se je i pari në shënjestër, ndërsa po të tregoja, ndoshta nuk do të më besoje, ose do të filloje të dyshoje edhe në mua. Kisha besim, se do të mbroja.

-Përse atëherë nuk u ule në tavolinën ku rrija unë, në qoshe, po në tavolinën tjetër.

-Aty është mjeshtëria. Mbrojtja në raste të tilla, sipas vendit, sigurohet anash e jo ballë për ballë. I kam analizuar paraprakisht të gjitha variantet dhe jam ulur pikërisht në vendin ku e kam konsideruar si pikë strategjike për mbrojtje dhe për sulm.

-A ka ditur Nez Bërdyni, pyet Eknati.

-Nuk ka ditur saktësisht kur do të ndodh sulmi, por ka pasur indikacione. Atij nuk kam pasur nevojë t'i tregoj, meqë e kam ditur se është karatist, madje me gjatësinë e tij pak nën mesatare ai është personi më i përshtatshëm për të thyer çdo sulm. E ke vërejtur si e kapte kundërshtarin për koke dhe në vend se t'i mëshojë grusht sikur bëjnë shumica, ai ia ulë kokën dhe e shemb me gju.

-Si ndodhi që boshnjaku ta ruante shpinën, ka ditur ai? pyet sërish Eknati.

-Besoj se ka ditur nga ndonjë burim tjetër, jo nga unë. Atë, kohë më parë e ka fyer Lesh Leshi, ndërsa boshnjaku është i burgosur ordiner, dhe të burgosurit ordinerë nuk e durojnë fyerjen. Ai, me kohë është bindur se më mirë është të jetë në anën e të burgosurve të Republikës, sesa në anën e vrasësve. Para se të fillojë sulmi më ka

thënë se një vrasës ia ka dhënë dy pako cigare, pastaj ma ka shkelur syrin. E kam kuptuar se do t`i tradhtonte sulmuesit dhe nuk e kam mbrojtur shpinën.

-A ke arritur ta vëresh se si e ka përplasur me goditjen e parë Lesh Leshin?

-Jo, thotë Eknati.

-Dy të rëna me gju në turinj dhe Leshi mbeti i mekur, i përgjakur dhe i palëvizshëm. Vrasësit janë njerëzit më të ligj në botë. Ata vetëm me armë dhe në pritë dinë të sulmojnë. Nuk kanë haber nga mjeshtëria e rrahjes. As Eknati nuk kishte haber në këto punë. Pastaj kurrë nuk iu kishte besuar rrëfimeve të tilla si në filma, por nga rrahja masive në Gjurak ishte bindur në mjeshtërinë dhe fuqinë e zhdërvjelltësisë fizike. Ishte bindur se dy veta si Id Maqi dhe Nez Byrdynaj mund të shtrinin për dhe, njëzet veta, edhe kur kundërshtarët kanë mjete mbojtjeje, qoftë edhe thika.

Ditën e tretë të grevës së urisë të dy ishin mekur. Gardiani kujdestar një malazias i zeshkët nuk iu kishte mbyllur shtretërit në mur.

-Ndoshta ka harruar, thotë Eknati.

-Nuk ka harruar, edhe pse malazez është njeri i mirë dhe nuk është shovenist.

-Si thua a të kërkojmë nga ai të na lejojë ta zbrazim kibllën e plehurinave.

-Të provojmë, pajtohet Idi.

Eknati troket në derë dhe pa vonuar gardiani e hapë derën.

-Kam një ankesë, shoku gardian, i drejtohet Eknati në gjuhën serbe.

-Thuaje! - ia kthen ai shqip.

-Ka tri ditë që nuk na lejojnë ta derdhim kibllën e

plehurinave dhe pikërisht për këtë nuk po e marrim as bukën.

-Për këtë nuk po merr bukën?

-Vetëm për këtë, i thotë Eknati.

Gardiani malazias e lë derën hapur dhe largohet për një kohë.

Pas pak kthehet.

-Dilni të dy, pastrojeni kibllën dhe sobën. Keni gjysmë ore kohë. Tri ditë të qëndrimit në gjendje mizorie, kishin marrë fund. Kiblla e qelbur ishte pastruar. E kishin pastruar e fshirë edhe qelinë e ngushtë, 6 metra katrorë, të lagësht dhe pa ajër të mjaftueshëm. Në kohën kur gardiani malazias po e mbyllte derën iu thotë.

-Kur të keni nevojë, sa herë jam në detyrë, trokitni lirisht. Edhe pse në burg, në raste të tilla të mirësjelljes njerëzore të burgosurit marrin zemër. Diçka si hije shprese e besimi në njeriun, të ringjall dhe të bën të besosh njeriut, që sillet me ty si me njeri. Veprimin njerëzor të gardianit në burgun e Samerkanit, Eknat Malmiri nuk e kishte harruar kurrë.

-Më i mirë shkau se shqiptari, thotë Idi.

-Ky është njeri, ia kthen Eknati. Të jesh njeri që e zotëron vetveten dhe e përfill njerëzinë, është shumë më vështirë se sa të jesh thjesht shka, apo shqiptar i mirë. Edhe pse në një qeli 6 metra katrorë, me dy shtretër të ngushtë prej hekurit dhe drurit, vetëm me një batanije për shtrojë e mbulojë, në terr, në bodrum me lagështirë dhe me një rreze të dobët drite nga dritarja e vogël, jeta kishte marrë pak kuptim. Në çeli kishte hyrë vepra e mirë e një njeriu, dhe ajo e kishte rregulluar pak barazpeshën e jetës së munimdshme në atë zandan të ngushtë e pa ajër. Në ditën e pestë papritmas hapet dera e qelisë.

-Hajde, rroja! thotë një zë mashkulli. Ishte një burrë me shtat mesatar, i zeshkët me turinj të dalë përpara. Dukej sikur pjesëtar i njëllor race mongoloide.

Eknnati dhe Idi dalin në korridor ku po qëndronte berberi. Pranë kishte një karrige druri dhe një taz me ujë.

-Hajde lage pak faqin, i thotë Eknnatit, ndërsa po e bënte gati briskun e rrojës.

-Ku është sapuni i rrojës, pyet Eknnati.

-Hajde, nuk ka sapun e samun, po ta rruj perfekt!

-Mor s` po ma rruan ti mua pa sapun, ia kthen Eknnati me qesëndisje duke e kuptuar se bashkëbiseduesi nuk e njihte mirë gjuhën shqipe.

-Sus aty, po tham, ngërmohet mongoloidi, i cili në dukje të linte përshtypje të një fare turke-shqiptare.

-Kujt i thua sus mor peder, ia kthen Eknnati, ndërsa Idi e kap prapa për zverku berberin, meqë e mbante në dorë briskun e rrojës. I zënë ngusht ai thërret gardianin. Pa vonuar, për fat të Idit dhe Eknnatit, vjen njëri prej gardianëve kujdestar, i cili ishte ndër dy-tre të vetmit që silleshin mirë me të burgosurit e republikës.

-Kush po ban probleme këtu, thotë kërcënueshëm, por pa seriozitetin e kërcënimit.

-Ky, shok gardian, ky hapsonexhija, po ma thot peder, ky tjetri ma rroki për jake, shpjegon berberi.

-Po ti mua më the sus more, ku ke të drejtë t`i fyesh të burgosurit, ia kthen Eknnati.

-Hajde, hajde ulu, po ta rruj pa sapun dhe nuk po merr vesh.. Briski berberit i preht`. Hëm... kqyr këtu, e kishte shpërvjelur llanin e zi të dorës dhe ia heq një rend leshit të pistë.

-Dhe tash me atë brisk don të më rruash?

-Po de! Hajde lage pag!

-Shoku gardian, iu kishte drejtuar Eknnati, kam ca puçrra nga papastëria dhe kam frikë se po infektohem. Nëse nuk është e detyrueshme, nuk do të rruhesha kësaj radhe.

-Ku e ke sapunin, i drejtohet gardiani, berberit.

-Nuk ka sapun shok milic, kam lyp edukatorit, kam

lyp intendantit, nuk ka! S` po kam pare me ble sapun për hapsonexhi. Po rruj pa sapun, perfekt.

-Mori fund, thotë gardiani, duke kërkuar nga berberi të sigurojë sapunin për herën tjetër. Kishin shpëtuar mirë, falë gardianit, përndryshe do të shtroheshin në dajak, sepse, Idi e kishte kapur për zverku beberin, i cili kishte imunitet të punëtorit të burgut. Edhe berberi ishte i vetëdijshëm se e kishte thënë një fjalë të papëlqyeshme, edhe pse ajo ishte pjesë e fjalorit të tij të neveritshëm.

Ditët po kalonin. Ushqimi në burgun e Samerkanit ishte i dobët dhe i pamjaftueshëm. Për shtatë ditë të qëndrimit në qeli të dy kishin humbur peshën e fituar në Gjurak. Eknati kishte shtrënguar rripin për dy vrima, ndërsa Idi ishte detyruar ta hapte një vrimë të re në rrip, sepse i kishte rënë në fund.

Po treteshin pa dritë diell, pa ushqim, pa ajër, në një dhomë me lagështirë dhe tejet të ngushtë. Të dy kishin filluar të kolliteshin. Idi e kishte lënë duhanin dhe dukej sikur po i pastroheshin kanalet e nikotinosura të frymëmarrjes. Ditën e nëntë të qëndrimit në qeli, të dy ishin lajmëruar për kontroll mjekësor, meqë ishin ftohur dhe kolliteshin pandërprerë.

Pas dite gardiani kujdestar të dy i përcjellë në ambulancën, e cila ndodhej afër qelisë. Pasi hyn në ordinancë, Eknatit sikur ia zë frymën aroma e barnave.

Pranë tavolinës rrinte një grua rreth të pesëdhjetave. Kishte pamje mashkulli, ishte e dobët dhe çuditërisht e shëmtuar. Derisa po e thithte cigaren i drejtohet Eknatit në gjuhën serbokroate:

-Ku po të dhemb?

-Më ushton veshi i majtë, kam ndezje të bajameve dhe më dhemb koka...

Ajo sikur shkroi diçka në një letër.

-Një pako apaurin, i thotë një teknikeje medicinale, një vajzë e re trashalluqe, e zeshkët dhe me buzë të kuqe që ecte ngathët, si derrkucë.

-Nuk e marr apaurinin, i thotë doktoreshës, më duhet ndonjë antibiotik, reagon Eknati.

-Ti po merr shka po t` japim na e jo shka po don ti, ia kthen trashalluqja në gjuhën shqipe.

-Unë s' po marr kurr gjë!- thotë Eknati dhe del nga ordinanca, pa u përshëndetur. E njëjta i kishte ndodhur edhe Idë Maqit. Doktoresha e kishte njohur Idin dhe ishte përshëndetur me të, por nuk i kishte dhënë tjetër ilaç, përveç një pakoje me apaurin. Barnat qetësuese ishin të vetmet ilaçe që iu jepnin të burgosurve. Kjo bëhej me qëllim të dëmtimit të sistemit të tyre nervor. Dozat që ata iu preferonin të burgosurve ishin të jashtëligjshme, por edhe kjo ishte pjesë e presionit dhe luftës sistematike në shkatërrimin e botës së tyre psikike. Eknati, vazhdimisht kishte kundërshtuar konsumimin e sedativave qetësues dhe gjatë qëndrimit në Gjurak të burgosurit politikë, të gjithë pa dallim i kishte bindur që në asnjë rast të mos merrnin hapa qetësues. Kjo porosi e tij kishte ndikuar, meqë të burgosurit e republikës lexonin edhe revista shkencore dhe të gjithë ishin të rezervuar në përdorimin e apaurinit apo të libriumit.

Pas një muaj qëndrimi në zandanin më të keq të Samerkanit, Eknat Malmirin dhe Idë Maqin i vendosin në një dhomë të madhe të katit të dytë të ndërtesës së burgut. Dhoma kishte grila të rralla. Dritaret ishin të përmasave standarde. Kishte dritë të mjaftueshme. Anash ishin katër shtretër me batanije dhe çarçafë të pastër. Dhoma dukej si apartament hoteli në krahasim me qelinë, ku kishin kaluar 30 ditë.

Në dhomën ngjitas ishin edhe katër të burgosur politikë, me të cilët ishin marrë vesh përmes murit. Aty ishte

Nez Myri, profesor i fizikës, njëri prej udhëheqësve më të ngritur dhe më i pathyeshmi i grupit marksist-leninist të Kosovës. Mbrojtja dhe deklarimi i tij para trupit gjykues kishin qenë shmebull i një mbrojtjeje trimërore në mbështetje të të drejtave dhe kërkesave gjithëpopullore, për republikë. Edhe pse nuk ishin njohur më parë, kishin dëgjuar për njëri tjetrin. Po në atë dhomë ndodhej edhe studenti nga Llapi, Metë Ima, të cilin e kishin burgosur në kohën ku po shërbente në AP jugosllave. Me të Eknati kishte qëndruar disa ditë në dhomën numër 6 të Burgut të Prishtinës. Ishte po ashtu edhe Berid Blaku, me të cilin njiheshin qysh në Gjurak. Ishin ndarë me rastin e grevës, meqë Beridi iu kishte bashkuar grevës dhe qysh atëherë ndodhej në burgun e Samerkanit. I katërti ishte Isë Silaj, një i burgosur i ri për të cilin flitej se ishte student tejet i zgjuar dhe vëlla i Genc Silajt nga Konzharika. Edhe ai ndodhej në vuajtje të dënimit.

Peisazhi që imponohej përballë burgut e kishte provokur dhe e kishte lënduar në shpirt. Kontakti me atë pamje i përkujtonte Malmirin, që ishte diku tej përtej maleve të Qyqavisë e të Goleshit. Mugulli kishte gjelbëruar. Maja e Cërnushës i përkujtonte Grapin gjigant të Malmirit. Sa ishte përmalluar të shtrihej edhe një herë në barin e gjelbëruar, apo të bridhte pa u ndalur, pa pushuar, shtigjeve e korieve malore.

Pamja po e mahniste. Ajo ia ngjallte fantazinë dhe dashurinë e pashuar për natyrën hirëplote të vendlindjes, për natyrën e lirë të Kosovës së robëruar. Në të njëjtën kohë e mallëngjente në shpirt, çasti kur i kujtoheshin vitet që duhej të kalonte nëpër burgje. E kishte humbur lirinë e lëvizjes. Mendonte se kishte gabuar rëndë kur kishte vendosur të dorëzohej. Duhej të kishte jetuar në Malmir si murg apo ermit mesjetar dhe kurrë nuk do ta zbulonin, meqë gjatë kohë sa kishte qëndruar në arrati kishte zbuluar një shpellë për të cilë nuk dinte askush. Por mbajtja

peng e familjes nga policia e kishte detyruar të dorëzohej...

Id Maqit nuk i bënte shumë përshtypje natyra. Ishte mësuar me atë peizazh, sepse kishte jetuar dhe punuar një kohë në Samerkan. Atij i bënte përshtypje të veçantë për të keq, qëndrimi i egër i shumicës së gardianëve, dikur kolegë.

Pasi e kishin vuajtur dënimin një muaj në vetmi, drejtorja e burgut të Gjurakut kishte dërguar vendimin për ndëshkim, me një muaj vetmi, për shkak sikur thuhej të organizimit dhe pjesëmarrjes në rrahjen masive. Eknati sapo e kishte lexuar vendimin kishte kërkuar nga gardiani kujdestar laps dhe letër, në mënyrë që instancës më të lartë t`i drejtonte ankesë, kundër vendimit të cilin e konsideronte të njëanshëm dhe qëllimkeq. E dinte se nuk kishte dobi prej asaj pune, por donte të mbetej në dosje apo në dokumentacion, kundërshtimi që bazohej në fakte relevante. Gardiani nuk i kishte dhënë laps as letër por e kishte marrë me vete, e kishte mbyllur me një dhomë të vogël dhe i kishte dhënë afat një orë për ta hartuar ankesën. Eknati kishte kërkuar edhe indigo, meqë dëshironte që një ekzemplar i ankesës të mbetej si dëshmi.

Në ditët e para, në dhomën e madhe dhe të ndriçuar të ndërtesës së burgut të Samerkanit, Eknat Malmiri nuk ndahej dot nga dritarja. Ulej në një karrige pranë dritares dhe sodiste natyrën, njerëzit, lëvizjet. I dukej sikur diçka kishte ndërruar në jetë. E kaluara në Burgun e Prishtinës, në Gjurak dhe në qelinë e Samerkanit e kishte privuar nga soditja e natyrës, të cilën aq fort e dashuronte. Do të jepte një a ndoshta dy vjet jete, po ta lironin vetëm një ditë të shkonte në maje të Cërnushës, sikur e quanin majën e lartë përballë dhe nga atje ta shihte Malmirin, Grapin, Trojën, Berishën e Gradinën. Sa ishte përmalluar, ndoshta më shumë se Naim Frashëri në zallahinë e trishtueshme të vapës së Stambollit, kur iu kishte kënd-

uar maleve të Shqipërisë e lisave të gjatë...

Një ditë nga dritarja i zë syri trashalluqen, e cila shëtiste me rroba të bardha dhe me një çantë dore të punuar me kujdes. Çanta kishte tri ngjyra të flamurit jugosllav.

-E sheh, i thotë Idit, meqë edhe ai shikonte në dritare.

-Po e shoh dhe e njoh. Është një lopë, thotë ai.

-Nuk e kam fjalën se është lopë apo diçka tjetër, po për çantën me ngjyra të flamurit jugosllav.

-Nënë e ka shkinë, ndërsa babën polic, sqaron Idi.

-Tash e kuptova, thotë Eknati. Më bën përshtypje të keqe ai kujdes i treguar për të qëndisur atë flamur të pushtuesit. Megjithatë, ajo duhet të ketë pak gjak edhe të shqiptarit, thotë Eknati sa për të vazhduar bisedën.

-Ka gjak polici dhe gjak të nënës shkinë, shton Id Maqi. Eknati nganjëherë qëllimisht ia nxirrte fjalët Idit. Dhoma ku mbaheshin të ngujuar Eknat Malmiri dhe Id Maqi në ndërtesën e burgut të Samerkanit ishte e fundit në korridor, ndërsa në një dhomë më tutje ishte banjoja dhe WC-ja. Gjatë kohës kur gardiani kujdestar i përcillte të burgosurit në WC, secilën dhomë sipas radhëve, të burgosurit shfrytëzonin rastin dhe flisnin te dera me shokët e ndonjë dhome tjetër. Një ditë, derisa të burgosurit e dhomës së afërme i kishin liruar për të shkuar në banjo, te dera e dhomës së Eknatit ishte afruar Berid Blaku dhe po bisedonte pa u parë me Eknatin e Idin, lidhur me rrahjen masive në Gjurak. Gardiani e kishte vërejtuar nga pasqyra e korridorit Beridin, dhe iu kishte afruar pa e vërjetur. Edhe pse nuk shiheshin Eknati i shpjegonte Beridit ngjarjen. Në moment gardiani e kishte kapur për zverku Beridin dhe kishte filluar ta qortonte e ta shante. Në korridor ishte krijuar rrëmujë. Nga britmat, kërcënimet dhe të sharat, kuptohej se po e rrahin Beridin e zënë në faj.

-Tash prit kur të vijë këtu, i thotë Idi.

-Ti mos prano se ke folur, unë pranoj, sepse mendoj se në mua nuk çojnë dorë, sado që edhe ky është bir shkine. Pas dhjetë minutash ishte hapur dera. Gardiani që e kishte zënë Beridin duke folur dhe dy kujdestarë të tjerë, po qëndronin me pendrekë në duar.

-Kush foli këtu?

-Unë thotë Idi.

-Kam folur edhe unë, shton Eknati.

-Me kë ke folur ti, i drejtohet Eknatit.

-Kam folur me Berid Blakun, me të cilin kemi qëndruar së bashku në Gjuras. E kam pyetur si është, si kalon.

-Ku e dite se është ai?

-Jemi marrë vesh përmes mureve, rrëfen Eknati pa fshehur asgjë.

-E di ti se është e ndaluar biseda e komunikimi mes muresh? Vazhdon polici.

-Jo, askund, në asnjë rregullore të asnjërit burg nuk shkruan se është e ndaluar!

Gardianët filluan të shikohen në mes veti.

-Si shumë trimërisht po flet ti, i drejtohet Eknatit.

-Nuk po flas trimërisht, por qartë, shkoqur dhe pa i dhënë asnjë lak, thotë , paksa i frikësuar se do të mund të ndëshkohej, ose të dërgohej sërish me vetmi.

-Ti me kë ke folur, e pyet Idin njëri nga gardianët.

-Unë tërë ditën flas me vetveten, me Id Maqin.

-Mos zajebat, nuk të ka hije sidomos ty, i drejtohet njëri nga gardianët. Ti madje e di fare mirë se është i ndaluar komunikimi, ti edhe vetë ke punuar këtu!

-Po edhe unë kam punuar. As unë nuk e kam ditur rregulloren, sikurse nuk e dini as ju tani! Gardiani është përgjegjës për të mos lejuar komunikimin, ndërsa të burgosurit shfrytëzojnë çdo mundësi, këtë e dini të gjithë, e di edhe unë.

-Është mirë që ndonjëherë edhe gardiani të bur-

goset sikur unë, për të parë jetën nga ky këndi tjetër, dhe për ta zbuluar të vërtetën e ferrit njerëzor.

-Ta kemi lënë ty ta provosh, i thotë gardiani, i cili sipas Idit ishte bir shkine.

-Dhe po e shihni se po e provoj! Vazhdon Idi.

-Kësaj radhe po iu falim, herave të tjera duhet ta dini çka ju pret.

-Ju megjithatë e keni ndëshkuar Beridin, nuk ka nevojë të na falni as ne, thotë Id Maqi.

-Atë e kemi zënë në vepër. Fol ti nesër pastaj e pro vojmë...

Dera ishte mbyllur.

-Përse e pranove ti, iu drejtua Idi, Eknatit, pasi ishin siguruar se gardianët ishin larguar.

-Për korrektësi, në radhë të parë, ia kthen ai.

Dy javë pasi ishin liruar nga qelia, Eknat Malmirit i kishin ardhur në vizitë familja. Ishe gëzuar pa masë, meqë e kishte marrë me mend shqetësimin e tyre, pasi që e kishin kërkuar në Gjurak dhe atje nuk e kishin parë. Kudi çka mund të kenë menduar bijat e vogla dhe djali tani tre vjeçar. Përveç bashkëshores dhe fëmijëve e kishin vizituar edhe prindërit, pastaj motra, Bardha me dy djemtë e vegjël, Nitin e Lonin, dhe burrin e saj, Met Kadin. Të gjithë ishin gëzuar. Tani e tutje edhe rruga prej Qytezës në Gjurak ishte shumë më e shkurtër, por nuk dinte se sa kohë do të qëndronte aty.

Kishte biseduar me të gjithë dhe ishte çmallur, sidomos me fëmijët, meqë Antigen, Arben, Laben, Krujën e Lotin, nuk i kishte parë afër tre muaj. Bashkëshortja kishte vërejtur se Eknati ishte dobësuar tejmasë, në krahasim me kohën kur e kishte parë për herë të fundit në burgun e Gjurakut. Nuk iu kishte treguar shkakun e

largimit nga atje. Si duket babai kishte marrë vesh diçka, por as ai nuk iu kishte treguar fëmijëve. Edhe pse për gjëra të tilla nuk parapëlqej të flitej, meqë biseda përgjohet, Eknati iu kishte dhënë të kuptonin se nuk kishte pësuar asnjë të keqe.

Jeta në pavijonin e mbyllur të bugut të Samerkanit, i përshtatej Eknat Malmirit. Nga Gjuraku ia kishin dërguar librat dhe rrobotet. Në vizitën e fundit i kishin sjellë edhe disa libra. Në dhomë kishte qetësi dhe mund të lexonte e të studionte pa asnjë pengesë. Edhe Id Maqi lexonte edhe pse nuk ishte ndonjë lexues i përkushtuar.

Nuk ndihej i qetë. Në ëndërra shihte fusha pa fund, vende të panjohura. I kishte thënë Id Maqit se ëndërrat i paralajmëronin largimin nga Kosova. Parandjenjat në raste të tilla i dilnin me saktësi. Nuk kishte dëshirë ta largonin nga Kosova. Nuk merakosej për vetveten, por kishte hallin e fëmijëve dhe të familjes, të cilëve do t'iu vështirësohej komunikimi...

Në burgun e Suboticës, në Szabadka

Më 3 korrik të vitit 1984, në orën dy të mëngjesit, gardiani kujdestar hap derën, e kyç dritën dhe i drejtohet Eknat Malmirit.

-Për gjysmë ore duhet të jesh gati. Përgatit krejt rrobat tua dhe prit këtu! Ishte ngritur nga gjumi dhe dridhej si thupra në ujë. E dinte se po e çonin diku larg, meqë në raste të tilla nisja bëhej natën. Ndiante therrje në ije dhe shtrëngime në lukth. Fillimisht pi një gotë ujë dhe fillon të përgatitet. Qe ngritur edhe Id Maqi për t`i ndihmuar. Fjalët ishin prerë. Të dy ishin shqetësuar. Idi kishte qenë shok e shkuar shokut. Duhej të ndaheshin, pa ditur se a do të shiheshin përsëri. Jeta nëpër burgje është përplot shqetësime, ndarje, takime, dhunë, bezdi provokime... Përsëritet me Id Maqin me shpresë se do të shiheshin në kohën kur Kosova do të shpallej Republikë.

Eknatin dhe dy të burgosur të tjerë, me të cilët nuk njihej i hipin në një xhip furgon dhe i nisin në drejtim të panjohur. Nga kthesa e parë në të djathtë e merr me mend se e kishin nisur në drejtim të Prishtinës. Nuk ishte gabuar. Pas një gjysmë orë rrugëtimi, "marica" e policisë ndalon në oborrin e burgut të Qarkut në Prishtinë. Pas pak në pjesën e mbyllur të saj hypin edhe të burgosur të tjerë. Në mesin e tyre e njihte Rrah Rrahun, profesor nga Fortesa dhe Fat Graçin, nxënësin e tij të dikurshëm. Ishin edhe dy të burgosur të rrethit të Gjilanit. Sak Dermi dhe Ram Dermi. Asnjëri nuk tregohej i brengosur, të paktën të gjithë mbaheshin, mbase edhe të vetëdijshëm se s kishin ç` të bënin. Eknatin e kishin lidhur me pranga së bashku me Ram Dermin. Po ashtu i kishin lidhur edhe të tjerët, dy

nga dy, sipas zakonit. Në orën 4 të mëngjesit, ende pa zbardhur, furgoni “maricë”, në përcjellje të dy veturave të tjera ishte nisur në rrugën magjistrale Prishtinë Nish, nëpër Kurshumli.

Lindja e diellit i zë në Prokupje. Në ballin e brendshëm të xhipit, policët përcjellës kishin hapur një dritare të vogël për të parë reagimin e të deportuarve, edhe pse mbaheshin lidhur në këmbë për hekurat e ulëseve.

Rrugëtimi i mundonte të gjithë, meqë furgoni ishte i mbyllur dhe nuk kishte ajër të mjaftueshëm. Eknatit i dhembte koka. Një tjetër kishte vjellur. Të gjithë ishin zbehur dhe dukeshin si meitë. Po i afroreshin Beogradit, kur vetura e parë në përcjellje jep shenj për ndalim në një parking. Pasi ndalojnë të gjithë, policët përcjellës pyesin të burgosurit nëse kush kishte nevojë ta lëshonte ujët e hollë mund të zbriste. Nuk i kishin liruar nga prangat. Kontakti me ajrin sikur i kishte ringjallur. Pas një pushimi pesë minutash, furgonat e policisë nisen në drejtim të kryeqytetit të Jugosllavisë. Pastaj kalojnë një urë mbi Savë, pastaj një urë tjetër, gjithnjë duke rrugëtuar drejt veriut. Në orën 14, pas nëntë orë rrugëtimi në furgonin e mbyllur, ndalojnë para dyerve të Burgut në Novi-Sad. Aty policët zbresin Fat Graçin dhe Rrah Rrahun. Pas një gjysmë ore, Eknat Malmirin, Sak Dermin dhe Ramë Dermin i nisin sërish drejt veriut. Në orën 16.00, arrijnë në Suboticë. Pas hyrjes së xhipit të policisë me të cilin kishin udhëtuar nga Prishtina, meqë bënte vapë e padurueshme, njëri nga gardianët e hapë derën e sprasme. Eknati ishte qullur i tëri në djersë.

-Kolegët nga Kosova t`çoni te bazeni, në Paliq, për t`u pastruar, urdhëron një burrë i vogël, në gjuhën serbe.

-Nuk kemi kohë, duhet të kthehemi, thotë njëri prej policëve pasi falënderon për ofertën.

-Gjithsesi, nuk duhet ta lëshoni rastin, insiston burri i vogël, i cili pas pak drejtohet te dera e sprasme e hapur

e furgonit.

-Si jeni, si keni kalur gjatë rrugës, pyet në gjuhën serbrokroate por nga shqiptimi i tingujve hetohej se nuk është serb. Tre të burgosurit ishin molisur dhe mezi qëndronin ulur. Pas pak gardiani kujdestar, njëfarë Joshka, trashalluq, të tre i nis drejt shkallëve. Ndërtesa e burgut ishte e kohës së Austro-Hungarisë. Nisen në një korridor të thellë me kate tejet të larta. Ngjiten shkallëve dhe pas pak Eknat Malmirin dhe Sak Dermin i fusin në një dhomë, ndërsa Ramë Dermin në një dhomë tjetër. Eknati dhe Saku, përshëndetën me të pranishmit. Në dhomën e burgut ndodheshin një shqiptar dhe tre hungarezë. Shqiptari quhej Ruzh Gjaku. Ishte një djalë thatanik, i zeshkët me tipare tipike të racës turke. Mbi të gjitha ishte fjalaman i sëmurë. Kishte kalur tri vjet në burg dhe ishte sensibilizuar e mërzhitur tejmase. Ai rrëfen se e kishin dënuar me një grup të rinjsh, të cilët me 2 prill të vitit 1981, në Besmir, kishin çarmatosur një njësit rezervistësh serbë, të cilëve ua kishin marrë armët dhe i kishin kthyer prapa. E kishin dënuar 14 vjet burg, por shpresonte se do t`ia zvogëlonin vitet e dënimit, meqë sipas tij, nuk kishte bërë asnjë faj, por e kishin marrë në qafë shokët.

Në bisedën e parë Eknat Malmiri kishte hetuar se ai kishte një shpirt të turbullt dhe nga vështrimi dukej sikur një ndjenjë të thellë shqetësimi fshihte në qenien e tij, e cila e tradhtonte sa herë mendohej të tregohej engjëll, duke i bërë me faj shokët. Nuk arrinte ta fshihte shqetësimin e tij të sëmurë dhe depresionin psikik.

Hungarezi, të cilin e quanin Qorba ishte i arsimuar, i dënuar me burg për delikte ekonomike, mito dhe korrupsion. Ishtvan Baçi, ishte një burrë plak, i cili kishte plagosur fqinjin për një ngatërresë, ndërsa më i riu ishte një sentimental i butë, të cilin e quanin Antal. Ai kishte kryer po ashtu një delikt ekonomik, mirëpo jetën në burg nuk e honepste. Nga Ruzh Gjaku mësojnë se para se të vendose-

shin Eknati dhe Saku, nga dhoma e kishin larguar Sal Laçin, nga Rugova e Pejës po ashtu i dënua 6 vjet burg për veprimtari kundërrevolucionare... Ruzhi rrëfente se në Suboticë aktualisht ndodheshin gjithsej dhjetë të burgosur shqiptarë, të gjithë të dënua për Republikë.

Ditët e para dhe sfidat e reja

Ditët e para në Suboticë, sado të rënda dhe të mundishme kishin kaluar pa shqetësime të veçanta. Të burgosurit e republikës nuk trajtoheshin keq, edhe pse ishin në qendër të vëmendjes. Drejtori i burgut ishte hungarez. Një burrë i vogël, me qëndrime liberale dhe mjaft shpirtëror. Ishte intelektual i mirë, që e njihte botën dhe jetën. Edhe gardianët në shumicë ishin hungarezë. Kishte në mesin e tyre edhe bunjevas, ndonjë malazez dhe dy edukatore, njëra malazeze, tjetra hungareze.

Në burg nuk hetohej ndonjë regjim represiv. Të burgosurit mund të lexonin, mund të punonin punë dore nëse dëshironin, mund të punonin edhe qilima e tapeta muri me fije leshi apo me fije sintetike. Puna nuk ishte e detyrueshme, por nëse punohej mirë, i burgosuri mund të merrte ndonjë dinar sa për duhan apo diçka tjetër. E keqja e vetme ishte se Eknati dhe të burgosurit të tjerë shqiptarë ndodheshin 600 kilometra larg nga Kosova. Rruga ishte e gjatë për vizitë. Subotica ndodhej afër kufirit me Hungarinë. Shumica dërmuese e banorëve ishin hungarezë, kroatë, serbë. Ika, bunjevas, romë, rumunë e të tjerë. Vojvodina përgjithësisht ishte vendi ku kishte më së shumti pjesëtarë të kombeve dhe të kombësive të Jugosllavisë. Edhe pse vend shumë etnik, trazirat politike nuk e kishin prekur gjithaq. Pas demonstratave të marsit dhe të prillit të vitit 1981 në Kosovë, klasa politike autonomiste e Vojvodinës, sikur ishte distancuar nga demoniz-

imi që iu bëhej kërkesave të shqiptarëve, në krahasim me qëndrimin e republikave serbe. Hetohet se Vojvodina dhe Sllovenia sikur rrinin paksa më anash. Megjithatë, serbët edhe pse pakicë, e dominonin jetën politike dhe ekonomike të krahinës, e cila kishte status të njëjtë me Kosovën.

Ekmat Malmiri nga Sak Dermi kishte mësuar se që dënuar në mesin e dhjetë pjesëtarëve të një organizate të quajtur ALBKOS, e cila kishte për qëllim mbështetjen e të drejtave të shqiptarëve për liri dhe barazi me të tjerët. Saku kishte kryer degën e sociologjisë dhe të filozofisë marksiste. Gjatë studimeve kishte qenë në një gjeneratë me një kushëri të Eknatit, Hilë Malmirin.

Saku ishte afishues i zjarrtë i filozofisë marksiste por edhe nxënës besnik i politikës së shtetit amë, të Shqipërisë së Enver Hoxhës. Në këtë aspekt me Sakun pufeshin në shumë segmente, por Eknati qysh në fillim kishte vërejtur se Saku ishte ekzemplari më ekstrem i retorikës marksiste-leniniste. Në ditët e para pas komentimeve që iu bënin ngjarjeve dhe qasjeve të caktuara, kishte vërejtur se Saku kishte mësuar përmendsh, por nuk kishte sa duhet aftësi që temave të caktuara t` iu qasej me origjinalitet dhe gjykim autentik.

Qysh në fillim Eknati kishte filluar debatet, të cilat Saku nuk i dëshironte. Eknati kishte pikëpamje më liberale, edhe pse parimisht e mbështeste dialektikën marksiste, por i jepte vetes të drejtë të shfaqte edhe dyshime të caktuara në raport me realitetin ekzistues. Me kohë i kishte kuptuar kufizimet dhe hezitimet në dialog me Sakun, të cilin nuk e ngiste përveç në raste të caktuara.

Kur thelloheshin në ndonjë bisedë, në pamundësi për të mbrojtur dhe për të argumentuar shkencërisht ndonjë pikëpamje, Saku dredhonte. Përveç veprave të klasikëve të marksizmit, nuk lexonte asnjë vepër letrare. Ishte veçanërisht i apasionuar pas fjalëve të urta, të cilat i

shënonte në një fletore. Marksizmi, të cilin kurrë nuk do ta zotëronte si duhet dhe fjalët e urta ishin të vetmet burime të dijes dhe kredos së tij intelektuale. Gëzohej pa masë kur gjatë bisedës arrinte ta ilustronte mendimin me ndonjë fjalë të urtë, apo kur e përfundonte me ndonjë mendim të Marksit, të mësuar përmendsh. Njëmendësia dhe kokëfortësia e tij dogmatike kishin ngecur në vend. Në aspektin kombëtar ishte folklorist nacionalromantik. Edhe pse i hajthëm, me shëndet të dobët dhe gjatësi nën mesatare, ai mbante mustaqe të gjata, me të cilat mburrej.

-Nuk bën burri pa mustaqe i thoshte Eknatit. Ato janë shenja identifikuese të burrit. Eknati e kuptonte hilen e tij boshe dhe e nxiste në bisedë. Të gjithë rilindasit, të gjitha figurat e njohura kombëtare sipas tij kishin pasur mustaqe.

-Di shumë prej tyre që nuk kanë pasur mustaqe, i thotë Eknati.

-Cilët për shembull, insiston Saku.

-Mjeda, Fishta, Kadare, Agolli, Xoxe, pastaj vet xha xhi Enver Hoxha, Ramiz Alia dhe shumë e shumë të tjerë, i thotë Eknati. Saku, duke qenë krejtësisht njëdimensional, ishte befasuar.

-E kisha fjalën te rilindasit dhe luftëtarët më të shquar të historisë tonë, kishte vazhduar bisedën duke përmendur Isa Boletinin, Bajram Currin, Avni Rustemin, Hasan Prishtinën, Azem Galicën e shumë të tjerë.

-Po këta të tjerët pa mustaqe, sipas teje, qenkan më pak të njohur apo më pak burra? -pyet Eknati.

-Shoku Eknat ti po i harron edhe klasikët e marksizmit, Marks, Engelsin, Leninin e Stalinin, të gjithë kishin mustaqe.

-Jo të gjithë, ndërhy Eknati, duke u munduar ta ulte nivelin e seriozitetit të bisedës.

-Maksi dhe Engelsi kanë pasur mjekra e mustaqe. Lenini ka qenë tullac dhe duke qenë i kompleksuar meqë

flokët i kishte humbur në rininë e tij të hershme, mungesën e leshrave në kokë e ka zëvendësuar me mjekër dhe me mustaqe të imta tipike të racës ruso-aziate. Fjalën kompleks dhe interpretimi paksa cinik që i kishte bërë Eknati përshkrimi të pamjes së Leninit, e kishte bezdisur Sak Dermin.

-Më vjen keq për këto që i thua për shokun Vladimir Iliç Lenin, thotë Saku i dëshpëruar.

-Dëgjo, vazhdon Eknati. Nëse vërtet të ka sharruar aq shumë fiksioni te mustaqet, unë pranoj se vetëm një marksist në botë ka pasur mustaqe për të qenë, mustaqe të vërteta burrash. Vetëm shoku Stalin ka pasur mustaqe e shkuar mustaqeve. Të tjerët kanë pasur apo kanë ca mustaqe e disa të tjerë lesh e qime leshi kështu si ti. Biseda rreth mustaqeve kishte shënuar plasën e parë në shoqërinë e Sakut dhe të Eknatit. Insistimi prepotent dhe imponues i Sak Dermit, teatralizmi i tij naiv folkorik zbulonte para Eknatit një ekzemplar të një intelektualit të çuditshëm në shumë aspekte. Në anën tjetër Sak Dermi ishte shok besnik, nuk ishte nga ata që tradhetojnë apo i bien moh veprës si Ruzh Gjaku. Saku ishte në gjendje të sakrifikonte gjithçka për shokun e burgut dhe për idealin kombëtar. Pikërisht për këtë Eknat Malmirit e donte dhe e çmonte.

Shoku tjetër i dhomës në burgun e Suboticës, Ruzh Gjaku nuk merrte erë as në marksizëm, as në histori kombëtare. Ai thjesht ishte dorëzuar dhe mendonte vetëm si të gjente ndonjë lojë sa për të kalur ditën. Familja kishte angazhuar avokatin më të njohur të Jugosllavisë, Fila Filotën, për ta mbrojtur. Atij i kishin premtuar para të majme po t'ia hiqte të paktën gjysmën e dënimit. Ruzhi jetonte në iluzione.

Një ditë gjatë shëtitjes në oborrin e burgut, ku të burgosurit lejoheshin të shëtisnin një herë në ditë dhe vetëm 10 minuta, një i ri, nga një dhomë e katit të dytë,

mundohet të shpjegonte diçka. Ai fliste shqip, por fshihej për të mos e dëgjuar gardianët. Ruzhi ishte shqetësuar dhe fliste lidhje e pa lidhje, për ta tërhequr vëmendjen e Eknatit dhe të Sakut. Djaloshi që fliste ishte shqiptar.

Ai kishte arritur të thoshte **ruhuni prej musteqes** dhe krejt kjo mjaftonte. Ruzhi ishte goditur dhe pasi kishin shkuar në dhomë kishte treguar se me të burgosurin që quhej Ref Spahiu, nga Jakova, kishin qëndruar së bashku në një dhomë, por nuk kishin gjetur gjuhë të përbashkët. Ishte një gënjeshtër, e cila mund të zbulohet thjesht, por Eknati nuk e ngiste. Saku nuk dyshonte gjithaq. Megjithatë, ai fshihte diçka të rëndë. Vuante, nuk flinte, fshihte diçka të ligë, improvizonte dhe përgjithësisht kishte filluar të degjeneronte në të gjitha aspektet.

Një ditë tjetër Ruzh Gjaku nuk del në shëtitje. Ref Spahiu dhe disa të burgosur të republikës nga dritaret e qelive kishin arritur ta diskreditonin veprimtarinë e Ruzhit, duke porositur Eknatin dhe Sakun, të ruheshin prej tij.

Pasi ishin kthyer në dhomë, Eknati i kishte rrëfyer Ruzhit ndodhinë dhe i kishte thënë troç: Nëse e ke shitur shpirtin, falju djallit, por mos shpif se përndyshe kurrë në jetë nuk do të mbetesh pa u ndëshkuar. Ai, po ashtu i kishte treguar bindjet e tij hapur. Saku nuk e merrte fort seriozisht vërejtjen e shokëve të burgut, duke menduar se Ruzhi edhe në rast se bashkëpunonte nuk mund të sillte dëm. Mirëpo ajo nuk mjaftonte, nëse ai kishte denoncuar shokët, të cilët e urrenin dhe kërkonin të izolohej. Pikërisht për këtë Eknati mendonte se ishte çështje e domosdoshme të merrej qëndrim i prerë kundër tij.

Natyra e Eknatit nuk e duronte dot shoqërimin me Ruzhin, edhe pse deri atëherë atij nuk i kishte shkaktuar asnjë të keqe. Fakti se shokët me të cilët ishte dënuar e kishin izoluar, mjaftonte për të fituar bindje të keqe, dhe për ta kuptuar gjendjen e tij morale e shpirtërore. Në

mesin e atyre me të cilët ishte dënuar Ruzhi, ishin edhe shumë të rinj të tjerë, revolucionarë të pathyeshëm si: Zijad Hoxha Gim Seli, Bush Mendi, Sam Celi Gim Seli, Veh Celi, e të tjerë. Ruzhi vazhdonte të trajtohej si delja e zezë dhe qëndrimi në një dhomë me të, ia lëndonte ndjenjat Eknatit.

Ndërkohë në dhomë kishin sjellë një serb me origjinë nga Kosova. Ai aktualisht jetonte në Suboticë dhe ishte dënuar së bashku me vëllanë e tij, për kontrabandim dhe bracni. Serbi ishte djalosh i ri, i hareshëm dhe shumë i shoqërueshëm. Te Ruzhi përnjëherë kishte gjetur shokun e pandashëm. Eknati kishte vërejtur edhe shumë tipare të ngjashme fizike. Me konstatimin e tij ishte pajtuar edhe Ishtvan Qorba. Me serbin Gjurin kishte filluar të shoqërohej edhe Sak Dermi, me qëllim që, sikur i thoshte Eknatit ta përfitonte dhe ta edukonte në pikëpamje marksiste, duke qenë se luftën klasore revolucionare, sipas tij duhej fituar jo vetëm nga simpatia por edhe nga mbështetja e forcave përparimtare serbe.

-Ky nuk është nga ata që mendon ti, i thotë Eknati një ditë derisa serbi Gjurin nuk ndodhej në dhomë. Eknati kishte fituar bindjen se Gjurini e kuptonte gjuhën shqipe. I dukej se e kishte parë shpeshherë, por nuk i kujtohej mirë vendi as koha. Pas disa ditësh të qëndrimit në dhomën e përbashkët, Eknati kishte hetuar se serbi Gjurin e kuptonte fare mirë gjuhën shqipe. Ai kishte krijuar bindje se inspektorët e UDB-së me qëllim e kishin kontrabanduar në dhomë, për të denoncuar dhe për të mësuar se çka po flisnin të burgosurit politikë. Kishte vetëm katër vjet që jetonte me familjen në Vojvodinë. Gjimnazin e kishte kryer në Fortesë, pikërisht në kohën kur Eknat Malmiri kishte dhënë mësim në gjimnaz. Eknatit i kujtohej mirë por ishte shumë i sigurt se gjeneratës së tij i kishte dhënë mësim nga lënda e gjuhës shqipe.

Një ditë, derisa ishte krijuar një situatë monotone,

Eknnati kishte bërë një provokim të qëllimshëm.

-Këtij shokut tënd, serb, i kam dhënë mësim në gjimnaz, i drejtohet Sakut.

Gjurini në moment dridhet dhe nuk arrin ta kontrollojë vetveten. Insinktivisht e kishte zënë gojën me dorë.

-Po të ishte ashtu ai do të njihte!, ia kthen Saku.

-Mendoj se më njeh shumë mirë madje dhe po na kupton shumë mirë.

-A është kështu Gjurin, iu kishte drejtuar shqip.

-Nuk e di për çka po flisni!- thotë në gjuhën serbe.

-Megjithatë, mua më duket se ti ke kuptuar fort mirë, ia kthen Eknnati në gjuhën serbe.

-Unë nuk kuptoj shqip, thotë, pasi e kishte marrë veten. Di disa fjalë, por s` kuptoj.

-Ti ke mësuar shqip në shkollë të mesme!

-Pak kam mësuar!

-Kush të ka dhënë mësim në lëndën e gjuhës shqipe, insiston Eknnati.

-Nuk më kujtohet, po them, nuk kam mësuar shqip!

-Nëse nuk të kam dhënë unë mësim, atëherë të ka dhënë arsimtari Sef Sefi. Vetëm ne të dy iu kemi dhënë shqip paraleleve serbe të gjimnazit.

-As ti nuk më kujtohesh dhe mendoj se nuk të kam parë kurrë, thotë prerë. Mund të përngjaj me ndokë.

-Mos ma merr për të keq, vazhdon Eknnati. Bisedë po bëjmë. Tekefundit mund të jem gabim. Në kohën kur kam dhënë unë mësim në gjimnaz, nuk ka pasur asnjë nxënës apo nxënëse serbe që nuk ka ditur komunikimin fillestar në gjuhën shqipe. Mirëpo kjo nuk do të thotë asgjë. Edhe po ta dish shqipen, askush nuk kërkon nga ti të flasësh në këtë gjuhë. Sak Dermi ishte hutuar, ndërsa Ruzh Gjaku ishte zverdhur si zakonisht. Shoqërimi i panatyrshëm me serbin dinak dhe prepotent që bënin Ruzhi dhe Saku, ia lëndonte ndjenjat Eknnat Malmirit. E kishte qortuar Sakun dhe i kishte thënë se politika e

bashkim vëllazërimit është oficiele, por serbët nuk i durojnë shqiptarët, madje nuk i durojnë as edhe të thyeshmit e plastofilët. Nuk i dukej punë e mençur, besimi që të dy kishin fituar në serbin Gjurin, i cili sipas mendimit të Eknatit ishte hipokrit dhe dinak i rrezikshëm.

Një ditë gjatë hapërimit në shëtitore, Eknati bisedon me Sak Dermin duke u munduar ta bindte se serbi Gjurin e dinte shqipen dhe qëllimisht e kishin rekrutuar në dhomë.

-S ka asgjë të keqe, thotë Sak Dermi.

-Si nuk ka të keqe, kur ai nuk tregon drejt. Kjo do të thotë se ai përgjon.

-Tekefundit nuk ka çka përgjon, i thotë Saku.

-Unë do të kërkoj të largohem nga dhoma. Nuk e duroj dot as Ruzh Gjakun e thyer dhe shoqërimin e panatyrshëm që ke me këtë njeri të ulët, rrenacak dhe të pa karakter, thotë Eknati.

-Nuk bën ta urrejmë vetëm pse është serb. Atë mund ta përfitojmë.

-Unë nuk i urrej njerëzit për shkak të përkatësisë së tyre kombëtare. Unë urrej edhe shqiptarët servilë, gënjeshtarë dhe të pamoralshëm.

Serbi Gjurin ishte i burgosur i kontrabanduar në dhomë dhe qëllimi i tij dihej. Edhe ai kishte synimet e tij. Dëshironte të familjarizohej me të gjithë. Eknati nuk i duronte tipat që tërë ditën qeshin, qeshin kur duhet qajtur dhe qajnë kur duhej qeshur. I tillë i dukej serbi Gjurin. Duke qenë se Ruzhi, Saku dhe serbi Gjurin po sprovonin qëndrueshmërinë e bashkim vëllazërimit, Eknati kishte kërkuar të largohej nga dhoma, me pretekst se nuk mund të rrinte në një dhomë ku të gjithë punonin, ndërsa ai nuk kishte interesim të bënte punë dore në thurjen e tapetave si të tjerët. Nuk mund të dëgjonte as dërdëllitjet e Ruzh Gjakut dhe ankimet e tij të përditshme. Ruzhin nuk e donte, ndërsa me të nuk fliste asnjëri nga shokët me të

cilët ishte dënuar. Kjo mjaftonte për të krijuar një përshtypje të keqe për një njeri madje edhe të thyer, që nuk mund të përmirësohej, meqë as tregonte fare interesim për të bërë kthesë. Preteksti, për t' u larguar nga dhoma nuk ishte i qëndrueshëm, por drejtori i burgut, meqë kishte qëndrim liberal, dhe të butë, sidomos ndaj të burgosurve shqiptar, kishte urdhëruar që Eknati të vendosej në një dhomë tjetër.

Pasiqë me vetëdëshirë kishte kërkuar të largohej nga dhoma, e kishin vendosur në një dhomë tjetër kolektive, së bashku me shtatë të burgosur, në mesin e tyre serbë, hungarezë dhe romë. Dhoma ishte më e errët, me pamje në brendinë e burgut, në shëtitore. Të burgosurit ishin kategori krejtësisht të paarsimuar përveç hungarezit Laslo që kishte arsim të mesëm por ishte shpirtderr dhe hipokrit i pandreqshëm. Duke qenë se kishte natyrë të çiltër dhe gatishmëri për komunikim,

Eknat Malmiri së shpejti e merr veten dhe fillon të ushtrojë ndikim pozitiv te të burgosurit. E pengonte pa masë fakti se të gjithë pinin duhan dhe tymi e pengonte pa masë. Në mesin e të burgosurve ishte edhe një serb dinak shpirtkazmë, i cili nuk dilte në shëtitje dhe ndërkohë vidhte artikuj ushqimorë, ose bënte prapësi të tjera. Ishte i ndytë nga natyra, fytyrën e kishte tërë puçrra dhe asnjëherë nuk i lante duart, as sytë. E quanin Protiq, ishte nga rrethi i Kikindës. Eknati kishte marë guxim dhe e kishte qortuar duke u munduar ta bindte se ishte në të mirën e tij të mbante higjienën personale. Si për çudi ai nuk kishte reaguar por ankohej se nuk kishte sapun peshkir e rrobe të tjera.

Pas një muaj qëndrimi në dhomë, Eknati kishte vendosur paksa rregull dhe pastërti. Asnjëri nuk e thërriste në

emër por i drejtoheshim me titullin e profesionit. Kur paraqitej nevoja Eknati iu shkruante edhe ndonjë ankesë për gjyq, dhe kjo kishte bërë që t'i besonin, por edhe ta respektonin.

Ndërkohë, kishte ndodhur edhe vizita e parë në burgun e Suboticës. Eknatit i kishte ardhur në vizitë vëllai, Osa dhe një shok i tij, i quajtur Xhat. Ata kishin treguar se të gjithë ishin mirë, ndërsa Eknati i kishte porsitur që të mos nxitoheshin me vizitën pasuese, duke kërkuar që të mos ia sillnin fëmijët, meqë frikësohej mos po iu ndodhte ndonjë rrezik në rrugën e gjatë. Pas skadimit të afatit të vizitës, vëllai i kishte lënë disa të holla dhe një pako me ushqime. Eknati të gjitha ushqimet i kishte ndarë me shokët e dhomës. Njërit prej tyre, që ishte i shkretë dhe nuk e vizitonte askush, ia kishte blerë një shtek cigare, edhe pse tymi e degdiste, por i vinte keq meqë ishte varfanjak, por kishte shpirt njeriu. Ai qysh në fillim kishte kryer radhën e kujdestarisë dhe të pastrimit për Eknatin. Ishte magjar. E quanin Pishta.

Asokohe Eknat Malmiri kishte bërë përpjekjet e para për të mësuar hungarishten. Biblioteka e burgut ishte e pasur. Në katalog kishte hetuar një libër mësimi, hungarisht serbisht. E kishte siguruar librin dhe fillon të mësojë. Fillimisht has në vështirësi, meqë gjuha hungareze kishte një sistem gramatikor dhe fonetik të veçantë.

Në muajt e parë të mësimit kishte përparuar dukshëm, por nuk tregohej se mësonte me zell. Donte paraprakisht të bindej se meritonte apo jo të niste një punë, e cila kërkonte mund dhe nuk ishte i sigurt se do të arrinte ta zotëronte atë gjuhë, që nuk kishte asgjë të përbashkët me sistemin morfologjik, fonetik dhe sintaksor të gjuhëve indoevropiane.

- Pa kaluar një muaj, Eknati e kishte shtrirë ndikimin te shumica e të burgosurve në dhomë. Komunikonte me të gjithë, luante shah, domino, lexonte, i këshillonte të lex-

onin libra, madje disave prej tyre iu preferonte librat që mendonte se duhej t`i lexonin. Kishte vërjetur se asnjëri prej të burgosurve serbë apo hungarezë nuk e pyeste për se dhe për çfarë vepre ishte dënuar. Ata me siguri e dinin dhe nuk pyesnin me qëllim që të mos dukej se e provokonin. Edhe Eknati nuk e shihte të arsyeshme të fliste rreth motivit të burgosjes. Pëveç me serbin Tadiq, i cili kishte natyrë dinake dhe kriminale, dhe hungarezit Laslo i cili ishte recidivist i papërmirësueshëm, të gjithë të tjerët ishin të arsyeshëm dhe nuk shkaktonin kurrëfarë tensioni. Serbi Tadiq, ishte hajn dhe dhunues. Ai rezervohet t`i ekspozonte haptas ndjenjat ekstremiste e shoveniste, edhe pse fliste me krenari për vozhdët e së kaluara dhe këndonte këngë çetnike. Një ditë derisa po e këndonte një këngë të tillë, një serb tjetër nga Beogradi, i quajtur Batiq ia shan këngën.

-Çka po të pengon kënga e popullit tënd?- ia kthen Tadiqi.

-Mor t`i q... çetnikët e partizanët e të gjithë me radhë, i thotë kërcënueshëm serbi Batiq.

-Mos, vëlla, është keq për ne, këtu kemi edhe pjestarë pakicash dhe do të mendojnë se krejt serbët janë si ti e si unë. Eknati kishte hetuar se mund të ndodhte ndonjë sherr. Ai nuk bëzante, por lexonte.

-Mirë thotë Bata, si çetnikët si ustashët si partizanët, si... një m... janë, thotë hungarezi Laslo. Eknati e kishte vërejtur se në krahasimin vijues, Laslo ishte përmbajtur për të mos thënë... edhe irredentistët, meqë në rast të tillë do të provokohej Eknati, i cili ishte rezervuar pasiqë nuk donte të polemizonte me ta.

-Unë do të dëshiroja ta ndërronim temën e bisedës, thotë Eknati dhe vazhdon. Ne këtu na ka bashkuar fati dhe rastësia. Nuk është mirë ta fyejmë dhe ta rëndojmë njëri tjetrin, sepse sot jemi këtu, nesër na ndajnë dhe kudi se në ç` gremina do të na rrasin. Tekefundit mjaft na argë-

tojnë me këngë tërë ditën këto radiostacionet lokale.

-Profesor, i drejtohet Eknatit serbi Batiq, i cili përgjithësisht kishte natyrë të çiltër e shoqërore por herë herë shpërthente

-Urdhëro, i thotë Eknati.

-Unë pajtohem me pretendimet tua për ta ruajtur qetësinë në dhomë. Mjaft po na dhunojnë trurin Lepa Brena, Iliqi, Vesna Zmijanci që po i dëgjojmë gjatë tërë ditës dhe nuk kemi nevojë për fishkëllima e dërdëllitje derrash. Fjala e fundit binte mbi serbin Tadiq, i cili pa vonuar ia kthen.

-Unë nuk dua të kem sherr me ty, por të këshilloj që herave të tjera të përmbahesh, nëse të pengoj, urdhëro, ja ku jam!- thotë dhe ngritet në këmbë.

-Kush k... je ti mor pusht, thotë i burgosuri Batiq.

-Nëse unë jam k... ti atëherë je p... ia kthen i gatshëm për të goditur.

Ishte krijuar një atmosferë e tendosur.

-Tash e provojmë, thotë Batiqi dhe i sulet grusht turinjve. Të burgosurit sipas zakonit në raste të tilla nuk ndërhyjnë... Në çast hapet dera rrëmbimthi dhe hyjnë tre gardianët kujdestarë.

-Ç po ndodh këtu? iu drejtohet dy kundërvajtësve gardiani i zeshkët magjar, të cilin e quanin Llaci.

-Asgjë thotë, serbi Tadiq, edhe pse kishte marrë tri të rëna më shumë.

-Kush e filloi i pari, pyet sërish gardiani.

-Po ushtronim, pa të keq, përgjigjet serbi tjetër i quajtur Batiq.

-Kush ka krijuar rrëmujë i drejtohet Eknatit gardiani tjetër, që e quanin Sasha.

-Nuk ishte ndonjë rrëmujë, përveç një trening rasti, ia kthen Eknati.

-Kjo do të thotë gjithçka është në rregull?- pyet Llaci.

-Krejt në rregull! thonë të burgosurit njëzëri.

Gardianët largohen nga dhoma, edhe pse e dinin se kishte ndodhur një rrahje, por akterët nuk kishin pranuar, dhe kundërvajtja vetvetiu mbyllej. Dy të burgosurit ishin recidivistë dhe ata nuk pranonin ta fajësonin njëri tjetrin, për të mos u treguar denoncues, të dobët, para gardianëve dhe të burgosurve.

Eknnati kishte përcjellë me vëmendje situatën. Kishte fituar përshtypje të çuditshme për sjelljet e të burgosurve, të cilët e urrenin administratën e burgut, edhe pse ajo ishte e tyre, nga përkatësia politike dhe ideologjike. Megjithatë kishin ardhur në konflikt me rendin të cilin e konsideronin fajtor për krizën që e kishte kapluar shoqërinë jugosllave. Eknnat Malmiri në fillim nuk i njihte sa duhet marifetllëqet e të burgosurve. Edhe pse ishte i vetmi me arsim të lartë dhe përgjithësisht nuk shikohej me sy të keq, ai nuk iu besonte. Mbi të gjitha e pengonte gjuha e pistë, fjalori i ndragë dhe prepotenca fodulle.

Një ditë të ftohtë dhjetori të vitit 1984, hapet dera. Gardiani e fut një të burgosur. Pa humbur kohë ishte prezentuar.

-Jam Miletiq Sllavko nga Vareshi i Bosnjes. Ishte një djalosh i zhvilluar me tipare karakteristike të racës dinarike të Bosnjes. Pas pak kishte pyetur.

-A ka këtu shqiptarë?

-Po, kishte thënë Eknnat Malmiri.

-Politikisht, apo?

Kishte pohuar me kokë duke u munduar t`ia blinte mendimin për se e pyeste.

-Ky për ne është shok, madje është edhe profesor, ndërhyr serbi Batiq, duke mos e kuptuar qëllimin e të sapoardhurit.

-Të gjithë të burgosurit shqiptarë janë shokë të mirë!

Në radhë të parë nuk janë pедера, as drukera, thotë Miletiqu. Kam arsye përse pyes, përfundon pa të keq.

-Kush luan shah? -pyet i sapoerdhuri.

-Unë përgjegj serbi Tadiq duke treguar më parë se nuk ishte më i miri. Miletiqu luante shah për mrekulli. Ishte një djalosh fatkeq. Biografia e tij ishte jetëshkrim tipik i njeriut të shumëvujtur qysh nga fëmijëria. I kishte treguar Eknatit se babanë ia kishin dënuar si informbyroist, meqë një kohë kishte qëndruar në Shqipëri me detyrë zyrtare. Pastaj e kishin tërhequr nga Tirana dhe më vonë e kishin dënuar 15 vjet burg. Nëna ishte ndarë prej burrit dhe ishte martuar me një tjetër. Babai i kishte vdekur në Goli Otok, nga torturat. Miletiquin e kishte rritur gjyshi, në Varesh të Bosnjës. Ai i kishte dhënë edukatë patriarkale, mirëpo duke qenë i varfër, qysh i ri kishte filluar rrugën e tij kryengritëse kundër pushtetit, të cilin e urrente. Në moshë 18 vjeçare kishte kaluar fshehtas kufirin dhe ishte futur në Shqipëri. Vetëm 15 ditë e kishin mbajtur në burg, në qytetin e Shkodrës dhe e kishin kthyer në Mal të Zi. Kishte plaçkitur sa e sa herë dhe më në fund e zbulojnë. Pesë vjet kishte kaluar nëpër burgje. Për veprën e fundit ishte dënuar 3 vjet.

Miletiqu nuk i shqitej Eknatit. Interesohej për gjithçka. E donte sidomos filozofinë, letërsinë... Ishte tejet i zgjuar nga natyra, por për shkak se gjyshi i tij ishte sëmurë, ai detyrohet të punojë për ta ndihmuar dhe nuk kishte arritur të shkollohej. Nga puna nuk kishte arritur të siguronte ekzistencë dhe kishte zgjedhur rrugën tjetër, rrugën e plaçkitjes. Në qenien e tij vlonte hakmarrja kundër pushtetit, edhe pse nuk kishte ndonjë ideal të caktuar. Nuk i donte komunistët, as informbyroistët mirëpo kishte simpati të veçantë për Shqipërinë dhe këtë e deklaronte haptas. Eknati i kishte tërhequr vërejtjen se deklarimi i tillë mund të keqkuptohej nga të burgosurit. Ai ishte bërë digë mbështetjeje e Eknat Malmirit.

Simpatia që ai kishte për të burgosurit politikë shqiptarë ishte nostalgjike dhe lidhej me orientimin politik të t`atit. Nënë e urrente dhe nuk donte të dinte për të. Kishte edhe një motër në Zagreb, por as ajo nuk i shkruante letra, as i dërgonte para. Gjyshi i kishte vdekur në skamje, gjatë kohës sa kishte qenë në burg. Kur ishte liruar, kishte plaçkitur një drejtor të një firme dhe te varri i gjyshit kishte ngritur një pllakë mermeri.

Në dhjetor të po atij viti, në dhomë e sjellin edhe një të burgosur politik. Ishte Gim Celi, i dënuar me grupin e Zijad Hoxhës. Gimin, edhe pse i ri, e dënojnë 12 vjet burg. Vetëm 10 ditë kishte kaluar afatin e miturisë, mbi tetëmbëdhjetë vjet. Një kohë të gjatë kishte qenë i pranguar në burgun e Novi Sadit. Kishte bërë përpjekje për ta thyer burgun, së bashku me dy shokë të tij, në Novi Sad. Ishte kapur në vepër dhe e kishin ndëshkuar mizorisht. Nga Novi Sadi në Suboticë të katër të burgosurit shqiptarë i sjellin në pranga, lidhur dy nga dy, dhe, të katërtit tok me një zingjir në mes. Prej stacionit të trenit e deri në Burgun e Suboticës i kishin përcjellë në pranga të dyfishta me roja të përforcuara.

Gimi ishte i zeshkët, një djalosh i zhvilluar fizikisht por mjaft nevrrik. Kishte fituar përvojë në sjellje me të burgosur dhe dukej i shoqërueshëm, edhe pse në fillim tregohej i matur dhe shumë i rezervuar.

-A është Ruzh Gjaku këtu?- pyet Eknatin.

-Po, është në dhomën përballë. Kam qëndruar tre muaj me të në dhomë, i shpjegon Eknati.

-Po thonë nuk është me ne, ka luajtur mendsh, vazhdon Gimi, pa u përshëndetur fare me të burgosurit e tjerë, të cilët nuk dinin shqip dhe dukeshin paksa të hutuar dhe të bezdisshëm, përveç Miletiqit, i cili i kishte folur Gimit

dhe e përcillte bisedën edhe pse nuk kuptonte.

-Ai është thyer, nuk na nevojitet as të bisedojmë për të, i thotë Eknati. Ardhja në dhomë e Gim Celit e kishte përforcuar edhe më pozitën e Eknatit, i cili edhe ashtu kalonte mirë me të gjithë. Një mbështetje të vërtetë dhe të fortë kishte edhe në serbin Miletqi nga Bosnja. Ai ishte një tip i njeriut të rrallë, përplot energji, përplot ide dhe plane në jetë. E donte jetën, natyrën, Vareshin e tij të dashur, por ja që kishte marrë rrugën e kryengritësit, i vetmuar, por i pathyeshëm. Sa herë që në dhomë krijohesh qetësi monotone, ai bëhej i padurueshëm.

-Profo, i thërriste Eknatit, fol diçka, mos lejo të mba-
jmë zi, sepse gjallë jemi dhe prangat mizore herdokur do
t`i thyejmë. Eknati rrëfente tregime, nga jeta e filozofëve,
nga jeta e personaliteteve botërore dhe përgjithësisht iu
rrëfente tregime që nuk i kishin dëgjuar. Ai në raste të tilla
emocionohej me njohuritë e Eknatit dhe nëse ndokush
rastësisht ndërhynte, apo nuk tregonte interesim të duhur
për të dëgjuar, ai i gjuante ndonjë rromuz, apo në rastin
më të lehtë i thoshte: hesht peder! Në shumë raste tre-
gonte egërsi të lindur ndaj të burgosurve, për të cilët nuk
kishte respekt. Një kohë të gjatë kishte boksuar. Kishte
qenë boksier i njohur në një ekip të Sarajevës, por
asnjëherë nuk kishte treguar. E kishte zbuluar njëri nga të
burgosurit dhe pasi i kishte marrë leje e kishte pyetur se
ishte ai apo emri dhe mbiemri coincidenconin rastësisht.
Miletqi kishte pohuar me kokë dhe nuk kishte dhënë shp-
jegime të tjera. Kishte një fuqi fizike spartane. Edhe pse
ishte serb, kur hynte në WC, krahas letrës përdorte ujin.
Pastaj i lante duart me sapun ashtu sikur bënin edhe
Eknati e Gim Seli. Kur ndodhte që ndonjë i burgosur
ndodhej rastësisht te dera për ta marrë bukën, ai i
thoshte:

-Mos e prek bukën, sepse i ke duart e pista. Vraponte
vetë, e merrte bukën, e linte në tavolinë dhe pastaj fillonin

të hanin. Eknati, gjatë shëtitjeve, kur ecnin dy nga dy e kishte qortuar duke u munduar që të ushtronte ndikim dhe të mos e tepronte me të burgosurit e tjerë.

-Më fal profo, por shumica janë pедера, janë hajna të padinjitet. Madje janë të ligj dhe gati të gjithë janë denoncues. Mos u bazo në vete dhe në të burgosurit shqiptarë. Ju jeni ndryshe. Eknati pajtohej me mendimin e tij, por për hir të ruajtjes së një shoqërimi të domosdoshëm edhe me të burgosurit e tjerë, ai nuk pajtohej me reagimet e tij shumë të vrazhda ndaj tyre. Simpatia dhe përshtypja që ai kishte për shqiptarët, ishte e ekzagjeruar. Kishte edhe në mesin e shqiptarëve horra dhe rezila, sado që më pak. Dashurinë e tij për të burgosurit politikë shqiptarë, ai nuk e fshihte. Një ditë ishte shprehur haptas:

-Po të kisha qenë në Kosovë në kohën e kryengritjes, do t`iu kisha bashkuar, kishte thënë. Eknati e dinte se ai nuk provokonte por kjo i provokonte të tjerët sidomos dinakun e djallëzuar Tadiq dhe hungarezin Laslo. Serbi Batiq nuk çante kokën.

-Do të pyes diçka, por e bëjmë pa hidhërim, thotë serbi Tadiq, duke iu drejtuar Miletiqit.

-E kuptoj pozitën e profesorit dhe nuk dua të gjykoj për mendimin e tij. Ka apo nuk ka të drejtë këtë do ta tregojë koha. Por më intereson puna jote, vëlla. Përse do t`i përkrahje shkatërruesit e vendit tënd?

-Unë do të sqaroj, pastaj le të përgjigjet Miletiqi, ndërhyr Eknati. Mua më vjen mirë për mbështetjen që iu bën kërkesave të drejta të popullit tim një djalosh serb nga Bosnja. Po ashtu, në asnjërin prej jush nuk kam vërejtje sa iu përket sjelljeve dhe shoqërimit me ne, këtu. Mirëpo dua të sqaroj se barazia e shqiptarëve me popujt e tjerë nuk e dobëson por e përforcon federatën jugosllave. Ne jemi populli i tretë numerikisht në Jugosllavi, pas serbëve dhe kroatëve. Jemi të ndarë në tri republika dhe në një krahinë autonome.

-Është apo nuk është kështu? iu kishte drejtuar Tadiqit, derisa Miletiqu ziente.

-Unë mendoj se keni më shumë të drejta se të tjerët. Ti je shqiptar dhe Shqipëria është shtet. Nuk na duhen dy shtete të shqiptarëve.

-Ky është mendimi im, ndërsa më intereson të dëgjoj bashkëkombasin tim, por pa hidhërim. Tadiqi kishte vërejtur me kohë se Miletiqu fizikisht ishte më i përgatituri dhe ishte në gjendje të vërsulej si shqiponjë, pikërisht për këtë kishte kërkuar falje paraprakisht.

-Mirë që kërkoje falje i thotë ai dhe shton:

-Unë i respektoj njerëzit e drejtë, i dua dhe i mbështes qofshin shqiptarë apo serbë. Shqiptarët kanë të drejtë të jenë të barabartë, por ti, kush je ti që në këtë drejtim merr anën e pushtetit? Ti je një hajn, një askushi që nuk të pyet as gruaja jote, dhe, pale ku e ke tash atë grua rrospi...

-Po ti çka je atëherë? -pyet serbi Tadiq

-Unë kurrë në jetën time nuk kam vjedhur, nuk kam dhunuar as kam mashtruar. Unë jam kryengritës, unë rrëmbej. Iu rrëmbej atyre që kanë dhe jo fukarenjve sikur bën ti! Ti, si duket ende nuk e di dallimin mes rrëmbyesit dhe hajnit. Pikërisht për këtë vepra e rrëmbimit dënohet shumë më ashpër, sepse ajo i godet të pasurit, pushtetarët, e vjedhja jo, sepse ti i vjedh ata që mundesh, ata që janë më të dobët se ti. Miletiqu po nervikosej. Ishte ngritur nga vendi kishte çitur njëren këmbë një karrige dhe lëvizte ritmikisht, si në ring. Serbi Tadiq e kishte kuptuar se po të vazhdonte do të ndëshkohej mizorisht, edhe pse kishte paksa konsideratë për fuqinë e vet fizike.

-Ka të drejtë Miletiqu, ndërhy në bisedë serbi Batiq.

-Ti Tadiq, je një kërkushi bre, një mashtrues, një p... Eknati dhe Gimi dëgjonin me kureshtje.

-Më mirë ta mbyllim këtë bisedë, thotë Eknati. Mendimet e kundërta mund të mos jenë edhe armiqësore.

Bisedë po bëjmë. Shokë mund të jemi pavarësisht nga mendimet e kundërshtueshme Tadiqi e kishte kuptuar përfundimisht se ndikimi që kishte ushtruar Eknat Malmiri ishte vendimtar. Ai i frikësohej Miletiqit. I frikësohej edhe Gim Celit, që ishte po ashtu më i zhvilluar fizikisht dhe mbi të gjitha ishte shqiptar. Ai i urrente shqiptarët, edhe pse asnjëherë nuk kishte shpjeguar shkakun. Ishte njeri i lig dhe nuk pajtohej me përcëimin që i bënin dy bashkëkombasit e tij. Megjithatë ishte i zgjuar dhe nganjëherë shfrytëzonte rastin për të ndërhyrë me ndonjë rromuz. Në shpirtin e tij dominonte pjesa demoniake. Ishte prototip i Dmitrij Karamazovit të Dostojevskit.

Edhe pse në burg dhe në hapësirë të kufizuar, koha kalonte. Eknati kishte përparuar në mësimin e gjuhës hungareze, por nuk zbulohej. Së bashku me Miletiqin dhe Gim Celin ishin të pandashëm. Hungarezii Laslo, serbi Tadiq dhe hajni tjetër serb, Protiq, po ashtu e mbështesnin njëri tjetrin. Ata me intuitën e zhvilluar të të burgosurve si duket kishin kuptuar se treshja dy shqiptarë dhe serbi i Bosnjës ishte shumë më e fortë në çdo aspekt, andaj edhe zienin nga marazi. Tre hungarezët e tjerë ishin të papërcaktuar, përveç Pishtës, i cili e mbështeste Eknatin por rezervohej nga Miletiqi dhe Gimi, të cilëve iu frikësohej për shkak të vrazhdësisë e nganjëherë edhe fjalorit të tyre. Gjergj Tërteli nuk fliste me askë. Ai kishte vrarë gruan, pasi e kishte zënë në flagrancë me një oficer serb. Pastaj e kishte dërguar në një mal, e lyen me benzin dhe ia jep zjarrin. Dy muaj më vonë zbulohet rasti dhe ai arrestohet. Tërteli ishte tip sanguin. Në dukje i durueshëm si skllav, ai ziente nga brenda. I takonte një familjeje patriarkale të Paliqit, afër Suboticës. Ishte mjaft i pasur. Për

çdo të dytën ditë nëna ia sjellte ushqimin. Ishte po ashtu dorëlibër dhe të gjithë të burgosurve iu ndante ushqime e sidomos ëmbëlsira. Hungarezi i tretë në dhomë ishte me origjinë hebraike. E quinin Ferenc. Nuk shoqërohej me askë, për veç në raste të veçanta me Eknat Malmirin. Ishte arrestuar për një delikt ekonomik që kishte kryer në ndërmarrjen ku punonte. Eknat Malmiri e kishte kuptuar me kohë filozofinë e mbijetesës në radhët e të burgosurve. Mendohej me çdo kusht që të mos lejonte ndonjë rrahje masive sikur kishte ndodhur në burgun e Gjurakut. Kishte krijuar epërsi organizative, por ndërkohë mund të ndodhte ndonjë lëvizje e të burgosurve nëpër dhoma dhe sërish duhej nisur nga e para.

Me qëndrimin e tij korrekt dhe shoqëror kishte fituar edhe simpatinë e drejtorit të burgut, Hegji Bella. Ai nuk e fshihte mirëkuptimin ndaj të burgosurve politikë shqiptarë. I vizitonte nëpër dhoma, kërkonte mendimin e tyre lidhur me trajtimin nga ana e gardianëve, edhe pse nuk kishte ndonjë ndikim te gardianët. Ndikimin vendimtar mbi të gjithë e kishte edukatorja malazeze, Natasha. Ndërsa edukatorja hungareze, Marika, merrej me shpërndarjen e librave që i porosin për t'i lexuar të burgosurit. Edhe pse shumicë e konsiderueshme në numër, hungarezët nuk ishin postuar në vende ekzekutive, pothuajse në asnjë instancë organizative.

Një ditë sjellin në dhomë një hungarez cigan, i quajtur Lluka. Ishte një burrë i vogël me vështrim shqiptar dhe shumë inteligjent. Për vepra të ndryshme penale kishte mbajtur burg afër 25 vjet. Pesë ditë pas lirimit nga burgu kishte bërë një kundërvajtje tjetër dhe sërish e sjellin në burg. Shumica e të burgosurve e njihnin. E njihnin edhe të gjithë gardianët. Gjatë marrjes në pyetje inspektorët e kishin torturuar mizorisht. Shpinën e kishte tërë fraktura nga pendreku. Në fillim nuk e tregonte historikun e burgosjes, meqë e fshihte dhe nuk e pranonte

veprën, i vetëdijshëm se nuk kishte fakte relevante për t`ia dëshmuar fajësinë. Lluka ishte paraqitja më e veçantë që kishte takuar deri atëherë nëpër burgje, Eknat Malmiri. Një burrë rreth 42-vjeçar i cili për herë të parë kishte rënë në burg në moshën 13 vjeçare. Ishte i lyer në vaj dhe uthull. Kishte një fizik të lidhur si të fakirave hindus. Ishte tejet i vëmendshëm, krenar për vetveten, por edhe për origjinën e tij cigane, hungareze.

Ditën e tretë të burgosjes, Lluka e kishte marrë paksa veten. Gjatë vizitës javore që iu bënte dhomave personeli i burgut, drejtori, një përfaqësues i Gjykatës Supreme të Vojvodinës dhe edukatorja e burgut, malazezja Natasha, duke e ditur se për çka akuzohej Lluka dhe duke e njohur mirë, meqë Lluka ishte një i burgosur i përheshëm iu kishte drejtuar:

-Si bre Lluka, si nuk të erdhi turp, ende pa u liruar mirë nga burgu dhunove një femër dhe sërish në burg?

-Me ndje zonjë e nderuar dhe ju të respektuar zotërinj! kishte filluar Lluka, në stilin e komunikimit aristokrat. Unë nuk kam dhunuar një femër, por kam pasur marrëdhënie intime me një cigane, e cila rastësisht ishte gruaja e njeriut, që ka dëshmuar rrejshëm kundër meje, dhe për atë dëshmi mbajta pesë vjet burg.

-Ti e ke dhunuar, për hakmarrje ndaj të burrit të saj,- insiston Natasha.

-Më vjen keq zonjë e nderuar, ju jeni njerëz me shkollë, por megjithatë ju duhet ta dini se ciganet nuk dhunohen, nuk ka nevojë të dhunohen. Ato thjesht e pranojnë mashkullin, sikur ushqimin që e hanë. Kishin qeshur të gjithë, madje edhe vetë drejtori i burgut.

-Mund të dhunohet serbja, malazezja, shqiptarja, por kurrë nuk mund të dhunohet ciganja, sepse për atë punë, nuk ka nevojë të përdorësh dhunë. Ajo thjesht e jep, si bukën. Derisa të gjithë po qeshnin edukatorja malezeze sërish e kishte ngacmuar Llukën, duke i thënë se duhej t`i

vinte turp kur fliste ashtu në mënyrë të përgjithësuar për ciganet, sepse edhe ato shoqëria socialiste vetëqeverisëse jugosllave i kishte pajisur me dinjitet.

-Ato e kanë të lirë çmimin e dinjitetit të tyre, ashtu sikurse edhe jetën e varfër, kishte shtuar Lluka duke kërkuar nga edukatorja të identifikojë qoftë edhe një shembull të vetëm, që tregonte se ndonjë cigane të ketë paditur ndokë për dhunim. Edukatorja ishte gjetur e papërgatitur për të ilustruar me ndonjë shembull konkret.

-Vetëm një shembull, e nderuara zonjë dhe cigani Lluka e nënshkruan dënimin me vdekje. Po e përsëris, ciganja nuk dhunohet, nuk ka nevojë të dhunohet, ajo jepet, sidomos ciganja që i ka 35 vjet. Lluka kishte shkëlqyer në parambrojtjen e tij. Ai e kishte perfeksionuar zanatin dhe luante me gjykatësit e prokurorët. Kishte mbijetuar falë inteligjencies së tij fenomenale. Edhe pse i pashkollë, ishte shumë i mençur. Eknat Malmirit i kishte bërë përshtypje gjeturia e tij. Lluka kishte kryer një vepër, që binte ndesh me moralin shoqëror, por jo edhe me moralin e racës së cilës i takonte. Ishte hakmarrë, nëse mund të quhej hakëmarrje një akt i tillë

-Bravo Lluka, ia kishte zgjatur dorën Miletiqui, sapo kishte dalë nga dhoma suita drejtuese e burgut.

-Ky është njeri bre!- ky është i burgosur i regjur e jo dofarë pederësh që nuk arrijnë as të dhunojnë si duhet. Miletiqui e provokonte qëllimisht Tadiqin, por ai heshtte.

-Unë e dënoj aktin e dhunimit, vazhdon bisedën Lluka, mirëpo, mor vëlla, ciganja nuk dhunohet. Këtë e dinë, por nuk duan ta besojnë inspektorët. Kurrë për veten time nuk do të kisha dhunuar. Është vepër e turpshme ta dhunosh një femër, vetëm pse është më e dobët, vetëm pse nuk mund të mbrohet, apo vetëm pse nuk di ta përvetësosh!

-Mos leh!- i drejtohet serbi Tadiq, -ju ciganët i dhunoni edhe bijat tuaja edhe motrat tuaja! Tadiqi po e derd-

hte mllefin në Llukën për inat të Miletiqit.

-Unë, mor vëlla, nuk di për këto që po flet ti, por ciganët kanë mentalitet tjetër dhe tjetër qasje sa i përket seksit. Ata janë liberalë, ndërsa incesti në rrethin e ngushtë, është i papranueshëm. Lluka ishte tejet gjakftohtë dhe nuk donte në asnjë mënyrë të shkaktonte rrëmujë.

-Pse po i fyen ciganët, mor peder, a vetëm pse po bindesh se Lluka nuk do sherr, ia kthen Miletiqi, i gatshëm për të sulmuar.

-Po ty pse po të dhemb prapanica e ciganeve. Unë, nuk t`u drejtova ty! Kishte mjaftuar fjala prapanicë dhe Miletiqi me dy të rëna të rrufeshme e kishte shembur për tokë serbin Tadiq. Mandej e kishte ngritur dhe e kishte tërhequr zvarrë për në nevojto.

-Nëse je burrë hajde qëndro, nëse je p...shtriju për tokë, i thotë. Gim Celi e kishte tërhequr fuqishëm Miletiqin. Ndërsa serbi Tadiq shtirosej se i ka rënë të fikët. I burgosuri Batiq, i hedh disa vrushkuj uji dhe si me qesendi i thotë:

-Hajde t`ia marrim një kënge çetnike, ngritu, mos u shtir mor peder! Mirë ke shpëtuar! Tadiqi ngritet dhe troket në derë. Të gjithë mendonin se do të denonconte. Hungarezi Laslo ishte zverdhur por nuk merrte guxim ta mbështeste shokun e tij. Gardiani pa vonuar e hap derën.

-Ndihem tepër keq...zemra po më lëshon, te mjeku...! Gardiani kishte zgurdulluar sytë.

-Ju lutem më shpejt, i thotë serbi Batiq gardianit, ky po vdes... Pa vonuar futen edhe dy gardianë të tjerë dhe e tërheqin zvarrë Tadiqin, për të cilin asnjëri nga të burgosurit nuk ishte i sigurt se po improvizonte, apo vërtet nga goditjet e papritura po e lëshonte zemra.

-Po improvizon për t`u larguar nga dhoma, thotë Lluka. Është recidivist dhe nuk e pranon denoncimin hapur. Ndodh që atje të denoncojë, nëse më parë i prem-

tojnë se do t`ia ndërrojnë dhomën. Eknati ishte nervozuar. I vinte keq për krejt çka kishte ndodhur. Gim Seli dhe Miletiqui luanin shah sikur të mos kishte ndodhur asgjë fare. Të tjerët kishin heshtur veç Llukës i cili kishte ndezur një cigare dhe kishte filluar të shëtiste nëpër dhomë, sikur zakonisht bëjnë të burgosurit...

-A do të më propozosh një libër të mençurisë për ta lexuar, profo, i drejtohet Eknatit, serbi Batiq.

-Nuk të duket se je mjaft i mençur? pyet Eknati.

-Jam më i mençur se Miletiqui, më i mençur se Gimi dhe të gjithë të tjerët, përveç teje dhe Llukës.

-Do ta gjej një vepër të mirë dhe pasi ta kesh lexuar, e pasi të jesh bërë i mençur, do të konkurrosh për vendin e dytë ndër më të mençurit në dhomë, mes meje dhe Llukës. Eknati kishte nxjerë nga valigjja librin `Dialoget` të filozofit grek Platon, në gjuhën serbokroate. Papritmas dera ishte hapur me rrëmbim. Në krye të gardianëve ishte hungarezi i zeshkët, të cilin e quanin Llaci.

Të burgosurit ishin ngritur në këmbë.

-Të gjithë me fytyrë për muri, kishte urdhëruar me zë të lartë. Në raste të tilla të burgosurit i afrohen murit, i hapin këmbët dhe shuplakat e duarve i vendosin zvarr në mur.

-Miletiqui! kishte bërtur gardian Llaci.

-Unë, ishte përgjigjur ai. Asnjëherë nuk përgjigjej me fjalët: ju lutëm apo urdhëro.

-Nuk ka këtu, unë, por eja në vete dhe bëhu korrekt!

-Pse e ke ndëshkuar Tadiqin?

-Jemi zënë, ai më provokoi i pari.

-Gim Celi, kishte thirrur sërish gardiani.

-Unë, ishte përgjigjur edhe ai.

-Përse i ke ndihmuar Miletiquit për ta rrahur të burgosurin Tadiq?

-Nuk është e vërtetë, kishte ndërhyrë Miletiqui. Do t`i shtrija për dhe tre si Tadiqi.

-Mbylle gojën ti, nuk të pyeta ty por Gimin.
 -Nuk ka pasur nevojë t`i ndihmoj, thotë Gimi. Po të kishte nevojë do t`i ndihmoja.
 -Mirë, shumë mirë, thotë Llaci, derisa të tjerët rrinin me kokë dhe duar zvarrë për muri.
 -Lluka Ciganj, thërret sërish gardiani.
 -Tri herë, ju lutëm hirësia juaj, shok dhe zotëri gardian, dy herë për këta shokët e burgut që nuk i dinë rregullat e mirësjelljes, ndërsa një herë për veten.
 -Kush e ka nisur i pari shamatën?
 -Unë, hirësi!
 -Ti?- përse ti? i kishte nxjerrë sytë përjashta gardiani, derisa tre gardianë të tjerë po rrinin në gjendje gatishmërie, me pendrë në duar.
 -Unë po tregoja se ciganet nuk mund të dhunohen, ndërsa këta u zunë, mundet, nuk mundet dhe ndodhi belaja. Gardian Llaci e njëjta Llukën. Edhe ai vetë ishte hungarez me origjinë cigane, edhe pse nuk deklarohet. Mirëpo ishte i rreptë dhe shumë i vrazhdë.
 -Sa herë e ke goditur Tadiqin, iu drejtua Miletiquit.
 -Vetëm dy herë, përgjigjet ai gjakftohtë.
 -Dy të rëna fatale të bokserit të kategorisë së mesme.
 -Ashtu është, e saktë!- pranon Miletiqui.
 -Çka nëse unë t`i jap katër grushta, pra dy për një, i drejtohet me cinizëm.
 -Përderisa e kam humbur lirinë dhe ndodhem këtu, nuk do të thotë asgjë, përndyshe?
 -Vazhdo, çka përndyshe?
 -Përndyshe nuk do të ishim parë kurrë! Gardiani iu kishte afruar dhe me shpejtësi befasuese e kishte goditur Miletiquin, një herë në stomak, herën tjetër në gjoks edhe dy herë të tjera po në gjoks, mirëpo nuk e kishte lëvizur asnjë centimetër prej vendit. Gardianët e tjerë qëndronin në gjendje gatishmërie.
 -Vazhdo i thotë, Miletiqui.

-Kaq kësaj radhe! iu përgjigj i mllfosur në vetevete për demonstrimin e dobët të fuqisë së tij fizike.

-Një javë dëmim me mosdalje në shetitore për krejt dhomën, thotë Llaci derisa po e mbyllte derën.

-Kjo është e padrejtë, nuk kemi faj të gjithë, thotë serbi Batiq.

-Ja dora, vëlla i drejtohet Miletiqit, serbi Batiq pasi gardiani e mbyll derën. Burrërisht qëndrove. Po si nuk të luajti vendi, bre? Edhe Gimi ia kishte shtrënguar dorën. Eknati nuk kishte folur edhe pse i dhembsej krenaria e Miletiqit.

-Je hidhëruar në mua, profo, i drejtohet pas pak, Eknatit, serbi Miletiq.

-Paksa jam hidhëruar, por më tepër më vjen keq. Mund të mos ndodhnin të gjitha këto.

-Më mirë që n dodhin këto, profo, ia kthen Batiqi. Këtu nganjëherë është ferri i monotonisë dhe bëhet mirë kur nganjëherë bie breshër, sikur kësaj radhe.

Vizitë pas nëntë muajsh

Në pranverë të vitit 1985, Eknat Malmirin e viziton familja e ngushtë. Nëntë muaj nuk i kishte parë fëmijët qysh prej vizitës së fundit në Samerkan. Ata i dukeshin më të rritshëm.

Drejtori i burgut, hungarezi Hegyi Bella, i kishte lejuar një orë vizitë, në prani të një gardiani malazez nga Peja, i cili e njihte gjuhën shqipe. Ishte çmallur me të gjithë, veçanërisht me bijat dhe djalin e vogël, Lotin, i cili po bëhej shumë dinamik dhe asnjë çast nuk rrinte me një vend. Antiga dukej e shqetësuar, ndërsa Arba e brengosur. Labia vetëm shikonte hutueshëm, Kruja nuk i shqitej nga përçafimi. Gruaja ishte dobësuar, mbase nga frika dhe pagjumësia, meqë kishin udhëtuar 14 orë me tren deri në

Suboticë. Edhe nëna ishte lodhur nga rruga e gjatë. Babai mundohej t`i jepte zemër. Ai zotohej se do të kujdesej për fëmijët. Po ashtu i kishte treguar se të gjithë të tjerët ishin mirë me shëndet dhe i bënë të fala. Së bashku me ta në vizitë ndodhej edhe vjehri, babai i bashkëshortes së Eknatit, Veh Shami. Edhe ai dukej i lodhur nga rruga, por edhe nga sëmundja kronike e zemrës. Të dy në kokë mbanin kësula të bardha. Derisa po rrinte dhe po çmallej, mornica të ftohta ia kaplonin shtatin, kur mendonte se sa mund dhe rreziqe i përcillnin edhe gjatë rrugës së kthimit, sidomos në kupetë e trenit ku mund t`iu ndodhte gjithçka nga ndonjë bandë, apo grup keqbërësish.

Ora e vizitës kishte kaluar sakaq. Ishte përshëndetur me të gjithë. Fëmijët ishin larguar, duke kthyer herë pas herë kokën për ta parë babanë që mbetej andej hekurave të burgut. Kushedi si e paramendonin burgun ato krijesa të njoma dhe të padjallëzuara. Ishte i sigurt se bota e tyre ndiesore po pësonte dhe pasojat herodokur do të shfaqeshin. E mbante besimi se nuk ishin vetëm fëmijët e tij që do të pësonin, por ishin edhe mijëra e mijëra të tjerë, që po ashtu i vizitonin më të dashurit e tyre, nëpër të gjitha burgjet e Jugosllavisë.

Derisa po shkonte në dhomë, pasi ishte ndarë nga fëmijët kishte përjetuar një zbrazëtirë të thellë shpirtërore. Kontakti me fëmijët dhe familjen e kishte dërrmuar. E kishte kthyer në kujtesë jeten përtej grilave, ndërsa mendonte se e kishte kryer vetëm pak më shumë se një të tretën e dënimit.

Futet në dhomën e burgut tejet i indosponuar dhe shrihet në shtrat. Kishte kërkuar falje nga të gjithë se nuk ishte në disponim për bisedë edhe pse i kishte parë fëmijët dhe të gjithë ishin mirë. Gimin e porosit që të përkujdesej për artikujt ushqimorë, që kishte sjellë familja, në mënyrë që të gjithë shokëve të dhomës të iu ndante nga diçka. Do të dëshironte të ishte në një vetmi dhe të shkrek-

hej në vaj. I dukej se diçka iu kishte përmbledhur mu në gjoks nga malli, bezdia e shqetësimi për fëmijët, të cilët ndodheshin në stacionin e trenit në pritje, mbase ulur në tokë, në ndonjë skaj të stacionit. Ndonjërin mund ta kishte zënë gjumi...

Kishte përjetuar një thyerje momentale shpirtërore. Gjatë tërë ditës nuk e kishte marrë veten. Brengosej për të papriturat që do të mund t`iu ndodhnin fëmijëve gjatë rrugës. Brengosej për fatin dhe ardhmëninë e tyre në rrethin shoqëror, i cili i përbuzte si bija të një babai që konsiderohej armik i shtetit.

Ekmat Malmirit iu kishin kthyer çastet pesimiste, por jeta dhe dinamizmi në dhomë kishin bërë që së shpejti ta merrte veten... Duhej jetuar. Duhej mbajtur ritmin që ishte krijuar në dhomë, meqë ditët kalonin pa thyerje të mëdha, sidomos pas largimit të serbit Tadiq. Shpeshherë mendonte për serbët në përgjithësi. Për aq kohë sa kishte jetuar në mesin e tyre dhe sa i kishte njohur paraprakisht kishte krijuar përshtypje se serbët janë karamazovianë tipikë, të përshkruar për mrekulli nga romansieri i madh rus, Dostojevski. Në shumicë ishin të ligj dhe të pabesë, por kishte në mesin e tyre edhe të atillë që nuk iu gjeje dot shokun. Dhe, kjo mund të kishte ndodhur në periudhën e ngjizjes dhe të asimilimit të popujve sidomos me rastin e dyndjes sllave në Ballkan, ku shumica dërrmuese e popullatës kishte qenë ilire, dakase, arumune.

Ekmat Malmiri kishte hetuar se serbët e Bosnjës së varfër, ishin shumë më të sinqertë dhe më trima. Ata nuk kishin kurrfarë paragjykimi për shqiptarët, madje as për myslimanët. Ai kishte vërejtur edhe një fenomen të kundërt. Myslimanët e Bosnjës ishin më vetjakë dhe nuk kishin konsideratë për shqiptarët. Serbët e Bosnjës ishin emigrantë ekonomikë kudo në Jugosllavi. Gjatë verës mësynin Vojvodinën dhe bënë punë krahu me pagë ditore. Ata e shitnin krahun e tyre të punës në treg njëlloj

sikurse shqiptarët. Opinionin e tij për serbët e Bosnjës ia kishte përforcuar edhe Lluka, meqë ai i njihnte krejt kombet dhe kombësitë e Jugosllavisë.

Një ditë derisa Miletiqui dëgjonte këngëtares e mirë johur boshnjake, Lepa Brena, e cila këndonte një këngë të përmallshme ishte sensibilizuar për Bosnjën e tij, për gjyshin, për fatin tragjik të babait dhe nënën që kishte tretur së bashku me motrën.

-Në këtë botë nuk ka drejtësi, profo, iu kishte drejtuar Eknatit. Sa shumë vuajnë boshnjakët e shkretë...

-Vuajnë edhe shqiptarët e shkretë, vuajnë njerëzit e mirë kudo në botë, sepse duan të jetojnë të lirë, duan të jetojnë dhe të kenë të drejta të barabarta, kishte ndajshtuar Eknati.

-Mos i harroni edhe ciganët e mi të mjerë, profesor, ndërhyjnë në bisedë Lluka. Ata këndojnë nga zori. Këngët cigane janë këngët më të përvuajtura dhe më të dhembshme në botë. Ato janë këngë vaji. Në to shpirti i popullit tim digjet si kandili në vaj, dhe nuk ka njeri në botë që i di dhe i kupton hallet e brengat tona. Ne jemi qytetarët më besnikë të botës. Ne jemi pa atdhe të caktuar, por bota e vogël, është atdheu ynë i madh. Ne jemi përderecakë, profesor, popullatë lëvizëse. Një palë na rrahin, disa të tjerë na mirëkuptojnë, disa na shkaktojnë plagë, edhe në gjendjen tonë të mjerë. Jetën e fillojmë para kohe. Martohemi në moshë trembëdhjetëvjeçare, e vdesim pa i mbushur të pesëdhjetat, përveç në raste të veçanta. Ndodh që vjedh serbi apo kroati dhe nëse rastësisht aty gjendet ndonjë cigan, atë e merr polici, e rrah dhe pastaj e lëshon pa i kërkuar falje. Është e vështirë të jesh cigan, profesor, a po më kupton, profo?! kishte thënë Lluka dhe të dy faqet i kishin vërshyer lotët rrëke.

Në dhomë kishte rënë heshtje. Serbi Batiq i kishte ofruar Llukës një cigare dhe ishte ulur pranë tij. Lluka dënës dhe pas pak e merr veten. Dyzet e dy vjet jetë kishte,

ndërsa nëpër burgje i kishte kaluar më shumë se gjysmën. Nuk mbante mend sa herë ishte martuar. Dinte se kishte fëmijë gjithandej nëpër Paliq e Sombor, por as i njihte, as e njihnin. Shtëpia e tij e përjetshme, djepi dhe varri i tij, ferri dhe parrajsa, ishte burgu...

-Na luaj një valle nga ato irlandezet apo spanjollet, mbas këtij shqetësimi e përmallimi, i lutet serbi Batiq Llukës, që i fshinte lotët me cepin e mangës së këmishës së vetme, të palarë.

Lluka thithte tymin e cigares ndërsa me majën e këpucës kishte filluar ritmin e një valleje cigane spanjolle. Kur luante valle Lluka, edhe gardianët e hapnin deriçkën e vogël dhe e shikonin. Aq shumë ekzaltohej, aq shumë humbiste në ritmin e stërsheptuar, sa dukej se është njëzuar përgjithmonë me botën e tij të fuqishme krijuese. Shpejtësia, dinamizmi, prerjet, ndonjë thirrje apo varg kënge, jepnin përshtypje të një spektakli të vërtetë. I tillë ishte Lluka. Artist i lindur me shpirt njeriu, por mjerisht natyra apo Zoti e kishte falur cigan, ndërsa ai ishte tejet i vetëdijshëm për talentin dhe botën e tij të pasur artistike, por edhe njerëzore.

-E di si je ti Lluka?- kishte pyetur serbi Batiq, pasi të gjithë ishin disponuar nga kërcimi i tij virtuoz.

-Ty zoti të ka falur artist. Por ku ka shkuar në magazinë për ta gjetur një kokë, aty ka qëlluar një kokë cigani dhe ta ka qitur në qafë, po të kishte qëlluar ndonjë kokë anglezi apo gjermani t`i do të ishte bërë ndonjë filozof, ndonjë gjeni. Të gjithë kishin qeshur. Vaji dhe loti, zyrtësia dhe disponimi në burg janë sikur shiu pranveror, që bie tërë paraditen, por në mesditë rrezaton dielli.

Ditët kalonin. Në dhomën kolektive ku Eknat Malmiri me shokë kishte kaluar muaj të tërë ishte krijuar një harmoni e çuditshme. Dy serbë, dy shqiptarë, tre hungarezë, një hebre me origjinë hungareze dhe një hungarez me origjinë cigane...

Greva e urisë dhe rrëfimi i Llukës

Ndërtesa e burgut të Suboticës është e kohës së Maria Terezës, sundimtares aristokrate austro-hungareze. Rrëfimet të bëmat, ligësitë dhe prapësitë e saj rrëfeshin edhe nga të burgosurit. Dhomat e burgut ishin të mëdha por kati ishte shumë i lartë, mbi pesë metra. Sapo futeshe në dhomë krijohej përshtypja se je në fund të tokës. Kishte vetëm nga dy dritare të vogla horizontale me dy radhë të grilave. Dritaret fillonin në lartësinë tri metra nga platoja. Deri vonë shtretërit e hekurit kishin qenë nga tre katë. Në pjesën kah dritarja, në këndin e djathtë ndodhej uji dhe WC-ja një metër katrorëshe. Edhe në WC kishte një dritare të vogël nga ku zakonisht të burgosurit sodisnin në shetitore, edhe pse ishte e ndaluar.

Gim Celi shpeshherë kapej për dritare dhe i përshëndeste shokët e tij të burgut. Ai bisedonte me Samin, Bushin, e të tjerë. Po ashtu bënte edhe serbi Miletiq. Eknati nuk kishte hipur asnjëherë. As Lluka Ciganji nuk e preferonte kapjen pas grilave, meqë ishte e ndaluar dhe po të diktonte gardiani në karakoll, gardiani kujdestar mund të ndëshkonte fizikisht, apo të caktonte ndonjë punë të detyrueshme.

Një ditë derisa po shëtisnin një grup të burgosurish, në mesin e tyre edhe Sak Dermi, dy të burgosur shqiptarë Gim Seli dhe Bush Mendi, e përshëndesin Sakun nga dritarja. Një i burgosur i dhomës së Sakut iu drejtohet dy të burgosurve shqiptarë:

-Çka keni hipur aty si majmuna, kishte bërëtitur me qëllim që ta dëgjojë gardiani kujdestar në karakoll.

Sak Dermi reagon dhe zihet me të burgosurin serb, i cili duke qenë më i gjatë dhe fizikisht më i përgatitur e grush-ton Sakun dhe e përplas për toke. Meqë në shëtitore ishte krijuar rrëmujë, Gimi dhe Miletiqu kapen për grila për të mësuar se ç`po ndodhte. Të sharat në drejtim të serbit, i cili e kishte shtrirë përdhe Sak Dermin, vinin nga të katër dhomat ku kishte të burgosur politikë shqiptarë. Pas pak kishin reaguuar gardianët kujdestarë dhe e kishin qetësuar situatën.

Serbi që e kishte rrahur Sak Dermin ishte shtathedhur dhe fizikisht shumë i përgatitur. Bush Mendi, Gim Seli, Sam Celi e të tjerë kishin alarmuar burgun. Ata e shanin sulmuesin serb, duke e kërcënuar se herdokur do të hakmerreshin...

-Sa njeri i poshtër, mërmuron Gimi. E kishte fjalën për sulmuesin serb.

-Ai i poshtër, por Saku mendjelehtë, thotë Eknati dhe shton. Ka qenë dashur t`ia dijë hallin vetit!

-Do ta zëmë, ndërhyt Miletiqu. Ndodh që na çojnë së bashku në pastrim, unë e provokoj dhe ia thyej turirin. Vetëm pse kishte përparësi të fortë fizike e rrah një të burgosur shumë më të dobët.

-Po, përse ti Miletiqu? i thotë Eknati.

-Në mua nuk dyshojnë se po hakmerrem, ndërsa nëse provon Gimi apo ndonjë shqiptar tjetër, do të dënohet një muaj vetmi.

-More, po ta kap, do ta shtrijë përdhe si qenin, pa le të më dënojnë edhe një vit burg,- thotë Gim Celi. Sak Dermin e kishin larguar nga dhoma e përbashkët ndërsa sulmuesin serb nuk e kishin ndëshkuar, edhe pse ai nuk kishte sulmuar i pari dhe kishte denoncuar të burgosurit shqiptarë, të cilët po bisedonin me njëri tjetrin, në një vend ku ishte rreptësisht e ndaluar të komunikohesh mes veti.

Të nesërmen, në kohën e shëtijes, Gimi kishte përcjellë lëvizjet në shëtitorë. Ai heton se sulmuesi serb ka dalë me tre shokë të dhomës në shëtitorë. Pas pak në korridorët e burgut dëgjohej një rambullimë e fuqishme nëpër shkallë. Dëgjohej zërat e gardianëve.

-Ndalo! Ndalo se të vrava!

Zhurme britma, kërcënime!

Në dhomë të gjithë ishin bërë sy e veshë. Gim Seli dhe serbi Miletiq kishin hyrë në WC dhe nga dritarja e vogël mundoheshin të mësonin se ç` po ndodhte në hyrje të shëtitorës.

Ndërkohë bëhet e ditur se Gim Seli dhe Bush Mendi sapo kanë parë sulmuesin serb në shëtitorë, kanë trokitur në derën e dhomës. Bushi ka improvizuar se i ka rënë të fikët, ndërsa Gimi bën sikur i ndihmon, për ta çuar sa më parë te mjeku. Nga pakujdesia e gardianit hungarez, Gimi dhe Bushi sapo dalin në korridor, lëshohen me shpejtësi shkallëve për të dalur në shëtitorë dhe për ta rrahur sulmuesin serb. Nga karakolli i shëtitorës, roja e armatosur dhe disa gardianë të tjerë arrijnë t`i kapin Bushin dhe Gimin, ende pa iu afruar sulmuesit serb, i cili ishte pozicionuar nën karakoll.

Më vonë Gimi përmes dritares mëson se Bushin dhe Gim Selin nuk i kanë ndëshkuar fizikisht, por i kanë dënuar me vetmi, për kundërvajtje të rëndë. Për shkak se ishin dënuar me vetmi, të burgosurit politikë lajmërojnë grevë pesëditëshe të urisë, me qëllim të lirimit nga vetmia të dy kundërvajtësve. Nuk ishte ndonjë grevë e motivuar, mirëpo në raste të tilla të gjithë të burgosurit e republikës ishin unikë. Në dhomën kolektive ku ishte Eknati, në grevë ishte futur edhe serbi Miletiq.

Eknat Malmiri e kishte qortuar dhe ishte munduar ta bindë se ai nuk do të duhej t`i bashkohej grevës meqë do të ngjallte zemërimin e disa gardianëve serbë.

-Unë edhe ashtu nuk ha bukë pa ju, kishte thënë prerë dhe me vendosmëri.

-Do të më fajësojnë mua,- i kishte thënë Eknati.

-S' kanë përse të fajësojnë, unë iu shpjegoj vetë, thotë ai.

Ditën vijuese në dhomën kolektive të të burgosurve kishte filluar vizita javore e personelit të burgut dhe e edukatoreve. Drejtori hungarez Hegyi Bella, një përkrahës dhe mbështetës i fortë i të burgosurve shqiptarë, si duket nuk kishte lejuar që kundërvajtësit Bush Mendi dhe Gim Seli të ndëshkohen fizikisht, por ishte gjetur i goditur me rastin e fillimit të grevës së urisë, meqë për atë grevë do të merrte vesh Gjykata Supreme në Novi Sad, dhe natyrisht do të duhej të rrëfehej tërë ngjarja.

-Nuk keni bërë mirë që keni hyrë në grevë, i drejtohet Eknat Malmirit drejtori i burgut Hegyi Bella. Shokët tuaj kanë bërë kundërvajtje të rëndë, e cila trajtohet si organizim për ikje me paramendim nga burgu.

-Greva është shenjë jona e solidarësisë, të paktën unë e kuptoj kështu. Megjithtë, ju e keni lënë të lirë sulmuesin, i cili e rrahu mizorisht Sak Dermin, një i burgosur, i dobët nga shëndeti.

-Nuk të përket ty të gjykosh si veprojmë ne. Madje ai është i burgosur si të tjerët, ndërhytë edukatorja malazeze të cilën e quanin Natasha.

-Megjithatë, unë mendoj se e keni shkelur drejtësinë.

-As kjo nuk të përket ty, thotë Natasha tejet e zemëruar dhe në momentin i drejtohet serbit Miletiq.

-Përse iu ke bashkuar grevës ti?

-Unë gjithmonë solidarizohem me shokët e burgut. Edhe po të hyni në grevë ju personeli i burgut, unë, edhe me ju do të solidarizohesha, ndajshon Miletiqi me cinizëm.

-Qepe gojën idiot i poshtër! - ia kthen tërë zemërim

Natasha.

-S' keni të drejtë të më fyeri. Për këtë fyerje do të bëj grevë edhe pesë ditë të tjera,- ia kthen Miletiqi i zemëruar nga fyerja e edukatores.

-Ngordh po deshe!- i thotë ajo, ndërsa drejtori me të tjerët po bëhej gati të largohej nga dhoma.

Greva në burg është njëlloj mazohizmi vulgar i kthyer kundër vetvetes. Këtë e dinë të burgosurit, ashtu sikurse e dinë se me greva të tilla asnjëherë nuk kanë arritur asnjë qëllim. Megjithatë, greva i shkakton kokëçarje personelit drejtues të burgut, meqë duhen dërguar raporte, duhet shtuar përkujdesi shëndetësor, dhe krejt koha përcillet me shqetësim.

Ekmati ishte i vetëdijshëm se greva ishte krejtësisht e pakuptimtë. Po ashtu përpjekja për ta thyer burgun duke e mashtruar gardianin, nga Gim Seli dhe Bush Mendi, pastaj përpjekja për të dalë kundërligjshëm në shëtitore ishin kundërvajtje tejet të rënda. Megjithatë në raste të tilla kur pësojnë të burgosurit, greva duket njëfarë satisfakcioni, njëfarë revolte nga e cila edhe ashtu nuk ke dobi. Në orët e mbrëmjes gardian Llaci e hap derën dhe dhe bën me dorë në drejtim të Eknatit.

-Eja! - i thotë.

Ekmati niset hutueshëm, meqë në kohë të tillë nuk e kishin ftuar asnjëherë. Druante mos po ia ndërronin dhomën, apo mos po i largonin Miletiqin dhe Gimin.

Gardiani e hap derën dhe Ekmati vëren ulur drejtorin e burgut dhe komandantin Salo, një mysliman, boshnjak, i cili sapo ishte caktuar në detyrë të komandantit të burgut.

-Nuk është mirë të thërrasim në këtë kohë, por duam të bisedojmë për disa gjëra, fillon bisedën Hegyi Bella.

-Mund të bisedojmë për të gjitha, -ia kthen Ekmati.

-Unë sapo jam emëruar këtu, i thotë komandanti Selo dhe shton. Drejtori më ka folur fjalë të mira për ty dhe për

të gjithë të burgosurit shqiptarë. Ndërsa dy ditët e fundit nuk jeni treguar të mirë. Greva juaj është krejtësisht e paarsyeshme, ashtu sikurse edhe akti i mashtrimit të gardianit, të cilit i ka kushtuar me pezullim nga puna. Ai nuk ka menduar se do ta mashtronin dy të burgosurit. Po të kishin arritur në shëtitore mund të ishte bërë shumë keq.

-Të gjitha i kuptoj dhe për veten time nuk i arsyetoj veprimet e tilla. Mirëpo pozita ime në mesin e shokëve të burgut nuk më lejon të ndahem prej tyre.

-Më intereson çështja e Miletiqit, thotë drejtori. Ai është shumë i afërt me ju, mirëpo është tejet i padisiplinuar. Ai e ka dosjen më të keqe prej të gjithë të burgosurve që kemi këtu aktualisht. Nuk ka vend ku nuk është rrahur, nuk ka kurrfarë respekti ndaj personelit të burgut, është arrogant, në të gjitha veprimet e tij është i papërmirësueshëm...

-Unë kam përvojë me njerëz meqë kam punuar në arsim. Miletiqi është rast i rëndë psikosocial. Ai ka një të kaluar shumë të dhembshme dhe pikërisht ajo e ka kthyer në kryengritës individual. Ai i do shqiptarët, sepse ka krijuar bindje se ata nuk e tradhetojnë shokun në burg, ndoshta këtë edhe e ka vërtetuar gjatë qëndrimit në burg. Unë e çmoj sepse më dhimbset, sepse e kuptoj se ka shpirt njeriu, madje është shumë i ri...

-Mbase ka ndonjë përfitim nga ju? pyet komandanti Selo.

-Absolutisht. Ai nuk pi duhan, nuk shpenzon, ndërsa ushqimet nga vizita të gjithë të burgosurit i ndajmë së bashku. Është një tip i veçantë, mjerisht një rast i humbur, edhe pse është shumë inteligjent, çuditërisht i drejtë dhe solidar.

-Po i burgosuri Batiq, ai nuk iu ka bashkuar grevës, edhe pse me të po ashtu ju kaloni shumë mirë.

-Ai ka dëgjuar kur e kam qortuar Miletiqin lidhur me grevën, madje ai është tjetër tip.

-A do ta vazhdoni grevën, pyet drejtori.

-Nuk varet nga unë. Nuk dua të imponohem. Nëse hetoj se do të kem probleme shëndetësore mund edhe ta ndërpres.

-Ne jemi shumë të interesuar që ta ndërpritni grevën, meqë në rast se e vazhdoni na shkaktoni probleme zingjimore. Nuk të kemi thirrur për të bërë presion në asnjë mënyrë, por vetëm për të biseduar, i thotë më në fund drejtori dhe më pas gardiani Eknatin e përcjellë në dhomë...

Vetëm tri ditë kishte zgjatur greva. Ditën e katërt i kishin liruar nga vetmia Gim Selin dhe Bush Mendin.

-Ia arritëm qëllimit, thotë Gim Celi, sapo i kishte parë në shëtitje Gimin dhe Bushin.

-Mbylle mor, i drejtohet Eknati, paksa i nervozuar. Falënderoju zotit që je këtu në Suboticë, se po të kishte ndodhur kjo rrëmujë në Pozharevc apo në Nish, ndryshe do të kishte përfunduar.

-Më mirë të kishte vazhduar greva edhe dy ditë, profo, ndërhyt Miletiqu. Ndihej shumë mirë shpirtërisht. Madje edhe fizikisht ndihem i lodhur, disi në një gjendje interesante. Është e çuditshme se si më dridhen këmbët. Më bëhet sikur po pastrohem fizikisht dhe shpirtërisht.

-Greva është metoda më e keqe dhe më e liga në burg ia kthen Eknati. Ne edhe ashtu mezi ngopemi me bukë, e kemi të kufizuar lëvizjen në disa metra katrorë, gjallojmë në këto kthina tmerri me muaj e me vite të tëra, e pastaj edhe greva na u dashka?

-Sa mirë flet profa! Sa i drejtë që është, ndërhyt në bisedë serbi Batiq.

-Të pëlqen tash, sepse nuk iu ke bashkuar grevës! i thotë Miletiqu.

-Pse t'i bashkohem grevës kur edhe unë kam të njëjtin mendim me profën. Ndërsa unë e kuptoj përse ai iu ka mbështetur juve.

-Edhe unë pajtohem. Greva e urisë është e keqe, thotë Lluka Ciganji. Kam parë njeriun që nuk e ka marrë bukën tridhjetë ditë, e pastaj e kanë dërguar në Burgun Qendror të Beogradit dhe ia kanë rrasur zorrën në fyt, ia kanë mbyshur barkun dhunshëm. Pastaj i kanë thënë, le ta provojë sërish.

-Nuk mund të jetohet tridhjetë ditë pa bukë, ndërhyt Miletiqu, ndërsa Lluka i sjellë shembuj të shumtë me emër e mbiemër.

-Çfarë greve është kjo vetëm tri ditë, thotë Laslo, i cili shumë kohë pas largimit të serbit Tadiq nuk kishte folur me asnjërin prej të burgosurve. Unë kam bërë 12 ditë grevë me një rast dhe deri në ditën e fundit kam qëndruar në këmbë.

-Po rren mor, ha m... Ti ke ngrënë bukë tinëz në nevojtoje i thotë Miletiqu.

-Unë kurrë në jetën time nuk kam gënjer, thotë me patetizëm hungarezi Laslo.

-Edhe një rrenë më tepër, ia kthen serbi Batiç. Qepe!- mos leh!

-Ju nuk jeni shokë derisa nuk iu besoni shokëve të burgut, vazhdon bisedën Laslo.

-Po si të doli gjuha sot, ti sikur kishte harruar të flisje qyshkur u largua ai pederi Tadiq, ndërhyt në bisedë Gim Celi.

-Lereni njeriun në dertet e veta, se edhe ashtu i mjaftojnë, thotë Lluka.

-Nuk kërkuj ndihmë nga ti, i drejtohet Llukës hungarisht, pa e ditur se Eknat Malmiri kishte filluar ta kuptonte atë gjuhë.

-Asgjë nuk të bëra mos vëlla! përse zihesh me mua? A nuk të kujtohet si pësoi ai i ziu, e kishte fjalën për Tadiqin, të cilit nuk donte t`ia pëmendte emrin.

-Pësoi sepse edhe ti je bërë me ta! Edhe këta tre njerëzit tanë rrinë si qyqana, ndërsa këta të tre bëjnë çka

duan!

-Asgjë të keqë nuk bëjnë. Janë njerëzit më të mirë që i kam takuar ndonjëherë në burg dhe në jetë, ia kthen Lluka.

-Të dh. unë në këta njerëz, thotë Laslo pa pasur pikë dyshimi se ndokush e kuptonte.

-E shoh se je njeri i ulët dhe ngordhalaq, ia kthen Lluka. Po ta kuptonin këta se ç po flet, do të dhieshe në vete, por ke fat që nuk dinë hungarisht.

-**Azt mondom en es**,* thotë Eknat Malmiri, ndërsa magjari Laslo ngrin në vend nga habia. Edhe Lluka ngritet nga shtrati i befasuar.

-**Profesor ur, maga tudsz magyarul beszeln-i?*** pyet Lluka i habitur, ndërsa Laslo kishte filluar të zverdhej nga frika dhe bezdia.

-Kryesisht e kuptoj bisedën edhe pse ende jam i dobët në komunikim. Unë po mësoj për ditë, madje po dëgjoj si flitet gjuha e gjallë hungareze.

-Asnjë fjalë nga ana ime, i thotë Laslos hungarisht, duke i dhënë të kuptonte se nuk do ta denonconte lidhur me çka kishte biseduar me Llukën. Mirëp Laslo ishte vetë i pabesë. Edhe Lluka nga ana e tij po e këshillonte Laslon që të mos i fuste hundët aty, ku mund ta linte edhe tureçkën. Vetëm serbi Batiç nga befasia dhe zbehja e Laslos, sikur e kishte kuptuar bisedën

-Megjithatë duhet të sqarohemi pak, fillon Lluka në gjuhën serbe, të cilën e kuptonin të gjithë.

-Nuk është mirë të flasin prapa shpine. Unë e di se profesori e ka kuptuar bisedën, por në këtë rast më takon mua ta marr siguri shoqërore nga ju tre, duk iu drejtuar Gimit, Batiqit dhe Miletiqit, në mënyrë që pasi të tregoj se ç` ka folur ky lahper të mos e ndëshkoni.

* **Ashtu mendoj edhe unë!**

** **Zotëri profesor, ju dini të flisni hungarisht?**

-Thuaje lirisht, i thotë Miletiqu. Në tipa si ky unë as nuk do të pshurrja!

Lluka kishe rrëfyer shkurtimisht duke pranuar edhe vet një pjesë të fajit, sepse kishte lejuar të komunikonte në gjuhën magjare. Ai të dyja gjuhët i fliste aq lirshëm sa harronte se cilën e fliste aktualisht.

-Ashtu pra ti, pis i ngordhur, pas shpine a? i drejtohet Miletiqu.

Laslo nuk bën zë.

-I keni dhënë fjalën Llukës edhe mua, iu drejtohet Eknati.

-Asgjë nuk do t`i bëjmë profo, ndërhyt serbi Batiq dhe shton. -Ky është aq i mjerë, aq i lig, aq i poshtër, por fatlumërisht është frikacak dhe i dobët, përndryshe po ta mori anën, ky dhe tipat e tillë si ky, vaj halli për ne. Të tillët janë në gjendje që fëmijën t`ia therrin prindit para syve.

Laslo Fekete, kishte filluar të dridhej.

-Hej!- i kishte bërtitur Miletiqu.-Po të vjen era, bre! Shpejt në nevojto! Laslo përnjëherë kishte shkuar në nevojto. Gim Celi dhe serbi Batiq ia kishin plasur gazit, ndërsa hungarezët e tjerë, pastaj Lluka dhe Eknat Malmiri, tregohen të rezervuar.

-Eh mor vëlla! Kështu janë këto punë. E keni dëgjuar se si e ka ndarë prenë dhelpira, pasi kishte pësuar gomari?

-Bravo Lluka, artist. -Ja dora, i thotë serbi Batiq, i cili e kishte zbërthyer frikën e arsyeshme të Laslos. që vazhdonte të qëndronte në nevojto.

-Me ujë dhe me sapun të pastrohesh!- a kupton? i bërtet Miletiqu. Sërish qeshje e pakontrolluar e Gim Celit dhe e serbit Batiq.

-Ju po bëni teatër, iu thotë Eknati. Sinqerisht t`iu them kjo nuk më pëlqen.

-Ndërsa ne, kjo punë na argëton profo, ki mëshirë edhe për ne! Ne nuk jemi aq të hollë sa të mësojmë gjuhë

të huaja si ti, ne kemi nevojë edhe për teatër të gjallë, edhe për shaka, e nganjëherë edhe për thyerje turinjsh, thotë Miletiqui, gjithnjë duke luajtur shah me Gim Celin dhe duke fishkëlluar një këngë boshnjake...

Në dhomë ishte krijuar një gjendje e tendosur. Gjërgj Tërteli ishte drejtuar te nevojtorja, meqë kishte nevojë.

-Ku po të jep zor tash? -e pyet Gim Celi.

-Nevojë biologjike mor vëlla, -ia kthen ai.

-Doni t'iu tregoj se si e ka humbur kushtin nëna jonë Maria Tereza nga një qoban? ndërhyt Lluca, me qëllim t'iu largojë vëmendjen nga Lasloja.

-Po si, thonë njëzëri Miletiqui dhe Gimi. Lluca donte ta tejkalonte situatën dhe duke qenë se kishte stil tejet bindës të rrëfimit, të gjithë po e dëgjonin.

-Njëherë nëna jonë e madhe, zonja e të gjitha zonjave të Hungarisë, Maria Terezë, vë bast, për t'iu provuar sa janë të fortë seksualisht beçarët e vendit. E mblodhi parinë beçare të vendit dhe iu tha:

-Ai që brenda një nate mendon se mund të ketë njëzet herë marrëdhënie seksuale me mua, do ta marr për burrë, dhe, do ta bëj mbret, ndërsa ai që mendon se mundet njëzet herë, por nuk arrin, të nesërmen do ta var, në një vend publik!

Beçarët e Hungarisë fillojnë ta shikojnë njëri tjetrin. Maria Tereza ishte femër e bukur, paksa trashaluqe dhe mbi të gjitha bijë princi që së shpejti do të shpallej mbretëreshë.

Lajmërohet njëri nga beçarët, dhe ajo e fut në dhomë. Të nesërmen në mëngjes telalli lajmëron se një beçari po i humbiste koka, meqë e kishte humbur kushtin e lidhur me Maria Terezën. Beçarët kishin zënë të frikësoheshin.

-Kush është beçar, kush mundet njëzet herë, kush dëshiron të bëhet mbret i ardhshëm i vendit le të urdhërojë sonte!- thotë telalli në hipodrom para beçarëve.

-Po vij unë!- thotë një çoban, i hajthëm, kështu si unë

Lluka Ciganji, që po iu rrëfen këtë histori të vërtetë, bën një digresion të qëllimshëm Lluka, për ta përfituar edhe më shumë vëmendjen e dëgjuesve.

-E pat edhe ky, thonë njerëzia që ishin tubuar në garën e çuditshme.

-Por ama i paguhet, e qesendis tjetri, një copë çoban është, mjafton që do ta provojë të mbretëreshës, pa, le të vdes!

-Çobani ishte sojlli dhe e shtyn radhën deri në 18-të. Kur e kupton Maria Tereza se çobani do ta fitonte kushtin, i thotë:

-Edhe sa herë të kanë mbetur, sipas teje?

-Edhe dy herë, princeshë e nderuar!

-Mos rrej, ia kthen ajo, edhe pesë herë, unë i kam numëruar mirë.

-Nuk është e vërtetë, insiston çobani!

-Si, nuk është e vërtetë, unë po rrej, a? bërtet prince-sha.

-Ju lutëm zonjë, derisa nuk po pranoni, atëherë unë propozoj t`ia nisim edhe njëherë prej fillimit, -përfundon çobani. Maria Tereza kishte shtangur dhe kishte pranuar humbjen...

Të gjithë kishin qeshur , madje edhe Laslo Fekete që kishte qëndruar dhunshëm dy orë në WC.

-A mbaroi tregimi, Lluka? pyet Miletiqu.

-Si të them, mbase edhe mund të ketë mbaruar...

-Çka u bë me çobanin pastaj?

-Çobani u bë mbret dhe Maria Treza lindi 34 fëmijë, në mesin e tyre 12 binjakë, trenjakë....

-Kjo nuk është e mundur, ndërhyt Gim Celi.

-Njëri prej atyre 35 të lindurve ka qenë stërgjyshi im, thotë Lluka, me bindje të fortë, ndërsa të gjithë të burgo-surit ia plasnin gazit.

-Mos ndoshta çobani ka qenë stërgjyshi yt, ia kthen me qesendi Miletiqu.

-Jo çobani, por njëri prej bijve të tij. Pasiqë bashkëshortët lindën shumë fëmijë mashkuj, nuk gjendeshin kontë dhe kontesha, atëherë njëri nga bijtë e mbretëreshes mori paragjyshën time, ciganen më të bukur të Hungarisë. Lluka tërë rrëfimin e kishte komponuar sipas një tregimi popullor duke i ndajshuar pjesën e fundit.

-Të lumtë! Lluka shkrimtar, Lluka artist, Lluka në vendin e parë, thotë duke emituar komentatorët e sportit, serbi Batiq.

Filozofia e komunikimit dhe e dirigjimit të situatës në momente të caktuara nga Lluka Ciganji i bënte përshypje Eknat Malmirit. Lluka kishte inteligjencë mbi mesataren. Edhe pse kishte kryer vetëm tetë klasë shkollë, ai kishte fituar një përvojë fenomenale jetësore. Çdo qëndrim i tij, çdo fjalë, çdo veprim ishte origjinal. Ai nuk fliste fjalë të kota. Nuk ndërhynte pa e pyetur. Ishte tepër gjakftohtë dhe origjinal. Një njeri i rrallë, që e takon jo vetëm në burg por edhe në jetë.

Klouni i mirë Meçkarov

Një natë, pasi ishin fikur dritat, gardiani kujdestar kishte hapur derën dhe kishte pyetur nëse në dhomë kishte ndonjë shtrat të zbrazët.

-Janë edhe dy shtretër, ishte përgjigjur serbi Batiq.

-Futu brendë dhe mos ta dëgjoj zërin, i thotë gardiani një të burgosuri të ri.

-Unë dua një dhomë të veçantë, jam temperament dhe nuk i duroj dot njerëzit, -po shpjegohej i sapoardhuri.

-Mos ha m... bre, futu brendë dhe mos ta dëgjoj zërin, i thotë gardiani magjar, Llaci.

-Po ju paralajmëroj për herë të fundit, jam i rrezikshëm, deri diku edhe i papërgjegjshëm, insiston i sapoardhuri, një burrë rreth 24 vjeç, i bëshëm, kokëmadh, masiv

si gjigant.

-Hej, boksier, iu kishte drejtuar Miletiqit gardiani, pasi e kishte ndezur dritën.

-Po iu dëgjoj kishte thënë Miletiqi, ndërsa të gjithë të burgosurit po shikonin drejt të burgosurit që ishte futur në dhomë.

-A po e pranoni në dhomë, këtë farë temperamenti?

-Nuk e pranojmë nëse na kërcënon, ndërhyjnë serbi tjetër Batiq, sepse ky mund edhe të na rrah, shton me qesendi, duke e kuptuar hilenë e gardian Llacit.

-Gjithçka mund të ndodh, nëse ndokush më shikon vëngër. Nëse rrini urtë unë jam i mirë si zoti, thotë i sapoardhuri një rusin i Sremit, të cilin e quanin Meçkarov, një i burgosur vërtet i papërgjegjshëm dhe i rrezikshëm.

Gardian Llaci e kishte sjellë në dhomë me qëllim, për të provuar kryeneqësinë e tre të burgosurve Miletiqit, Gimit dhe Batiqit.

Lluka pasi kërkon leje nga gardiani pyet se a ka qenë ndonjëherë në burg i sapoardhuri, apo kjo ishte hera e parë.

-Hera e parë dhe e fundit, ishte përgjigjur ai.

-Do ta pranojmë, thotë Lluka, duke ia shkelur syrin Miletiqit.

-Me kusht që të silleni njerëzisht, insiston i sapoardhuri.

Gardiani i tregon krevatin, i thotë të bëhet gati dhe për pesë minuta të binte në krevat, pasi ishte kohë gjumi.

-Mua më duhet afër një orë derisa të përgatitem për të fjetur, pastaj është heret, dhe nuk më zë as gjumi. Mandej nuk i kam as pixhamat, as brushën e dhembëve...Këtu si po shihet paska edhe mushkonja.

-Vetëm pesë minuta, dhe mos e bëj punën të ankohet kush, përndryshe do t`i thyej turinjtë, këtu je në burg e jo te gjyshja, i thotë gardiani duke iu afruar me pendrek.

-Kurgjë nuk po marr vesh, mor vëlla! Më duket sikur ju po më kërcënoni, apo ndoshta keni prirje për humor? - thotë rusini Meçkarov.

-Ky konsumon pluhur, supozon Lluka duke folur me Eknatin në gjuhën hungareze. Do të kemi probleme me të, por do t`ia dalim.

Gimi, Miletiqi dhe Batiqi po mendonin si t`ia bënin me të sapoardhurin.

Gardiani ishte larguar.

-Përse të kanë sjellë këtu, pyet Gim Celi të sapoardhurin.

-Eh, mor vëlla po ta dija, do të isha njeriu më fatlum në botë, iu përgjigj ai.

-A të kanë rrahur inspektorët, inkuadrohet në bisedë serbi Batiq.

-Mua më pyet?

-Ty, po!

-Mua të më rrahin? - i kishte zgurdulluar sytë dhe dukej tamam si kloun cirku.

-Mua më kanë dërrmuar, mezi po qëndroj në këmbë, thotë Miletiqi.

-Dukesh i dobët, vëlla. Ke një trup të lidhur po ama je i dobët. Ata dinë kë e rrahin.

-Edhe mua m`i kanë thyer këto kockat e mjera, vazhdon bisedën Lluka.

-Mirë që ke shpëtuar gjallë. Ti qenke më shumë hije se njeri, ia kthen Meçkarovi.

Biseda kishte vazhduar gjithnjë në stilin e njëjtë të të qeshurave dhe të të ngjeshurave. Eknati e kishte mbuluar kokën dhe fytyrën me një pëlhurë të hollë, meqë në dhomë futeshin mushkonja të rrezikshme. Një ditë mushkonja e kishte thimthuar në buzë. Aq iu kishte enjtur buza, sa ishte detyruar të merrte barna kundër infektimit të lëkurës.

Periodha e verës në Suboticën moçalore karakterizohet edhe me shumëzimin enorm të mushkonjave, të cilat i eleminonin shpeshherë duke i spërkatur me helme, madje edhe me helikopterë të bujqësisë.

Në orën pesë të mëngjesit binte alarmi i zgjimit. Të gjithë ishin ngritur dhe po i rregullonin shtretërit. I sapoardhuri nuk lëvizte dot nga vendi. Qëllimisht nuk i kishin bërë zë.

-Ta zgjojmë? pyet Lluka.

-Jo, i përgjigjet Miletiqu.

Ndërkohë dera hapet me rrëmbim. Në dhomë futen dy gardianët kujdestarë.

-Jeni zgjuar të gjithë, pyet gardian Llaci, duke shikuar nga dritarja.

-Pëveç njërit që sapo e ka zënë gjumi, përgjigjet Batiqi. Gardiani kishte hyrë në dhomë. Të burgosurit Meçkarov ia heq batanijet dhe i bërtet fuqishëm.

-Ngritu më, çka po pret?

Meçkarovit nuk i del dot gjumi, si duket nën presion të përdorimit të ndonjë narkoze të fortë.

Gardianët ishin larguar duke menduar se Meçkarovi ndërkohë do të ngrihet.

Pas pak serbi Batiq, merr një shishe ujë dhe ia hedh në trup. Meçkarovi përmendet. Ngritet i turbulluar nga drita duke e prekur shtatin e lagur.

-Çka po ndodh këtu? -pyet i përgjumur me sytë e enjtur.

-E sheh që qenke pshurrë? hajde ngritu dhe pastrohu në WC, i thotë ters Miletiqu, ndërsa Gim Celi qeshej me zë.

-Nuk e kam zakon të pëshurrem... edhe pse qenkam lagur. Po e shoh, thotë, nuhat pak për të vërtetuar se a kishte urinuar dhe fillon të zhvishet lakuriq.

-Hej ti, cigan, i drejtohet Llukës, m`i jep rrobat, e sheh se jam lakuriq?

-Nuk të zënë dot këto rrobat e mia, pastaj janë rroba

ciganësh, ia kthen Lluka, ndërsa Gimi, Miletiqui dhe Batiqi po e vështronin me dyshim.

-Nuk them për rrobat tua, m`i gjej ato rrobat që i kam blerë tre dy muaj më parë në Debrecen, sqaron Meçkarovi ende i turbullt dhe pa e kuptuar dot se ku ndodhej.

-Thirre gruan me telefon, ia kthen Lluka.

-Ka vdekur e gjora, hej, sikur ta kisha Marishkën, nuk do t`ia lypja rrobat një cigani si ty!

-Pasi nuk kam rroba po futem këtu, meqë shtrati im u lag, bën me dorë drejt krevatit të Gim Celit, i cili sapo e kishte rregulluar shtratin.

-Largohu tutje mor derr! - ia kthen Gimi.

-Derr? Kujt i thua derr, i zgurdullon sytë Meçkarovi. Derisa po merrte turr drejt Gimit, Miletiqui ia kishte vënë këmbën para dhe e ishte përplasur për dysHEME. Serbi Batiq ia kishte qitur batanijen në kokë dhe të tre i mëshonin sikur të ishte ndonjë egërsirë e tërbuar. Meçkarovi fillon të bërtasë dhe në moment arrijnë gardianët.

Shtati i tij i bëshëm e kishte zënë dhomën. Po përpëlitej duke u munduar t`i largonte batanijet që ia kishin ngatërruar keq trupin e bëshëm. Pas pak ngritet në këmbë, krejtësisht i zhveshur.

-Vishu shpejt, kafshë, e sheh si je lakuriq, urdhëron gardiani.

-Jam lagur apo jam pshurrë nuk e di!... Nuk di as kush më ka goditur, thotë dhe fillon ta shkundullojë kokën. Gardian Llaci e kishte kuptuar mirë se ç`kishte ndodhur, por nuk merakosej fare. Meçkarovi kishte një trup të tillë gjigand, që po ta sulmonin edhe dhjetë të burgosur, nuk do t`i bënë gjë.

Pas pak i merr rrobat e lagura, fillon t`i shtrydhë dhe i vesh.

-Kurgjë s`po kuptoj, thotë dhe shton. Nuk kam rroba, më thonë se jam pshurrë, më kanë futur në një dhomë me do cigana e ibretana. Këtu ka edhe mushkonja që helmo-

jnë. O zot, mëshiroje Meçkarovin, thotë dhe bën kryq.

-Në ditën e cilit shenjt ke lindur? e pyet serbi Batiq me qesëndi.

-Në ditën e Shën Meçkarovit, vëlla!

-Çudi, unë babën e kam prift dhe nuk kam dëgjuar për ndonjë shenjtor me emrin Shën Meçkarov? - vazhdon bisedën serbi Batiq.

-Nuk ke dëgjuar mor vëlla, nuk ke dëgjuar për Meçkarovin e shkretë! Tani ke rast ta shohësh dhe të bindesh. Eh, Marishka ime!..

Në orët e mesditës hapet dera. Në dhomë futet personeli i burgut dhe i Gjykatës Supreme. Ishte vizita e përjavshme. Të gjithë ishin ngritur në këmbë, përveç Meçkarovit, të cilin ende nuk e kishte lëshuar doza e fortë e drogës.

-Përse nuk ngritesh në këmbë, si të tjerët? i drejtohet edukatorja malazeze Natasha.

-Më me dëshirë rri ulur. Jam lagur, dhe ende nuk më u kanë terur rrobat.

-Kush të ka lagur? pyet drejtori Hegyi Bella.

-Nuk e di! Këta më thonë se kam urinuar pa kontroll, unë nuk e mbaj mend! Në dhomë kishte rënë qetësi e jashtëzakonshme.

-Përse të kanë sjellë këtu? - pyet edukatorja?

-Djalli e marrtë vesh! Nuk e di kush më solli. O zot shpëtoje Meçkarovin, thotë dhe sërish bën kryq.

-A ka mundësi t`iu bëj një pyetje, kërkon leje Eknati

-Fol, i thotë drejtori Hegyi Bella.

-Ky njeri nuk e ka vendin në burg, madje kurrsesi nuk e ka vendin në dhomën kolektive. Urdhëroni dhe analizoni veprimet e tij për të përfunduar se gabimisht e keni sjellë këtu.

-Ashtu vëlla i dashur! Aprovon ai dhe shton: O zot, shpëtoje këtë të krishter që flet drejt.

-Nuk e kam vendin këtu! Para dy muaj vdiq Marishka

ime e dashur dhe ja tani nuk i gjej dot as rrobat dhe po qëndroj në dhomë me rroba të lagura, mbase edhe të pista. Nuk po e gjej as pluhurin në këtë ferr. O zot shpëtoje Meçkarovin, thotë dhe sërish bën kryq duke iu drejtuar Eknat Malmirit.

-Lutu vëlla për mua, thuaju të më lirojnë! Ti je i vetmi njeri i drejtë, këtu!

Personeli i vizitës javore ishte larguar. Si duket, ata kishin përvojë me raste të tilla dhe nuk iu besonin të burgosurve. Madje as të çmendurve, duke menduar se shtireshin. Askush nuk i besonte Meçkarovit, edhe pse ishte më se e sigurt se ai ndodhej nën ndikim të narkozës, e cila kishte filluar ta lëshonte. Tanimë nuk fryhej si ariu, por kishte filluar të bëhej lepur.

Eknat Malmirin e kishte zënë belaja. Meçkarovi nuk i shqitej. Nuk fliste me të tjerët, por të gjitha punët i bënte dert me të.

-Do të lirojnë, pa dyshim, i thotë Eknati, por bëhu i duruar. Të krishterët e mirë janë durimtarë të mirë.

-Shpëtoje zot Meçkarovin e shkretë!...

-Më doli ndryshe ngaqë e kisha menduar i thotë Lluka Eknatit lidhur me rusinin Meçkarov.

-Jemi mëkatarë, profo! E ndëshkuam pa faj. Ti sikur e kishte hetuar, flet Lluka me zë të ulët.

Miletiqi, Batiqi dhe Gimi ishin penduar për veprimin e tyre të pamatur.

Duke e parë gjendjen e mjerë të Meçkarovit, i cili nën ndikim të drogës ishte treguar luan dhe tani dukej si një ari i mirë i dresuar, ata i vriste ndërgegjja. E rrahura nuk i kishte bërë gjë atij trupi katallan. Ai madje edhe nuk e dinte se ç kishte ndodhur me të. As mbante mëri. E kishte harruar të rrahurën, meqë kishte qenë me dozë të fortë të narkozës.

Ndërkohë kishte filluar ta lëshonte narkoza. I kishte humbur fuqia dhe ishte bërë tejet sentimental.

Lutej me orë të tëra, dhe kërkonte edhe nga të tjerët të luteshin për të. Në çdo çast kërkonte nga Eknati që të lutej dhe t`i tregonte edukatores Natasha se Meçkarovi ishte i pafaj, se vuante për Marishkën, se vuante për të varfërit e të treturit. Ishte krishter i devotshëm...

-Je i marrë apo po shtiresh? - i drejtohet Meçkarovit Laslo Fekete.

-Nuk e di, vëlla! Mbase edhe jam i marrë. Si po të dukem ty?

-Ti je një mjeran, katallan me trup por lepur në zemër. Llaslo ishte tip i lig dhe kujt ia gjente hallin, nuk i shqitej nga shpina.

-Po ta kisha atë trup! -mërmëriti, pas pak.

-Ç`do të bëje po ta kishe atë trup? -i drejtohet serbi Batiq.

-Do t`i lakoja grilat e burgut dhe të të dilja nga këtu, thotë magjari Fekete

-I lakojmë or vëlla, ato atje apo? pyet Meçkarovi, duke bërë me dorë nga dritarja.

-Janë shumë të forta, ia kthen Laslo.

-Po e provoj, thotë Meçkarovi.

Të gjithë në dhomë po shikonin.

Lluka ia shkel syrin Eknatit. Të burgosurit skena të tilla teatrale prisnin. Kishin filluar të luanin në skenë dy aktorë, të tjerët sipas zakonit të pashkruar të burgut, kishin për detyrë të shikonin, ashtu sikurse zakonisht veprojnë të burgosurit.

Meçkarovi kishte hipur në shtratin e lartë dhe kishte provuar t`i lakonte grilat.

-Na duhet një levë e fortë metalike, thotë duke shikuar hekurat e krevati.

Hungarezi Fekete i afrohet, duke i bërë me dije se duhej të prisnin derisa të errësohej dhe pasi të flenin të gjithë ata do t`i hiqnin grilat, do të lidhnin batanijet dhe do të lëshoheshin në shëtitore.

-Dëgjo mirë ti, peder i pistë, iu kishte drejtuar Miletiqui magjarit Fekete.

-Nëse e ke ndërmend ta mashtrosh, e pastaj ta denoncosh, me dorën time do ta nxjerr shpirtin! Ti e di mirë se nga rrethi i shëtitores edhe po të kesh krahë nuk mund t`ia dalësh, përse atëherë i nxit të painformuarit si ky?

-Unë kam vendosur të ik, nëse mundem. Ti nëse je drucker, denonco! thotë Fekete.

Fjala denoncim i kishte tingëlluar Miletiquit sikur grazjë e rrezikshme rreth kokës dhe në çast e kishte grushtuar me shpejtësi rrufeje magjarin Fekete, të cilin e shtrin për dhe.

-Kjo është e padrejtë, përse e rrahe? i drejtohet Meçkarovi.

-Sepse më tha drucker.

-Çka do të thotë drucker, mor vëlla? -pyet Meçkarovi.

-Druker do të thotë të jesh sikur ky plehu këtu. Të thotë ty, eja ikim dhe pastaj i lajmëron policët, të cilët për denoncim dhe besnikëri ndaj tyre mund t`ia zbresin një vit burg.

-Kurgjë nuk po kuptoj, or vëlla, thotë dhe shkon për ta ngritur në këmbë Feketen i cili po rrënkonte në qoshe të dhomës.

-Falu për Meçkarovin vëlla! i thotë Feketit.

-Mor shko ti në p... të s`ëmës, ia kthen magjari, unë për ty hyra në lojë ndërsa ti je qyqar i mjerë!

-Po, mor vëlla, jam qyqar i mjerë! Si të mos jem qyqar kur vdiq Marishka dhe ja tani po tretëm në zandan...

-Mor ta q... Marishkën, ia kthen Feketi mendjelehtë, pa menduar gjatë.

-Marishka ka vdekur, vëlla, mos shaj Marishkën time të dashur, i thotë duke i hapur sytë dhe duke ia shtrënguar fytyrën me dorë.

-Kapeni! thotë Lluka, ky është i papërgjegjshëm dhe e mbyty! Derisa të gjithë po shikonin, Meçkarovi ia kishte

futur gishtërinjtë në qafë dhe Feketit po i dilnin sytë jashtë. Gimi, Batiqi dhe Miletiqu po mundoheshin t'ia lironin kthetrat që shtrëngonin si ingranazh çeliku.

-Mos pashë sytë e Marishkës, -i lutet Lluka, dhe Meçkarovi në moment i kishte larguar duart. Fekete ishte nxirë si meit. Për pak kishte shpëtuar gjallë

-O zot Marishka ime, sytë e Marishkës sime, po treten në dhe të zi, o vëlla! E merr përqafe Llukën duke e shtrënguar sa përpak ia ndal frymën.

-Të lutemi për shpirtin e saj! thotë Meçkarovi dhe shkrehet në vaj.

-Ky njeri është i rrezikshëm, thotë pas pak Gim Celi.

-Është i papërgjegjshëm, por ama mund të mbahet në zgjedhë, ia kthen ai. Nëse nuk e nget ai është madje fare i parrezikshëm.

-Nuk durohet kjo farë gjoje, bacë, shihe si është si elefant, vazhdon Gimi.

Ardhja e Meçkarovit kishte ngjallur një dinamizëm në dhomë. Ai vazhdimisht merrej me batutat e tij. Të tjerët shikonin, qeshnin, ndonjëherë edhe e ngacmonin. Meçkarovi kishte filluar të ringjallej. Në mungesë të drogës që e kishte konsumuar fillimisht, ndiente lodhje, humbje të disponimit. Ishte kurdoherë i mërzitur dhe vazhdimisht qante për Marishkën e tij, për të cilën nuk pranonte të tregonte se në çfarë rrethanash kishte vdekur. Miletiqu nuk kishte dëshirë të zihej me të. As serbi Batiq. Por që të dy kishin qejf ta nxitnin dhe ta bënin objekt talljeje. Ai nuk dukej se e kuptonte qëllimin e tyre, ose bëhej sikur nuk e kuptonte.

Në rastet kur krijohet monotonia bezdisëse më së keqi ndihej Miletiqu. Ai fillonte të shëtiste në dhomë me Gim Celin, dhjetë hapa para dhjetë hapa prapa, duke biseduar apo duke kënduar ndonjë këngë.

Hungarezi që kishte vrarë gruan, tërë ditën zinte mushkonja. I zinte gjallë, e mbushte qibritin e thatë me to

dhe pastaj shkante në WC dhe i ndizte në flakë.

-Sa mushkonja i ke dënuar sot me djegie në zjarr?- e pyet Lluka.

-Njëzet e tetë, përgjigjet Tërteli dhe vazhdon, sot e kam thyer rekordin.

-Mos na lë o Zot këtu në burg pa gjahtar të mushkonjave, lutet Lluka.

-Mjafton të asgjësohen, përse i djeg, pyet Meçkarovi Tërtelin.

-Ky e ka lyer gruan me benzinë dhe e ka djegur, pale mushkonjat ndërhy Fekete, të cilit i kishte kaluar hidhërimi.

-Ti më duket se je gënjeshtar i papërmirësueshëm, ia kthen Meçkarovi.

-Pyet po deshe, thotë Fekete. Ai kishte dëshirë të ndezte ndonjë sherr.

-A është e vërtetë vëlla, pyet Meçkarovi, pasi iu kishte afruar te hunda. Tërteli kishte një natyrë të përmbajtur dhe rrallëherë fliste.

-Nuk iu intereson puna ime. Unë asnjërin nuk e kam pyetur se për ç'arsye mbahet këtu. Gjyqi do ta zbulojë të vërtetën.

-Lutu për mua vëlla, thotë Meçkarovi, i painteresuar për ta ngarë më tutje bisedën.

Më të përmbajturit në dhomë ishin Lluka, Eknati, Tërteli dhe serbi Batiq. Ky i fundit vazhdimisht lëvizte, lexonte, pyeste, luante shah. Lluka meditonte. Hungarezët e tjerë ishin të heshtur në vetminë e tyre gjithnjë monotone. Fekete prej ditës kur kishte shpëtuar nga kthetrat e Meçkarovit, nuk kishte folur me askë, madje as me bashkëkombasit e tij. Nuk fliste më as në gjuhën e tij. Pas një muaj qëndrimi në dhomën kolektive, Meçkarovit i vjen vendimi për ndërprerje të hetimeve.

-O zot shpëtoje Meçkarovin, kishte këlthitur, duke bërë kryq.

-O zot!- shpëto, këta të krishterë të gjorë!

Ai ishte përshëndetur me të gjithë dhe me lot në sy ishte larguar nga dhoma.

-Mjaft de, i drejtohet Meçkarovit gardian Llaci, erdhe si luan e tash po ik si mace.

-Krejt një është mor vëlla! Më ndje Marishka ime...

Gjethet që binin nga mështeknat e mëdha në shëtitorë paralajmëronin vjeshtën. Shpendë shtegtarë kishin filluar të dyndeshin në kolona të gjata drejt jugut. Korilat rreshtoheshin në viktorien e tyre përjetësore. Kishin mbetur vetëm pëllumbat e egër, që tërë ditën guduliseshin dhe gugërinin. Vetëm në shëtitorë mund të vërehej qielli sikur nga humnera, meqë në katër anët kishte ndërtesa të gjata tri- katërkatëshe.

Shëtitja e të burgosurve zakonisht bëhej një herë në ditë, sipas rregullores së burgut, ndërsa ndodhte që dy apo tri herë gjatë javës, për shkak të zënies me punë të gardianëve, ata nuk arrinin të kryenin shëtitjen e të burgosurve në ajër të pastër.

Eknat Malmiri kishte filluar vitin e dytë në burgun e Suboticës. Sipas parashikimeve të tij diku nga fundi i tetorit apo në fillim të nëntorit priste edhe një vizitë tjetër, meqë ishte marrë vesh me familjen, që fëmijët t'ia sillnin vetëm dy herë në vit, në pranverë dhe në vjeshtë. Sa herë e kujtonte ditën e mundshme të vizitës, një javë para kishte parandjenja shqetësimi e bezdie. Ishte i vetmi i burgosur në dhomë që kishte fëmijë. Lluka kishte fëmijë, por as e njihnin, as i njihje. Të tjerët kryesisht ishin të rinj, të pamartuar apo të martuar, por ende pa fëmijë.

Edhe pse në dhomë përgjithësisht kalonte mirë me të gjithë të burgosurit, kishte çaste bezdie kur gjithçka e pengonte. Kohën e kalonte në mësim dhe studime. Kishte fil-

luar të lexonte vepra edhe në gjuhën magjare. Për herë të parë kishte lexuar kompletin e veprave të Llajosh Zillahut, në gjuhën serbe. Ato i bëjnë përshtypje të veçantë sidomos romani **Ararat dhe Shekulli i purpurt**, dy romanet e tij më të njohura. Më vonë kishte lexuar edhe disa romane të romansierit Jokai Mor, pastaj romanet e shkrimtarit Moric Zhigmund e shumë të tjerë. Në letërsinë magjare kishte zbuluar margaritarë të vërtetë të artit letrar. Mendonte se po të arrinte ta mësonte si duhet atë gjuhë, pasi të lirohej nga burgu do të mund të përkthente ndonjë vepër, sidomos kishte dëshirë të madhe po të mund ta përkthente romanin Ararat, i cili ende nuk ishte përkthyer në gjuhën shqipe. Meqë kishte filluar të komunikonte në gjuhën magjare, kishte fituar edhe më shumë simpatinë e disa gardianëve magjarë veçmas të drejtorit të burgut, i cili një ditë e kishte ftuar për të biseduar.

-Hogy megy magjarul?*- kishte pyetur ai një ditë.

-Most mar, elegjo**, ishte përgjegjur duke u munduar që t`i shqiptonte tingujt sa më mirë.

-Ku qëndron interesimi dhe zelli për ta mësuar gjuhën hungareze kishte pyetur drejtori sapo ishte futur në zyrën e tij.

-Kjo është e vetmja punë e dobishme që më mbetet nga koha që do të qëndroj këtu, ia kthen ai në gjuhën serbo-kroate meqë ende nuk ndihej i sigurt në komunikim. Madje di se në Hungari ndodhet një albanolog, të cilin e quajnë Ishtvan Shytc, i cili ka përkthyer nga shqipja në hungarisht dhe merret me probleme të caktuara të albanologjisë. Pastaj më pëlqen letërsia, por edhe historia. Eknati i kishte rrëfyer edhe për marrëdhëniet shqiptaromagjare në mesjetë, për Gjergj Kastriotin dhe Janosh Huniadin.

* **Si po shkon gjuha hungareze?**

** **Tashmë mjaft mirë!**

Drejtori Hegyi Bella e vështronte me simpati, ndosh-ta ndiente edhe keqardhje për fatin e Eknatit. Ndërkohë kishte hyrë edhe edukatorja, Marika, një grua rreth të dyzetave, e cila po ashtu kishte treguar simpati për angazhimin e Eknatit në mësimin e gjuhës hungareze Ajo po i tregonte drejtorit se ishte habitur një ditë, kur me rastin e tërheqjes së katalogut për librat, Eknati kishte komunikuar fare lirshëm hungarisht. I kishte siguruar edhe një doracak, të cilin ia kishte sjellë nga biblioteka e saj, meqë nuk ndodhej në bibliotekën e burgut. Më në fund drejtori i kishte thënë Eknatit, që nëse ka mosmar-rëveshje ose e pengojnë në dhomën kolektive, do t` ia sig-uronte një dhomë dyshe, të vogël paksa, por të qetë.

-Kjo është mundësia ime, kishte shtuar duke i dhënë të kuptonte se edhe mundësitë për të bërë mirë, i kishte të kufizuara.

Para se të largohej, drejtori, gjoja rastësisht kishte kërkuar nga Eknati mendimin e tij lidhur me Llukën, meqë ai nuk e pranonte veprën dhe nuk do të mund ta shpallnin fajtor.

-Lluka, edhe pse cigan, është njeri i madh, është njeri i pathyeshëm dhe i papërkulshëm. Mbi të gjitha ai nuk ka asnjë faj.

-Ta them sinqerisht, por mos ma merr për të keq. Jam më se i sigurt se Lluka e ka kryer veprën, por paraprakisht ka marrë masa që të mos mund të dëshmohet. Ai po luan me organet e hetuesisë, thotë drejtori.

-Ai do ta sfidojë gjyqin! Lluka është i pafajshëm, thotë Eknat Malmiri me bindje të plotë. Ishin përshëndetur. Eknatit i vinte keq që drejtori kishte kërkuar mendimin e tij, por atij i besonte, ndërsa Eknati donte t`i ndihmonte Llukës, përderisa iu kishte dhënë rasti.

Të nesërmen, gjatë shëtitjes, ku të burgosurit ecnin dy nga dy ai ishte shoqëruar me Llukën dhe i kishte bërë me dije, duke qenë i sigurt se Lluka nuk do të tregonte...

-Nëse të lirojnë, mundohu të ndërrosh diçka në jetë, i thotë Eknati.

-Është vështirë profesor. Sa herë jam liruar nga burgu kam bërë përpjekje, por si duket është e kotë. Kam krijuar shumë armiq me qëndrimin tim të drejtë dhe konservator. Unë e dua popullin tim të mjerë, ashtu sikurse ju që po dergjeni burgjeve për popullin tuaj. Por edhe po të dua, edhe po të mund t`iu ndihmoj, ata me shekuj janë mësuar të jetojnë shkujdesur nëpër botë. Ata, askush nuk i bën dot zap. Ndërsa, unë nuk mund të ndahem nga ata, sikurse janë ndarë shumë të tjerë.

Lluka për herë të parë i kishte treguar se kishte qenë anëtar shumëvjeçar i grupit të valltarëve të shoqërisë kulturore **Çardash** të Suboticës, ku me vallëzimin e tij virtuoze kishte fituar sa e sa mirënjohje, mirëpo ja që burgu po e shkatërronte, dhe nuk mund të lirohej nga inati i tij, nga e drejta e tij dhe nga kokëfortësia e lindur për të mos u dhënë, për të mos u përkulur, anise cigan...

Dy ditë më vonë, gardiani kujdestar hap derën dhe thotë.

-Lluka, merr rrobat dhe bëhu gati, je liruar nga akuza.

-Qysh jam liruar? -pyet i habitur.

-Tash për tash i pafajshëm. Prokurori e ka tërhequr akuzën si të pabazë.

-Ndërsa unë kam qëndruar tetë muaj në burg! thotë Lluka i vrerosur.

-Hidhu në ajër Lluka, ti po shkon në shtëpi, i thotë Miletiqi.

-Unë sërish po shkoj në burg, mor vëlla, po shkoj në ferr, ia kthen ai.

Eknati çuditej me indiferentizmin e Llukës. Në çastin kur po përshëndeteshin, ai iu drejtohet të gjithëve:

-Më vjen keq që po më nxjerrin nga kjo dhomë. Sa për mua edhe krejt sa më ka mbetur për të jetuar, këtu do të rrija. Ishte përshëndetur me lot duke i shtrënguar dhe

duke i puthur sidomos Eknatin, Gimin, Miletiqin, Batiçin e të tjerë.

Gardiani e kishte mbyllur derën.

-S` ka më Llukë, profo!- i thotë Miletiqi.

-Njerëz si Lluca ka pak në botë, ia kthen Eknati. Edhe pse cigan, ai është humanist i madh, njeri i madh dhe mbi të gjitha zotërues i vetvetes. E mjerë është ajo shoqëri dhe ai sistem që nëpërkëmbë njerëz si Lluca Ciganji, -thotë Eknati.

Një javë më vonë Miletiqi merr një akuzë të re nga Zagrebi. Sapo e merr vendimin i shtrëngon grushtet dhe zverdhet në fytyrë.

-Ç` është ? -e pyet Eknati.

-Ja, lexoje! thotë dhe ia zgjat vendimin. Në saje të tre dëshmitarëve prokuroria e Gjykatës së Qarkut në Zagreb kishte ngritur aktakuzë për plaçkë të rëndë, të cilën Miletiqi e kishte kryer në një ndërmarrje shtetërore, në periferi të qytetit. Vepra ishte zbuluar pas tre vjetësh.

-I njeh dëshmitarët? Pyet Eknati.

-Po, thotë Miletiqi, janë dy të poshtër të cilët kanë ditur përmes një shokut tim, që nuk është më ndër të gjallët.

-Paske alibi të fortë, i thotë Eknati.

Nuk e di profo, nuk e di! Tash e tutje nuk më ka mbetur tjetër veçse të ik dhe t`ia therr jashtë, ose të kalbem burgjeve, si Lluca.

-Mos u bëj i lig, mos u dorëzo!

-Nuk do të dorëzohem!

Dy orë pasi e kishte marrë vendimin, gardiani i thotë Miletiqit të bëjë gati rrobat, meqë do të rrugëtonte me përcjellje, për në Zagreb. Derisa po përshëndeteshin, Miletiqi i thotë Eknatit:

-Nëse heqi dorë nga kjo rrugë nëse e gjej rrugën e vërtetë, kudo që të jesh do të gjej dhe do të vizitoj. Nëse nuk shihemi, dije se unë kam mbetur ky që jam, dhe mos të vjen keq për mua!

-Kam besim në ty, në forcën dhe në përkushtimin tënd njerëzor! Bën përpjekje ta bësh zap vetveten! i thotë Ekmati derisa po ndaheshin.

Miletiqi ishte përqaftuar fort edhe me Gim Celin dhe serbin Batiq. Të tjerëve nuk iu kishte dhënë dorën. Me ta ishte përshëndetur gojarisht. Largimi i Llukës dhe i Miletiqit kishte ndikuar në rënien e disponimit ditor.

-Këta shkojnë e vijnë të tjerë bacë, thotë Gim Celi dhe vazhdon. Vetëm unë e ti dhe ne të burgosurit shqiptarë do të dergjemi. Për ne nuk ka kush kujdeset, përderisa vetë gjyqtarët shqiptarë na kanë dënuar, inspektorët shqiptarë na kanë rrahur, policët shqiptarë na kanë arrestuar!

-Ke filluar të mërzhitesh! Është e vërtetë se u ndamë nga dy shokë të mirë, por ne jemi më të fortë se këta, të mësuar gjithmonë në vuajtje e mjerime dhe do t'i përballojmë të gjitha. E gjatë do të jetë rruga deri në liri. Ndoshta ditë edhe më të rënda na presin, andaj duhet të bëhemi të fortë, të fortë si çeliku, të fortë e të pathyeshëm.

Në vjeshtën e vonë të vitit 1985, Ekmat Malmiri sërish takon familjen në vizitë. Sërish mall, shqetësime dhe bezdi shpirtërore. Bijat po rriteshin, djali po ashtu. Prindërit po plakeshin. Gruaja sikur ishte ngurtësuar dhe dukej shumë vite më e moshuar. Sërish e kaplonin ethet e periudhës pas vizitës, derisa merrte letër, në të cilën do ta lajmëronin se kishin arritur në shtëpi shëndosh e mirë. Mirëpo edhe letrat vononin nga dy e nganjëherë edhe tre muaj, meqë ato më parë kalonin nëpër duar të një grupi të tërë inspektorësh. Në ditën e parë dhe të dytë pas vizitës i

dëgjonte lajmet dhe i lexonte gazetat për të mësuar mos ka ndodhur ndonjë incident apo ndonjë aksident trafiku. Frika e kishte kapluar në tërë qenien. Në momentin e ndarjeve pas vizitës sa e sa herë kishte menduar se ndoshta po i shihnte për herë të fundit.

Gjithnjë pas vizitës Gim Celi e pyeste për djalin, Lotin, afër katër vjeç

-Përse nuk pyet për bijat, për nënën, për gruan time, ia kishte tërhequr vërejtjen Gimit, meqë ai kishte natyrë të tërhequr dhe i dukej turp të pyeste për bijat edhe pse Antiga, më e madhja, kishte vetëm 12 vjet, ndërsa të tjerat ishin më të vogla.

-E di se Loti ka lindur në kohën e demonstratave. Ai është mocanik me fillimin e jetë time në burg, bacë. Kur ai t`i ketë mbushur 12 vjet, unë lirohem nga burgu.

-S`do t`i mbash të gjitha, i thotë Eknati për t`i dhënë zemër.

-Aq llogaris unë. Mua nuk do të ma ulin dënimin, sepse unë nuk kërkoi falje, madje kam bërë kundërvajtje të rënda edhe në burg. Përpjekja për të ikur nga burgu, i jep fund çdo amnistie, thotë Gimi i bindur se do ta mbanin në pranga 12 vjet, aq sa e kishin dënuar.

-Sa ka thënë zoti aq i mbajmë, i thotë Eknati me qesëndi.

-E pra Zoti po lejon të ndëshkohen skamnorët. Po i lejon katilët të na shtypin.

-Dëgjo Gim. Jeta jonë ka fillim edhe mbarim. Jeta në gjithësi zhvillohet sipas principeve të lëvizjes dhe të forcës së kësaj lëvizjeje. Gjithçka në Univers është programuar me një harmoni të mrekullueshme, krejtësisht të pagabueshme. Dhe krejt kjo harmoni dhe gjithësia e paskajshme, na bëjnë të mendojnë në një fuqi të mbinatyrshme, të cilët filozofët e kanë quajtur Zot, Deus, God, Bog etj. Njerëzia kur nevrikosën e shajnë madje edhe Zotin, sikur bëjnë zakonisht të burgosurit, e në mesin e

kombeve, zotin zakonisht e shajnë serbët. Ekziston një fuqi e mbinatyrshme, të cilën ne njerëzit që jetojmë të kufizuar në kohë dhe hapësirë nuk mund ta zbërthejmë, andaj mjaftohemi kur besojmë, për t'i larguar dyshimet tona, dhe për të mos e humbur besimin në të drejtën, sepse e drejta vonon, por ajo herët a vonë ngadhënjën. Derisa po bisedonin në gjuhën shqipe serbi Batiç kishte ndërhyrë.

-Profo, mos më harro mua që nuk di shqip. Po e kuptoj se është fjala për një bisedë serioze. Të lutem, mos na lë anash! Eknati kishte kërkuar falje dhe me pak fjalë i kishte bërë të ditur përmbajtjen e bisedës.

-Nuk ka zot profo, nuk ka! E di se ti mundohesh të na mbash gjallë besimin, por me siguri se as vetë nuk beson. Po të kishte Zot, ai nuk do të lejonte krejt këto padrejtësi që bëhen në botë. E nëse ekziston dhe i lejon, atëherë ose është i dobët dhe i pafuqishëm, ose është në anën e të fortit. Dhe mirë bëjmë, sidomos ne serbët. që çdo bisedë e fillojmë duke e sharë zotin. Në të dyja rastet ai nuk na duhet, dhe nuk i meriton lutjet tona, përveç sharjet tona. Batiqi kishte vazhduar ligjërimin e tij.

-Nuk di si ju mëson Muhamedi juve, por neve Krishti na mëson se po të ra shuplakë armiku yt në njëren faqe, ti ktheja edhe tjetren. Ky nuk është besim, profesor, ky është pranim i skllavërisë, përpjekje për ta legjitimuar skllavërinë, pabarazinë shoqërore dhe pajtimin me gjendjen ekzistuese. Gjykimet e hapura të dy të burgosurve i kishin dhënë cytje bisedës. Eknat Malmiri iu kishte mbajtur një ligjëratë të gjatë për besimin, për historinë e besimit dhe kishte arritur në përfundim se besimi në të drejtën, duke kaluar nëpër kalvarin e vuajtjeve, është besim në një fuqi të përgjithshme, në një fuqi korrektuese të mbinatyrshme, e cila vepron në ne, brenda nesh dhe në tërë universumin.

-Në burg na mbanë besimi, se do të lirohemi. Lirimit

nga burgu i beson edhe ai që ka marrë dënimin me vdekje. Ja, kjo është një pjesë e besimit në Zot, sepse po të mos besonte njeriu në Zot, nuk do t' i besonte as drejtësisë dhe kështu do të prishej barazpesha e jetës njerëzore. Ne në këtë rast i besojmë ngadhënjimit të së vërtetës dhe të së drejtës, e cila nuk mbahet përgjithmonë në pranga.

Sado të rënda, të mundimshme dhe shpeshherë të rrezikshme, ditët në burgun e Suboticës, megjithatë, kalonin. Eknat Malmiri kishte përparuar në mësimin e gjuhës hungareze. Komunikimit në atë gjuhë nuk i kush-tonte aq rëndësi meqë shumica e të burgosurve magjarë flisnin serbokroatisht, sadoqë bënin gabime në të folur, i ngatërronin gjinitë dhe rasat e emrave dhe për këtë shpeshherë bëheshin edhe objekt talljeje nga të burgosurit.

Eknati përkthente poezi nga gjuha hungareze në gjuhën shqipe. Kishte përgatitur edhe një gramatikë të shkurtër, duke u mbështetur në literaturën gjuhësore të cilën e dispononte. Po ashtu shënon edhe disa fjalë të përafërta të gjuhës shqipe dhe hungareze, të cilat i kishin bërë përshtypje, meqë sipas njohurisë që kishte fituar në fushën e gjuhësisë, këto dy gjuhë nuk puqeshin në asnjë segment afërie gramatikore apo leksikore.

Tërë kohën e lirë, përveç gjumit, e kalonte duke lexuar vepra të ndryshme dhe duke përkthyer. Shpeshherë iu shkruante letra fëmijëve, edhe pse ato vonoheshin dhe shumica syresh edhe nuk dërgoheshin fare. Gëzohej pa masë kur merrte letra të cilat i shkruanin Antiga, Arba dhe Labia. Edhe Kruja dhe Loti i dërgonin vizatime e shkar-ravina të ndryshme. Secilit i shkruante nga një letër, duke komunikuar veç e veç për shkak të moshës. Nganjëherë iu rrëfente ndonjë tregim të shkurtër karakteristik.

Komunikimi përmes letrave i kishte hapur një dritare të vogël letërkëmbimit me fëmijët. Vetëm një letër në muaj mund të dërgohej në familje. I burgosuri po ashtu mund të merrte më së shumti një letër në muaj. Ishte me rëndësi fakti se nuk ishte e kufizuar gjatësia e letrës. Pikërisht për këtë Ekmat Malmiri u shkruante fëmijëve gjerë e gjatë.

Një kohë të gjatë kishte qëndruar së bashku me Gim Celin. Të burgosurit e tjerë shkonin e vinin. Në vjeshtë zakonisht arrinin stinorët e dimrit, sikur iu thuhej delikuentëve, përgjithësisht hajna, që kryenin vepra deri në gjashtë muaj, me qëllim që dimrin ta kalonin në burg, ku ishte siguruar ushqimi dhe fjetja.

Gjergj Tërtelin, hungarezin që e kishte vrarë gruan e vet e dënojnë 12 vjet burg. Feketin dhe serbin Batiç i kishin deportuar në Burgun e Mitrovicës së Sremit. Në dhomën kolektive, ku Ekmat kishte kaluar afër dy vjet, diku në pranverë të vitit 1986 e sjellin edhe serbin Gjurin. Atij, me pëlqim të inspektorit të SPB-së, i kishin lejuar ta posedonte një tranzistor të vogël, edhe pse në dhomë kishte altoparlantë nga ku emetohej kryesisht programi i parë i Radio-Beogradit.

Gjurini tregohej i kujdesshëm ndaj Ekmatit, por së shpejti kishte depërtuar te Gim Celi, me të cilin bënte përpjekje të shoqërohej.

Nuk tregonte përse ia kishin ndërruar dhomën, ndërsa rrëfente se me Sak Dermin dhe Ruzh Gjakun kishin mbetur shokë përgjithmonë. Kishte një natyrë tejet të hareshme dhe kurdoherë ishte buzagaz. Mungesa elementare e seriozitetit të Gjurini, Ekmatit i shkaktonte bezdi. Nuk ishte më në dhomë Miletqi, Lluka as Batiqi, që i jepnin paksa kuptim jetës në burg. Gim Celi shpeshherë binte në depresion shpirtëror. Ai nuk kishte çka të lexonte meqë në bibliotekën e burgut ishin vetëm disa vepra të Sinan Hasanit, Fadil Hoxhës dhe të Enver Gjerqekut të cilat nuk i lexonin të burgosurit politikë shqiptarë. Ai nuk

lexonte vepra serbokroatisht, edhe pse Eknati sa e sa herë i kishte porositur libra që mund t`i kuptonte lehtë. Për ta humbur kohën zakonisht luante shah, domino, kullarrëxuar, biz, etj.

Koha po kalonte. Në dhomën kolektive ndërkohë sjellin një të ri, nëntëmbëdhjetëvjeçar, i akuzuar për perversitet seksual. Të sapoardhurin e quanin Miran Shibariq. Ai nuk e kishte pranuar kualifikimin e veprës, por nuk kishte mohuar se kishte pasur marrëdhënie seksuale me vajzën, prindi i së cilës kishte ngritur akuzë. Shibariqi ishte i bir i një gruaje serbe me influencë. Nëna e tij kishte qenë partizane dhe ishte ithtare e rrugës tolerante të bashkim vëllazërimit. Ajo ishte femër me ndikim, dhe duke qenë luftëtare konsekuente në mbrojtjen e konceptit të mirëfilltë të autonomisë së Vojvodinës, inspektorët e SPB-së ia kishin përgatitur aferën.

Që në ditët e para Eknati iu kishte afruar Shibariqit. Nga akuza që e rëndonte dhe përshkrimi që ai i bënte veprës, e kishte kuptuar se ai nuk ishte fajtor.

-Ku të punojnë prindërit?- pyet Eknati.

-Nëna është delegate, në Kuvendin e Vojvodinës.

Babai ka vdekur. Mirani ishte tregur naiv dhe kishte rënë në kurth.

-Si t ia bëj?-iu kishte drejtuar Eknatit. Nuk më vjen keq për vete, por për nënën. I kam bërë padrejtësi të madhe.

-A është e vërtetë se e ke keqpërdorur atë vajzë, e pyet Eknati.

-Po nëse mund të quhet keqpërdorim, por ajo ka insistuar. Ajo m`u ka vardisur mua. E kuptoj se e ka bërë me qëllim që të më diskreditojë.

-Dëgjo, i kishte thënë, derisa po hapëronin në shëtitore. Nëse e do nënën sinqerisht, mos prano! Mund edhe të të rrahin, por ti mos prano!

-Kam pranuar se kam pasur marrëdhënie por me

insistimin e saj. Ata kërkojnë të pranoj se unë e kam detyruar në skena perverse. Kërkojnë të pranoj se e kam kërcënuar!

-A ke pranuar?

-Kam pranuar! Ata më kanë rrahur.

-Kur të dërgojnë sërish te gjyqtari hetues, mohoje pjesën akuzuese, për perversitet, nëse nuk don të dergjesh në burg dhe nëse don ta shpëtosh nënën, i thotë Eknati.

-Ata më kanë kërcënuar se në rast se e mohoj te gjyqtari, sërish do të më marrin në pyetje dhe do të më rrahin.

-Të japin dy-tri shuplaka, që për trupin dhe moshën tënde nuk do të thonë asgjë! i kishte thënë Eknati dhe kishte shtuar:

-Ti nuk je aq naiv sa të pranosh të pabërat dhe ta shkatërrosh nënën! Fjalia e fundit i kishte bërë përshtypje. Ndikimi i Eknatit kishte qenë vendimtar. Të njëjtat fjalë ia kishte thënë edhe avokati, të cilin e kishte angazhuar nëna e tij. Shibariqi kishte ndërruar deklaratën. Kishte mohuar pjesën kryesore të akuzës dhe para gjyqtarit hetues kishte denoncuar inspektorët se e kishin detyruar ta pranonte fajin e pabërë. Gjyqtari i kishte thënë Shibariqit:

-Ndoshta edhe ti nën këncënim e ke detyruar viktimën ta pranojë aktin pervers! Ai ishte gjendur i papërgatitur. Qëndrimi i tillë i gjyqtarit hetues zbulonte elemente të kurdisjes së veprës.

Eknati, kishte simpati ndaj djaloshit të pafajshëm. I dhembsej se kishte rënë viktimë për shkak të parimeve dhe qëndrimeve konsekuente të nënës së tij. Pikërisht për këtë mendohej të ushtronte ndikim te Shibariqi, në mënyrë që të mos mund të shpallej fajtor.

Gjatë vizitës javore që bënte në dhomat e burgut ekipi mikst nga drejtoria e burgut dhe nga Gjykata Supreme, Eknati kishte sforcuar mendimin e tij. Sapo ishte futur në dhomë, edukatorja malazeze, së bashku me

tre anëtarë të tjerë të ekipit vizitues, të riut Shibariq iu kishte drejtuar me fjalët:

-Turp të qoftë, e ke turpëruar nënën! Djalë i pafytyrë! i thotë Shibariqit, të cilin si duket e njihje. Po atë ditë pasdreke, gardian Llaci kishte hapur derën dhe iu kishte drejtuar Eknat Malmirit.

-Përgatit rrobat, do të shkosh në një dhomë tjetër!

-Për çfarë arsye, -kishte reaguar Gimi.

-Qepe, nuk është punë për ty, - i thotë gardiani ngër-mueshëm.

Pasi i kishte bërë gati të gjitha rrobat, ishte përshëndetur me Gim Celin, me të tjerët dhe me Shibariqin. Nuk ishte përshëndetur me serbin Gjurin, edhe pse ai ia kishte zgjatur dorën.

Eknat Malmirin e fusin në një dhomë dyshe. Ashtu quheshin dhomat e vogla, që kishin vetëm dy shtretër dhe një hapësirë të kufizuar dhjetë metër katrorë. Pas disa javësh, në dhomën dyshe ku kryente burgun Eknat Malmiri, një ditë papritmas gardiani hap derën. Në dhomë futet Dan Dani, vëlla i një të arratisuri, që kishte ikur nga Kosova me dy veprimtarë të tjerë, në vitin 1981. Ishte përshëndetur me të dhe fillimisht ishte gëzuar që në dhomë do të kishte një të burgosur politik. Dan Dani, ishte në gjendje të rëndë shëndetësore.

-Sot kam filluar javën e tretë të grevës së urisë, thotë dhe ulet në krevat, meqë nuk e mbanin këmbët.

-Po përse, mor vëlla?- e qorton Eknati. E shkatërron veten edhe pse e di se nuk arrihet asgjë me grevë?

Dani nuk flet. Bie në shtratin e Eknatit, meqë flinte në shtratin e poshtëm dhe fillon të meditojë.

Nga biseda e shkëputur që bënte me të, Eknati kupton se ishte greva e tij e tretë. Në dy grevat e para nuk

kishte marrë ushqim nga 25 ditë. Pastaj e kishin dërguar në Burgun Qendror të Beogradit dhe atje e kishin ushqyer detyrueshëm me zorrë speciale. Kishte filluar të rrënohej fizikisht dhe psikikisht. Kishte rënë në një depresion të rëndë shpirtëror. I dhembsej tej mase, por nuk kishte mundësi t`i ndihmonte.

-Përse po e shkatërron veten, i kishte thënë sërish pas dy ditësh.

-Po bëj përpjekje t`i bind autoritetet se unë nuk jam fajtor, por për shkak të vëllait tim që ka ikur, po më mbanjnë peng. Këtë ma kanë thënë edhe inspektorët. Këtë po ia thonë edhe babait, sa herë që më vjen në vizitë,- thotë Dani.

-Po si mund t`i bindësh xhelatët. Ata nuk merakosen fare për ty, as për mua, për asnjë të burgosur politik, vazhdon Eknati.

-Unë nuk jam nacionalist, thotë Dani, ndërsa Eknati fillon ta shikojë drejt në sy.

-Çka je ti, pra?

-Unë kam punuar me serbë e serbe, me malezeze, me turq dhe unë nuk e urrej askë.

-Ti i urren të gjithë, ndërsa duket se më shumë e urren vetveten, i kishte thënë troç, pa menduar se do ta lëndonte, meqë kishte 20 ditë pa ngrënë bukë.

-Unë nuk jam nacionalist dhe këtë do ta dëshmoj!

-Ti do ta dëshmosh faqen e zezë, -i thotë Eknati tej-mase i mllëfosur.

-Unë nuk i urrej serbët, si ti dhe disa të burgosur, që hiqeni si marksistë-leninistë, thotë Dani.

-As unë nuk i urrej serbët, por e urrej aparatën shtypës të regjimit dhe tërë regjimin hegjemonist, kundër të cilit jam deklaruar, në mbrojtje të të drejtave tona.

-Nëse don të më ndihmosh, ti mund të më ndihmosh, i drejtohet Eknatit.

Herë pas herë, meqë i thahej goja, merrte pak kripë

dhe pastaj pinte ujë.

-Ti mund të ma shkruash një ankesë në gjuhën serbokroate, të cilën do t'ia drejtoj Kryesisë së Jugosllavisë, ku do të dëshmoj se nuk jam nacionalist.

-Unë nuk jam avokati yt, kishte thënë Eknati, dhe nuk të ndihmij dot, derisa ti don ta shkatërrosh vetveten, për të treguar se nuk qenke nacionalist.

-E di se nacionalistët si ti, nuk ndihmojnë. -Është e kotë të kërkoj ndihmë nga ti, kur ti i ke marrë në qafë edhe nxënësit e tu. Për shkak të bashkëpunimit me ty ata janë dënuar me burg. Nuk ka gjë prej teje, thotë ai.

-Asnjëri prej nxënësve të mi nuk është penduar dhe nuk ndodhet në këtë gjendje të mjerë ku ke rënë ti.

-Të gjithë ata që nuk janë nacionalistë, janë penduar. Katër prej pesë nxënësve tuaj janë penduar!

-Edhe pse je penduar dhe ke rënë kaq poshtë, prapëseprapë nuk ke kurrfarë dobie. Nuk të besojnë mor dai, edhe shka nëse bëhesh!

Dan Dani po shuhej. Kishte mbetur vetëm lëkurë e kockë. Qe bërë skelet. Trupi i dukej sikur i mbështjell me një lëkurë të tejdukshme, të trishtueshme. Nga mungesa e ushqimit kishte filluar të zvetënohej edhe shpirtërisht. Nuk fliste më me Eknatin. Rrinte shtrirë tërë ditën, ndërsa kur bënte përpjekje të ngrihej, i merreshin mendët dhe sërish shtrihej në shtrat.

Një ditë mjeku kujdestar së bashku me gardian Llacin e hapin derën. Tekniku ia jep një injeksion. Gjendja e rëndë shpirtërore dhe fizike e Dan Danit e kishte shqetësuar tejmasë Eknatin. Nuk kishte aq shumë njohuri se si po qëndronin të burgosurit, nëpër burgjet e tjera të Jugosllavisë, por mjaftonin dy raste të tilla në burgun e Suboticës, për të përfituar një përshtypje të keqe. Ruzh Gjaku dhe Dan Dani ishin thyer.

Qëndrimi me një dhomë me Dan Danin ishte bërë i padurueshëm. Ai ishte mekur dhe në ditën e 23 të grevës së urisë, kishte provuar të ngrihej në këmbë, por nuk arrin. Eknati mundohet t'i ndihmojë, mirëpo ai nuk e pranon ndihmën e tij.

Pavarësisht nga mosmarrëveshjet e thella, Eknati ia ofron ujin dhe kripën që Dani e mbante fshehur në një cep të shtratit. Ndihej tejmasë i shqetësuar dhe i bezdisur, meqë detyrohej të hante bukë në prezencë të tij. Nuk kishte as shije për të ngrënë, sado që motivi i grevës së urisë që bënte Dani, nuk linte vend për mëshirë dhe mirëkuptim.

-Ti po më urren, i thotë Eknatit, pasi nuk kishin folur tri ditë.

-Në asnjë mënyrë, unë të mëshiroj, por nuk mund të të ndihmoj.

-Ti e di se unë jam i ri dhe nuk mund të qëndroj edhe 7 vjet në burg. vazhdon bisedën me zë të mekur. Eknati nuk kishte folur.

-Asnjëherë në jetë nuk kam takuar njeri më zemërgur se ty!

-Unë nuk i tradhtoj bindjet e mia as për veten time, as për pesë fëmijët e mitur që më presin në skamje e mundime.

-E di, thotë Dan Dani. Pasi merr pak kripë dhe pi një gjysmë gote ujë vazhdon: Gjatë qëndrimit në burgje jam bindur se acionalistët janë njerëz pa shpirt, pa ndjenja, pa mëshirë! Ndërkohë i mbyll sytë. Dukej sikur kishte rënë në gjendje kome. Nuk i kishte mbetur asnjë pikë fuqie për të lëvizur. Faqet iu kishin shterrur. Sytë i dukeshin sikur dy zgavra të thella. Ishte bërë kockë e lëkurë. Kishte hyrë në ditën e 28-të të urisë. Eknati fillon të brengoset dhe pa

menduar gjatë troket në derë. Pas pak gardiani kujdestar e hap deriçkën e vogël nga ku merrej ushqimi.

-Është në gjendje kome, ju lutëm, lajmëroni drejtorin apo komandantin e burgut, i thotë Eknati duke bërë me dorë nga Dani.

-Nuk vdes ai, mos u bej merak. I ka shtatë shpirtëra, si të maces, i thotë gardian Llaci pa kurrfarë keqardhjeje.

-Sa më përket mua unë merakosem tejmase, por nuk kam fuqi t`i ndihmoj, thotë Eknati, derisa gardian Llaci e kishte mbyllur me rrëmbim deriçkën dhe po fishkëllonte këngën e tij të preferuar, **Tizenharom szuknjajo***.

Shqetësimi i Eknatit kishte arritur kulmin, në rastin kur heton se Danit po i vështirësohej frymëmarrja. Mornica të ftohta ia kaplojnë shtatin. Fillon ta brejë ndërgjegjja për shkak se nuk ia kishte shkruar ankesën. Po sikur të vdiste? Tërë jetën nuk do të mund të qetësohej. Sa e sa veta kanë vdekur në grevë urie. I bie në mend grupi i irlandezit Bobi Sends, i cili në verë të vitit 1981 kishte vdekur nga uria, ndërsa po atë ditë kishte filluar grevën e urisë shoku i grupit të tij, pastaj kishte vdekur edhe i treti, i katërti... dhe zonja e hekurt e Anglisë Margaret Thaçer, nuk kishte përfillur këkesën e të burgosurve irlandezë, për t`i lejuar të veshin rroba civile në burg. Tetë muaj kishte zgjatur greva, ndërsa në grevë urie kishin vdekur nëntë të burgosur irlandezë.

Eknatin e kaplon një dozë e thellë e frikës dhe e shqetësimit. Ngrihet sërish nga vendi dhe pasi konstaton se kishte arritur kujdestari tjetër, sërish troket në derë.

-Është në komë, i drejtohet në gjuhën magjare. Është mëkat. Ky po vdes!

-Çka mund të bëj unë i gjori, i thotë gardiani me keqardhje. Megjithatë po i them Marikës, ajo është kujdestare.

*** Trembëdhjetë fustana- këngë hungareze.**

Pas pak çastesh hapet dera. Në dhomë futet gardiani kujdestar dhe edukatorja, Marika.

-Mund të vdes nga çasti në çast, thotë Eknati.

-Edhe mund të vdes i gjori! Nuk është në kompetencat e mia. Me çështjen e tij tani merret personi numër një i judikaturës, ai vendos ta dërgojnë në CZ apo?

-Çka apo? pyet Eknati i habitur tejmasë.

-Është hera e tretë, ka rrezik të mos e përfillin, thotë, ndërsa një tis pasigurie ia kishte vrarë shikimin e vëmendshëm të motivit të nënës.

-Po si është e mundur, ju lutem? ia kthen Eknati me nervozë, derisa ajo po largohej.

-O istenem!* -tund kokën Marika, e cila nuk e fsheh dot dhembjen e saj. Eknati po i rrinte te koka Dan Danit. Ai, ende merrte frymë. Në zemër kishte aritmi. Tensioni i kishte rënë fatalisht. Nuk përmendej në thirrjet e lehta të Eknatit. Nuk i çilte sytë... Kishte mbetur i ngurtësuar. Herë herë mendime të trishtueshme ia kaplonin kokën. Ishte në gjendje tejet të rëndë shpirtërore. Nuk kishte më ide se si t`i ndihmonte. E mori një faculetë të pastër, e futi në ujë dhe ia fshiu buzët e bëra shkrumb. Heton një reagim të lehtë instinktiv të Danit që po tretej si qiriri në gramin e fundit të vajit. Sërish ia lagë buzët me droje të papërshkrueshme, sepse nuk ishte i sigurt në kundëreagimet e mundshme.

Në kohën kur po i vlonte koka si zgjua bletësh dhe sërish i kishte filluar ushtima në vesh, heton zhurmë të hapave të gardianëve në korridor. Në dhomë futet drejtori, Hegyi Bella, dy gardianë dhe një mjek i panjohur.

-Nuk duhej të lejonit të vdiste!- i thotë drejtorit.

-Nuk ka vdekur, ia kthen ai ftohtë, duke shprehur me një dozë të thellë të keqardhjes.

-Është hera e tretë që vepron kështu dhe na sjellë në këtë gjendje, vetveten dhe ne...

* **O zot!**

Ndërkohë gardianët e ngarkojnë në leste dhe pas pak çastesh, grevistin më të njohur shqiptar, Dan Danin, e largojnë nga dhoma.

Dani i kishte lënë një përshtypje të tmerrshme, një përshtypje në mes të keqardhjes së neveritshme dhe provokimit të papërgjegjshëm, po ashtu të neveritshëm. Në të dyja rastet mund të kishte gabuar. Po t`ia kishte shkruar ankesën, do ta kishte brejtur ndërgjegjja, por mbase me kohë do ta kishte harruar. Mirëpo po të mos kishin intervenuar autoritetet dhe po ta kishin lënë të vdiste, nuk do të mund ta kishte harruar tërë jetën.

Ngujimi në dhomën dyshe qe bërë me qëllim të caktuar. Eknati mendonte se tërë kjo kishte qenë një kurdisje e ligë e edukatores Natasha. Ndoshta ishte ndërhyrje edhe e drejtorit Hegyi Bella, me qëllim që Eknati të ushtronte ndikim te Dan Dani, për ta ndërprerë grevën e urisë.

Kishte mbetur vetëm në qeli. Pas disa ditësh e kishte marrë vetveten. Nga gardiani magjar, i quajtur Joshka trashalluqi, kishte kuptuar se Dan Dani ka shpëtuar. Dukej disi i lehtësuar, mirëpo kishte mbetur me mbresa të këqija.

Disa ditë më vonë në dhomën dyshe, ku po i ngryste ditët e gjata të burgut, hapet dera. Në dhomë hyn një djalosh i ri rreth të tetëmbëdhjetave.

-Jam Petri, prezentohet. Jam student i Bogosllavisë.

-Unë jam Eknat Malmiri, shqiptar, profesor, i burgosur politik, ia kthen djaloshit i cili dukej tejmase i shqetësuar.

-Gëzohem që njihem me një profesor shqiptar.

Pjetri tregon se e kanë arrestuar së bashku me një koleg të vetin, për shkak se kolegu i tij i kishte vjedhur tezes së vet një sasi të konsiderueshme të të hollave, me të cilat ata i kishin bërë një vizitë Malit të Shenjtë, në Hilandar.

Pjetri tregon se në dhomën ku ishte Gim Celi dhe të tjerët, ai kishte qëndruar një javë, por ishte konfrontuar me serbin Gjurin, meqë ai ia kishte sharë Zotin. Ishin rrahur dhe për atë shkak e kishin larguar nga dhoma.

-Më vjen keq ta them, Pjetër, por kam fituar bindje se në burg nuk mund të flitet serbokroatisht pa e sharë zotin. Nuk kam takur deri sot asnjë të burgosur serb, kroat apo malazias që të jetë rezervuar nga blasfemia e tillë. Ndësa sa më përket mua, asnjëherë në jetën time nuk e kam sharë zotin as shqip, as serbokroatisht.

-Ti je vëllai im atëherë! i thotë Pjetri pa pikë djallëzie. Pastaj Pjetri i tregon se ishte malazias me origjinë, nga një fshat afër kufirit me Shqipërinë. Por aktualisht me tërë familjen jetonte në Suboticë. Dinte po ashtu se tezja e tij e cila jetonte në Beograd, ishte kushërirë e afërt me motrën e Millosh Gjergj Nikollës, të quajtur Ollgë.

-Kush të ka folur për këto gjëra? pyet Eknati.

-E di se ai ka qenë poet i njohur shqiptar, ndërsa ju e quani Migjen. Më ka treguar tezja. Pastaj kam lexuar disa poezi të tij të përkthyer serbokroatisht, por ta them të drejtën tani nuk më kujtohen.

Pjetri i ri ishte besimtar i devotshëm dhe nuk kishte gabuar me qëllim. Shoku i tij nuk i kishte treguar për të hollat e vjedhura, nga frika se ky nuk do të shkonte me të, në Hilandar. Ai i kishte thënë se një teze e tij plakë ia kishte falur të hollat pikërisht për pelegrinazh. Mirëpo kishte ndodhur ndryshe.

Edhe pse Pjetri nuk kishte bërë kurrfarë vepre, akuzohej se ka ditur për të hollat e vjedhura dhe nuk ka treguar. Pas tri ditësh, hapet dera dhe gardian Llaci i drejtohet Pjetrit.

-Hajde mblidhi rraqet!

Në raste të tilla të burgosurit hutohen. Edhe Pjetri kishte shtangur, pa e kuptuar se ku po e çonin.

-Po shkon në shtëpi, i thotë Eknati.

-Nuk jam i sigurt...nëse nuk më lirojnë, por ma ndërrojnë dhomën, do të protestoj.

Sërish kishte mbetur vetëm. Nuk e kishte ndërmend të kërkonte ta dërgonin në dhomë kolektive.

Pasi lexon një dyzinë veprash të letërsisë hungareze, shumicën të përkthyer në serbokroatisht, kishte filluar t`i lexonte veprat e shkrimtarit Herman Hess.

I kishin bërë përshtypje të veçantë sidomos veprat, **Sidarta, Ujku i stepëve. Loja e perlave të qelqta...** *Çdo njeri ka në vetvete egërsinë e vet, ujkun, mbase anën e egërsisë së lindur njerëzore.*

Gjatë tërë kohës sa kishte lexuar veprat e atij shkrimtari të madh, e provokonte diçka enigmatike. Krejt filozofia letrare e Hesit mbështetej në një fragment të një letre të Frederikut të Madh, mbretit të Prusisë, të cilën ai ia kishte dërguar Volterit, ku thoshte: **Fryma shpirtërore e njeriut është e dobët. Më tepër se tri të katërtat e njerëzimit janë të krijuar për të qenë robër të papërmirësueshëm. Ata kanë frikë vetëm nga ferri dhe nga djalli. Prore ikin nga njeriu i mençur. Shumica e racës njerëzore është e marrë dhe e mjerë. Mësuesit e fesë thonë se Zoti e ka krijuar njeriun sipas shëmbëllesës së vet, ndërsa unë më kot po hulumtoj. Çdo qenie njerëzore në vetvete e mban të njëzuar egërsirën, dhe janë të rrallë ata që barbarinë e tyre e mbajnë lidhur në zingjirë.**

Eknat Malmirit i kishte bërë përshtypje të veçantë mendimi i sundimtarit prusian. Kishte momente kur ato mendime i dukeshin jo vetëm nihiliste por edhe tejet reacionare, sidomos po të kundroheshin nga filozofia marksiste. Konstatimet e tij nuk i pranonte as teologjia, as

shkencat humaniste. Mirëpo, gjatë qëndrimit në burg me tipa të ndryshëm të njerëzve, Eknati kishte filluar të arsyetonte pikë për pikë interpretimin e filozofisë së sundimtarit prusian. Po ashtu sikurse e kishte zgjeruar si ide në shumicën e veprave të tij edhe shkrymtari, Herman Hess.

Në burg takonte njerëz që kishin vese ujqish e egër-sirash, vese dhelprash e langonjsh, vese lepujsh e derrash. Ata i manifestonin ato, sa herë që iu lejonte momenti. Kishte takuar sa e sa skllevër kokulur dhe të padinjitet. Kishte takuar sa e sa egërsira me pamje njeriu, sidomos në burgun e Gjurakut, por edhe në Suboticë. Dhe, raca njerëzore në përgjithësi dhe në veçanti shpirti i njeriut, në vetvete dukej i paemnacipuar, i dobët, i lakueshëm, me prirje për mashtrim, lakmi, egoizëm e vese të tjera të liga. Në të gjitha aspektet pajtohej me filozofinë e Frederikut të Madh. Aq përshtypje të thellë i kishin bërë konstatimet e tij, sa i kishte shënuar dhe i kishte mësuar përmendsh. Mendimet e tilla, nganjëherë të terratisura, iu kishin bërë fiksiione, premisa nga ku e kundronte realitetin e vrazhdë, realitetin ditor në burg dhe në jetë përgjithësisht.

Sipas Frederikut të Madh më tepër se tri të katërtat e njerëzimit janë krijuar për të qenë robër të përjetshëm. Dhe të tillë kishin qenë njerëzit në kohën e Frederikut, para dyqind vjetësh, të tillë ishin edhe aktualisht. Më tepër se tri të katërtat e botës dominoheshin nga sundimtarët e Lindjes dhe të Perëndimit. Qenia njerëzore ende nuk ishte liruar nga pjesa e vet gjenetike shtazore. Ndoshta ajo kurrë nuk do të mund të lirohej nga vetvetja. Sepse njeriu ishte krijuar nga dheu, nga toka me të cilën gjallonte dhe pjesë e së cilës ishte. Në fizikun e njeriut hetohen të gjitha elementet përbërëse të tokës, por të modifikuara. Ashtu sikurse planeti ynë që përbëhet nga tri të katërtat me ujë, ashtu edhe organizmi i njeriut është në gjendje të lëngët. Sapo vdes njeriu, nga ai lirohet lagështi-

ra, ndërsa pjesa tjetër tretet dhe bëhet dhe. Nga njeriu për një kohë të gjatë mbetet vetëm skeleti, ashtu sikur shtresat gurinore të tokës. Të gjitha qeniet e gjalla në tokë janë pjesë e vet tokës, janë tërësia e saj lëvizëse që lind, zhvillohet, vdes dhe sërish lajmërohet në cikluse të tjera. Vetëm materia nuk vdes. Ajo është e përjetshme. E përjetshme në përjetësinë e saj të pakuptimtë dhe të paqëllimtë. Në kuadër të kësaj materie hapet dhe mbyllet, ajo, që ne e quajmë, jetë. Dhe pikërisht në këtë vrojtim të jetës, Eknat Malmiri arsyetonte statizmin nihilist të filozofisë së Frederikut të Madh. Egërsia në njeriun është pjesë gjenetike e natyrës së tij të egër njerëzore, ashtu sikurse është e egër edhe toka, planeti ynë jetëdhënës. Të gjitha të këqijat në botë pllakosin për shkak se njerëzit mundohen me çdo kusht ta ndërrojnë jetën dhe botën. Ata bëjnë përpjekje të pareshtura për ta nënshtruar natyrën e panënshtrueshme dhe nga planeti tokë, shfrytëzojnë gjithçka që iu leverdis për qëllimet e tyre, pa menduar se e shkatërrojnë vetë planetin, duke e ndotur dhe duke dëmtuar shtresat jetëdhënëse të ozonit. Njerëzit janë krijesat më shkatërrimtare të planetit.

Në çaste të tilla të meditimeve nihiliste për njeriun dhe botën e tij të papërmirësueshme, Eknati përmbledh në mjerim dhe në dëshpërim. Vetmia në burg ia çyt anët e errëta të jetës njerëzore. Mendohej ta ruante ekuilibrin shpirtëror, por ajë barazpeshë ruhej vetëm në mesin e njerëzve, qofshin ata të mirë apo të ligj. Vetmia në burg megjithatë kishte disa favore. Ofronte qetësi për të studjuar dhe për të mos menduar për hallet e të tjerëve. Nuk e kishte ndërmend të kërkonte ta dërgonin në dhomë kolektive. I dukej se kishte nevojë për vetmi, për meditime në vetmi. Vetmia është pjesa më e rëndë, por nganjëherë edhe pjesa më e lakmueshme në burg. Ka njerëz që i frikësohen vetmisë, ndërsa Eknat Malmiri ishte i lindur për të jetuar në vetmi. Gjithmonë i mjaftonte vetvetes, edhe kur

lexonte e shkruante, edhe kur shëtitej nëpër dhomën e ngushtë, edhe kur ndonjëherë e lejonin të dilte në shëtitore. Kontaktonte vetëm me gardianët kujdestarë, të cilët përgjithësisht silleshin me korrektësi, sidomos gardianët hungarezë.

Një ditë i drejton një lutje mjekut të burgut, për t'ia mundësuar plombimin e dhëmbit të parë, meqë i bie plomba dhe dhëmbi i thyer ia lëndonte majën e gjuhës. Pas disa ditësh lutja iu kishte aprovuar.

Gardiani hungarez, i quajtur Ishtvan e dërgon Eknatin në ambulancën e dhëmbëve në qytet. Për herë të parë gjatë tërë kohës së qëndrimit në burg kishte hipur në automobil. Gardiani kishte marrë me vete shoferin. Eknatit nuk ia kishte lidhur duart. Një gjest i tillë i kishte bërë përshtypje. I dukej vetja sikur kishte dalë nga thellësitë e tokës. Shihte fytyra të panjohura njerëzish, vetura, motoçikleta dhe një lëvizje marramendëse në komunikacion. Pas pak kohe, arrijnë në ambulancë. Sapo del nga vetura duart instinktivisht i mban lidhur njëri në tjetrën, sikur të ishin të pranguara. Gardiani që e shoqëronte e këshillon të ecte lirshëm.

-Kam humbur ritmin e jetës civile, i thotë në gjuhën serbokroate. Për herë të parë pas pesë vitesh po hapëronte në qytet, në mes të njerëzve të lirë.

-Për herë të parë pas pesë vitesh po shoh qytet, njerëz.

-Dhe, si po të duket?

-Sikur egërsirën kur e nxjerrin nga kopshti zoologjik, i thotë Eknati.

Pas disa çastesh pritjeje në korridor, gardiani Ishtvan e fut Eknatin në ambulancë. Ai ulet në karrigën e stomatologut dhe pret.

-Kush është ky njeri që ma ke sjellë këtu?- pyet stomatologia.

-Është i burgosur politik, shqiptar, thotë ai.

-Ky i mjerë paska tretur me të gjitha, ndërsa kërkon t`ia rregulloj dhëmbin, vazhdon ajo pa menduar fare se Eknati e kuptonte në tërësi bisedën.

Gardiani Ishtvan e dinte se Eknati e kuptonte gjuhën hungareze, por nuk i kishte dhënë rëndësi.

-**Nem kell asz esztetikai***,- e nderuara zonjë, por dhëmbi i thyer po ma bën varrë gjuhën. Në rast se kush-ton të plombohet, atëherë ma nxirrni të paktën, i thotë Eknati në gjuhën magjare.

-**O istenem! Nagyon sajnolok, kerem szepen**!**
-thotë e zënë në befasi stomatologia, mjeke rreth të dyze-tave.

-Po si të më shkonte mendja mua të shkretës se ju e flisni hungarishten, thotë ajo, ndërsa po bënte gati instrumentet për të filluar punën.

-Do t`iu kryej një shërbim të veçantë, thotë pas pak. Plomba që do ta vendos nuk do të tretet derisa ta kryesh burgun. Është një material i fortë!

-Dole fitues, i drejtohet gardiani Eknatit.

-Ndërsa mua më mashtrove, mbase me qëllim, -ia kthen ajo.

-Nuk të kam faj unë! E sheh?- Vlen edhe kjo gjuha jonë, të paktën do të mësojë ndonjë shqiptar. Ne përditë po e harrojmë...

Fjalët që kishte thënë gardiani Ishtvan i kishin bërë përshtypje të veçantë Eknatit. Konstatimi, **vlen edhe gjuha jonë**, jepte të kuptonte humbjen e besimit të shumicës hungareze në vetvete, mbase edhe në vetë identitetin kombëtar, edhe pse në Suboticë 80 për qind e popullatës ishte hngareze.

* **Nuk më duhet për bukuri!**

** **Më vjen shumë keq! Ju lutem shumë**

Pas tre muaj qëndrimi në dhomën e vogël, Eknatin e dërgojnë në një dhomë tjetër të vogël, në të njëjtin kat të burgut.

Aty takon të burgosurin hungarez, të cilin e quanin Laslo Shimonji. Me të ishin parë edhe më parë në dhomën kolektive, por nuk kishin ndenjur bashkë veçse disa ditë. Laslo e mirëpret Eknatin. Më pas i rrëfen se gjoja ai ka insistuar ta caktojnë në një dhomë me një njeri të arsimuar.

-Është meritë imja që të kanë sjellë këtu, -i thotë në gjuhën serbe dhe vazhdon. Kam insistuar dhe kam paralajmëruar grevë nëse nuk më sjellin në dhomë një njeri të arsimuar, me të cilin mund të bisedohet dhe mund të kalojë koha.

Shimonji ishte i burgosur recidivist. Kishte mbaruar shkollën e mesme dhe hiqej njeri i mençur. Sipas përshkrimit që ai i bënte historisë së jetës së familjes së tij dilte se ishte pinjoll i një familjeje shumë të njohur aristokrate hungareze. Në një vepër të shkrimtarit Jokai Mor, ai kishte zbuluar gjenezën e tij pricërore qysh nga koha e mbretit Maçash, i cili kishte përzënë turqit nga Hungaria. Shimonji ishte fjalaman i mërzitshëm dhe i papërmirësueshëm. Kishte një mendim të sëmurë për vetveten. Gjatë ditës bënte ushtrime karateje dhe thoshte se e ka brezin superior. Ishte mesatarisht i zhvilluar. Edhe pse i ri, i kishin rënë flokët dhe dukej paksa i kompleksuar. Nga fizionomia dukej mongoloid. Me kohë kishte vërejtur tiparet e racës dhe e pranonte se më shumë i përngjante japonezit se sa hungarezit. Meqë nuk fliste për familjen e tij, as

Eknati nuk e kishte pyetur pasiqë e merrte me mend se ai nuk donte të zbulohet, apo kishte ndonjë arsye tjetër. Mënyra si mendohej të imponohej Shimonji, Eknatit i

ngjallte neveri. Nuk iu besonte aspak rrëfimeve të tij për origjinën. Ishte një rrenacak me imagjinatë shumë të zhvilluar, mbase edhe nën ndikimin e tepruar të romanëve stripe që kishte lexuar shumë kohë. Pretendonte se e njihnte politikën, ekonominë dhe përgjithësisht shoqërinë bashkëkohore perëndimore. Edhe pse e mbante vetën se ishte ndër magjarët e rrallë që e flisnin pa gabime gjuhën serbokroate, bënte gabime të shumta në të folur, ndërsa në shkrim ishte krejtësisht i dobët.

-A ke takuar ndonjë hungarez që flet serbokroatisht më mirë se unë, iu kishte drejtuar Eknatit.

-Kam fituar bindje se asnjë hungarez, të cilin e kam takuar këtu në burg nuk e flet mirë serbokroatishten. Për këtë unë kam shpjegim profesional. Kjo ndodh meqë struktura fonetike, morfologjike dhe fjalëformuese e këtyre dy gjuhëve, nuk ka fare ngjashmëri, i thotë Eknati.

-Megjithatë, ti pranon se unë e flas serbokroatishten më mirë se të gjithë hungarezët që ke njohur në burg, gjatë kohës sa je këtu?

-Nuk mund ta them me siguri, por je në mesin e atyre që kanë kujdes gjatë formulimit të fjalive, edhe pse bën gabime të shumta.

Konstatimi i Eknatit e kishte lënduar në sedër Shimonjin, i cili nga bezdia kishte filluar të shëtiste nëpër dhomën e vogël. Ai ishte i vetëdijshëm se Eknati e fliste pa gabime gjuhën, ose ai nuk ishte në gjendje t'ia zbulonte gabimet.

-Nëse thua se bëj gabime të shumta, dhe nëse nuk të bezdis, a bën të ma tregosh ndonjë gabim të tillë, pyet Shimonji.

-Ti përdor vetëm tri kohët kryesore të foljeve, ndërsa gjuha të cilën ti mendon se e zotëron mirë i ka tetë kohë të foljeve, madje edhe disa formulime kohore të përbëra të cilat nuk i ka gjuha hungareze. Eknati i kishte sjellë shembuj edhe të gabimeve të tjera, sidomos të radhitjes së

fjalëve në fjali, që ishte një ndryshim i madh në mes të serbokroatishtës dhe gjuhës hungareze. Nga biseda e gjatë që kishin zhvilluar, Shimonji e kishte kuptuar se nga Eknati mund ta përforconte gjuhën, po nuk e kuptonte insitimin e Shimonjit për ta perfeksionar gjuhën serbokroate.

-Kam një propozim i kishte thënë Eknatit. Meqë ti ke interesim për të mësuar gjuhën magjare, në të cilën ke bërë shumë përparime, unë kam interesim ta perfeksionoj serbokroatishtën. Mendoj që një javë të flasim serboroisht dhe një javë në gjuhën hungareze.

-Gjuha serbokroate për mua është gjuhë e huaj. Madje nuk jam ndonjë ekspert i kësaj gjuhe, edhe pse jam i vetëdijshëm se për nevojat e mia e zotëroj në nivel të dëshirueshëm.

Eknati e kishte siguruar Laslon se do t'ia qortonte gabimet, por nuk merrte përsipër të angazhohej posaçërisht në atë drejtim, meqë konisderonte se niveli i zotërimit të gjuhëve është i shkallëzuar, ashtu sikurse loja e shahut. Secili e arrin nivelin e vet të njohurisë, ndërsa për përparime të veçanta duheshin kurse dhe angazhime të një natyre tjetër.

-Më intereson të di, nëse nuk të lëndo, përse ky zell i tepruar për ta perfeksionuar gjuhën serbokroate? - pyet Eknati.

-E kam pritur një pyetje të tillë, përgjigjet dhe shton. Në radhë të parë, nëse dëshiron të zësh punë në Vojvodinë duhet ta dish mirë gjuhën serbokroate. Nëse këta, nga gjuha e kuptojnë se je hungarez, atëherë aftësitë dhe zotësitë që tregon në lëmenj të caktuara të shkojnë kot. Madje, për të përparuar dhe për t'u ngritur në shoqëri, duhet ta zotërosh tepër mirë gjuhën zyrtare.

-Gjepura, të gjitha këto janë gjepura! thotë Eknati dhe vazhdon. Ti e zotëron gjuhën në nivel mjaft të mirë të komunikimit. Natyrisht se ti nuk mund të japësh mësim në gjuhën serbokroate, por për të zënë punë askush nuk e

kërkon nga ti njohje superiore të gjuhës.

-Nuk më ke kuptuar, profesor, ndërhyu Shimonji. Zyrtarët serbë të Vojvodinës e dinë se magjarët nuk mund ta mësojnë si duhet gjuhën, për arsye që ju i kuptoni fare mirë, andaj sapo e flet një fjalë gabim, ata, aty për aty të japin vërejtje, ose të përqeshin dhe kjo më mundon. Unë dua ta mësoj gjuhën serbokroate në atë nivel që t`i zë ata në gabim, më kupton?

-Të kuptoj mor vëlla, por nuk të arsyetoj, - i thotë Eknati. Më mirë të mësosh plot gjëra të tjera që të duhen në jetë.

-A ke njohuri në ndonjë gjuhë tjetër, pyet Eknati.

-E njoh gjuhën gjermane, thotë pa krekosje, meqë kishte dëgjuar se Eknati dinte edhe disa gjuhë të tjera.

-Ku ia qëllave të vetmes gjuhë të cilën nuk e flas fare, thotë Eknati duke i treguar se vetë komunikonte italisht, arabisht, rusisht, frëngjisht e deri diku edhe hungarisht.

-Cilën gjuhë e kupton në nivel të gjuhës hungareze, pyet Shimonji.

Eknati i kishte treguar se përveç anglishtes të gjitha gjuhët e tjera i dinte më mirë sesa e fliste aktualisht gjuhën hungareze

Pas pesë ditë qëndrimit të Eknatit në dhomën dyshe të burgut të Suboticës vjen ekipi i vizitës javore në përbërje: edukatorja Natasha, drejtori i burgut Hegyi Bella dhe një zyrtar i Gjykatës Supreme, i autorizuar për të vizituar burgjet.

-Si kaloni ju dy, këtu, pyet edukatorja, duke iu drejtuar Eknatit.

-Jo aq mirë, ia kthen Eknati.

-Si është e mundur, thotë drejtori Hegyi Bella duke shikuar nga Shimonji.

-Ky kolegu im i burgut kërkon ta perfeksionojë gjuhën

serbokroate dhe nuk më flet në gjuhën e vet amtare, ndërsa unë dëshiroj ta mësoj sa më mirë gjuhën magjare. Të tjera probleme nuk kemi.

-Ti flet shumë mirë serbokroatisht, i thotë edukatorja Shimonjit.

-Eknati nuk ma pranon, thotë ai. Mirëpo megjithatë unë e pranoj se ky e flet shumë më mirë se unë.

-Ky dëshiron ta perfeksionojë serbokroatishten për të zënë më lehtë punë, sapo të dalë nga burgu, thotë Eknati me qëllim provokimi.

-Gjuha nuk është fare pengesë këtu ndër ne për të zënë punë, thotë edukatorja.

-Më vjen keq t'iu kundërshtoj, por nuk është ashtu, thotë Shimonji duke treguar sa e sa shembuj për vete dhe për të tjerë, të cilët sipas tij nuk kishin zënë punë, meqë nuk e zotëronin mirë gjuhën.

-Po të më kishin pranuar në punë, nuk do të ndodhesha sot këtu, proteston Shimonji.

-Lëri gjepurat, i thotë edukatorja. -Këtu në burg, kemi të zënë me punë më shumë hungarezë sesa pjesëtarë të kombësive të tjera. Të gjithë këta e flasim më dobët se ti gjuhen serbokroate.

-Mbase në burg, apo në punë fizike hungarezët gjejnë punë, por në vende të tjera jo, -thotë Llaslo. Eknati e kupton se biseda kishte marrë kahe politike, andaj për të mos shkarë drejt ndonjë provokimi të rëndë para zyrtarëve, kishte shpjeguar sipas tij arsyet ku ngecnin disa magjarë në mësimin e gjuhës serbokroate dhe ishte zotuar se do t'i ndihmonte Laslos edhe pse vetë nuk ishte ndonjë ekspert gjuhe...

Pasi ishin larguar zyrtarët, Eknati e kishte lavdëruar Shimonjin, për konstatimet e tij thënë para tyre.

-Ia ke punuar, bravo të qoftë, thotë ai. Laslo ishte kreshpëruar si biban. Lavdatën e kishte marrë me gjithë mend.

-Ju hungarezët e Vojvodinës nuk jeni pakicë kombëtare. Ju, sidomos në pjesën veriore që kufizohet me Hungarinë ju jeni shumicë absolute, i thotë një ditë Shimonjit, Eknat Malmiri.

-Hungarezët janë tepër të urtë dhe të butë. Madje janë aq të butë sa më vjen neveri prej tyre,- i përgjigjet ai.

-Është keq të të vie neveri prej njerëzve të gjakut tënd.

-Unë nuk konsideroj se kam gjak hungarez. Unë gjenetikisht dhe me prejardhje i takoj Xhingis Kanit, thotë Laslo. Madje krenohem që as në fizionomi nuk iu përngjaj hungarezëve. Këtë e ke vërejtur shumë mirë edhe ti.

-Po ti përse atëherë e mbrojte të drejtën e hungarezëve para edukatores.

-Nuk më keni kuptuar, unë kundërshtova padrejtësitë që bëhen në baza nacionale e gjuhësore, por nuk i kam mbrojtur ata, thotë ai.

-Sipas kësaj që thua, ti nuk krenohesh që jehungarez? -pyet Eknati.

-Përse të krenohem. Të jesh i tillë në Vojvodinë do të thotë të jesh kurrkushi, e unë dua të jem dikushi, a më kupton?

-Të kuptoj, plotësisht të kuptoj. Dhe tani e marr me mend përse ai zell yt i tepruar për ta perfeksionuar gjuhën serbokroate. Sipas kësaj nuk është vetëm sa për të siguruar punë, por edhe për të ikur nga kombësia. Të të pyes për prindërit, nëse nuk të lëndoj, vazhdon bisedën Eknat Malmiri.

-Babai ishte hungarez, ndërsa nëna kishte origjinë gjermane nga një familje e varfër. Nëna ka vdekur e re. Babai u martua me një rumune. Unë mbeta me ungjin, meqë njerka ime rumune nuk më pranonte. Njëherë ajo deshi të më gjuante në pus, por iu kapa fort për shtati dhe e kafshova në llërin e dorës, derisa ia ngula dhëmbët në asht. Nga vdekja e sigurt më shpëtoi ungji dhe më mori në shtëpinë e tij.

Laslo Shimonji rrëfente edhe histori të tjera të trishtueshme të jetës së tij, por Eknati nuk i besonte. Kishte diçka tejet të mbrapshtë në qenien e atij njeriu hibrid. Ishte një demon i veçantë, i pavendosur, i lig në shpirt dhe shumë xheloz. Brenda ditës i ndërronte bindjet. Lavdërohej, e madhëronte vetveten, urrente të gjithë të njohurit përveç ungjit, shante hungarezët, madhëronte japonezët... Nuk i vinte askush në vizitë. Kishte filluar ta shante edhe ungjin, edhe pse nuk e dinte se është ende gjallë apo ka vdekur, meqë nuk e kishte parë disa vite. Eknati të gjithë artikujt ushqimorë i ndante me të. Ai nuk pinte duhan. Nuk bënte kurrëfarë shpenzimesh, por ishte i varur nga kafeja nes dhe nuk kishte para për të blerë. Eknati nuk pinte kafe por për të kishte blerë një gjysmë kilogrami.

Më në fund Shimonjit iu kishte caktuar dita e gjykim-it. Ai e kishte marrë aktakuzën, e cila e ngarkonte se kishte kryer veprën plaçkitjeje të dhunshme. Ishte futur në shtëpinë e një burri pesëdhjetëvjeçar që rronte vetëm, duke u paraqitur si njeri që kërkonte punë. Viktima nuk kishte dyshuar. E Kishte qasur brendë, ndërsa pas një kohe, Laslo e godet në bark, ia lidh duart dhe në gojë ia fut një shami. Nën kërcënimin se do ta mbyste, viktima tregon ku i kishte paratë, të cilat ia merr. Pasi errësohet viktimën e lë lidhur dhe largohet. Veprën e kishte kryer me dorëza, për t`i humbur gjurmët. Dy vjet më vonë organet e ndjekjes e kishin zbuluar, meqë viktima e kishte njohur në mesin e shumë fotografive që inspektorët e ndjekjes ia kishin qitur përpara. Laslo, nuk e kishte pranuar veprën. Ishte i sigurt se punën e kishte kryer me dorëza, në mënyrë profesionale, por dorëzat nuk i kishte asgjësuar. Ato i kishte gjuajtur sapo kishte dalur nga shtëpia, ku

kishte plaçkitur. Dyshonte se dorëzat ishin zbuluar dhe do të përdoreshin si prova materiale gjatë gjykimit. Derisa nuk e kishte marrë aktakuzën, Eknati nuk i kishte treguar për veprën, meqë ai nuk e kishte pyetur.

-Paske bërë vepër të shëmtuar, i thotë Eknati.

-Nuk është edhe aq e shëmtuar. Kam munduar ta vras dhe t`i humb gjurmët. Kam mundur t`ia jap edhe zjarrin shtëpisë, sikur zakonisht bëjnë plaçkitësit profesionistë, por as këtë nuk e kam bërë. Nuk e kam lënduar fizikisht, ndërsa e kam kryer qëllimin tim.

-Përse e ke lënë lidhur? ka mundur të vdes, i thotë Eknati.

-Ju s`keni fare përvojë në këto punë profesor, thotë duke qeshur.

-Si vdes njeriu gojën lidhur me shami, kur merr frymë nga hundët...

-Në rast të tillë njeriu vdes nga stresi dhe nga frika e ngulfatjes, ia kthen Eknati.

-Nuk është e mundur, ju nuk keni lidhje në këto punë. Laslo ishte shumë dinak. Kishte qenë edhe tri herë më parë i dënuar për vepra të tilla. Ai iu frikësohej vetëm provave materiale.

-Po t`i kishin gjetur dorëzat do t`ia kishin prezentuar në aktakuzë si prova materiale, ndërsa ato do t`ia kishin dhënë ekspertizës, i thotë Eknati.

-Kështu ndodh në botën perëndimore dhe jo në Jugosllavi. Këtu gjyqin e bëjnë inspektorët në bashkëpunim me gjyqtarin hetues. Provën kryesore e lënë në fund, thotë Laslo, të cilin e brente dyshimi.

-Përse e bëjnë këtë sipas teje? -pyet Eknati.

-E bëjnë sepse duan të më shkatërrojnë. Duan të ma ngulin maksimumin. Fshehja e veprës së inkriminuar e rritë rrezikshmërinë shoqërore dhe për pasojë i akuzuari e merr shkallën më të lartë të dënimit, deri në 15 vjet burg.

-Mendoj se nuk do të marrësh maksimumin. Viktima

ka shpëtuar pa pasoja. Nuk e ke rrahur, përveç një grushti për ta paaftësuar. Shtëpia nuk është djegur. Nuk ia ke plaçkitur orenditë. Shuma e parave nuk ka qenë e madhe. Këto janë elemente lehtësuese, i thotë Eknati për t`i dhënë shpresë.

-Ndërsa elementet rënduese janë këto, thotë ai dhe fil-lon t`i numërojë si prokuror profesionist. Laslo Shimonji ka hyrë dhunshëm në shtëpi. E ka paaftësuar viktimën. Nën kërcënim të likuidimit ia ka grabitur paratë. Gjatë tërë aksionit i ka përdorur dorëzat, (që mos lejo zot të jenë zbuluar), viktimën e ka lënë lidhur dhe ka ikur. Ka mundur të paktën anonimisht të telefonojë në polici. Nuk e ka pranuar veprën në periudhën e hetimeve, as pasi e kanë maltretuar fizikisht duke qenë i bindur se për këtë nuk ka prova materiale.

Të burgosurit recidivistë ishin të përgatitur për mbrojtje. Ata ishin të rrahur në vaj dhe uthull, mirëpo të paktë ishin ata që arrinin ta mashtronin trupin gjykues. Të rral-lë ishin të burgosurit si Lluka Ciganji, i cili gjurmët e veprës së tij i kishte mbyllur qysh më parë, në të gjitha pikat ku mund të pikonte. Shimonji nuk e kishte inteligjencien e Llukës, qëndresën, as mençurinë e tij. Ai ishte dinak, por i dobët. Ishte mashtrues dhe djallëzor. Ai nuk i besonte askujt, madje as vetvetes. Ai nuk donte njeri. Ishte një degjenerik që pretendonte të paraqitej ndryshe nga ç` ishte në të vërtetë. Në qenien e tij nuk veçohet gati asgjë njerëzore.

Eknati ishte mërziur nga dërdëllisjet e Shimonjit. Ai tërë ditën fliste, rrëfente, imagjinonte, sekëlldisej, shante, kërcënonte. I frikësohej pa masë burgut të Mitrovicës së Sremit, ku do ta dërgonin në vuajtje të dënimit. Si duket kishte llogari të papaguara. Ishte bërë tejet i padu-rueshëm. Eknati kishte kërkuar nga ai që të tregohej i përmbajtur, meqë e pengonte, ndërsa edhe ai kishte hallet dhe brengat e veta.

-Jam në depresion, kishte pranuar Laslo. Kështu më ndodh vazhdimisht para fillimit të gjykimit. Kanë mbetur edhe dy ditë për ballafaqim dhe nuk mund të qetësohem, thotë ai.

-Tash po vërej se qenke frikacak, ndërsa kam menduar se je trim dhe nuk pendohesh për veprën që e ke kryer me vetëdije.

-Nuk jam frikacak dhe këtë e marr për fyerje.

-Merre si të duash, unë po ta them mendimin tim, pa ta marrë të drejtën që edhe ti ta thuash mendimin tënd për mua.

-Unë asnjëherë nuk të kam quajtur frikacak,- vazhdon Laslo.

-Po ti nuk ke arsye të më quash mua frikacak. Unë taminë ndodhem në vuajtje të dënimit dhe dua të kem pjesën time të qetësisë në dhomë.

-Nëse të pengoj, atëherë më mirë të mos flasim njëri me tjetrin, thotë Shimonji me zë të lartë.

-Përse bërtet? ia kthen Eknati. Ti duhet ta kuptosh se unë nuk të kam faj që e dua pjesën time të qetësisë në dhomë. Si nuk të vjen turp? ia kthen Eknati po ashtu me zë të lartë. Ndërkohë gardiani i quajtur Ishtvan e hap derën e dhomës së burgut ku po ziheshin Laslo dhe Eknati.

-Përse po ziheni, pyet gardiani.

-Nuk e duroj këtë njeri këtu, thotë Laslo i krekosur. Tekefundit ky është një armik i Jugosllavisë dhe s mund të qëndroj me të me një dhomë. Eknatit i shkon buza në gaz, meqë ndihej i befasuar nga ligësitë aq të ulëta dhe qyqare të Shimonjit.

-Të pengon, sepse qenka armik, apo ka diçka tjetër?- pyet gardiani.

-Më pengon vetë prezenca dhe gjithçka e tij.

-Dil në korridor!- urdhëron gardiani. Ndërkohë vjen edhe gardian Llaci.

-Le të dal ky, për se unë. Ky më pengon mua!

-Ç`po ndodh këtu , pyet gardian Llaci.

-Më shpalli armik ky kolegu i dhomës, dhe don të më dëbojë nga këtu. Gardiani Ishtvan i tregon kolegut të vet se e kishte urdhëruar Laslon të dalë në korridor por ai nuk po dilte.

-Jashtë he diellin ta q... i ngërmohet Llaci, duke iu kërcënuar me pendrek në dorë. Laslo del në korridor si pulë e lagur dhe të dy gardianët e përcjellin në një qeli tjetër. Pas një ore, gardiani Ishtvan i thotë Eknatit të bëjë gati rrobat për të kaluar në një dhomë tjetër. Eknatin e rikthejnë në dhomën kolektive pas afër katër muajsh qëndrimi në dhomë dyshe.

Në dhomën kolektive takon Gim Celin, Miran Shibariqin dhe katër të burgosur të tjerë të Vojvodinës, dy hungarezë një sllovak dhe një bunjevas. Gimi dhe Mirani gëzohen pa masë, meqë nuk kishin mendur se do të shiheshin përsëri.

Gimi interesohej për motivin e largimit nga dhoma ndërsa Eknati nuk i jepte rëndësi, meqë nuk ishte gjithaq i sigurt, me faktin se e kishin kthyer sërish në dhomë ku ende ndodhej serbi Shibariq.

-A ta kanë ngritur aktakuzën? -e pyet Eknati serbin Shibariq.

-Po, thotë ai.

-Kanë bërë ndonjë modifikim të aktakuzës?- pyet sërish Eknati.

-Tash për tash jo, përgjigjet Shibariqi, i bindur se krejt vepra ishte inskenim me qëllim të diskreditimit të nënës së tij, deputete.

-Është shok i mirë, thotë Gimi, duke treguar se serbi Shibariq ishte treguar shumë i afërt me Gimin dhe të

gjithë artikujt ushqimorë që tri herë në javë ia sillte e ëma, ai i ndan me të.

Në dhomën kolektive kishin sjellë edhe një hungarez rreth 65 vjet. E quanin Derek Gyula. Ashtu si shumica e hungarezë edhe Gyla Bacsí ishte i tërhequr dhe nuk fliste. As të burgosurit të tjerë nuk e nganin. Nuk e dinte askush përse akuzohej, ndërsa ai nuk fliste me askë. Nuk dilte në shëtitje po rrinte si mumje tërë ditën ulur, herë në bankën e përbashkët në mes të dhomës, herë në shtrat.

Një ditë i ofrohet Eknati dhe e përshëndet në gjuhën hungareze.

-Mert nem beszelsz Gyla Bacsí?* pyet Eknati.

-Me kë të flas, ia kthen ai me zë të ulët dhe pa iu dhënë rëndësi përpjekjeve të Eknatit për ta ofruar me të tjerët.

-Të gjithë ne kemi halle, por ja që edhe flasim, luajmë dhe kështu i harrojmë dertet.

Gjyla nuk kishte folur.

-Duhet të ketë bërë ndonjë vepër të ligë derisa nuk flet, thotë Gim Celi në gjuhën shqipe për të mos kuptuar të tjerët.

-Diçka do të ketë bërë, ose `ia kenë veshur si Llukës, thotë Eknati. Në dhomën kolektive ditët kalonin më shpejt. Serbit Miran Shibariq inspektori i kishte lejuar edhe tranzistorin. Në orët e mbrëmjes Gim Celi ia merrte tranzistorin dhe dëgjonte Radio Tiranën, në valët e mesme.

-Mos ia lësho zërin dhe ki kujdes se mos po e diktojnë se cilin radiostacion po e dëgjon, i thotë Eknati -Këtyre po iu them se po dëgjoj Prishtinën, Bacë. Ku hamamin marrin vesh këta, ndërsa Shibariqi e di, por nuk merakoset.

-Mund t` ia marrin tranzistorin, thotë Eknati.

*** Përse nuk flet xha Gjulo?**

-As për atë punë nuk ka dert. Është shok besnik sikur Miletiqi. Edhe nëna e tij na don. Ajo na sjell artikuj ushqimorë nergut për ne.

-Me siguri se do ta dënojnë pikërisht për shkak të së ëmës. Ajo si duket po e kundërshton politikën aktuale që po ndjek kreu politik i Beogradit, për heqjen e autonomisë së Kosovës dhe të Vojvodinës.

-Ka edhe në mesin e tyre që na përkrahin Bacë, veç janë krejt pak.

-Ashtu është, thotë Eknati. Është me rëndësi se ka. Por pasi që janë pakicë i ngulfasin, sikur po e ngulfasin nënën e këtij djaloshi.

Shibariqi nuk çante kokën për vete. I vinte keq që e kishin manipuluar. Mirëpo në qenien e tij nuk ishte urrejtja e Batiqit apo e Miletiqit kundër sundimtarëve. Ai ishte i drejtë por i butë. Fliste, argëtohej duke dëgjuar muzikë dhe duke lexuar stripe. Shpresonte në drejtësi.

Një ditë, në shëtitore ku të burgosurit flasin pa frikë nga ndonjë mjet përgjimi, Shibariqi i drejtohet Eknatit.

-Atëherë kur të kanë larguar nga dhoma, nëna më ka thënë se të kanë larguar për shkakun tim.

-Mund edhe të mos jetë ashtu, edhe pse në fillim kam dyshuar, thotë Eknati.

-Nëna ime ka përkrahur kërkesat tuaja, kur keni bërë kryengritje, para pesë vjetëve, vazhdon Shibariqi. Eknati nuk kishte folur. Iu besonte fjalëve të tij por nuk donte të zbulohet, meqë mendonte se mund t`i shkaktonte dëm serbit Shibariq.

-Është me rëndësi ti të nxirresh dhe të shpëtojë edhe nderi i nënës tënde, ia kthen Eknati.

-Do të bëj përpjekje. Ndoshta edhe avokati më ndihmon, thotë Shibariqi.

Një ditë derisa Eknati lexonte mbështetur në shtrat, i afrohet magjari që e quanin Gyla dhe ia zgjat aktpadinë të shkruar në gjuhën serbe.

-Lexoje, i thotë hungarisht, por mos e përhap, sepse këta nuk më kuptojnë, ndërsa ti do ta marrësh vesh. Eknati e lexon aktpadinë. Gyula Bacsì akuzohej se e kishte ledhatuar në organet gjenitale një vajzë të fqinjës së parë, pesë vjeçe. Nëna e vajzës, një shoqe e ngushtë e gruas së Gyulas, e padit në polici dhe ata e arrestojnë. Në mbrojtjen e tij, Gyula kishte pranuar se vajzës pesëvjeçare ia kishte dhënë dy flakaresha në prapanicë, meqë ajo e kishte fyer me fjalë të pista.

-Si është e mundur t`iu akuzojnë për gjëra të tilla? - pyet Eknati.

-Ja që është e mundur. Gruaja ime është njëzet vjet më e re se unë. Ajo u martua me mua pasi më vdiq grua-ja, për shkak të pasurisë sime, të cilën mendon se do ta trashëgojë. Edhe gruaja e fqinjit është e ve.

-Çka do të thotë kjo? pyet Eknati.

-Ato e kanë kurdisur, në mënyrë që të më izolojnë për disa muaj, derisa t`i kryejnë verimet së bashku me dashnorët dhe mundësisht të më shpallin të papërgjegjshëm e të pamoralshëm, në mënyrë që të kenë mbulesë për kurvërinë e tyre.

-Përse nuk e lëshon atë grua, i thotë Eknati.

-E kam me kurorë. Pë divorc duhet edhe pëlqimi i saj, përndryshe ma merr gjysmën e pasurisë.

-Ke fëmijë me gruan e parë?- pyet Eknati.

-Kam dy djem, por kanë ikur. Njëri jeton në Hungari, tjetri në Amerikë.

Gyula Bacsì kishte hallet e veta. Ishte më i pasuri në qytezën e tij, por ja që e kanë burgosur dhe bëjnë përpjekje të forta për ta diskredituar. Nga avokati kishte mësuar se dashnori i gruas së tij ishte inspektor i policisë në Suboticë, i cili do të bënte çmos që ta mbanin në burg sa

më gjatë burrin e gruas, me të cilën kurvërohej. Ishte një histori e neveritshme e një bote krejtësisht të prishur. Prej ditës kur i kishte rrëfyer ngjarjen e neveritshme Gjyla nuk i ndahej Ekmatit. Kishte filluar të fliste edhe më të tjerët dhe ishte pajtuar me fatin. Të burgosurit nuk e qesëndisnin, meqë iu jepte kafe, iu blinte cigare dhe artikuj të tjerë ushqimorë. Një ditë gruaja i kishte dërguar një pako me ushqime, por ai e kishte refuzuar.

Në dhomën kolektive ndodhej edhe një i burgosur i kombësisë sllovaqe. Quhej Marik. Ishte një hajn recidivist, shumë i papastër. Nuk kishte rroba rezervë dhe nuk i pas-tronte ato që i mbante veshur edhe pse njëri nga të burgo-surit magjar, të cilin e quanin Endre Mor, ia kishte falur një këmishë dhe një palë brekë. Një ditë Gim Celi e kishte qortuar sllovakun.

-Të vjen era si derr bre diellin ta q... Gimi e kishte përvetësuar fjalorin e të burgosurve dhe shante si pajtonxhi.

-Ç të bëj kur nuk kam rroba,- mbrohet Mariku.

-Përse nuk i vesh ato që t`i ka falur Andreja?

-Nuk dua rroba të huaja, nuk i vesh ato, -ia kthen sllovaku.

-More, do t`i veshësh se ta marr shpirtin, qelbanik,- i ngërmohet Gimi.

-Do t`i tregojmë gardianit, ndërhyt i burgosuri që ia kishte falur rrobat.

-Kush po ia ç... nanën gardianit, ia kthen Mariku i trimëruar. Nëse je druker, ja, trokit në derë dhe trego, thotë, duke shëtitur nëpër dhomë.

-Bacë, a më jep leje ta shqelmoj, pashë Muhametin, se plasa prej inatit, i drejtohet Ekmatit Gim Celi.

-Në asnjë mënyrë, ia kthen ai. Të gjithë të tjerët po

prisnin reagimin e Gimit, mirëpo ai ishte përmbajtur për shkak të Eknatit. Të burgosurit që ishin nën hetime përgjithësisht ruheshin të mos bënin gabime. Vetëm Gim Celi dhe Eknat Malmiri ishin në vuajtje të dënimit. Sipas zakoneve të të burgosurve, atyre iu takonte ta "edukonin" Slllovakun, por ja që Eknati nuk lejonte. Gimi bezdisej, ndërsa Mariku merr zemër pasi kupton se nuk do të ndëshkohet. Eknati ishte munduar ta bindte se ishte në të mirën e tij t`i pastronte rrobat, mirëpo ai as që i kishte marrë në konsideratë fjalët e tij.

-Nuk jam rrobalarëse, as pastruese!- ishte përgjigjur prerë. Mariku, i takonte një soji të veçantë të njerëzve. Ishte tamam si lingua. Po të mundte të kafshonte tinëz, po të frikësohej të binte në këmbë. Po ashtu, si të gjithë njerëzit e sojit të vet, ai e kishte të zhvilluar edhe shqisën e të nuhaturit të rrezikut. Për fat të keq, ai kishte krijuar bindje se askush nuk do ta përkiste. Në anën tjetër nuk ishte në kodin e pashkruar të mirësjelljes së të burgosurve, që për gjëra të tilla të denoncojnë shokun e dhomës. Marikut po i trashej zdrali por edhe taksirati.

Një ditë i afrohet Gim Celit, derisa ai luante shah me serbin Shibariq.

-Qërohu tutje, -qelbanik, i thotë Gimi dhe ia ngjesh flakaresh hundëve.

-Përse më qëlllove tinëz, thotë Mariku dhe kërkon nga Gimi rrahje fer. Derisa Eknati kishte zbritur nga shtrati për ta përmbajtur Gimin, ai e kishte derdhur tërë mllefin mbi Marikun e mjerë, që rënkonte te dera e WC-së. Pa vonuar dy gardianë kujdestarë futen në dhomë.

Mariku për çudinë e të gjithëve edhe pse i rrahur keq nuk denoncon, ndërsa nga qëndrimi i papërmbajtur i Gimit, gardianët e kuptojnë se kishte ndodhur rrahja.

-Kush e nisi i pari? gardiani e pyet Marikun.

-Unë, thotë ai.

-Pse po rren bre, diellin ta q... i thotë gardian Llaci,

Marikut, duke iu afruar.

-Unë nuk të pyeta cili keni faj, por kush e nisi i pari, insiston gardiani.

Në dhomë kishte rënë qetësi varri. Mariku nuk fliste, por insitinkivisht e prekte fulçinë, për t`u siguruar se e kishte apo jo në vend. Në raste të tilla të burgosurit nuk kanë për zakon të flasin.

-Ai më kërkoi rrahje fer dhe unë nuk u përmbajta,- tregon Gimi.

-Ty të kërkoi rrahje fer?! shfaq habi gardiani.

-Ashtu është, aprovon Mariku.

-Është e vërtetë, aprovojnë të tjerët. Gardiani i katërt Llaci, ishte në mesin e gardianëve më të përdorshëm të burgut të Suboticës. Ai ishte tejet i gjendshëm dhe nuk merakosej që të burgosurit rraheshin. Me rëndësi ishte fakti se ata nuk ankoheshin. Në rast ankimi të njëjës palë, ai e shihte të arsyeshme të intervenonte.

-Le të jetë kjo e fundit, iu kishte drejtuar Eknatit me qesendi. Sapo erdhe ti këtu dhe krisi belaja, i thotë edhe pse ishte i sigurt se Eknati ishte tejet i durueshëm dhe nuk lëshohej në veprime të tilla.

Në dhomë kishte rënë qetësi, pas furtunës.

-Darka, thotë kuzhinieri, duke hapur deriçkën e vogël 30 centimetër katrorë në pjesën e mesme të derës. Të gjithë të burgosurit ishin radhitur për të marrë pjatën me bizele të darkës. Pjatën me gjithë lugë e kishte marrë edhe Mariku.

Pasi kishin ngrënë, në çastin kur njëri nga të burgosurit kishte kthyer enët dhe lugët, kuzhinieri vëren se mungon një lugë. Meqë nuk ishte në prani gardiani, i burgosuri që e ndante ushqimin nuk insiston, mbase duke menduar se lugën nuk e ka kthyer me qëllim ndonjë i burgosur, për t`u shërbyer me të.

Në mbrëmje, Mariku gëlltit një pjesë të lugës. Kishte trokitur në derë dhe e kishte njoftuar gardianin kujdestar

se e ka gëlltitur një pjesë të lugës, në shenjë proteste kundër mbajtjes në burg. Nuk ishte hera e parë që Mariku kishte vepruar në atë mënyrë. Në rast të tillë i burgosuri mbahet në trajtim të veçantë.

Të nesërmen e kishin fotografuar në ambulancën e afërme dhe mjeku kishte konstatuar se pjesa pesë centimetërshe e lugës i gjendej në stomak. Duke qenë se Mariku kishte gëlltitur pjesë metalike edhe më parë, mjeku i burgut, një magjar me përvojë të fortë dhe njohës i huqeve të të burgosurve, nuk i kishte dhënë rëndësi lugës në stomakun e Marikut. Ndësa gëlltitësi i lugës llogariste se do ta çonin në spital për t'ia nxjerrë lugën me operacion, sikur i kishte ndodhur edhe më parë.

Në mesditë, derisa Mariku improvizonte dhembje, gardiani i sjellë një pjatë të madhe, të mbushur përplot me pire të yndyroshura.

-Ha i thotë, duke i qëndruar afër me pendrek në dorë. Mariku kishte kaluar nëpër kalvar të tillë edhe më parë. Pa vonuar e rrëmben lugën dhe fillon të hajë.

-Edhe një, i thotë kuzhinierit, gardian Llaci, duke shikuar vëngër Marikun.

-Nuk mundem më, thotë Mariku, ndërsa të gjithë në dhomë po shikonin me habi se ç do të ndodhte. Pas disa minutash gardiani kishte kërkuar edhe një pjatë. Mariku reziston dhe nuk e merr lugën, ndërsa kur i fishkullon pendreku në shpinë fillon të hajë. Djersët i shkonin rrëke nga mundimi.

-O zot do të pëlcas me këtë pire të mallkuar, -thotë.

-Do të fryhesh si biban, dhe pastaj pasi ta kesh nxjerrë bishtin e lugës nga goja apo nga prapanica. Mandej sërish vidhe lugën tjetër.

-Kurrë më, kurrë më, nuk do të bëj!- përbehej Mariku.

-Tash para marsh, i thotë gardiani duke e urdhëruar të dalë në shetitore dhe të vrapojë një orë.

Sapo ishte mbyllur dera, Gim Celi me të tjerë ishin

kapur për parmakët e hekurt të dritareve, për të përcjellë shëtitjen në rreth të Marikut. Prapa i shkonte gardiani, duke ia fishkëlluar penderkun shpinës. Ishte një spektakël i veçantë të cilin po e përcillnin edhe të burgosurit e dhomave të tjera. Nuk ishte ndonjë ngjarje premierë, por megjithatë ishte e rrallë.

Ditën e dytë, pasi kishte ngrënë gjithsej 12 pjata me pire të yndyrësuar, Mariku e kishte nxjerrë nga prapanica pjesën e lugës.

Mjeku hungarez Geza Arpad kishte shënuar edhe një sukses tjetër në trajtimin e të burgosurve. Metoda e tij do të shënohej në anale të çudirave të mjekësisë. Provat me të burgosurit nuk ishin shpikje e tij. Ai ishte vetëm vazhdues dhe përmbarues i një metode të tillë specifike por shumë domëthënëse, meqë tani e tutje të burgosurit nuk do të gëlltisnin metale, me qëllim që të shtroheshin në spital dhe prej andej bënin përpjekje për të ikur.

Një ditë vjeshte të vonë të vitit 1986, në kohën e vizitës javore të personelit të burgut nëpër kazamate të të burgosurve, me ekipin e burgut dhe të Gjykatës Supreme të Vojvodinës, përveç ekipës së përhershme vjen për vizitë edhe sekretari i Sekretariatit të Judikaturës i Krahinës së Kosovës, Ves Lati.

Drejtori Hegyi Bella e prezenton shokun Ves, duke kërkuar njëherësh nga Eknati dhe Gimi që të tregonin për trajtimin në burg, për hallet dhe problemet të cilat mund t ia përcillnin Sekretarit të Drejtësisë së Krahinës së Kosovës. Eknati ishte zënë në befasi dhe i papërgatitur për të dialoguar me zyrtarin titist, ndërsa Gimi shtathedhur dhe natyrëmerrolshëm ia kishte ngulitur vështrimin e papërmbajtur të urrejtjes.

-Më vjen mirë që zotëriu ka begenisur të vijë për të na

parë. Natyrisht se kam ankimet dhe kërkesat e mia, të cilat do të mundohem t'i formuloj sa më shkurt, thotë Eknati.

-Sa më shkurt dhe sa më shpejt, sepse nuk kemi kohë, thotë Lati me mospërfillje, duke shikur tavanin dhe përgjithësisht dhomën.

Eknati qëllimisht po priste derisa ai ta përqendronte vëmendjen.

-Fol! i thotë,- po të dëgjoj.

-Po pres derisa ta shikoni dhomën.

-Fol nëse ke diçka për të thënë, -i thotë në gjuhën serbokroate.

-Nuk ankojem në trajtimin që na bëhet këtu në burg, por ankimet e mia kanë të bëjnë me ju dhe me insitucionin që ju e drejtoni. Në radhë të parë konsideroj se me rastin e largimit nga Kosova keni dëmtuar familjet tona të varfëra, të cilat në kushte dhe rrethana të rënda detyrohen të na vizitojnë, duke udhëtuar 1200 kilometra vajtjeardhje, për një vizitë. Nuk jeni përgjigjur në ankesën time të prillit të vitit 1984, lidhur me dënimin një muaj vetmi, pa kurrfarë baze ligjore nga drejtoria e Burgut të Gjurakut. Është e kundërligjshme, madje edhe sipas ligjeve që ju i mbronin, për të na detyruar që tërë dënimin ta kryejmë në burgun hetues, në kushte dhe rrethana të kufizimit ekstrem të lëvizjes...

-Sa i përket vendit ku je duke e kryer dënimin, ta bëj me dije se Krahina Socialiste Autonome e Kosovës, është pjesë e Serbisë dhe e Jugosllavisë, dhe, sa na përket ne, ti aktualisht e kren dënimin në kuadër të territorit të RSFJ-së, konform ligjeve tona. thotë Ves Lati dhe vazhdon. Sa i përket vështirësive që po iu krijuakan familjes, gjatë rrugëtimit në këtë rrugë të gjatë, për këtë ka qenë dashur të mendosh më heret, para se të kesh filluar të merresh me veprimtari armiqësore. Nuk di për kurrëfarë ankese për të cilën flet ti, dhe jo të gjitha ankesat e të burgosurve i marr

në shqyrtim, përfundon përgjigjet e tij zyrtare dhe shumë precize sekretari krahinor i Drejtësisë, shoku Lati.

-Unë kam vetëm një pyetje krejt të shkurtër, meqë zotërore po shihet se je shumë i zënë, i drejtohet Gim Celi.

-Kur do të fillojë të shpërblehet besnikëria jote e verbër, që po i bën këtij pushteti, dhe a do të shpërblehet edhe ty si Fadil Hoxhës, në bir të miut?

-Ti ende s'passe mbledhur mend. Sa vjet je dënuar? pyet Lati.

-Në burg kam rënë në moshën 18- vjeçare dhe do të dal tridhjetë vjeç. Po edhe tridhjetë të tjera të më mbani, nuk bie në pozitën tënde të mjerë të çanaklëpirësit.

Ves Lati i gjindosur ngushtë nga fjalët e Gim Celit, i drejtohet Hegyi Bellës.

-Ju lutem, nuk ka kuptim të dëgjojmë më gjatë këtë gjuhë armike, këta janë të papërmirësueshëm, këta janë armiq dhe më vjen keq që aspak nuk keni ndikuar në përmirësimin e tyre, -thotë dhe nisat në drejtim të derës.

-Është e drejtë ta shprehin mendimin e tyre, shoku sekretar, thotë duke insistuar që sekretar Ves Lati të qëndrojë dhe të përgjigjet.

-Këta nuk kanë bërë kurrë probleme, prej kohës kur i keni sjellur këtu, shton pas pak drejtori Hegyi Bella.

-Pozita që kam nuk më lejon të dëgjoj dërdëllisjet e armiqve të pushtetit tim. Po shihet qëndrimi i tyre, nuk kemi çka të bisedojmë, fjalët e fundit i thotë duke u larguar nga dhoma e burgut. Gardianët ia lëshojnë rrugën të habitur paksa në qëndrimin këmbëngulës të drejtorit të tyre.

-Edhe ty ka me të ardhë fundi, mos ki dert, kanë me ta lu nanën... - thotë Gimi me zë të ulët në gjuhën shqipe, ndërsa të gjithë po largoheshin kokulur. Drejtori Hegyi Bella ishte larguar i fundit.

Në dhomë kishte rënë qetësi. Eknati dhe veçanërisht Gimi e kishte fyer rëndë njeriun e parë të drejtësisë së

Krahinës së Kosovës. Pritej breshëria apo transferimi në ndonjë burg të njohur për trajtim mizor kundër të burgosurve politikë.

-E hangrëm Gim, -i thotë Eknati.

-Mor kush po ia luan nanën, bacë. Nuk kanë çka na bëjnë he të gjallët dhe të vdekurit ia sh.... kësaj fare të zezë të tradhtisë., shfryn mllefin Gim Celi.

-Qe besa do të na hakmerren. Mirëpo, megjithatë i kemi treguar këtij plehu se burgu nuk na ka thyer dhe në këtë drejtim kemi shënuar një fitore morale, të cilën do ta vuajmë mbi kurriz, si çdoherë deri tani, përfundon Eknati.

Të burgosurit e tjerë nuk flisnin. Ata s`ishin mësuar me skena të tilla të kacafytjes së mendimeve. Në një masë ishin hutuar edhe gardianët hungarezë, e sidomos edukatorja Natasha, e cila nuk kishte folur asnjë fjalë, por ishte prishur në fytyrë, sidomos nga fjalët e Gim Celit.

Gimi ishte kalitur nëpër burgje. Të gjithë shokët e tij mbanin qëndrim të patundur, përveç njërit që ishte thyer. Përveç tij në Burgun e Suboticës ndodheshin edhe Sam Celi, Bush Mendi dhe Gim Seli. Sami ishte po ashtu i ri, një djalë i hareshëm, i urtë në dukje, gjithnjë i qeshur, por i pathyeshëm. Ai kishte në burg edhe vëllanë e mitur, i cili kishte marrë pjesë në zënien e pritës në Besmir, më 2 prill të vitit 1981. Gimi, sa e sa herë kishte rrëfyer me hollësi veprimet për barrikadën. Ata, ishin organizuar spontanisht gjatë demonstratave ndërsa në burg kishin mbajtur qëndrim burrëror. Të gjithë ishin dënuar maksimalisht prej 12 deri në 15 vjet burg. Në kohën kur ishin dënuar kishin qenë krejt të rinj, prej moshës 18 deri në 22 vjeç.

Në burgun e Novi Sadit, në Ujvedek

Tri ditë pas vizitës së sekretarit Ves Lati në Burgun e Suboticës, gardiani i quajtur, Llaci e hap derën dhe i drejtohet Eknat Malmirit.

-Bëhu gati për transferim. Ke 30 minuta afat për t`i përgatitur gjësendet.

-Të kam thënë Gim, i drejtohet Eknati, duke filluar të bënte gati rrobat, librat, letrat... Ndërkohë ndien një dhembje të thekshme në veshkë.

-Më jep pak ujë! -i thotë Gimit. Kishte shtanguar për pak çaste nga një sulm i papritur, si ngulje thike, por ndërkohë e merr veten. Sa herë e lajmëronin për transferim, Eknati ligështoj dhe hutohej. Nuk dinte se ku do ta çonin. Frikësohej mos po e dërgonin në humbëtitrat e Kroacisë apo të Sllovenisë. Nuk merakosej për veten, por për fëmijët dhe familjen.

Pasi ishte përshëndetur me të gjithë, dhe ishte përqaftur veçmas me Gim Celin, Eknati nis të drejtim të daljes te dera e madhe e burgut. Në burgun e Suboticës kishte qëndruar 30 muaj. Ecte në përcjellje të gardianëve, ngarkuar me rrobat dhe gjësendet e veta, që mezi i tërhiqte.

-Kemi marrë urdhër për transferim, i thotë Eknatit në korridor drejtor, Hegyi Bella.

-Punë e prituri, ia kthen Eknati në gjuhën hungareze dhe shton.

-Për sjelljet e juaja njerëzore do të mbetem borxh tërë jetën, por ato do të mundohem t`ia kthej miqësisë tradicionale të shqiptarëve me hungarezët.

Në ndarje meqë ishin të pranishëm edhe tre gardianë,

drejtori Hegyi Bella ia shtrëngon dorën duke i thënë:

-Viszontlatasra!*

-Viszontlatasra s` minden jol, baratam!**

Në furgonin e mbyllur të policisë takon Sal Laçin, i burgosur politik nga Rugova e Pejës. Edhe pse shiheshin për herë të parë, ata njiheshin mirë përmes shokëve të burgut, në Gjurak dhe në Suboticë. Sali ishte nga radhët e të burgosurve më të pathyeshëm të gjeneratës së vitit 1981. Kishte dëgjuar shumë për të, dhe më në fund e kishte parë

-Ku po na çojnë? -pyet Salin pasi më parë pëqafohen vëllazërisht.

-Nuk kam haber, thotë ai.

-Si duket ka intervenuar Ves Lati, që na vizitoi tri ditë më parë, vazhdon bisedën Eknati.

-Është e mundshme. Edhe unë kam protesuar para tij për shkak se po na mbajnë detyrueshëm nëpër burgje hetuese, edhe pse ne jemi në vuajtje të dënimit.

-Edhe unë dhe Gim Celi ia kemi tepruar nga ana jonë, shton Eknati, duke rrëfyer dialogun që kishin pasur me Ves Latin.

Sali rrëfente për shokët, për vizitat dhe vëllanë Selmanin që e vizitonte në burg. Ishte shumë i dashur dhe i përkushtuar për shokët. Kishte mbajtur qëndrim dinjitoz para gjyqit dhe nuk ishte penduar për veprën patriotike të cilën e kishte kryer në drejtim të organizimit ilegal për veprimtari atdhetare.

Pas dy orë rrugëtimi duarlidhur me pranga, në furgonin e mbyllur, makina ndalon në një vend. Kishte kaluar edhe një gjysmë ore derisa gardiani e hap derën e sprasme të furgonit. Eknat Malmiri dhe Sal Laçi ndodheshin në oborrin e burgut hetues të Novi -Sadit.

*** Mirupafshim**

**** Mirupafshim vëlla dhe të gjitha të mirat!**

Gardianët e kishin urdhëruar të zbriste nga furgoni, Sal Laçin. Pas disa minutash e urdhërojnë të zbresë edhe Eknat Malmirin.

-Rrobat dhe gjësendet lëri këtu, urdhëron një gardian i zeshkët me vetulla hark, pis të zeza.

-Tani, hapi këmbët dhe duart për muri, urdhëron gardiani duke e kontrolluar me imtësi në të gjitha pjesët e trupit.

-Kështu do të qëndrosh derisa të thërrasin këta, bën me dorë nga zyra që rrinte hapur, dhe ku disa zëra gajaseshin së qeshuri.

-Nuk mund të qëndroj gjatë. Kam veshkën e sëmurë, thotë Eknati.

-Nuk jam mjek, unë d i vetëm të t'i shkatërroj veshkët! ia kthen me indiferencë por edhe me një ton kërcënues, gardiani vetullzi.

Eknati qëndronte sikur i varur për muri. Pas disa çastesh heton se po i shtrëngoheshin unazat e boshtit të kurrizit. Në kohën kur po bëhej gati t'i lëshonte duart, dëgjon një zë brenda zyrës.

-Hajde, ç po pret?

Futet në zyrë dhe qëndron te dera, duart lidhur prapa shpinës. Në ballë të një tavoline të madhe në formë të shkronjës T, qëndronte ulur tërë prepotencë një kryepolic i burgut. Në anën e majtë një grua trashalluqe, daktilografe.

-Si të quajnë? pyet eprori.

Eknati ia thotë emrin dhe mbiemrin.

-Edhe një herë mbiemrin?

-Eknati e përsërit në rrokje.

-Ç` është ky mbiemër? – insiston kryepolici

-Nuk e di ç` është, di vetëm se është mbiemri im.

-Për çfarë vepre je dënuar?

-Propagandë armiqësore neni 133 al.1. e Ligjit Penal

të Jugosllavisë.

-Përse të kanë sjellë këtu, në Burgun e Novi Sadit?

-Nuk e di, nuk është punë imja.

-Ku e ke vuajtur deri tani dënimin?

Ekmati i tregon burgjet në të cilat ka qëndruar.

-Nga kjo del se ti je i parehatshëm, përderisa t`i kanë ndërruar pesë burgje deri tani.

-Katër burgje, ky është i pesti, ndërhyt Ekmati.

-Pak të duken? -pyet kryepolici.

Ekmati shikon drejt, por nuk përgjigjet.

-Të them sa për fillim, se këtu te ne nuk është si në Prishtinë, as sikur në Suboticë. Nëse dëshiron të dalësh i tërë nga burgu, lypset: nënshtrim i plotë, kryerje e të gjitha urdhërave, disiplinë, rregull dhe ndërrim i bindjeve politike, nëse ende nuk i ke ndërruar, i thotë kryepolici, duke e shikuar me urrejtje të papërmbajtur.

Ekmati nuk kishte folur.

Pas pak gardiani kujdestar i bën me dorë. Ai ngarkon sërish në shpinë rrobat dhe librat, të cilat mezi i tërhiqte.

Burgu i Novi-Sadit ishte i konstruktuar sipas modelit të burgjeve të Evropës qendrore. Ndërtesa ishte e moçme, mbase nga koha e Maria Terezës. Për dallim nga burgu i Suboticës, burgu i Novi Sadit ishte më i madh, ndërsa dhomat i kishte më të vogla. Nga korridori i katit të parë mund të vëzhgohej çdo lëvizje nëpër katet e tjera. Shkallët e brendshme nga kati në kat mundësonin kontrollimin dhe intervenimin e shpejtë të gardianëve në çdo dhomë në rast të rrezikut. Edhe pse burgu ndodhej në qendër të qytetit, afër tregut, disa herë kishte qenë thyer nga të burgosurit. Herën e fundit ishin zënë duke prishur murin e jashtëm të vetmisë dy të burgosur shqiptarë.

Ekmat Malmirin fillimisht e fusin në dhomën e parë të katit përdhes, afër shëtitores. Dhoma ishte e errët dhe shumë e ftohtë. Në këndin përballë derës, nga ana e shëtitores ndodhej WC-ja, e cila në mungesë të ventilimit të ajrit, kundërmonthe. Aty takon katër të burgosur të kombësive të ndryshme. Një serb, një rusin një melez hungarez-serb dhe një cigan. Shtrati i zbrazët ku duhej të flinte Eknati, ndodhej afër WC-së.

-Prej nga je shok? e pyet cigani rreth të dyzetave, të cilin e quanin Boro. Eknati jep një informatë të zakonshme të shkurtër, sa për ta hapur bisedën.

-Edhe këtu ka shumë politikë, vazhdon cigani, duke i treguar emrat e disa të burgosurve me të cilët ishte takuar nëpër dhoma. Eknati e dinte po ashtu se në burgun e Novi Sadit ishte Jak Krasi, Metë Zeri, Zijad Hoxha, Jahë Zeri e disa të tjerë.

-Përse nuk po iu japin më atë republikë që po e lypni tash gjastë vjet, thotë serbi Stamekoviç, i burgosur për delikt ekonomik. Eknati nuk kishte folur, meqë ende nuk i njihje dhe fare lehtë mund të provokohej.

-Ne ciganëve dhe ju shqiptarëve asgjë nuk na japin, ndërhyt i burgosuri të cilin e quanin Boro.

-Edhe ti do republikë?- pyet me qesendi serbi Stamenkoviç.

-E mor vëlla, mua po të më japin punë dhe bukë për fëmijët, do ta kisha harruar edhe fjalën republikë.

Eknati s` e kishte ndërmend të fliste. Ndërsa sa për t`u treguar komunikues pyet për gjëra të rëndomta.

-E di ndonjë gjuhë të huaj, pasi qenke profesor i drejtohet Stamenkoviçi

-Si ta them. Në nivel të komunikimit primar i zotëroj disa, ndërsa më shumë jam angazhuar në gjuhën italiane dhe në frëngjisht.

-Të gjithë ju shqiptarët e mësoni frëngjishtën, ndërsa ne na mëshojnë kokës rusisht dhe gjermanisht, vazh-

don serbi Stamenković, i cili kishte kryer shkollën e lartë komerciale. Ishte intelektual dhe i njihnte mirë rrjedhat politike e shoqërore.

-Nëse e qëllon përse e mësoni frëngjishten ju shqiptarët, a do të më tregosh drejt? pyet ai.

-Ta them të drejtën as vetë nuk e di. Por në shkollat tona mësohet më shumë frëngjishtja, mirëpo edhe anglishtja e rusishtja, përveç gjuhës serbokroate.

-Ju e mësoni gjuhën frënge për shkak se prijësi juaj Enver Hoxha ka studiuar në Francë dhe e ka folur shumë mirë frëngjishten, -thotë Stamenković.

-Nuk besoj të jetë ashtu, edhe pse e pranoj se këtë konstatim e ke dëgjuar prej ndokujt. Ju serbët kemi shumë më tepër arsye ta mësoni frëngjishten, meqë serbët dhe francezët janë aleatë të dëshmuar, ndërsa mbretërit e fronit serb, pothuajse të gjithë kanë studiuar në Francë.

-Dëgjo profo, ti je i vetmi shqiptar të cilin e kam takuar, që gjuhën serbe e zotëron shumë mirë. Eknati e kishte falënderuar për komplimentin duke i treguar se gjuhën serbe e ka mësuar qysh në fëmijëri, kryesisht nga librat dhe filmat, edhe pse në vendlindjen e tij në Drenicë nuk ka fare serbë.

-E di, thotë ai. Kam qenë në Kosovë dhe e di ku është Drenica. E di po ashtu se atje nuk ka serbë.

Ditët e para në burgun e Novi-Sadit Eknati i kishte kaluar mirë. Ndërkohë ishte ftohur moti dhe nga humbja e imunitetit e nga kushtet e vështira në burg ishte ftohur. Lajmërohet te mjeku. Merr barna, por pa dobi. Dy javë kishte mbetur në shtrat nga temperatura dhe ethet. Edhe pse i sëmurë rëndë, nuk e kishin izoluar në karantinë.

Në dhomën ku i ngryste ditët e rënda si tunxhi ishin defektuar radiatorët e nxehjes qendrore. Temperatura kishte rënë minus 20. Eknati me shumë vështirësi po e merrte veten. Të gjithë të burgosurit gjatë ditës

mbështilleshin me batanije.

Serbi Stamenković kishte protestuar për shkak të mungesës së nxemjes në dhomë. Të gjithë kishin kërkuar t'i vendosnin nëpër dhoma të tjera, meqë ishte bërë i padurueshëm qëndrimi në një dhomë, në të cilën nuk kishte fare nxehje, ndërsa temperaturat e ftohta kishin përfshirë jo vetëm Vojvodinën por mbarë rajonin. Eknati nuk kishte pallto dimri. I vishte të gjitha rrobat që kishte me vete, por nuk ngrohej. 18 ditë kishin kaluar në acar, derisa mirëmbajtësit kishin eliminuar defektet dhe e kishin kyçur nxemjen. Në burgun e Novi Sadit, Eknat Malmiri kishte përjetuar acarin më të ashpër në jetë.

Edhe pse dimër dhe acar, në vizitë i kishte ardhur vëllai, Osa, dhe përveç artikujve të tjerë ushqimorë i kishte sjellë edhe mjaltë natyrale. Fillimisht kishte menduar të kërkonte një pallto të vjetër dimri, por nuk kishte kërkuar i bindur se Osa do të shpenzohej dhe do t'ia blinte ndonjë pallto të re.

-Ta blej një pallto dimri dhe ta sjell në vizitën tjetër,- i thotë.

-Në asnjë mënyrë, kishte insistuar Eknati. Këtu nuk na nxjerrin në korzo. Pranoj të ma sjellësh vetëm pallton time të vjetër, që e kam lënë në shtëpi.

Pas mbarimit të vizitës 15 minutëshe, Eknatin e kthejnë në dhomë. Të gjithë artikujt ushqimorë i kishte përgatitur për t'ua ndarë shokëve të dhomës, ashtu sikurse kishte vepruar edhe në Suboticë.

-Jo, kishte reaguar prerë serbi Stamenković. Ti ke vizita të rralla, ndërsa unë kam vërejtur se ti i ha pa shije ushqimet e burgut, të cilat mizorisht janë të dobëta dhe pa kalori. Eknati kishte insistur, mirëpo mezi kishte arritur t'iu jepte një kuti napolitankë dhe ndonjë ëmbëlsirë të konservuar. I bënte përshtypje të veçantë sjellja e të burgosurve. Serbi Stamenković tregonte shenja maturie, sa i përket qëndrimit politik të Eknatit. Asnjëri nuk e ngiste,

asnjëri nuk e provokonte.

Mirëpo trajtimi që iu bëhej të burgosurve, sidomos të burgosurve politikë në Novi Sad nga gardianët dhe eprorët ishte i egër, brutal dhe çnjerëzor. Dallimi ishte i papërshkrueshëm në raport me trajtimin që iu bëhej të burgosurve shqiptarë në Suboticë. Qysh në ditët e para në dhomën ku po e mbante burgun Eknati, sa për t`u njoftuar hyn komandanti i burgut, i quajtur Martinoviq, një malazias nga Peja. Pas pyetjeve të rëndomta që i bën Eknatit rreth shkollimit, veprës penale e të tjera, malazias Martinoviq iu kishte drejtuar provokueshëm.

-Dhe, nuk ka republikë. Kurrë nuk do të bëhet Kosova republikë!

Eknati nuk kishte reaguar.

-A pajtohesh me konstatimin tim, provokon eprori Martinoviq.

-Jo, ia kishte kthyer Eknati, nuk pajtohem me konstatimin tënd, sa i përket qënimit absolut. Fjala "kurrë" në asnjë rast nuk nënkupton edoemos një kategori kategori absolute, ashtu sikurse në botë nuk ka asgjë absolute.

-Pastaj? vazhdo, lirisht, përfundoje mendimin tënd, ia kthen kryepolici.

-Pas shqiptimit tuaj të fjalës **kurrë**, megjithatë fshihet një pasiguri. Njerëzit kanë prirje ta inojrojnë frikën, dhe, në raste të tilla ata vetëzbulohen.

-Ti folke fjalë të mençura, thotë Martinoviqi. -Ne nuk jemi aq të fortë në filozofi, dua të them nuk kemi nevojë për të qenë të fortë në retorikën boshe të filozofisë, por jemi shumë të fortë për ta mbrojtur pushtetin tonë, rregullimin tonë shoqëror dhe rendin federativ. Dhe, pikërisht në këtë segment qëndron filozofia jonë vepruese, pavarësisht nga mënyra si e kupton kundërshtari, apo si e kuptojnë armiqtë tanë, kohën dhe realitetin aktual në RSFJ.

Eknati e kupton se ka të bëjë me një epror të shkolluar dhe meqë ai ishte treguar i gatshëm për të biseduar, vazhdon:

-Ju bëtë një dallim praktik në mes të kundërshtarit dhe armikut, dhe kjo më pëlqen. Kërkesat tona për të qenë të barabartë dhe për ta avansuar pozitën kushtetuese të Kosovës, e pse jo edhe të Vojvodinës, mund të kenë edhe një kohë kundërshtarë, por kjo nuk bën të na armiqësojë. Ne, nuk jemi armiq, dhe nuk kemi arsye të jemi armiq, dhe nuk do të duhej të lejonim në asnjë mënyrë që të bëhemi armiq, përfundon Eknati. Të gjithë të burgosurit e tjerë dëgjonin me vëmendje.

-Qëndrime të kundërta lindin armiqësi, dhe për këtë armiqësi jeni fajtorë ju, në radhë të parë ti, si njeri i arsimuar, e pastaj të gjithë ata që mendojnë si ti, kudo qofshin ata.

-Ju në këtë rast po e përdorni argumentin e forcës. Unë e di pozitën time si i burgosur dhe e mbështes maksimumin e Galileut, **megjithatë rrotullohet.**

-Është plotësisht e vërtetë se **megjithatë po rrotullohet**, por në anën tonë, dhe jo në polin e kundërt, të kundërshtarit tonë, përfundon Martinoviçi.

-Sërish po e shtroni argumentin e forcës!

-Jo! Sikur ta shtroja argumentin e forcës, do të të pyesja se a pendohesh për veprimet tua armiqësore kundër Jugosllavisë. Si do të përgjigjeshe me këtë rast?

-Ato veprime që ju i quani veprime armiqësore unë i pranoj vetëm si veprime kundërshtare, veprime alternative, në funksion të lirisë dhe barazisë të të gjithëve.

-Këto që i thua tani janë maska e tërë filozifisë tuaj të mjerë. Shqiptarët kanë shumë më tepër liri në Jugosllavi, se sa në Shqipëri.

-Unë nuk jam nga Shqipëria, jam banor autentik i Kosovës, qytetar i këtij shteti, i cili nuk na trajton drejt.

-Po të vëmë kusht dhe po të themi: prano se ke gabuar, nënshkruaj dhe sot shko në shtëpi, si do të veprime? pyet kryepolici Martinoviçi.

-Kurrë nuk do ta pranoj se kam gabuar, për shkak se

kam kërkuar barazi si të gjithë të tjerët.

-Ti je armik, armik i shkolluar, i papërmirësueshëm dhe kokëfortë, tri herë i rrezikshëm.

Dialogu kishte mbaruar. Eprori Martinoviq, sado që shovinist djallëzor, i kishte dhënë gjallëri bisedës dhe e kishte disponuar Eknatin. Ishte hera e parë gjatë tërë kohës të qëndrimit në burg, që po ballafaqonte mendimet me një kundërshtar politik, një kundërshtar të aftë, mbi të gjitha diskret, por i arsimuar. Martinoviqi përfaqësonte njëmendësinë ekstreme totalitare. Asokohe në kreun politik të komunistëve të Jugosllavisë po kundërshtoheshin ashpër dy vija politike. Klasa e komunistëve reformatore kishte marrë goditje pas ngjarjeve revolucionare në Kosovë. Ajo ishte sulmuar nga krahu militant komunist, dhe ishte demonizuar si klasë e paaftë për të qeverisur, në anën tjetër kishte marrë hov koncepti unitarist, të cilin e përkrahnin ithtarët e të ashtuquajturës vijë e fortë. Rrjedha e bisedës me kryepolicin Martinoviq, Eknat Malmirit i kishte dhënë të kuptonte se klasa e re politike në Serbi po marshonte hapave të nacionalsocializmit ekstrem, të rrezikshëm për shqiptarët, por edhe për popujt e tjerë të Jugosllavisë.

Një natë pasi kishin rënë për të fjetur, gardiani kujdestar, gardiani më i pështirosur i burgut, të cilin e quanin Grozni, hap deriçkën e vogël dhe pyet.

-A di ndokush prej jush gjuhën hungareze? Fillimisht askush nuk kishte folur.

-A po më dëgjoni he diellin ua q... Kam një cigan 14 vjeç dhe nuk e di asnjë fjalë serbisht. Jam në hall, flet me zë të lartë, gjysmë i dehur, gardiani kujdestar, Grozni i neveritshëm. Eknati e dinte se në dhomë ishte një melez, që dinte hungarisht por nuk fliste.

-Unë kuptoj,- thotë Eknati.

Gardian Grozni, e hap derën, e kyç dritën dhe e fut në dhomë një cigan të mitur, i cili qante me dënësje.

-Hajde ti që e di gjuhën, fol diçka me të, pajtoje shpejt! i thotë gardiani

-Unë thashë se komunikoj, por ndoshta nuk mund e pajtoj.

- **Gyere, gyerekem, nem felj!*** i kishte thënë, ciganit i cili dëneste.

Gardiani e kishte mbyllur derën, duke sharë, sipas zakonit të tij. Ai vazhdimisht pinte alkool dhe i ndëshkonte të burgosurit. I rrahte dhe gajasej duke qeshuri, duke i sharë me shprehjet më të pista. Eknati i thotë ciganit të mos qante, por të hipte në krevat dhe të flinte, meqë rregullat e burgut ishin të tilla. I tregon ku ndodhet edhe WC-ja për rast nevojë. Shantoshi i vogël ishte hutuar krejtësisht. Ishte vetëm 14- vjeçar. Një javë më parë ishte martuar, ndërsa pas pesë dite një bashkëfshatar ia kishte grabitur gruan. Në momentin kur të dy po e tërhiqnin nusen, Shantoshi nxjerr thikën dhe e godet në stomak grabitësin. Ndërhyjnë njerëzia dhe grabitësin e çojnë në spital, ndërsa Shantoshin e vogël në burg...

Në kohën kur të gjithë kishin fjetur, Grozni e hap sërish deriçkën e vogël.

-Hej ti që di hungarisht, a di edhe kinezisht?- pyet gardiani i dehur. Eknati dëgjon, por nuk bëzan.

-Hej ti, shiptar, a më dëgjon bre, ta q... diellin tënd! Kemi kapur një kinez dhe nuk di të flasë. Eknati bëhet sikur flë. E merr me mend se Grozni ishte dehur dhe kishte frikë mos po e nxirrte jashtë për ta ndëshkuar, sipas tekave të tij të çmendura.

* **Eja djalosh mos u frikëso**

Ndërkohë hapet dera dhe Grozni i afrohet shtratit të Eknatit.

-Ngritu bre njeri! -Jemi në hall. Kemi burgosur një kinez, e kemi në qeli dhe nuk merreni vesh me të. E them të vërtetën. Eknati improvizon sikur po zgjohej nga gjumi.

-Nuk e di asnjë fjalë kinezisht, i thotë Groznit.

-Si bre nuk di, ju shqiptarët dhe kinezët a nuk jeni vëllezër?

Eknati heton se Grozni donte ta bënte të veten. Ngritet, veshet dhe bëhet gati për të dalë në korridor.

-Ta q... zotin, shan Grozni. Nëse nuk di kinezisht eja pastoje korridorin e hyrjes, i thotë.

-Më kanë thënë se ti i di 33 gjuhë, dhe, pëshurr në to, pasi nuk di kinezisht.

-Panimajesh pa ruski?*

-Di pak ia kthen Eknati rusisht.

-Merri kërpas dhe pastroje korridorin. Kur ta kesh pastruar mirë, të më lajmërohesh. Eknati iu kishte nënshtruar fatit. Ai nga të burgosurit kishte mësuar se Grozni i ndëshkonte ata me radhë, sipas tekave të tij. Nëse ndokush ankohej, natën tjetër ai e ndëshkonte dy herë, tri herë... Pasi e kishte pastruar korridorin, ishte lajmëruar te gardian Grozni, i cili kundërmonte erë të qelbur votke. Kishte një pamje të neveritshme. Ishte një lloj tipi i kozakut të romanit, **Doni i qetë**, të Shollohovit. Ai po këndonte me zë të mekur **Kakalinkën**, një këngë të preferuar ruse, duke hapur gojën dhe duke bërë grimasa të neveritshme. Sytë e skuqur, i dukeshit sikur langoit të plagosur.

-Marsh, i thotë Eknatit. Ti nuk vlen as për të rrahur... Ti q... të gjitha gjuhët! Eknati futet në dhomë. Bie në shtrat i lodhur dhe tejmase i shqetësuar nga provokimi i gardianit, Grozni. I gëzohej faktit se megjithatë kishte shpëtuar pa u rrahur.

*** A di rusisht?**

Pas afër dy muaj lëngimi nga sëmundja dhe acari dimëror, nga mjalti që e kishte konsumuar tri herë në ditë, Eknat Malmiri ishte këndellur. E kishte mbijetuar edhe një krizë tjetër me shpresë se sërish vjen pranvera dhe ngrohet moti, ngrohen edhe shpresat e davaritura të të burgosurve. Në pranverë, shpresonte se do ta vizitonin edhe katër bijat, djali që tani kishte mbushur gjashtë vjet, gruaja dhe prindërit.

Edhe pranvera e vitit 1987 Eknat Malmirin e zë në burg. Në burgun famëkeq të Novi-Sadit. Të burgosurit shkonin e vinin. Disa liroheshin pas tri ditë mbajtjeje në arrest, disa të tjerë pas një muaji dhe vetëm pak syresh qëndronin dy tre muaj. Në dhomë kishte mbetur vetëm me Stamenkoviçin dhe një boshnjak të moshuar, i cili ishte zënë në flagrancë, duke vjedhur në një vetëshërbim.

Një ditë hapet dera dhe gardiani sjell në dhomë një të burgosur nga Tërshiqi, me vendbanim në Novi Sad. Ai e kishte mbytur me thikë vjehrrën dhe kishte bërë përpjekje ta mbyste edhe gruan, por gjatë kacafytjes ajo kishte shpëtuar. Serbi i Tërshiqit quhej Milovan Iliq. Ishte një burrë rreth të tridhjetave, flokëverdhtë. Flokët i mbante të gjatë deri në supe. Tiparet harmonike të fytyrës, vetullat kaleshe, sytë e gjelbër me nuancë kaltërie, shtati mesatar dhe i zhvilluar mirë, të bënin përshtypje të një artisti të Holivudit. Të tillë e kishte përfytyruar Eknati Raskolnikovin e Dostojevskit.

Sa herë që në dhomën e burgut sillnin vrasës Eknati turbullohej. E kishte vështirë të pranonte të lëshohej në bisedë me vrasës, sidomos pas rrahjes masive që kishte ndodhur në burgun e Gjurakut. Serbi Iliq tërë ditën shëtiste nëpër dhomë dhe tymoste. Herë herë humbiste, thellohej në mendime saqë harronte ku ishte. Në moment nxirrte ofshama të thekshme dhe ndalonte. Ulej. Ngritej sërish dhe nuk zinte vend nga bezdia.

-Qetësohu bre njeri, i thotë një ditë Stamenkoviçi. U

bë çka është bërë. Prej lëkurës nuk mund të dilet!

-Nuk gjej qetësi, vëlla, ia kthen ai. Për dy bushtra të më mbajnë në burg. Ndoshta edhe të më dënojnë. Dhe, bushtra plakë edhe ashtu ishte buzë varrit, -thotë duke menduar për vjehrrën. Iliqi e tregonte në detaje krimin e tij të tmerrshëm. Një natë vonë kishte arritur i dehur në shtëpi, në shtëpinë e vjehrrës, meqë ishte dhëndër brendë. Vjehrra nuk ia kishte hapur derën. I kishte rënë derës me shqelm dhe pas disa goditjeve të fuqishme, ishte futur brendë. Në fillim e kishte sulmuar vjehrrën, ndërsa gruaja kishte arritur ta tërhiqte. Gjatë përleshjes kishte nxjerrë thikën. Vjehrrën e kap për flokësh dhe e therrë në qafë. Pastaj sulmon edhe gruan. Pasi e kishte shtrirë për tokë, kishte filluar t ia shëmtojë fytyrën me maje të thikës. Nga brithma e lemeria fqinjët lajmërojnë policinë. Ata arrijnë në momentin kur Iliqi, me thikë në dorë ia kishte pikasur në fytyrë bashkëshortës së vet plagën e tetëmbëdhjetë. Gruaja shtatzënë, edhe pse me fytyrë të masakruar mizorisht, kishte shpëtuar.

-Ma ka dështuar djalin, bushtra. Sapo të dal edhe asaj do t ia marr shpirtin, thotë një ditë vrasësi Iliq.

-Si të mos dështojë e gjora kur ti e ke sulmuar me thikë, i thotë i burgosuri boshnajk, të cilin e quanin Salko.

-E ka dështuar qëllimisht, shpjegon Iliqi, duke rrëfyer në detaje. Gruan shtatzënë e kishte kapur për flokësh dhe nuk e kishte lënduar në asnjë vend në shtat, por vetëm në fytyrë, meqë ishte e bukur dhe donte me qëllim ta shëmtonte, pasi që vuante nga xhelozia.

-Gratë dështojnë, madje vetëm nga frika, e lërë më nga sulmi me thikë, thotë Salkoja.

-Ti po sillesh sikur të ishe dashnor i gruas sime, ia kthen Iliqi.

-Jam plak unë për të qenë dashnor! Por kam edhe unë tri bija të shkreta dhe çka do të ngjajë sikur ndonjëra ta marrë ndonjë burrë kriminel si ty?

-Pse çka kam unë? i afrohet Iliqi boshnjakut, i cili rrinte ulur afër tavolinës.

-Ti je shtazë bre nënën ta shkë... shpërthen Salkoja dhe vazhdon. Ke vrarë vjehrrën, ke dashur ta vrasësh gruan, ke mbytur fëmijën tënd në bark të nënës dhe pak të duket? Iliqi ishte sulur mbi Salkon, por ai mjeshtërisht e kap në organet gjinitale dhe e shtrëngon aq sa e lë pa frymë. Ekmati nuk ishte ngritur fare nga shtrati. As Stamenkoviqi nuk kishte lëvizur nga vendi. Serbi Iliq po përpëlitej, ndërsa boshnjaku ia kishte hedhur një gotë ujë në fytyrë.

-Kollaj vret plaka dhe gra ti, he ta q... diellin dhe shpirtin tënd!- thotë Salko, pa menduar fare për pasojat.

-Të mbeti në dorë or njeri, i drejtohet Stamenkoviqi duke zbritur nga shtrati.

-Ta thërrasim gardianin? pyet Stamenkoviqi.

-Mos e thirrni, asgjë nuk e gjën! Tash e tutje ky është i tredhur. I padëmshëm. Iliqi ishte përmendur, ndërsa ishte mbledhur kruspull.

-Më ndihmo vëlla, i drejtohet Ekmatit i cili ishte aty afër.

-Çfarë do? Ndërhyn serbi Stamenkoviq.

-Më ndihmo të shtrihen në shtrat. Më vrau shtaza, thotë duke shikuar Salkon i cili rrinte qetë.

-Vetë më sulmove i pari!- ia kthen ai.

Serbi Iliq nuk kishte denoncuar. Pas dy orë qëndrimi në shtrat ishte bërë ujë nga djersa.

-Më mirë të lajmërohem te mjeku, profo? i drejtohet Ekmatit.

-Gjithsesi, ia kthen ai.

-Nuk jam spijun, mor boshnjak i lig, veç mos harro se nëse dal i gjallë nga burgu, kryet me thikë do ta heq, kërcënon ai.

-Nuk merakosem unë se del apo nuk del gjallë nga burgu, ia kthen Salko pa pikë pendimi për lëndimin që ia

kishte shkaktuar.

Pas pak gardiani e hap derën. I burgosuri Iliq, duke ecur me vështirësi del në korridor. Mjeku kishte konstatuar gjendjen kritike të Iliqit. Pas një ore vjen gardiani kujdestar dhe kërkon të mësojë si ka ndodhur ngjarja. Boshnjaku Salko rrëfen krejt ngjarjen pa shtuar, as pa munguar asnjë fakt. Edhe Stamenkoviqi me Eknatin kishin treguar drejt. Vrasësi Iliq ishte mbajtur në trajtim mjekësor, ndërsa boshnjakun Salko e rrahin dhe e fusin në vetmi.

Largimi i Iliqit sikur ia kishte lehtësuar frymëmarrjen Eknatit. E urrente skajshmërisht atë njeri, i cili kishte kryer një krim të shëmtuar dhe nuk pendohej fare. Mirëpo, në çastet kur po përpëlitej nga e goditura e boshnjakut, i kishte ardhur keq për të, meqë ai kishte kërkuar ndihmë nga Eknati e jo nga Stamenkoviqi. Serbët janë të çuditshëm, po mendonte. Janë njerëz që vështirë mund të përkufizohen, qoftë si racë, qoftë si entitet kombëtar. Dyshonte se në Serbi kishte origjinë të pastër serbe. Përzierja etnike në Ballkan ishte e shprehur veçmas në Vojvodinë, ku kishte pjesëtarë të rreth 28 kombësive të Ballkanit dhe të Evropës. Shumica syresh ishin melezë, të lindur nga martesat të përziera në pikëpamje kombëtare. Asokohe kishte legjitimuar përcaktimi për jugosllavë edhe në pikëpamje kombëtare. Shumica e të përcaktuarve jugosllavë nga aspekti kombëtar, ishin nga Vojvodina dhe Bosnja- Hercegovina. Eknati ishte i vetëdijshëm se nga shtresat sociale të të burgosurve nuk mund të gjykohej për shumicën, megjithatë edhe nëpër burgje kalonin pothuajse të gjitha shtresat shoqërore.

Ditët në burgun e Novi Sadit Eknat Malmirit i kalonin me shumë vështirësi. Burgu i Novi Sadit nuk kishte bibliotekë. Librat që kishte me vete i kishte lexuar. Shtypin ditor nuk e sillnin nëpër dhoma, ndërsa tërë ditën nga altoparlanti, që ishte i vendosur mbi derën e hyrjes në

dhomë transmetoheshin këngë vetëm në gjuhën serbe. Duke i dëgjuar përditë kishte filluar t`i mësonte përmendsh, Çuditej me vetveten përse ndodhte ashtu. Asnjë këngë nuk i bënte përshtypje, mirëpo duke i dëgjuar përditë, kishte filluar t`i mësonte edhe vargjet përmendësh. Ky fakt e nervikoste tejmasë. Nuk mund të protestonte për ta ndaluar muzikën. Nganjëherë Radio Novi Sadi emetonte një version të çoroditur të valles së shotës, të cilin e këndonin edhe serbët. Ishte ajo kënga e mirënjohur nga filmi racist antishqiptar **Kapetan Lesh**. Programi i parë i Radio Novi-Sadit që detyrimisht përhapte tingujt nëpër dhomat e burgut, nuk emetonte program në gjuhën hungareze. Gjuha dhe kultura hungareze në Novi Sad ishte ngulfatur. Edhe ata që ishin hungarezë me origjinë apo që e dinin gjuhënnuk e flisnin, madje as me njëri-tjetrin. Vetëm gjuha, kënga dhe fjala serbe dëgjo-heshin kudo. Komunikimi shqip kishte tretur. Nga mallëngjimi për gjuhën shqipe kishte shkruar një poezi. Më vonë heton se kishte shkruar me ngut dhe poezia ishte një thirravaje naimjane për gjuhën, për bregoret bukuroshe të vendlindjes. Ishte përmalluar për Malmirin e tij, për fushat e malet, për Rrafshinat e Livadhet e Mëdhaja, për krojet e gjelbërimin, për pranverën në Malmir dhe gjithandej në Drenicën e varfër e të lënë pas dore. Pikërisht në kohën kur ishte përmalluar të fliste në gjuhën amtare, ndodh një e papritur. Edukatori i burgut, serbi Jovanoviq, e kishte ftuar në bisedë Eknatin dhe i tregon se në vizitën e ardhshme për mungesë të përkthyesve, nuk do të mund të fliste në gjuhën shqipe me anëtarët e familjes, që mund t`i vinin në vizitë.

-Si mund t`i lajmëroj që të mos nisen, pyet Eknati.

-Kjo nuk është punë për ne. Mund t`iu shkruash letër, thotë ai.

-Letra nuk arrin as për një muaj, meqë e mbani për censurim, ia kthen Eknati.

-Përse të pengon të flasësh me ta në gjuhën serbe, pyet edukatori

-Sepse fëmijë nuk e dinë gjuhën serbokroate.

-Si është e mundur të mos e dinë, ku jetojnë ata, në Jugosllavi apo në Shqipëri? -vazhdon bisedën edukatori Jovanoviq.

-Ata jetojnë me një mes qind për qind me shqiptarë, ndërsa mësimi që bëjnë në shkollë nuk mjafton për ta mësuar gjuhën serbe në nivel të komunimit, mundohet të shpjegojë Eknati.

-Si e ke mësuar ti?

-Unë jam 40-vjeçar. Kam kryer shërbimin ushtarak, kam mbaruar studimet...

-Kështu si ti mësohen edhe ata. Nëse e kuptojnë se për të folur me babanë është kusht mësimi i gjuhës serbokroate, ata do të mësojnë shumë më shpejt gjuhën. Dhe, mendoj se ia vlen të fillosh të bisedosh me ta në gjuhën shtetërore. Të fillosh të lirohesh nga nacionalizmi ekstrem gjuhësor.

-Në rast të tillë ata do të kthehen dhe nuk do të pranojnë të dal në vizitë, thotë Eknati, duke qëndruar në këmbë para edukatorit Ivanoviq.

-E sheh pra se çfarë niveli të ekstremizmit nacionalist përfaqëson ti? Ti për shkak të moslejimit të përdorimit të gjuhës shqipe në burg, je në gjendje t'i injorosh dhe të mos i shohësh edhe fëmijët e tu. E sheh si e keni helmuar rininë jugosllave, ti dhe ata që mendojnë si ti në Kosovë? -Në burg keni për t'u kalbur të gjithë. Ndërsa kur të dilni nga këtu, fëmijët tuaj në Kosovë e Metohi do t'iu përshëndetin në gjuhën e zotit, në gjuhën e shtetit, në gjuhën serbe, -kishte thënë edukatori i burgut, serbi Jovanoviq, duke e derdhur tërë mllëfin dhe urrejtjen që kishte ndaj të burgosurve politikë shqiptarë.

Lajmi për dështimin e vizitës e kishte lënduar në zemër Eknatin. Ai kishte adresuar një letër rekomanduese

për në Qytezë dhe njofton t'atin që të mos i nis fëmijët për në Novi-Sad, për shkak se për një kohë të pacaktuar mungonte përkthyesi. Eknati nuk arrinte të komunikonte me të burgosurit e tjerë shqiptarë dhe nuk dinte se ç'po ndodhte. Ishte në dijeni të faktit se kishte afër 20 të burgosur politikë shqiptarë në Burgun e Novi Sadit, por atë e mbanin të izoluar nga bashkëkombasit, edhe pse kishte sjellje korrekte me të gjithë të burgosurit. E kishte njoftuar serbin Stamenkoviq për bisedën që kishte pasur me edukatorin, lidhur me shtyerjen e vizitës.

-Si është e mundur? thotë ai dhe shton. Unë i njoh tre përkthyes shqiptarë që punojnë në burg. Madje njërin prej tyre e kam shok dhe para tri dite jam parë me të, gjatë vizitës.

-Mund të jetë ndonjë vendim i burgut apo ndonjë qëndrim personal i ndokujt nga personeli i burgut, thotë Eknati.

Stamekoviqi i tregon se shoku i tij shqiptar, përkthyes apo përgjues në Burgun e Novi Sadit ishte nga Fortesa. Ai ishte djalë i njëfarë Nush Lurit, shef i Sigurimit shtetëror në Fortesë. Eknati kupton se për kë është fjala, por nuk i tregon Stamenkoviqit. Mbante mend se gjatë kohës kur kishte punuar në Gjimnazin e Fortesës i kishte dhënë mësim njërit prej bijve të Nush Lurit, i cili e kishte gruan serbe. Njëri prej bijve të tij mësonte në paralele me mësim në gjuhën shqipe ndërsa tjetri në paralele me mësim në gjuhën serbe. Ky rast i veçantë asokohe i kishte bërë përshtypje dhe nuk e kishte harruar.

-Mund të ndihmoj unë profo, i thotë Stamenkoviqi. Nesër në vizitë i them bashkëshortes të më kërkojë për vizitë Kim Luri dhe nëse ti pranon unë bisedoj me të.

-Jo, i thotë Eknati prerë. Unë të falënderoj por nuk bën. Në radhë të parë nuk besoj se do t'ia arrish, këtu ka edhe të burgosur të tjerë shqiptarë. Nuk e di qëndrimin e tyre.

Në fillim të prillit të vitit 1987, Eknat Malmirin nga dhoma ku kishte qëndruar afër pesë muaj e vendosin në një dhomë tjetër në katin e dytë.

Dhoma ishte e brendshme dhe e errët. Tërë ditën rrinte kyçur poçi elektrik. E vetmja dritare ishte në korridor, nga e cila shihej vetëm një pjesë anësore e korridorit. Kthina ishte një magazinë për rraqe apo për nevoja të caktuara të burgut por për mungesë lokali adaptohet në dhomë për të burgosur. Flitej së së shpejti të burgosurit do të deportoheshin në ndërtesën e burgut të ri jashtë qytetit ku thuhej se kishte kushte më të mira dhe ambient më të lirë për lëvizje. Në dhomë takon tre të burgosur vojvodinas dhe një boshjak. Degdisja e të burgosurve nga dhoma në dhomë ishte veçanti e burgut e Novi Sadit. Në dhomën e errët nuk kishte as ventilim, ndërsa Wc-ja kundërmonte erë të qelbur. Duke qenë se të burgosurit ankoheshin për mungesë të ajrit të pastër dhe mungesën e ventilimit në WC, edukatori i burgut iu kishte premtuar se nuk do të qëndronin shumë kohë aty, meqë nga dita në ditë pritej deportimi në burgun e ri. Dy nga të burgosurit vojvodinas recidivistë, kërkojnë të punojnë pako në dhomë, meqë burgu dispononte punëtorinë e kartonazhës, ku punoheshin lloje të ndryshme pakosh prej kartuqi. Pa vonuar gardiani i autorizuar për angazhim me punë të të burgosurve kishte aprovuar kërkesën e tyre dhe në dhomë sjellin letër, ngjitës dhe pajisje të tjera pune. Në mungesë të shprehur të ajrit të pastër, era e ngjitësit me përbërje të kemikateve të forta, tymi i duhanit dhe ajri tejet i ndotur shkaktonin pasoja për shëndetin. Të gjithë të burgosurit ankoheshin se nuk mund të flinin, kishin kokëdhembje, ndërsa Eknat Malmiri kishte kaluar tri net të tëra pa bërë

as nga një orë gjumë. E kuptonte se qëndrimi në atë dhomë do t'i shkaktonte pasoja të pariparueshme për mushkëritë dhe përgjithësisht për shëndetin. Kërkon të bisedojë me edukatorin apo kryepolicin e burgut. Malaziasi Martinoviq i thotë se aroma e ngjitësit mund ta senisibilizonte, por, sipas tij, nuk linte pasoja për shëndetin, meqë me punë të tilla merreshin shumica e të burgosurve, madje kishte veçuar edhe disa të burgosur politikë shqiptarë, por pa përmendur me emër ndonjërin prej tyre. Eknati ishte lajmëruar te mjeku i burgut dhe i kishte shpjeguar kushtet e rënda me të cilat ballafaqoheshin të gjithë të burgosurit, meqë dhoma ishte e paajrosur, ndërsa mungesa e ventilimit në WC dhe era e fortë e ngjitësit ishin të padurueshme.

-Nëse vuan nga pagjumësia, sikur vuajnë të gjithë të burgosurit, mund të jap sedativë qetësues, i thotë mjeku kokulur, pa e shikur fare Eknatin. Mjeku i kishte dhënë tableta librium dhe bedoksin. Meqë nuk kishte fjetur net të tëra Eknati merr një dozë të caktuar të libriumit, por pa dobi. Gjumi kishte tretur dhe po hetonte fillimin e prishjes së barazpeshës shpirtërore. Ishte bërë tejet agresiv dhe nuk fliste me të burgosurit e tjerë në dhomë për shkak se ata kishin kërkuar punë, me qëllim të përfitimit të mjerë për ndonjë pako cigare. Shëndeti dhe barazpesha shpirtërore po i rrënoheshin me shpejtësi. Fillon të mendojë se çfarë hapi do të ndërmernte për t'u larguar nga ajo dhomë. Të bënte grevë në kushte të tilla të mugesës së ajrit, do ta shkatërronte vetveten. Të kërkonte ta largonin nga dhoma, nuk do ta lejonin. Të zihej me të burgosurit nuk kishte arsye. Të gjitha shtigjet iu kishin mbyllur. Shpresonte në ditën kur do të deportoheshin në burgun e ri, por dita po i bëhej muaj e muaji vit.

Sërish e viziton vëllai, Osa. Meqë Eknati nuk pranonte të fliste në gjuhën serbe i kishin caktuar vetëm pesë minuta vizitë, nga distanca afër dhjetë metra. Vëllanë e

porosit që të mos ia sjellin fëmijët në vizitë për shkak se nuk do ta lejonin të fliste shqip me ta.

Jeta, në dhomën pa ajër të pastër, iu kishte bërë e padurueshme. Ushqimet që i kishte sjellë vëllai, sidomos mjalti ishin të mirëseardhura. Për herë të parë gjatë qëndrimit të burg ato nuk i ndante me të burgosurit në dhomë meqë fliste vetëm me një të burgosur plak, të Sentës. Ata nuk e provokonin në mënyrë direkte, por vetë shprehjet e tyre të përditshme, hingërizjet çjerrjet e majmunllëqet e tjera, mjaftonin për ta rënduar tejmasë situatën. Kishte arritur kulminacionin e sensibilizimit e të mosdurimit. Nga gjendja e rënduar shpirtërore, që vinte sidomos nga pagjumësia dhe pamundësia e vizitës, për shkak se nuk pranonte të fliste serbokroatisht me fëmijët, po tretej si qiriri.

Një natë, derisa të gjithë po flinin, futet pa u hetuar në WC dhe e lëshon ujin të rrjedhë në plato përmes një gypi të plastikës që shërbente për të pastruar. E pastron rubinetin me ujë për të humbur gjurmët e gishtërinjve. Kishte vepruar aq pahetueshëm sa ishte fare i sigurt se askush nuk e kishte hetuar. Pas një gjysmë ore uji kishte vërshuar dhomën, ndërsa të gjithë të burgosurit në dhomë po flinin. Përafërsisht në orën tre pas mesnate uji kishte depërtuar edhe në korridor. Vetëm kur vrushkujt e ujit kishin filluar të binin nga kati, në korridorin e poshtëm ishte dhënë alarmi. Uji kishte vërshuar tërë katin dhe nuk mund të hetohej nga cila dhomë po dilte. Ndërkohë pas disa orësh dikush e kishte ndalur ujin në gypin qendror. Pas një kohe, gardianët e kishin hapur derën e dhomës duke ecur nëpër ujë.

-Ngrituni shpejt, bërtet njëri prej tyre, duke shoqëruar edhe një të sharë të zakonshme. Të gjithë ishin ngritur të befasuar nga uji, ndërsa Eknati nuk luante vendit. Vetëm kur gardiani e shtyn me këmbë, ai hapë sytë dhe ngritet gjoja i habitur dhe i befasuar.

-Ç` është kjo?- pyet.

-Përmbytje, ia kthen gardiani.

-Kush e ka hapur rubinetin gjatë natës? -pyet gardiani.

Të burgosurit rrudhin krahët.

-Cili prej jush ka dalë i fundit nga WC-ja.

Asnjëri nuk kishte pranuar se ishte ngritur gjatë natës. Dyshimi sillej rreth Eknatit, meqë kishte kërkuar të largohet nga dhoma. Gardianët e sprovuar me të burgosurit e dinin se veprimet e tilla nganjëherë bëheshin edhe për t ia veshur njëri tjetrit.

-Kush është ngritur gjatë natës, pyet sërish gardiani ndërsa të gjithë po qëndronin në ujë.

-Unë jam ngritur, pranon Eknati.

-Ti e ke lënë hapur rubinetin?

-Nuk më kujtohet ta kem lënë hapur. Është e mundshme, thotë Eknati.

-Si nuk të kujtohet, ta q. diellin tënd, ngërmohet gardiani.

-Vazhdimisht konsumoj hapa qetësues dhe e kam vështirë të koncentrohem, thotë duke ia treguar tabletat, edhe pse shumicën e kishte hedhur dhe nuk i kishte konsumuar.

Gardianët shikohen në mes veti.

-Merri rrobat dhe dil në korridor urdhëron njëri prej tyre. Eknatin e dërgojnë në vetmi. Ia kishte arritur qëllimin për t`u larguar nga dhoma, por frikësohej nga pasojat, eventualisht nga ndonjë dënim me vetmi. Këmbët po i mërdhinin. Sapo e kishin futur në qeli, nxjerr nga pakoja çorapët e leshta dhe një palë pantofle të vjetra. Meqë pakot i mbante në një krevat rezervë, rrobat nuk ishin lagur. Ulet në karrigen e vetme të drurit me kornizë hekuri dhe pret kur do ta marrin në pyetje.

Kryepolici i burgut, malaziasi Martinoviq, si duket kishte hetuar veprimin e Eknatit, por nuk i kishte dhënë

ndonjë rëndësi. Në mbojtjen e tij Eknat Malmiri kishte sajuar versionin e probalitetit, duke e lënë hapur mundësinë që ndonjëri nga të burgosurit të ketë hyrë në nevojtoare edhe pas tij, por ja që ishte frikësuar ta pranonte. Mbase edhe i supozuari mund të mos e kishte bërë me qëllim.

-Më mirë këtu apo në atë dhomë, nga e cila ke kërkuar të largohesh, pyet kryepolici.

-Më mirë këtu, thotë Eknati.

Martinoviçi vë buzën në gaz.

-Nganjëherë të burgosurve si ti, megjithatë ua plotësojmë dëshirat. Ti dhe përgjithësisht bashkëmendimtarët tu, por jo të gjithë ama, me qëllim e keni ndërprerë bashkëpunimin dhe komunikimin me ne. Ka mjaftuar një lutje me shkrim, drejtuar autoritetit të burgut, për të ndërruar dhomën. Kjo është puna më e lehtë. Por ti, dhe të tillët si ti, mbani qëndrim armiqësor ndaj insitucioneve tona dhe kjo nganjëherë iu vë edhe në pozitë qesharake. Një profesor, një njeri i arsimuar, vepron si i burgosur naiv, me qëllim që të largohet nga dhoma, përderisa ka pasur rrugë legale. Në rastin tënd kjo tregon edhe mungesë sensi për diplomaci. Një lutje drejtuar autoritetit të burgut, nuk është tradhti kombëtare e marrtë dreqi, - thotë kryepolici Martinoviçi.

Eknati nuk donte të mbrohej, meqë kishte frikë mos po e kthenin sërish në dhomë. Iu kishte dorëzuar fatit.

Dera ishte mbyllur. Ai mendonte se ia kishte arritur qëllimit, por i ballafaquar me kushtet mizore në qeli, kishte zënë të dyshonte se kishte fituar më shumë, apo kishte humbur. Deri në orën 21.00 nuk mund të shtrihej në krevat. Në qeli ajri ishte po ashtu i ndotur. Nuk kishte kthinë septike për pastrim, por vetëm një kibëll, ku kryhej nevoja ditore e të burgosurit. Dhoma ishte gjashtë metër katrorë, e mjaftueshme sa për një varr të vdekurish për së gjalli. Ishte mësuar me vetmitë dhe qelitë e burgut dhe tanimë nuk i bënin përshtypje. Librat që i kishte në pako

të gjitha i kishte lexuar. Nga Burgu i Suboticës kishte marrë me vete një gramatikë të gjuhës hungareze dhe dy romane, me vulë të burgut, meqë nuk e kishin kontrolluar gjatë largimit. Me vete kishte edhe librin në njëqind mësime të gjuhës italiane. Kishte edhe disa vepra të Aristotelit dhe të Hegelit në gjuhën serbokroate dhe një fjalor hungarisht serbokroatisht, të cilin ia kishte blerë vëllai, Osa. Nuk kishte laps dhe nuk mund të shkruante as të ushtronte. Me qëllim të përforcimit të gjuhës italiane dhe hungareze, ushtronte të folurit, duke improvizuar rrëfime dhe bashkëbisedim të imagjinuar.

Një natë sheh ëndërr Adem Demaçin. *Disi në një vend të panjohur ai mbante një fjalim para një auditori diplomatësh. Të gjithë dëgjonin me vëmendje. Zëri i tij sa vinte e dominonte auditoriumin. Ndërkohë, derisa njerëzia po largoheshin nga salla, dëgjohej vetëm jehona e zërit të tij. Eknati nuk e kuptonte dot si u ndodh në atë vend të panjohur.* Adem Demaçin nuk e kishte parë, qysh kur kishte qenë nxënës në medese, në pranverë të vitit 1964. Atë, më shumë e njohte nga fotografia që ishte botuar në një numër të revistë Jeta e Re.

Qe zgjuar nga gjumi para kohe. Ishte mbase hera e parë që kishte parë ëndërr të burgosurin e rezistencës me stazhin më të gjatë të burgut. Demaçi qe kthyer në legjendë të gjallë për të burgosurit, e sidmos për të burgosurit politikë shqiptarë. Atë e kishin dënuar për herë të tretë në vitin 1975 dhe ende ndodhej në burg. Nuk e dinte me saktësi se në cilin burg ndodhej, por e dinte se një kohë të gjatë kishte qëndruar në Stara Gradishka, në burgun e Nishit etj. Iu kishte kthyer në kujtesë koha kur kishte parë Demaçin për herë të parë. Një ditë derisa po luante top, njëri nga shokët e kishte shutuar topthin pa kontroll. Ai kishte rënë në oborrin e Nënë Nazifes, e ëma e Demaçit. një grua bujare që nuk mallkonte sikur bënte fqinja e saj inxhe Zelfija, e cila, shante, mallkonte dhe denonconte

medresistët, kur tophi binte në oborin e saj. Meqë Eknati ishte më i hajthshmi dhe më i lehti në peshë shokët e kishin ndihmuar dhe ai kishte kaluar duvarin që ndante medresenë me shtëpinë e Demaçit. Derisa po kërkonte ta gjente tophin, shtang në vend kur sheh një burrë me syze, i cili lexonte një libër nën hije të arrës. Nga frika se do të ndëshkohej për deliktin Eknati kishte stepur. Mirëpo kishte ndodhur çudia. Studenti, për të cilin kishte dëgjuar, madje kishte lexuar tregimet e tij dhe romanin **Gjarpijt e gjakut**, nuk e kishte ndëshkuar, por ishte sjellë mirë me të. Duke parë se Eknati ishte mpirë nga frika, ai e kishte këshilluar që herave të tjera, kur topi të binte në oborin e tij, cilido nga medresistët mund të kalonte nga dera, e jo nga duvari, meqë mund të thyente këmbën apo dorën. Sa përshtypje të njerëzishme i kishte bërë këshilla e tij e urtë. Më vonë në aspiratën e tij lirisdashëse Adem Demaçi, ishte bërë simbol i qëndresës për të gjithë shqiptarët e vërtetë dhe më i respektuari prej të gjithë shqiptarëve lirisdashës.

Pas dhjetë ditë qëndrimi në vetmi, Eknat Malmirin e kthejnë në dhomën e katit të parë ku kishte qëndruar në fillim. Në dhomë nga grupi i mëparshëm i të burgosurve takon Stamenkoviçin dhe ciganin Shantosh, të cilin e kishin kthyer sërish në burg, meqë personin që e kishte plagosur me thikë, pas një muaji kishte vdekur në spital. Edhe pse i mitur ai duhej të qëndronte në burg hetues, derisa të merrte aktvendimin e gjyqit. Takon edhe një të burgosur tjetër nga Rijeka e Kroacisë. Quhej Mario Luçiani, një burrë rreth të pesëdhjetave, me origjinë italiane. Ai ishte kapur në vepër plaçkitjeje në Novi-Sad. Me Marion komunikonte italisht ndërsa me ciganin Shantosh hungarisht, me Stamenkoviçin serbokroatisht. Vetëm shqip nuk kishte me kë të komunikonte. Kthimi në

dhomën ku e kishte humbur shëndetin gjatë dimrit tani i dukej si fitore. Dallimi në mes dhomës pa ajër e cila kutërbonte nga ngjitësi dhe WC-ja, ku kishte qëndruar afër një muaj, ishte shumë i madh. Eknati do të dëshironte që tërë kohën që i kishte mbetur deri në fund ta kalonte në atë dhomë. Por në burg gjithnjë ndodh ndryshe, qoftë për të mirë, qoftë për të keq.

Në fillim të majit të vitit 1987, e lajmërojnë të bëhet gati për vizitë. I shqetësuar tejmasë, meqë nuk dinte kush ka ardhur, pret në korridor. Ndërkohë heton edhe një të burgosur tjetër, duke pritur. Ishte Jak Krasi, i dënuar politik, 14 vjet burg. Edhe pse ishte rreptësisht i ndaluar komunikimi, ata flasin me zë të ulët, kthyer me kokë dhe duar për muri. Gardian Grozni iu adreson një të sharë vendçe nga larg, meqë heton se ata flisnin me njëri-tjetrin.

Në dhomën e vizitave kishin vendosur dy radhë bashkë të tavolinave, për të pamundësuar afrimin në mes tyre. Distanca në mes të burgosurit dhe familjarëve të tij ishte afër pesë metra. Nuk lejohej afrimi, as përqaftimi, por vetëm komunikimi në mes veti, në prezencë të përkthyesit dhe dy gardianëve kujdestarë. Ishte një torturë e veçantë t'i shihje fëmijët pas tetë muajsh dhe të mos mund t'i përqafoje, por, megjithatë, ishte mirë, meqë ishte lejuar komunikimi në gjuhën shqipe.

Pavarësisht nga rrethanat irrituese, Eknati flet me bijat dhe djalin Lotin që nuk zinte dot vend. Nga të dyja anët e tavolinave ishte nga një gardian i cili nuk lejonte lëvizjet. Arba dhe Antiga dukeshin të brengosura, ndërsa Labja dhe Kruja shikonin dhe buzëqeshnin të hutura, pa e kuptuar përse ishte krijuar ajo distancë, mes tyre dhe babait. Me fëmijët në vizitë kishin ardhur si zakonisht bashkëshortja e Eknatit, Rija, nënë Hirja dhe babai, Zani. Vetëm 20 minuta i kishin lejuar të bisedonin dhe ata ishin larguar duke u përshëndetur nga distanca... Në këndin e majtë ishte ulur edhe Fat Graçi, të cilët i kishin ardhur për

vizitë, prindërit dhe motra. Me ta ishte përshëndetur vetëm me kokë, meqë komunikimi të burgosurit i lejohej vetëm me familjen e tij.

Një natë vonë në dhomën numër katër të katit të parë, gardian Grozni e hap derën dhe duke i dhënë një shqelm në prapnicë e futë brendë një të burgosur.

-Ti që i flet 33 gjuhë por nuk di kinezisht, i drejtohet Eknatit me qësendisje, merru vesh me këtë farë shuli. Eknati nuk bëzan. I sapoardhuri vetëm mërmëronte fjalë e fjali të shkëputura. Sapo gardiani e mbyll derën, ai shtrihet te dera duke mërmëritur. Të gjithë në dhomë ishin ngritur për të parë se ç` po ndodhte. Ishte një i ri rreth 25-vjeçar, mesatar nga shtati, sykaltër, flokëgështenjë. Shikonte papërcaktueshëm, fliste vetmevete.

-Ka konsumuar drogë, konstaton Eknati.

-Ta hedhim këtu në shtrat propozon italiani Mario, i cili së bashku me ciganin Shantosh e ngrehin zhag të sapoardhurin dhe e vendosin në shtrat.

Tërë natën askush nuk kishte bërë gjumë. I sapoardhuri një serb me prejardhje nga Kurshumlia, me vendbanim në Novi Sad, ishte nën ndikim fatal të dozës së fortë të narkozës që kishte marrë. Ai fliste përçart. Qeshte, ulurinte, gajasej dhe tërë biseda e tij vetmevete zhvillohej si në një celuloid të vjetëruar dhe të dëmtuar të gramofonit. Ishte krejtësisht i pandjeshëm.

Në mëngjes nuk ishte ngritur me kohë dhe nuk dihej nëse ishte fjetur apo zgjuar. Gardiani kujdestar, Grozni i tmerrshëm e hap derën me rrëmbim.

-A jeni ngritur të gjithë? pyet.

-Të gjithë përveç këtij të riut, raporton Luçiani.

-Hajde ngrite nga gjumi, i drejtohet Grozni.

Mario bën përpjekje për ta zgjuar, por ishte krejtësisht e kotë.

-Mos po shtiroset he ia q...100 zotat, thotë Grozni duke e shqelmuar.

-Hedhja një gotë ujë në fytyrë, urdhëron gardiani. Uji i ftohtë paksa e kishte përmendur, mirëpo nuk e kishte liruar nga amullia.

-Ky me siguri po shtiroset. Ndizja biçikletën, Grozni urdhëron sërish Marion. Mario Luciani, i burgosur recidivist, merr një copë gazete, ia fut në gisht të këmbës të droguarit, nxjerr shkrepën dhe i jep zjarr. Në kohën kur flaka e letrës ia kishte djegur këmbën, ai e kishte tërhequr instinktivisht dhe flaka ishte shuar. Vetëm kishte mër-mëritur, por nuk i kishte hapur sytë.

-Ky nuk jep shenja të jetës normale, thotë Mario me qesëndi.

-Mos ka marrë lëndime në kokë?pyet Stamenkoviqi. Insistimi i Groznit për ta zgjuar me çdo kusht nga amullia, linte për të dyshuar se mund ta kishte lënduar, me rastin e pranimit, meqë ai zakonisht pinte dhe nuk ishte i përgjegjshëm, as i sigurt në veprimet e tij. Duhej të dorëzonte detyrën në orën 7 të mëngjesit dhe si duket ndihej i shqetësuar, meqë as ai nga ana e tij nuk dinte se ç` kishte ndodhur. Derisa të gjithë po rrinin si të shushatur, serbi Isakoviq fillon një të qeshur hysterike.

-Hej ti, i drejtohet Eknatit, gardian Grozni. Cili bre është mendimi yt? Nga zëri Eknati e kishte kuptuar se Grozni ishte shqetësuar dhe nuk ishte i sigurt se ç` kishte ndodhur me të burgosurin, që quhej Boro Isakoviq.

-Unë mendoj se është nën ndikim të një doze të tepruar të narkozës. Nëse nuk ka lëndime në kokë, besoj se nuk është në rrezik. Por më mirë do të ishte të dërgohet te mjeku.

-Mor po ta q. mjekun. As ai nuk di kurr gjë. Shikoje a ka lëndime në kokë, e urdhëron Eknatin.

-Nuk ka kurrëfarë gjurme që shihet.

-Atëherë po shtiroset he diellin ia sh....

-Nuk mendoj ashtu, thotë Eknati. Është nën ndikim të tepruar të narkozës. Ky nuk e ka vendin në burg por në shërim intensiv mjekësor.

-Përse po i pranoni të tillët në burg, shoku gardian?-pyet Stamenkoviqi, me zë paksa intim, por edhe qortues.

-Ma kanë hedhur inspektorët, he nënën ua sh.... Po të ma sjellin ndonjërin prej tyre këtu, -thotë dhe e mbyll derën me rrëmbim.

Grozni del nga dhoma. Boro Isakoviqi vazhdonte odisenë e tij të llomotitjes dhe të jermisë klinike. Ai ishte në gjumë dhe zgjuar, në të njëjtën kohë, gjallë dhe në delir shpirtëror, ishte në një gjendje të papërcaktuar të delirit nën ndikim të dozës ekstreme të narkotikëve. Megjithatë nuk ishte në rrezik jete.

Në orët e paraditës në dhomë futet një gardian dhe një teknik mjekësie, i cili ia jep një injeksion Isakoviqit. Në mbrëmje ai ishte ngritur nga krevati. E kap kokën me të dy duart dhe fillon të ofshajë.

Pas tri dite Isakoviqin e lëshon narkoza.

-Cili prej jush më tregon ku jam? -pyet ai.

-Në ferr, ia kthen Mario, në rrethin e shtatë të ferrit të Dantës. A ke dëgjuar për Dante Aligierin?

-Po, mor vëlla, kam dëgjuar, veçse nuk më duket se jam në ferr. Më duket se jam në burg, edhe pse nuk kam qenë ndojëherë, thotë duke shtrënguar tëmthat me duar.

-Je në shërim intensiv nga narkoza, ashtu sikurse edhe ne të tjerët, shton Stamenkoviqi.

-Tash po e kuptoj. Qenkemi të gjithë kllasë, apo?

-Po ti? i drejtohet Shantoshit, i cili nuk dinte serbisht.

-Ky sapo ka filluar, vazhdon bisedën Mario.

-Është tepër i ri, këtë duhet ta largojmë nga radhët, po ta marrin në dorë **muria**, ky tregon me të parën.

-Nuk është i rrezikshëm, nuk di të flasë.

-Shumë mirë, konstaton Isakoviqi. Ky na duhet edhe për punë të tjera, thotë duke qeshur.

-Në cilin vend ndodhemi konkretisht? pyet pas pak.

-Në nëntokën tonë të preferuar, Pallazzio Venezia, vazhdon bisedën argëtuese, italiani Mario.

-Ku janë shiringat, pluhuri, morfina, kokaina, ku janë?

-Të gjitha në vende të sigurta. Vetëm trokit në derë dhe të sjellin për këtë deriçkën e vogël, i thotë Mario, duke shikuar në drejtim të Eknatit dhe të Stamenkoviqit. Eknati e qorton Marion në gjuhën italiane, ndërsa Stamenkoviqi e aprovon. Të burgosurit zakonisht tallen në llogari të njëri tjetrit. Ka raste kur ata kurdisin skena të rrezikshme teatrale, për hir të argëtimit momental.

Isakoviqi kishte trokitur. Pas pak ishte hapur deriçka.

-Çfarë don?- një zë i panjohur i drejtohet Isakoviqit.

-Dy shiringa vëlla, pak pluhur për ta hjekur erën e gojës dhe një lugë pestil.

-Prit pak, thotë zëri i panjohur përtej derës.

Boro Isakoviqi po priste duke kënduar vargje të një rok këngë të njohur, dhe duke bërë grimasa të pakontrol-lueshme.

Pas pak çastesh hapet dera me rrëmbim. Të gjithë të burgosurit ngritën në këmbë, ndërsa gardian Grozni fil-lon ta shikojë serbin Isakoviq, nga këmbët deri te koka, si xhelati viktimën.

-A je i tërë? -pyet ai.

-Nuk jam tamam. Mungon pluhuri, të cilin e kam porositur pak më parë. Por, ti po më dukesh disi i dyshimtë, mor vëlla, disi sikur polic, por ama nuk je polic, mbase e luan rolin e policit, thotë Isakoviq, duke e shikuar Groznin që ia kishte hapur sytë si bisha e uritur drejtuar presë së vet. Grozni ishte në elementin e tij natyror. Iu

shkel syrin të burgosurve të tjerë, e rrëmben Isakoviqin për flokësh që i binin deri në supe dhe i thotë.

-Ti pra je ai, që po të lypi prej kohësh!

Janë edhe shumë të tjerë të dashuruar në mua, por kësaj radhe po e bëj një përjashtim, i thotë Isakoviqi, duke e qasur Groznin në shtrat.

-Heu, ti q... 100 nënat bushtra, por çka po kujton ti që jam unë, bre bir bushtre. Grushtet e Groznit kishin vërshëlyer si reja prej së kthjellti. E qëllonte duke e sharë me fjalorin më të pistë që e disponon gjuha serbe. Në momentet kur Isakoviqi kishte rënë për tokë ndërhyjnë edhe dy gardianë të tjerë dhe e tërheqin zvarrë. Grozni murmuronte duke sharë në specialitetin e njohur serb, të edicionit, **sve po spisku***

-Ishte veprim i ngutshëm, i thotë Eknati Marios, pasi mbyllet dera.

-Aspak, ia kthen Stamenkoviqi. Tri net nuk na ka lënë të flemë, madje paska qenë edhe peder, he nanën ia lua-jsha.

-Unë e kam diktuar me kohë që është peder, thotë Mario, sepse të gjithë narkomanët janë pederë.

-Nuk më dhembset as mua, por ama duhet të jemi të vetëdijsëm se e kemi mashtruar.

-Ne të dy e mashtruam, ti vetëm e aprovove, sqaron Stamenkoviqi.

Tri ditë më vonë Isakoviqin e rrahur dhe tërë fraktura në trup e sjellin sërish në dhomë. Flokët ia kishin prerë me gërshërë, tërë breza-breza. Në fytyrë i dalloheshin shenjatat e grushteve. Ishte dobësuar sa mezi qëndronte në këmbë.

-Hej kusho, si gërmadhë po dukesh!- i thotë Stamekoviqi dhe vazhdon.

*** Të gjithë sipas regjistrit!**

Si ta kanë punuar o zot, vetëm ta shohësh veten në pasqyrë. Më të mirë se ti i çojnë në varr.

-Ju ma ngulët, nuk është fer, mor vëlla! Isha nën ndikim të tepruar të narkozës dhe nuk arrita ta kuptoj me kohë se po qesendiseshit, thotë dhe shtrihet në krevat, i lodhur dhe i bërë troshë nga torturat.

-Qysh moti ia ke ngulur vetes, ti mor peder i pistë, ia kthen Mario. Grozni i tmerrshëm ishte shfryrë mbi viktimën Isakoviç dhe në raste të tilla kur Grozni shfryhej, viktima e tij nuk vinte më në vete. Isakoviçi i mjerë kishte rënë në kurth, kishte rënë në fund të ferrit.

Jeta e të burgosurve në dhomat kolektive kishte favorët e veta. Dita kalonte shumë shpejt, sidomos nëse gjendej viktima për objekt talljeje. Në raste të tilla të burgosurit bëjnë teatër dhe secili gjendet në elementin e tij jetësor. Mirëpo në mesin e të burgosurve të tillë humb radha e studimit dhe e bisedave serioze. Në raste të tilla rrëfehen shaka, barcoleta si dhe tregime nga humori i zi serb, që për mendimin e Eknat Malmirit ishte humori me specifika krejtësisht të veçanta, autentike, puro serbe.

Në një studim për satirën dhe humorin e zi, Arthur Rembayer kishte shkruar. **Populli që e dobëson telin e humorit dhe e shtrëngon telin e satirës është në rrugë të degjenerimit.** Eknati gjatë qëndrimit në burg në mesin e të burgosurve serbë, nuk kishte hetuar ndonjë satirë të mirëfilltë. Kufiri në mes të satirës dekadente dhe humorit të zi pothuajse nuk ekzistonte. Fjalori me të cilin rrëfehej humori ishte pjesë e leksikut që ishte futur në përdorim të përditshëm. Të sharat e ndryshme ishin bërë pjesë e fjalorit jo vetëm të llumpenproletariatit, por edhe të shtresave të arsimuara. Serbi Stamenkoviç nuk kishte prirje për të sajuar barcoleta, por dinte të rrëfente me qindra syresh dhe përgjithësisht i rrëfente në momente të caktuara.

Një ditë e pyet Eknatin për satirën dhe humorin e

zi te shqiptarëve. Nuk dinte shumë barcoleta që shkonin mbi kurriz të shqiptarëve, përveç disave që kishin filluar të rrëfeshin pas ngjarjeve revolucionare të vitit 1981. Eknati iu kishte rrëfyer disa barcoleta që ishin sajuar nga rinia shqiptare dhe që kishin objekt talljeje, Mahmut Bakallin, Ali Shukriun, Fadil Hoxhën e sidomos Xhavit Nimanin. Ai e pranonte pa rezervë se satira dhe humori serb kishin elemente shumë më të tipizuara dhe ishin më të motivuara, sepse edhe kontradiktat shoqërore dhe klasore ishin më të thella. Të gjitha rrëfimet satirike apo humoristike që Eknat Malmiri ia kishte treguar të burgosurit Stamekoviç, ai i mbante mend.

-Dhe nuk donte që s` donte Xhavit Nimani ta lëshonte postin, a? Stamenkoviçi pyet Eknatin, për të vazhduar rrëfimin e shakave.

-Nuk donte biri botës, ndërsa thoshte, le të vijë dhe të më largojë nga karriga ai që më ka ulur këtu.

-Kur i thanë se Titoja ka vdekur, meqë ai aludonte se postin ia kishte caktuar ish-kryetari i shtetit, Xhavit Nimani ua kthen.

-Mua s` më bëhet vonë!

-Po ai ka vdekur bre, si s` po e merr vesh? -i thotë njëri nga shokët e tij të komitetit.

-Ka vdekur për ju, që jeni ngordhalaqa, që nuk e keni dashur as për së gjalli, për mua, ai nuk ka vdekur! Ngritet në këmbë dhe me zë të kumbueshëm bërtet:

-Rroftë shoku Tito!

Zyrtarët që kishin shkuar për t`ia bërë të ditur urdherin për dorëheqje, nuk iu kishin përgjigjur parullës.

-Rroftë shoku Tito!- kishte thirrur për të dytën herë besniku i partisë, Xhavit Nimani. Ata nuk iu kishin bashkuar.

-E pra ju jeni nacionalista, ju jeni irridentista! Juve kam me ju futë në bir t` minit. Unë kam me jau ngulë juve, e jo ju mue!

-Mor shoku Xhavit, ia kthen njëri prej tyre, nuk kemi ardhë me ta ngulë he burrë, po me të shkulë prej aty ku të kanë ngulë! Pjesën e fundit Eknati e kishte stilizuar, ndërsa serbi Stamenkoviç qeshte me zë. Stamenkoviç kishte filluar barcoletën e tij, meqë i rrëfenin me radhë.

-Gjatë një luftimi kundër gjermanëve, partizanët e shohin se s` mund të qëndrojnë më gjatë, dhe urdhërojnë tërheqjen.

-Merrni të plagosurit dhe tërhiquni sa më parë, urdhëron komandanti.

-Të gjithë në shpejtësi tërheqin të plagosurit. Edhe një cigan partizan, për të mos mbetur prapa shokëve e merr në shpinë një të vrarë, që ishte afër duke e pandehur për të plagosur, dhe fillon të tërhiqet. Kur arrijnë në një vend të sigurt, komandanti urdhëron:

-Sillni të gjithë të plagosurit këtu!

Partizani cigan kishte mbartur mbi supë një gjerman të vrarë, pa kokë.

-Ti, cigo në vend të shokut tënd të plagosur ke marrë një gjerman, madje pa kokë! i ngërmohet komandanti.

-Më falni shoku komandant, tash ia tregoj unë atij. Cigani merr pozitë serioze dhe i drejtohet gjermanit të vrarë:

-Pse s` tregove që nuk ke kokë he nënën shvabe ta sh....

-Pastaj? pyet Eknati.

-Nuk ka më, thotë Stamenkoviç.

-Ta vazhdojmë atëherë, më duket sikur mbeti në gjysmë, ia kthen Eknati.

-Po të dëgjoj, thotë ai me kureshtje.

Cigani fillon ta shqelmojë gjermanin, sepse ndihej i mashtruar.

-Kështu të gjen kur nuk e fsheh kokën nga partizanët, he nënën tënde shvabe, thotë cigani dhe shton.

-Po ta fshihje kokën, do të ishe i tërë dhe nuk do më të turpëroje mua, ciganin më trim të batalionit!

-Do ta rrëfej një anegdotë nga Drenica, thotë Eknati. Gjallonte atje njëfarë Braho Ziu, një bir tejet pesnik i partisë. Brahua ishte urdhëruar nga komiteti që gjatë mitingjeve të qëndronte para megafonit dhe në raste të caktuara të bërtiste:

-Rroftë Fadil Hoxha!

-Poshtë Enver Hoxha!

Një ditë Brahos i ngatërrohen emrat dhe bërtet në të kundërtën.

-Rrooftë Enver Hoxha!

-Poooshtë Fadil Hoxha!

Njëri nga komunarët, që ishte afër ia përkujton Brahos se i ka ngatërruar emrat . Ky, i zënë ngushtë, e afron megafonin te goja dhe shton:

-Më falni shokë, më falni amani! Armiku i klasës paska hyrë edhe në gojen time!

M... hangërt goja ime shokë! dhe nga frika se mos po gabonte sërish kishte bërtitur:

-Rrooftë shoku Tito!

-Rroftë, ia kishte mbajtur ison turma që ishte tubuar në miting.

-Kjo është diçka e re profo, e ke komponuar vetë apo?

-pyet Stamenkoviqi.

-Është qind për qind e vërtetë, përveç fjalisë së fundit, sqaron Eknat Malmiri. Më pas pak kishte rrëfyer edhe disa barcoleta të tjera që kishin për objekt Braho Ziun. Në raste të tilla kur rrëfeheshin barcoleta, të burgosurit gojaseshin së qeshuri.

Humori është ushqimi më se i nevojshëm shpirtëror për relaksim nervash të tendosura, por edhe e qeshura në burg shpeshherë është e tepruar, dhe ndjell kob. Pikërisht atë ditë të veçantë të disponimit ende pa mbaruar mirë barcoletat, gardian Grozni i tmerrshëm e hap derën befa-

sisht dhe iu drejtohet të burgosurve.

-Kush po ulurin këtu?

Të gjithë ishin ngritur në këmbë dhe rrinin kokulur, ndërsa Boro Isakoviqi nuk lëviz nga shtrati. Ishte karremi të cilin do ta tërhiqte Grozni, dhe në çast mund të harronte qëllimin e hyrjes në dhomë.

-Përse nuk ngritësh në këmbë ti, he diellin të fëlliqur ta q...thotë dhe drejtohet te shtrati ku rrinte shtrirë Isakoviqi, ende i dërrmuar nga rrahja.

-Më keni lënduar rëndë gardian, thotë dhe shton.

-Nuk kam pikë fuqie. Nuk qëndroj dot në këmbë!

-Ngritu shtiran, se po të futi në hu!

I burgosuri Isakoviq po mundohej të ngritej mirëpo qëllimisht zvarritej duke bërë grimasa dhe duke improvizuar thyerjen e brinjve.

-A t`i ndihmoj? -pyet Mario.

-Trus aty ku je, nuk i duhet ndihma jote, urdhëron Grozni. Isakoviqi më në fund ishte drejtuar.

-Të gjithë në korridor, këmbët larg njëra nga tjetra dhe duart për muri! urdhëron Grozni. Derisa pesë të burgosurit e dhomës numër katër ishin rreshtuar me kokë për muri, ai fillon t`i kontrollojë të gjithë me radhë, në xhepa dhe në rrobat që kishin veshur. Ishte një kontrollim i zakonshëm rutinor

Pas pak në korridor, ku po kryente detyrën e tij gardian Grozni, duket edukatori Ivanoviq.

-Ç` kanë bërë? pyet Groznin.

-E kanë q. iriqin, thotë Grozni duke i kontrolluar të burgosurit dhe duke iu ngjeshur nga një shqelm prapanicës, sipas zakonit të tij shtazarak.

Kur kishte ardhur radha te Eknati, ai i drejtohet edukatorit Ivanoviq.

-Ky do të fshijë korridorin, meqë i di 33 gjuhë, por nuk di kinezisht.

-Fale kësaj radhe! Ka kohë për ta mësuar edhe

kinezishtën, i drejtohet edukatori Ivanoviq, paksa duke qeshur. Në rregull thotë Grozni, po e fal nga pastrimi por jo nga një shqelm në prapanicë. Eknati kishte shtangur. Kishte fituar bindjen se tërë ndodhia ishte skenuar nga Ivanoviqi, i cili donte ta shihte Eknatin në pozitë denigruese të shqelmuar nga sodomisti, Grozni.

-Do ta fal edhe kësaj radhe, ky nuk vlen as për një shqelm burri, thotë dhe i bën me kokë Eknatit të futet në dhomë.

Ditët e rënda si tunxhi, megjithatë, po kalonin. Herë duke qeshur herë duke qarë, herë të rrahur, herë të poshtëruar. Burg ishte, dhe burgu për këto punë është. Për ta përkulur njeriun, për ta thyer dhe për ta shkatërruar deri në atë nivel, sa për të mos pasur frikë më prej tij. Por, burgu kurrë nuk i kishte përmirësuar njerëzit. Përkundrazi i kishte prishur, i kishte bërë edhe më këmbëngulës për ta çuar deri në fund mendësinë e tyre, hakmarrjen e tyre, kundërvënien e tyre. Të rrallë janë ata që qëndrojnë një kohë të gjatë në burg dhe arrijnë ta ruajnë baraspeshën njerëzore. Të rrallë ishin të burgosurit e papërkulshëm si Miletiqi nga Vareshi, si Gim Celi nga Barila apo ndonjë tjetër. Shumë të rrallë ishin të burgosurit, që kishin sharruar përgjithmonë në burg dhe që e kishin bërë botë të veten burgun, si Lluka Ciganji.

Eknat Malmiri ishte tip tjetërfare. Ai kishte mësuar një metodë specifike të mbijetesës në burg. Për ta ruajtur të paprekur qëllimin dhe idealizmin e tij bënte koncesione sporadike. Ishte i drejtë dhe i dashur ndaj atyre, për të cilët konsideronte se ishin fatkëqij, që e kishin humbur rrugën në jetë, pa dashjen e tyre. I urrente ata që shtireshin dhe mundoheshin të nxirreshin mbi kurriz të shokëve, i mëshironte të paditurit që kishin rënë në kurth si lepuri. Ndërsa burgu, apo shtëpia e të vdekurve, sikur e kishte quajtur shkrimtari i madh rus Dostojevski, ishte ferri i kësaj bote, ferri i pasioneve të ndragëta dhe i

sodomisë së pariparueshme njerëzore. Në burg Eknat Malmiri studionte karakteret dhe temperamentet e njerëzve, të racave, të besimeve dhe traditave të ndryshme. Ai mendonte se nëse dilte gjallë nga burgu, do ta përshkruante jetën në burg, meqë kishte çka të rrëfente. Mirëpo, ende ishte larg lirit nga burgu, ndërsa shumë larg nga liria e aspiruar kombëtare. Rruga ishte e gjatë, e mundimshme, plot pengesa dhe të papritura, por ai nuk dorëzohej. Nuk dorëzohej as atëherë kur e fyenin, as atëherë kur munda të trishtimi i vinin deri në fyt. Vetëm një dëshirë kishte në burg, një dëshirë të porealizueshme. Kishte dëshirë të qante, të qante me zë derisa të shfryhej, derisa të pastrohej nga ankthi, nga bezdia e frika për të ardhmen, por sedra nuk e linte, krenaria nuk e lejonte. Kishte hetuar se edhe në burg njeriu i parashtron para vetes dofarë rregulla të burrërisë, të sedrës dhe të krenarisë. Andaj, pak nga trashëgimia kundërvënëse, pak nga fakti se ishte profesor, i shpallur nacionalist apo enverist nga pushteti jugosllav, pak nga kryeneqësia, pak nga prepotenca mashkullore, pak nga mosha e burrërisë, Eknat Malmiri ishte futur në ingranazhet e jetës që po e grinin dalëngadalë, si në havan. Por edhe ashtu qëndronte. Nuk jepej, sadoqë nganjëherë ditët i bëheshin muaj, e muajt vit.

Për të përballuar gjendjen miserable në burg e ndihmonte edhe besimi në të drejtën, besimi në të vërtetën, mbase këtë e shtynte para vetvetiu edhe natyra zvarritëse e skllavëruese e njeriut. Të gjithë këta dhe faktorë të tjerë të shumtë ndikonin që ai të mbetej në këmbë, i barazpeshuar dhe i natyrshëm, duke përballuar rrebeshet sikur përballon toka acarin në dimër dhe breshrin e stuhinë në verë. Por sa do të arrinte të qëndronte ashtu? Kjo nuk varej krejtësisht prej tij. Ndodhte kur nga të burgosurit e tillë të pathyeshëm, autoritetet e burgut kërkonin të thyheshin, pavarësisht se ata nuk binin ndesh

me rregulloren e burgut. Autoritetet administrative e politike si duket kishin marrë qëndrim të prerë: të gjithë të burgosurit, pa dallim, duhet të thyheshin dhe të poshtroheshin në një apo tjetër mënyrë. Dhe, këtij qëndrimi djallëzor nuk i shpëtonte askush. Eknati kishte përvojë të hidhur me rrahjen masive që kishte ndodhur në Gjurak, të cilën e kishte organizuar SPB-ja e Pejës, duke i shpallur pastaj fajtorë për rrahjen, dhe duke i dënuar me nga një muaj vetmi gjashtë të burgosur politikë.

Në burgun e ri të Novi-Sadit të vjetër

Në qeshor të vitit 1987, kishte filluar deportimi në kompleksin e burgut të ri i të gjithë të burgosurve, që vuanin dënimin në burgun hetues të kryeqytetit të Vojvodinës. Kompleksi i burgut të ri ndodhej në periferi të kryeqytetit dhe shtrihej në një sipërfaqe imponante. Godinat e reja, funksionale, ishin rregulluar sipas planeve të burgjeve bashkëkohore. Në kuadër të kompleksit ishin tri pavijone të mëdha me ndërtesa dykatëshe. Pavijoni i mbyllur ku ishin vendosur të burgosurit nën hetime, Pavijoni gjysmë i mbyllur ku zakonisht mbaheshin të burgosurit me dënime të rënda, dhe Pavijoni i hapur, ku kryesisht trajtoheshin të burgosurit e dënuar për kundërvajtje të ndryshme, të dënuar deri në dy muaj burg.

Në kuadër të rrethit brenda kompleksit ishte edhe uzina e kartonazhës. Aty të burgosurit bënin punë të detyrueshme, për të cilën paguheshin me një përqindje tejet të vogël nga fitimi bruto. Jashtë godinave të burgut ndodhej edhe fabrika e prodhimit të shtyllave të përmasave të ndryshme dhe të ansorëve të betonit. Po ashtu në kuadër të kompleksit të burgut ishin edhe disa dhjetëra hektarë tokë të plleshme të Ultësirës së Vojvodinës, në të cilat të burgosurit mbillnin patate, karrota, misër dhe kul-

tura foragjere. Të gjitha punët e rënda fizike i kryenin të burgosurit. Pikërisht për të lëshuar në veprim krejt kapacitetet prodhuese dhe përfituese të burgut, në Novi Sad kishin sjellë shumë të burgosur edhe nga burgjet e tjera të Vojvodinës. Kompleksi i burgut të ri pretendonte t' i konkurronte burgut të njohur të Mitrovicës së Sremit, i cili po ashtu kishte kapacitete të fuqishme prodhuese, që realizoheshin me djersën e të burgosurve, në mesin e tyre edhe të qindra të burgosurve politikë shqiptarë.

Eknatin, me katër të burgosurit e tjerë nga burgun hetues, ku kishte kaluar afër tetë muaj, fillimisht e vendosin në Pavijonin e mbyllur.

Dhoma e burgut të ri ishte e pastër, por e vogël. Nuk kishte vend për lëvizje gjatë ditës. Kabina e WC-së ishte çuditërisht e ngushtë, edhe pse e pastër, meqë pajisjet ishin të reja dhe funksionale, por nuk ishte instaluar sistemi i ventilimit. Shtretërit, ishin po ata të burgut hetues. Përveç korridoreve të mëdhaja dhe funksionale si dhe godinës së burgut që ishte e re, asgjë nuk ndyshonte. Përkundrazi, ishte kufizuar skajshëm metri katror i hapësirës për një të burgosur. Në burgun hetues kati i dhomës ishte afër pesë metra i lartë, ndërsa në burgun e ri ishte vetëm 220 centimetra. Platoja e ulët bënte përshtypje klostrofobie. Në të gjitha segmentet burgu i ri ishte më i papërshtatshëm, edhe pse më higjienik dhe më funksional për personelin e burgut, por shumë i rëndë për të burgosurit.

Qysh në ditët e para ca të burgosur nga pavijoni kishin hequr grilat e hekurit nga dritaret e vogla dhe ishin arratisur. Ishte një dështim fatal për krejt personelin e burgut, sidomos për projektuesit dhe ndërtimtarët. Qelitë e katit të parë të Pavijonit të mbyllur kishin filluar të kontrolloheshin nga një ekip profesional, për të verifikuar forcën e grilave të hekurit dhe sigurimin e tyre në beton.

Një ditë, gjatë kontrollit teknik, ata arrijnë edhe në

dhomën ku mbahej ngjuar Eknat Malmiri dhe katër të burgosurit e tjerë. Në mesin e kontrollorëve ishte edhe kryepolici Martinoviq.

-Si ju duket tani në burgun e ri?- pyet ai.

-Më keq se në burgun e vjetër, thotë Eknati. duke prezentuar të dhëna mbi metrin katror, tavanin e ulët, pikën tejet të ngushtë higjienike dhe sigurinë e brishtë.

-Përse mendon se është siguria e brishtë, i drejtohet kryepolici.

-Këtë po e verifikoni. Përderisa të burgosurit që kanë prirje për të ikur kanë mësuar se nga njëra dritare e burgut të ri kanë ikur katër veta, tash do të provojnë edhe të tjerët. Me veprime të tilla rrezikohen edhe të burgosurit e tjerë, që nuk kanë synime të tilla.

-Edhe ti paske filluar të filozofosh dhe po bindem se burgu paska ndikur më tepër sesa kam menduar, thotë kryepolici i burgut Martinoviq dhe shton: -Ne bëjmë punën tonë dhe ty e të tjerëve të mos iu mendojë mungesa e sigurisë, sepse ka kush kujdeset për të, thotë ai

-Nuk u bë nami de, është thyer burgu më i ruajtur në botë, burgu i Alkatarzit, i mbrojtur me një armatë të tërë rojtarësh dhe i rrethuar në të gjitha anët me det, e lëre më burgu i Novi Sadit, për të cilin ende nuk dinë se ku ndodhet as banorët e kryeqytetit, thotë serbi Stamenkoviç. Kryepolici i burgut nuk ishte përgjigjur.

Java e parë në burg kalon me ushqim të thatë, kryesisht një copë bukë dhe një rrisk lardhi 100 gramëshe, të cilën Eknati nuk e hante. Duke qenë se ushqimet nga vizita ishin konsumuar qysh moti, atij i mbesin vetëm dy pako 50 gramëshe CD-vit, pluhur, dhe një pako njëqind gram djathë, zdenka. Në një gotë plastike përziante në ujë të ftohtë, një lugë pluhur CD-vit dhe një lugë sheqer, me të cilin e lagte bukën. Nuk kishte as të holla për të blerë artikuj të konservuar ushqimorë. Edhe shokëve të tjerë të burgut iu mungonin artikujt ushqimorë dhe të hollat.

Kuzhina ende nuk kishte filluar të punonte. Riskën e lardhit nuk e konsumonin as Mario Luciani, as serbi Stamenković, meqë nuk ruhej në frigorifer dhe kishte filluar të qelbej. Ata protestonin duke kërkuar ushqime të konservuara, apo gjellë, sipas rregullores.

Ditën e gjashtë të qëndrimit në burgun e ri helmohet cigani Shantosh, i cili hante edhe rrishtat e lardhit që iu jepnin përditë të të burgosurve të tjerë. Ai kishte filluar të vjellë dhe ishte zbehur si meit. Mjeku i burgut kishte konstatuar se Shantoshi ishte helmuar në ushqim. Një ditë më vonë ishin paraqitur edhe tri raste të tjera të helmimit. Më vonë edhe dhjetëra raste të tjera. Në burg ishte sajuar karantina dhe kishte filluar vizita intensive mjekësore për tërë të burgosurit. Edhe i droguari Isaković ishte helmuar. Ai, i uritur tejmasë, në ditën e shtatë kishte marrë një rrishtë sallamë derri, që e kishin sjellë kuzhinierët në racionin e drekës dhe sapo e kishte ngrënë kishte vjellë. Edhe atë e fusin në karantinë. Në dhomën e burgut, në gjendje urie, por të shëndoshë kishin mbetur vetëm Eknat Malmiri, italianin Mario dhe serbi Stamenković, i cili pas tri ditësh duhej të nxirrej para gjyqit, meqë kishte marrë aktvendimin për gjykim. Ai shpresonte se do ta lironin në mungesë të fakteve, të shumtën mund ta dënonin një vit burg, ndërsa ai kishte mbajtur nëntë muaj nën hetim. Mario kishte edhe një muaj, për të kryer dënimin e caktuar një vjet burg. Ai mendonte që sapo ta lironin të rrinte paksa te familja në Rjekë dhe të ikte për në Itali. Eknatit i kishin mbetur edhe nëntë muaj.

Një pasdite gardiani kujdestar hap derën dhe kërkon nga Eknat Malmiri të dalë në korridor. Ngritet i shqetësuar nga krevati, meqë nuk dinte se ku po e çonin. Sapo del në korridorin e madh të burgut heton dy veta që vinin në drejtim të tij. Pas pak vëren drejtorin e burgut të

Suboticës, Hegyi Bella dhe komandantin boshnjak, i cili quajtur Omer.

-O istenem, micsoda!* Thotë Eknati në gjuhën hungareze dhe përshëndetet me të dy.

-Mbase keni ardhur për të më kthyer në Suboticë, pyet Eknati në gjuhën serbokroate për shkak të komandantit Omer.

-Mjerisht jo, ia kthen Hegyi Bella. Ndodhemi në një takim pune këtu në burgun e ri dhe u pajtuam së bashku që për pak çaste të të vizitojmë, pasi që e dinim se ndodhesh këtu. Eknati i kishte falënderuar për kujdesin që kishin treguar, duke iu premtuar se sapo të lirohej nga burgu, nëse krijoheshin kushte paqeje, edhe ai do ta vizitonte Suboticën, në të cilën kishte gjalluar 30 muaj dhe nuk e kishte parë asnjë pjesë të saj, përveç humbëtirave të burgut. I kishte bërë përshtypje të veçanta vizita e papritur e dy drejtuesve kryesorë të burgut të Suboticës. Nuk ishte vetëm një shenjë korrektësie apo simpatie për një të burgosur politik shqiptar. Ishte diçka më shumë. Ishte një përkrahje morale, që fliste shumë, ngase e kishte mbushur shpresë dhe besim në njerëzit e mirë, që nuk mungonin madje as edhe brenda dhomave të burgut. Mirëpo fatkeqësisht të mirët, të njerëzishmit ishin të pakët në numër.

Një natë kishte ëndërruar se ndodhej në vendlindje. *Ndërkohë vëren një dukuri jo normale të natyrës. Dielli në perëndim kishte lëvizur kahun. Pas pak tek ara e Brahes, në Malmir, gjyshja e tij kishte marrë rrugë drejt varreve. Prapa i shkonte Xha Meti, duke u munduar ta bindte se e kishte gabuar rrugën. Ajo ecte pa kthyer kokën, ndërsa ia bënte me dorë Xha Metit që edhe ai të kalonte andej pari. Asnjërit nuk ua shihte fytyrat. Më vonë i dukej sikur kishte parë ëndërr dhe po e pyeste vetveten, si është e mundur që njeriu të ëndërrojë diellin jashtë orbitës së vet?...*

* **O zot! sa çudi**

Nga ëndërra e kishte zgjuar alarmi i zgjimit. Prej kohës kur kishte qenë në arrati iu kishte bërë shprehi komentimi e disa herë edhe shënimi i ëndërrave. të cilat i vlerësonte si të veçanta. Ëndrën e kishte shënuar në fletore. Nuk i shkëputej nga mendja se si të dy, gjyshja dhe xha Meti, kishin përfutuar para syve të tij dhe ai nuk ua kishte parë dot qehren. Ishte hera e parë në burg që kishte parë një ëndërr të tillë, sipas mendimit të tij, një ëndërr paralajmëruese...

Gjatë shëtitjes në shetitoren e burgut, në skajin jugor, në shtyllën metalike të rrymës vëren një korbatkë. Nga këndi përballë një kukuvajkë këndonte këngën e vet të përjetshme të fatalitetit: **gugujsuf-gugujsuf**.

-Dikujt prej nesh po i këndon kukuvajka, thotë Stamenkoviqi me të cilin po shëtisnin në rreth.

-Bestytni e kotë. Është përfytyrimi ynë naiv për fenomenet që nuk i njohim, ia kthen Eknati.

-Kushedi,- thotë ai, duke menduar për ditët e rënda që kishte pasur gjatë gjykimit, derisa po e priste aktvendimin. Eknatit pa dashje i kujtohet ëndrra... Jeta brenda katër mureve e kishte sensibilizuar tejmasë. Çdo dukurie natyrore apo çdo ëndrre ishte në gjendje të bënte komente të llojllojshme. Kishte filluar të besonte verbërisht se kurrë nuk do ta shihte gjallë gjyshen, edhe pse nuk e dinte me siguri se ishte gjallë apo kishte vdekur qyshkur, meqë ajo ndoshta edhe kishte vdekur, por nuk i kishin treguar. Pasi ishte burgosur e kishte parë vetëm një herë, katër vjet më parë në Burgun e Gjurakut.

Në ndarje ajo i kishte thënë:

-Ma bëj hallall, mor bir, ndoshta nuk shihemi më!

Eknati ishte munduar të i jepte shpresë por në pamjen e saj të zymtë kishte hetuar se ajo po shuhej.

Ishte verbuar në njërin sy, ndërsa syri tjetër i loton te vazhdimisht. Kujtimet për nënëgjyshen i zhvilloheshin në celuloidin e memories trurore, duke sjellur nëpër

dromca kujtесе momente gëzimi e hidhërimi...

Dy javë më pas, përmes një letre që i kishte dërguar vëllai, Osa, Eknat Malmiri merr lajm se gjyshja kishte vdekur, ndërsa pas pak ditësh edhe kushëriri plak, xha Meti...

Cipëza e hollë që e ndante realitetin nga imagjinata, ëndërra dhe bestytnitë kishin filluar edhe më tej ta preokuponin. Velloja mistike herë dendësohej e errësohej, herë qartësohej dhe bëhej e tejdukshme. Eknati kishte hetuar se në dhjetëvjetëshin e fundit i paraqiteshin vegjime paralajmëruese, ose përfytyrime të tilla, mirëpo të gjitha këto i shpjegonte me kufizimin e kohës dhe të hapësirës në burg dhe me shqetësimet e rënda jetësore që i kishin ndodhur jo vetëm atij, por edhe shtresave liri-dashëse të popullit. Kishte hetuar gjithnjë e më shpesh rikthimin në botën e kotë të misticizmit, edhe pse kishte bindje materialiste mbi jetën, botën dhe fenomenet.

Në gjysmën e dytë të korrikut të vitit 1987, të gjithë të burgosurit politikë shqiptarë, i nxjerrin nga pavijoni i mbyllur dhe i dërgojnë në Pavijonin gjysmë të mbyllur. Asokohe në burgun e Novi Sadit, në vuajtje të dëmineve të gjata ndodheshin: **Jak Kراسي**, i grupit Marksist -Leninist, i dënuar 14 vjet burg. **Metë Zeri**, po ashtu i dënuar 12 vjet me të njëjtin grup, njëri prej ideatorëve të krijimit të grupeve të para ilegale në vitet shtatëdhjetë. **Jahë Zeri**, i dënuar nëntë vite, kushëri i Metë Zerit. Meta e kishte djalë të vëllait martirin, Naser Hajrizi, i cili kishte rënë në ballë të demonstruesve më 2 prill të vitit 1981.

Në burg ndodheshin edhe pesë të dënuar nga rrethi i Gjilanit: **Hilë Dani**, i dënuar për të dytën herë 8 vjet burg, shok i ngushtë me Rexhep Malën, i rënë së bashku me Nuhi Berishën duke luftuar kundër forcave të UDB-ës,

në janar të vitit 1984, pastaj **Bejë Taha**, i dënuar tetë vjet, **Xhat Vaja** i dënuar gjashtë vjet. **Sak Dermi**, i dënuar gjashtë vjet. **Bajrë Dermi** i dënuar nëntë vjet. **Shar Ala**, i dënuar gjashtë vjet. **Ban Shala**, i dënuar tetë vjet, **Zijad Hoxha**, i dënuar 14 vjet. **Veb Celi**, i dënuar 12 vjet. **Ret Meti** i dënuar nëntë vjet. **Kadir Caka** i dënuar, gjashtë vite. **Fat Graçi**, i dënuar tetë vite dhe **Ekmat Malmiri**, i dënuar tetë vjet. Në Pavijonin e burgut hetues kishte mbetur **Rit Dura** dhe disa të tjerë.

Të burgosurit politikë shqiptarë ditën e parë të vendosjes në pavionin gjysmë të hapur e kishin mirëpritur si ngjarje të paharrueshme. Ishte hera e parë që disa prej tyre po shiheshin, edhe pse të gjithë përmes shokëve dhe familjeve të tyre njiheshin dhe dinin për njëri-tjetrin.

Ata fillimisht i kishin ndarë në dy kate të pavijonit, por kishin mundësi komunikimi sidomos gjatë shëtitjeve në ajër të pastër dhe gjatë pushimit të pasditës. Komunikimi i tyre varej edhe nga gardianët. Disa prej tyre ishin rigorozë në trajtimin e regjimit ditor, ndërsa kishte në mesin e tyre edhe ndonjë gardian, i cili nuk merakosej fare se kush me kë takohej apo bisedonte.

Për Ekmat Malmirin dhe pothuajse për të gjithë të burgosurit e tjerë shqiptarë, jeta dhe trajtimi në Pavijonin gjysmë të mbyllur kishte fituar një kuptim të ri. Izolimi shumëvjeçar, degdisja nga një burg në tjetrin, mundimi dhe torturat kishin lënë pasoja në shpirtin e secilit. Komunikimi i lirshëm mes njëri-tjetrit me të drejtë konsiderohej si fitore. Të burgosurit shqiptarë kishin pranuar të punonin punë të ndryshme fizike, pasiqë vitet e kaluara nëpër burgjet hetuese, në trajtim të veçantë, kishin lënë pasoja fizike te secili. Shumica syresh dukeshin sikur kishin dalë nga nëntoka. Kishte prej tyre që vite të tëra nuk e kishin parë dritën e diellit. Edhe pse relativisht të rinj në moshë, kishin marrë reumatizëm të shkallës së lartë. Po ashtu hetoheshin edhe kollitje, sëmundje të

mushkërive dhe të organeve të frymëmarrjes. Të gjithëve iu kishte humbur kondicioni fizik. Nga leximi dhe mungesa e dritës, iu kishte dobësuar të pamurit dhe pothuajse të gjithë mbanin syze. Pikërisht për shkaqe të tilla shëndetësore, të burgosurit politikë shqiptarë kishin pranuar punën fizike, nga e cila nuk kishte ndonjë përfitim material, por që megjithatë mjaftonte për të blerë duhan, ndonjë artikull ushqimor dhe ndonjë pije freskuese.

Në mesin dhe në praninë e të burgosurve politikë, Eknat Malmiri sikur ishte ringjallur. Tetë muajt e fundit në burgun hetues në Novi Sad nuk kishte rastisur në dhomë asnjë shqiptar, edhe pse nuk kishte kaluar keq me të burgosurit e kombësive të tjera. Njihej me shumicën e të burgosurve, ndërsa me disa prej tyre ishte dënuar në të njëjtin grup.

Kishte biseduar gjerë e gjatë me Jak Krasin me të cilin shiheshin për herë të parë edhe pse Eknati ishte tezak me babanë e Jakut. Jaku ishte dobësuar fizikisht. Ishte ndër të burgosurit që mbante qëndrim të pathyeshëm. Qe dënuar së bashku me Hyd Hysin, Metë Zerën, Nez Myrin, Genc Silajn e të tjerë. I takonte bërthamës së Grupit marksist-leninist. Po ashtu njoftohet edhe me Hilë Danin dhe Zijad Hoxhën. Zijadi qe dënuar me Gim Celin, Sam Celin, Bush Mendin dhe tetë shokë të tjerë nga grupi. Ata më 2 prill të vitit 1981, iu kishte zënë pritë forcave rezerviste serbe në Besmir, të cilat ishin nisur për të shpartalluar demonstruesit në Prishtinë. Zijadi ishte i hareshëm. Burgu nuk e kishte thyer edhe pse qe dënuar 14 vjet. Ai nuk donte t`ia dinte. Brengosej vetëm pse njëri nga shokët ishte thyer.

Për herë të parë, qysh prej ditës kur iu kishin shqiptuar dënimin, po takonte edhe Ret Metin nga Prishtina, i dënuar 11 vjet. Reti ishte dënuar së bashku me vëllanë, Behirin, por ai ndodhej në vuajtje të dënimit në Pozharevc. Reti kishte mbajtur qëndrim të patundur.

Edhe pse i ri ishte dobësuar tejmase nga qëndrimi i gjatë në vetmi, në kushte tejet të rënda të trajtimit mizor nëpër burgje. Në mesin e të burgosurve me të cilët nuk ishte parë qysh moti, ishte edhe Fat Graçi, nxënësi i tij i dikurshëm. Fati kishte pësuar tronditje të shumta shpirtërore, mbase edhe fizike dhe nuk iu kishte përballuar torturave. I kishte kërkuar falje Eknatit, profesorit të dikurshëm të letërsisë për deklaratat që i kishte dhënë në hetuesi, nën dhunë. Eknati mendohej ta qetësonte duke u munduar ta bindte se veprimi i tij nuk e kishte dëmtuar fare. Mirëpo Fati nuk e kuptonte dot. Atij iu kishte fiksuar në mendje dyshimi i pabazuar, se shokët ia kishin parë sherrin. Tortura dhe izolimi e kishin bërë të veten. Fati nuk i kishte përballuar dot. Padrejtësisht ndihej i rënduar në ndërgjegje, edhe pse askush nuk e qortonte, as e akuzonte. Të kota kishin qenë përpjekjet e Eknatit, të Jak Krasit apo të Hilë Danit për ta bindur Fatin se nuk i kishte bërë faj asnjëriut. Një përshtypje të veçantë i kishte ushtruar Hilë Dani. Ai ishte i afërt me të gjithë. Duke qenë se kishte një stazh të gjatë nëpër burgje, ndihej shumë i lirshëm dhe kudroherë i gatshëm për t'i ndihmuar shokëve. Në Pavijonin gjysmë të hapur, kishte kushte më të mira trajtimi. Dhomat ishin të hapura, me dritare të mëdha dhe kurdoherë të ajrosura. Në banjo vazhdimisht kishte ujë për pastrim. Në Pavijon ndodhej edhe salla e leximit, televizori. Edhe ushqimi ishte paksa më i mirë. Të burgosurit politikë ishin skajshmërisht solidarë njëri me tjetrin dhe të gjitha ushqimet që iu vinin gjatë vizitave i ndanin së bashku. Nëse ndonjëri pinte duhan, por i mungonin paratë për të blerë, i sigurohej duhani nga shokët. Cilitdo që kishte ndonjë nevojë, i dilej në ndihmë. Edhe pse të ndarë në dy kate të Pavijonit, ata ndiheshin si një grup i vetëm unik, si një familje vëllezërish, të cilët edhe kur nuk pajtoheshin për çështje të caktuara, e ruanin interesin e përgjithshëm e sidomos autoritetin e njëri tjetrit.

Të burgosurit politikë të katit përdhes të pavijonit gjysmë të hapur punonin në punëtorinë e kartonazhës, që ndodhej ngjitas me pavijonin. Puna fillonte në orën 7 të mëngjesit dhe vazhdonte deri në orën 15.00. Në raste të veçanta punohej edhe me orar më të gjatë, në saje të porosive për pako të ndryshme, që prodhoheshin aty.

Të burgosurit politikë shqiptarë të katit të parë i kishin angazhuar me punë në njësinë e prodhimit të shtyllave të modeleve dhe përmasave të ndryshme të betonit. Ata punonin jashtë mureve të burgut në një kantier të madh që kapte një sipërfaqe disa hektarëshe. Në krahasim me punën në njësinë e kartonazhës, puna në prodhimin e elementeve të betonit ishte shumë më e rëndë, por kishte favore të tjera, sidomos ajrin e pastër, diellin dhe jetën në natyrë. Eknat Malmiri, Metë Zeri, Jahë Zeri, Sak Dermi, Shar Ala, Xhat Vaja, Kadir Caka dhe Veh Celi, punonin në njësinë prodhuese të elementeve të betonit dhe në punë të bujqësisë. Të tjerët në njësinë punuese të kartonazhës. Në orët e shëtitjeve të pasditës, ndodhte që i nxirrnin në shëtitore, të gjithë së bashku. Në raste të tilla të burgosurit e dy njësive punuese bashkëbisedonin dhe shkëmbenin mendime lidhur me të ardhmen, burgun. Ata flisnin edhe për keqtrajtimet që ishin ushtruar ndaj tyre nëpër burgje të ndryshme.

Kohën e lirë e kalonin duke lexuar vepra të ndrysh me qoftë të përmbajtjeve politike revolucionare qoftë literaturë letrare dhe artistike.

Në mesin e të burgosurve të katit të parë shquhej Metë Zeri. Ai kishte studiuar veprat më të rëndësishme të klasikëve dhe ishte ndër të vetmit me të cilin mund të bisedohej rreth problemeve të caktuara teorike apo ideologjike. Meta ishte intelektual i formuar, që posedonte kapacitete origjinale vrojtuese dhe kishte diapazon solid në njohjen e fenomeneve shoqërore, historike dhe revolucionare. Eknat Malmiri merrte pjesë në seanca spontane,

ku shqyrtoheshin probleme të caktuara të filozofisë vepruese revolucionare. Edhe pse nuk ishte në mesin e ekzegetëve, të studimit fundamental të filozofisë marksiste, kishte lexuar shumë dhe e njihte mirë bazën teorike të asaj filozofie. Eknati, pak më herët se të tjerët, kishte vërejtur të çarat e pariparueshme në bllokun komunist lindor dhe nuk i besonte teorisë, sipas së cilës e ardhmja i përket komunizmit. Nuk e thoshte hapur, por nuk rezervohet për të kundërshtuar teorinë e tillë, e cila kishte pësuar goditje të pariparueshme sidomos me aplikimin e reformave që parashihte e ashtuquajtura **Perestrojkë**, në Bashkimin Sovjetik. Eknat Malmiri asnjëherë nuk kishte shfaqur haptas dyshime në kursin politik të Shqipërisë Mëmë, por nuk besonte se mund të mbijetonte Shqipëria e vetmuar dhe e izoluar në Evropë, ashtu sikurse Kuba, përballë Shteteve të Bashkuara të Amerikës. Gjatë kohës së qëndrimit në Burgun e Gjurakut kishte marrë mësim të duhura, për të mos e tepruar në të drejtën e vet. Skajin ekstrem të marksizmit dogmatik e përfaqësonte Sak Dermi, me të cilin Eknati i kishte konfrontuar mendimet qysh në kohën kur kishin qenë në një dhomë në burgun e Suboticës. Saku e mbante veten për dijetar dhe përfaqësues të denjë të teorisë marksiste, edhe me faktin se kishte kryer fakultetin e sociologjisë dhe të marksizmit. Mirëpo ai nuk lëshohej në debat për probleme të caktuara, duke mos i besuar vetvetes. Në disa debate rasti që kishte bërë me Metë Zerin, ai si duket e kishte kuptuar se dija e tij teorike nuk mjaftonte për të shprehur opinione autentike, apo edhe për t`i argumentuar shkencërisht qëndrimet e ngurta dogmatike. Me Eknat Malmirin nuk lëshohej në debate të tilla, sepse kishte një përvojë të hidhur nga ai. Metë Zeri, duke qenë se dispononte diapazon njohurish dhe aftësi logjiki autentik, shpeshherë e kishte sfiduar mendimin dogmatik të Sak Dermit, i cili që në debatet e para sikur kishte kuptuar

se s` kishte aftësi për dialog të vërtetë shkencor. Eknati i dinte kufizimet dogmatike të Dermit dhe nuk i merrte aspak si serioze mendimet e tij rreth ngadhënjimit të domosdoshëm të proletariatit e të tjera.

Bajrë Dermi, student i mjekësisë, kishte gjykim të matur. Zakonisht dëgjonte, por kishte aftësi të logjikimit të drejtë teorik. Në mesin e të burgosurve të tjerë ishin edhe Xhat Vaja, arsimtar, dhe Shar Ala, po ashtu intelektual. Shari kishte kaluar vite tëra nëpër burgje, por nuk ishte thyer. Mbante qëndrim militant dhe nuk teoretizinte. Debatet spontane shoqërore shpeshherë ktheheshin në tryeza të vërteta të rrahjes së mendimeve. Në raste të tilla Eknati rezervohet për të shprehur gjykimet e tij autentike, edhe pse shprehte pikëpamje që mund të trajtoheshin si liberale. Ai kujdesej që ato pikëpamje të materializonte në drejtim të analizave të mirëfillta, për të nxjerrë konkluzione të vërteta shkencore. Ishte i vetëdijshëm se shprehja haptas e dyshimit në teorinë maksiste leniniste do të interpretohej si revizionizëm, apo si dorëzim. Ai bënte dallim në mes të dogmatizmit naiv dhe dialektikës shkencore materialiste, të cilën e pranonte pa kurrfarë rezerve. Pikërisht sipas pikëpamjeve të vërteta dialektike, luftohej dogmatizmi dhe farisejizmi idolatrik. Ai nuk shfaqte dyshim në mësimet e dialektikës mbi botën, universin dhe parimet fundamentale të filozofisë materialiste, mirëpo kurrsesi nuk mund të pranonte marksizmin si të vërtetën e patjetërsueshme dhe të vetmen filozofi të pagabueshme, me vetë faktin se në të gjitha vendet komuniste ekzistonin divergjenca krejtësisht të papajtueshme, lidhur me interpretimin e teorisë marksiste, në fusha të ndyshme teorike, konceptuale e filozofike. Marksizmi në praktikë sikur kishte çaluar. Eknati e kishte kuptuar me kohë se Metë Zeri nuk ishte marksist dogmatik, por nuk ishte edhe aq liberal në pikëpamje të interpretimit të kundërshtive, me të cilat ballafaqohej teoria dhe praktika

e interpretimeve të burimeve të marksizmit. Ndoshta edhe ai ndodhej në po të njëjtën valë me Eknat Malmirin dhe për shkaqe që vetëkuptoheshin nuk donte të shfaqte haptas mendimin e tij.

Duke qenë se Metë Zeri disa herë e kishte provokuar dijen marksiste të Sak Dermit, ky i fundit kishte filluar të rezervohej dhe nuk merrte pjesë në debate. Zakonisht lexonte, madje edhe në prezencë të shokëve kur zhvilloheshin debate me karakter të shqyrtimeve teorike. Njëherë Metë Zeri pyet Sak Dermin, se, a kishin pasur komunikim të drejtpërdrejtë Hegeli dhe Darvini. Saku pa menduar gjatë, kishte shpjeguar për shoqërimin e tyre të ngushtë. Më vonë pasi u shfletua enciklopedia, del se Darvini kishte qenë vetëm njëzetvjeçar kur kishte vdekur Hegeli, ndërsa askund nuk flitej për ndonjë bashkëpunim të mundshëm. Të gjithë të burgosurit politikë, pavarësisht nga përgatitja ideologjike ishin të orientuar drejt kombëtarisht. Të gjithë ata që asokohe ndodheshin në burgun e Novi-Sadit, kishin mbajtur qëndrime korrekte në gjykim dhe gati asnjëri nuk ishte penduar për veprën e kryer. Kjo ishte diga kryesore që i unifikonte të gjithë, ndërsa pikëpamjet divergjente rreth problemeve të caktuara edhe ashtu në tërë botën pasoheshin me divergjenca dhe teoretizime ndër më të ndryshmet.

Puna e rëndë fizike, pas një kohe të gjatë të qëndrimit në izolim, në fillim e kishte dezorientuar Eknat Malmirin. Nuk besonte se do të mund t`ia dilte, edhe pse besonte se ndërkohë do të fitonte kondicion. Në repartin e punës në njësinë punuese të betonimit, përveç të burgo-

surve politike shqiptare punonin edhe te burgosur te tjerë, kryesisht te tillë qe ishin dënuar deri ne gjashtë muaj burg. Ne mesin e tyre kishte hajna, mashtrues dhe rrallë ndonjë i burgosur për korrupcion, keqpërdorim apo abuzim të detyrës. Sektori i betonimit përbëhej nga dy pirgje të piramidave të zallit si dhe nga mikseri i madh, i cili mbushej me eskavator. Të burgosurit bënë përzierjen mekanike të betonit. Pasi kalonte procesi automatik i përzierjes, bëhej vibrimi i tubës së madhe të betonit, pastaj betoni i gatshëm derdhej nëpër kallëpe të dimensioneve të ndryshme. Të burgosurit, në pjesën përgatitore të punës nëpër kallëpe vendosnin katër fije të lidhura të armaturës, të përforcuara me zingjitë. Fillimisht mbusheshin të gjithë kallëpet e njëres anë, derisa në anën tjetër të fushës së kallëpeve të mbushur ditë më parë, fillonte procesi i heqjes së shtyllave dhe mbartja me ngarkues në vende të caktuara sipas përmasave. Prosesi i punës ishte shumë dinamik. Nuk dilte kohë fare për pushim. Ushqimi përgatitej në kuzhinën fushore. Ata kishin të drejtë të konsumonin kafe, qe e blinin vetë. Të burgosurit politike shqiptare zienin edhe çaj rusi. Edhe pse ushqimi nuk ishte sa duhet kalorik, në repartin e bujqësisë kishte edhe perime të shumta. Ata merrnin tranguj, domate, qepë, hudhra, karrota...

Në kantierin përballë godinës së burgut, të burgosurit prodhonin edhe blloka të tjerë të betonit, si anësorë për shtruarjen e rrugëve të asfaltit apo për rrugicat nëpër qendra urbane. Përveç prodhimeve nga betoni, të burgosurit i detyronin të punonin edhe punë të ndryshme bujqësie, si mihje të kulturave foragjere, nxjerrje mekanike të patateve dhe të karrotave të kuqe, zhvoshje të tramakëve të misrit. Puna fillonte në orën 7.00 të mëngjesit dhe mbaronte në orën 15.00. Prej kësaj kohe dy orë ishin të rezervuara për ushqim dhe pushim. Shpeshherë kur grumbulloheshin punët në fushën e bujqësisë, të bur-

gosurit i kthenin në punë pas orës 17.00 e deri në orën 19.00 apo 20.00. Pastaj shumica pastroheshin ndërsa në orën 21 fikej drita për të fjetur.

Ditët kalonin pa u vërejtur. Puna e pandërprerë nuk linte vend për të pushuar, as për të menduar. Vetëm ditën e diel të burgosurit rrinin në Pavijon, ku zakonisht debatonin, lexonin ose shikonin televizorin.

Eknat Malmiri qysh në muajin e parë kishte fituar kondicion. Kontakti me diellin e kishte djegur në fillim, por pas pak kohe ishte adaptuar. Kështu kishte ndodhur edhe me të burgosurit e tjerë sidomos me të burgosurit politikë shqiptarë, të cilët me vite të tëra ishin mbajtur të izoluar në burgjet hetuese, në kushte tejet të këqija.

Një të diel, një muaj pas fillimit të punës në repartin e betonimit, Eknat Malmirin e lajmërojnë për t`u përgatitur për vizitë. Kabina e vendvizitës ishte e mbyllur me qelq të trashë dhe zëri depërtonte nëpër vrimat e sajuara nergut për atë qëllim. Po ashtu flitej se në kabina ishte vendosur sistemi përgjues dhe çdo bisedë regjistrohej në celuloid magnetofoni. Vizita në rrethana të tilla të izolimit nuk aplikohet për të burgosurit e tjerë, por vetëm për të burgosurit shqiptarë. Ishte një formë e veçantë e presionit psikik mbi të burgosurit dhe familjet e tyre, përderisa nuk lejohej përqafimi me fëmijët dhe përshëndetja nga afër. Edhe pse në rrethana të tilla poshtëruese, Eknati i kishte bindur familjarët se nuk ndodhej në izolim, por në burgun e ri ku kishte kushte shumë më të mira, edhe pse ishte aplikuar vizita e tillë, së cilës duhej t`i përmbaheshin. Kishte biseduar me bijat, me djalin dhe me prindërit. Në kushte të tilla, vizita kishte kaluar me shqetësime, si për Eknatin, si për fëmijët, meqë nuk mund të bashkëbisedonte lirshëm me të gjithë, por me secilin veç e veç, përmes vrimave në qelqin e tejdukshëm. Kishte biseduar edhe me t`atin, bashkëshorten dhe me Bonen, bijen e Osës, vëllai i Eknatit, i cili e kishte vizituar rregull-

isht. Babai i kishte treguar se gjyshja kishte vdekur. Vëllai tjetër, Cufa, së bashku me gruan dhe tre fëmijët kishte shkuar në Libi, ku po punonte. Pavarësisht nga kushtet e vizitës, Eknatin e gëzonte fakti se fëmijët ishin mirë me shëndet dhe gjatë rrugës deri në Novi-Sad nuk kishin pasur asnjë shqetësim. Ata, nga Beogradi do të ktheheshin me trenin e natës. Në orën gjashtë të mëngjesit të gjithë tok do të zbrisnin në Fushë-Kosovë...

Pas mbarimit të vizitave, të burgosurit zakonisht tuboheshin në sallë apo në ndonjë dhomë dhe bisedonin, pyesnin njëri tjetrin për familjet, për shokët që ndodheshin nëpër burgjet e tjera anekënd Jugosllavisë dhe për situatën në Kosovë.

Ditët kalonin me shpejtësi. Procesi i punës ishte shumë dinamik. Puna në natyrë po i gjallëronte të burgosurit, të cilët kishin kaluar vite të tëra mbyllur nëpër dhoma të errëta dhe nëpër qeli të ndragëta. Eknati hetonte se po ripërtërihej, edhe pse bezdisej më shumë se të tjerët për punën fizike që po e bënin, për shfrytëzimin që po iu bëhej të burgosurve. Këtë fakt e dinin të gjithë, mirëpo ishin pajtuar duke zgjedhur njëri nga dy të këqijat. Ata kishin zgjedhur punën e rëndë, por në natyrë, meqë secili prej tyre deri atëherë kishte kaluar pesë apo gjashtë vjet nëpër burgjet hetuese.

Në repartin e prodhimit, përveç të burgosurve politikë shqiptarë, kishte edhe të burgosur të përkatësive të ndryshme kombëtare të Vojvodinës. Shoqërimi me ta sikur ishte ndërprerë. Përveç përsëritjeve të zakonshme në rastet kur ishte puna e përbashkët, nuk kishte ndonjë komunikim tjetër. Mirëpo as ata nuk bënin fare përpjekje për t'u shoqëruar me të burgosurit shqiptarë. Edhe ata tuboheshin sipas përkatësisë kombëtare apo të ndonjë interesi të caktuar për njëri-tjetrin. Vetëm në raste të rralla ndodhte ndonjë provokim, apo ndonjë fjalë e papeshuar.

Në mesin e gardianëve për qëndrim përbuzës ndaj të burgosurve politikë shqiptarë shquhej polici Toma, i cili reagonte ashpër dhe zakonisht me të gjithë të burgosurit sillej agresivisht. Policët e tjerë nuk dalloheshin për të keq, por bënin punën e tyre në akord me rregulloren e burgut. Disa syresh dukeshin si aktorë statistë. Ata zvarriteshin për ta kaluar sa më parë orarin e punës dhe iknin për në shtëpi.

Pas punës 10 orëshe, ktheheshin në Pavijon, pastroheshin në banjo ku në çdo kohë kishte ujë të nxehtë dhe zakonisht pushonin, meqë lodheshin nga puna e rëndë. Debatet në mesin e të burgosurve politikë shqiptarë ishin pa fund. Mjaftonte ndonjë ngjarje ditore e cila më pas komentohej dhe interpretohej nga këndvështrime të ndryshme. Zakonisht lexoheshin gazetatat dhe revistat, ku shpreheshin opinionet e të gjitha shtresave. Ishte koha kur kishte ndodhur plasa e parë e madhe në kreun politik të Republikës së Serbisë. Lufta klasore kishte marrë përmasa të luftës për pushtet të dy forcave kundërshtarë. Vija e ashtuquajtur konformiste e pushtetarëve aktualë, sfidohej nga klasa pretendente unitariste, e cila kërkonte Serbi të barabartë si republikat e tjera, duke synuar haptas kufizimin maksimal të autonomisë së Vojvodinës dhe të Kosovës. Në krye të këtij krahu centralist ishte pozicionuar një klasë ultranacionalistësh, të cilët kishin nxitur nacionalshovinizmin agresiv serb.

Pikërisht në kohë të ngritjes së kësaj klase me metoda revolucionare populiste, e cila nga disa kritikë dhe analistë jugosllavë barazohej me ngritjen e Rajhut të Tretë, kishte ndodhur edhe vrasja në Paraqin. Ushtari shqiptar nga Karaçica e Drenicës, Aziz Kelmendi, më 3 shtator të vitit 1987, kishte vrarë katër ushtarë jugosllavë dhe, sipas versionit zyrtar, në përpjekje për të ikur kishte vrarë edhe veten. Kjo ngjarje, e cila për një kohë të gjatë mbeti e pasqaruar, i kishte hapur rrugë lëvizjes populiste

serbe, të cilën e kryesonte serbi me prirje nacionalshoviniste, Slobodan Milosheviq. Ishte apo nuk ishte skenuar ndodhia e Paraqinit, tanimë nuk kishte rëndësi. Milosheviqi kishte forcuar pozicionet. Ai po përgatitej për të goditur ashpër dhe idhshëm sidomos në Kosovë.

Ndodhia në Paraçin qe shprehur edhe në ashpërsimin e qëndrimit të autoriteteve të burgjeve kundër të burgosurve politikë shqiptarë. Sapo ishte kumtuar lajmi, banda të organizuara huliganësh kishin demoluar, plaçkitur dhe djegur pothuajse të gjitha dyqanet apo firmat e shqiptarëve në Novi Sad, në qytete të tjera të Vojvodinës dhe kudo nëpër Serbi. Turmat populiste kërkonin armë për të luftuar, terroristët shqiptarë, sikur i quanin ata. Inteligjencia serbe e përkrahte vijën e ashpër në qeverisjen e vendit. Të burgosurit ishin strukur në pamundësinë e tyre të veprimit, duke pritur se ç` do të ndodhte. Edhe në mesin e tyre kishte mendime divergjente rreth ndodhisë. Shumica mendonte se ngjarja ishte konstruktuar për qëllime të caktuara politike. Eknati kishte prirje t`i besonte versionit zyrtar, duke supozuar me faktin se në mesin e rinisë militante shqiptare, e cila ishte degdisur në vuajtje dhe represion intensiv shtetëror, megjithatë kishte pëlçitur mllef i papërmbajtur i një të riu militant. Vetëm në armatën jugosllave, për vepra të cilësuar si nacionaliste, në vitet 80 ishin dënuar më shumë se 1200 shqiptarëm në mesun e tyre edhe disa eprorë.

Ngjarja e Paraqinit nuk kishte shkaktuar ndonjë tendosje të madhe në mes të burgosurve politikë shqiptarë dhe të burgosurve të tjerë në Pavijonin gjysmë të hapur. Megjithatë, në burg kishin arritur edhe kundërvajtësit e parë, të cilët ishin dënuar për sulme revanshiste kundër shqiptarëve, sikur trajtoheshin asokohe nga organet e gjyqësisë. Ata ishin dënuar për prishje rendi dhe qetësie publike me dhjetë, njëzet apo tridhjetë ditë burg. Ndonjë përplasje me pasoja të mëdha nuk kishte ndodhur.

Uniteti i të burgosurve politikë shqiptarë nuk kishte pësuar luhatje. Nëse goditej ndonjëri, ata do të reagonin të gjithë. Këtë e dinin mjaft mirë edhe autoritetet e burgut, sidomos edukatori nacionalist Ivanoviq dhe kryepolici Martinoviq, dy urrejtësit e pandreqshëm të të burgosurve politikë.

Për shkak të acarimit të situatës, pas vrasjes në Paraqin dhe mbretërimit të një fushate të egër anti-shqiptare, Eknat Malmiri kishte dërguar letër në familje dhe kishte kërkuar nga ata që të mos ia sillnin fëmijët në vizitë. Ai po ashtu kërkon edhe nga të tjerët që për një kohë të rezervohen nga vizita, pa iu dhënë shpjegime të caktuara, meqë letrat censuroheshin.

Gjatë asaj vjeshte ndodhin edhe ngjarje të tjera. Xhat Vajes i vdes një vëlla në moshë të re, duke lënë pas fëmijë të shumtë. Metë Zerit i vdesin prindërit. Eknat Malmirit i kishte vdekur gjyshja. Lajmet që vinin nga Kosova ishin të zymta dhe të pashpresa. Politika represive e serbit Milosheviq kishte filluar një etapë të re të diferencimit në mes të shqiptarëve. Ishte shkallëzuar fushata e arrestimeve, ndërsa bëhej presion që të pranohej ngushtimi i autonomisë në nivel të autonomisë kulturore. Partiakët shqiptarë tregonin besnikëri të neveritshme ndaj regjimit dhe fajtorin kryesor të përkeqësimit të situatës e kërkonin brenda shqiptarëve dhe jo në kreun populist intervencionist serb.

-Po vijnë ditë edhe më të rënda, Eknati i thotë Metë Zerit derisa po punonin së bashku në një arë, afër burgut.

-Ka gjasë të përkeqësimit të situatës në tërë territorin e Jugosllavisë, meqë fillimi i shpërbërjes së Bashkimit Sovjetik, do t'i prekë të gjitha vendet e Lindjes, konstaton Meta.

-Mendoj se perëndimi do të mundohet ta kursejë Jugosllavinë, vazhdon Eknati.

-Unë nuk mendoj ashtu. Jugosllavia tanimë është bërë burg i popujve dhe ka gjasa që kroatët, sllovenët e popujt e tjerë të kërkojnë pavarësi, ose dobësim të skajshëm të lidhjeve të tyre me federatën.

-Serbët e kontrollojnë armatën dhe policinë federale, pastaj edhe ekonominë shtetërore. Milosheviqi po mbështet krahun ekstrem të centralizmit dhe të unitarizmit, por ndoshta pikërisht në këtë presion do t'i detyrojë popujt e Jugosllavisë të mendojnë për të nesërmen, shton Eknati. Derisa po bisedonin duke zhvoshur misër, Eknati dhe Meta bisedojnë edhe rreth mundësisë së futjes së shkrimeve të tyre të hartuara gjatë viteve të burgut, në shishe të qelqit, dhe më pas t'i gropinin thellë në ndonjë arë, në mënyrë që kur të liroheshin nga burgu të ktheheshin dhe t'i nxirrnin tinëz. Ishte ide edhe e të burgosurve të tjerë kjo, mirëpo ende nuk e kishte provuar askush.

Me rastin e lirimit nga burgu të të burgosurve politikë shqiptarë, autoritetet e burgut i kontrollonin librat dhe fletoret dhe nuk iu lejonin t'i merrnin me vete, madje as përkthimet. Eknat Malmiri kishte përkthyer shumë faqe të romanit **ARARAT**, të Llajosh Zillahut dhe pjesë nga romani **Ditët e fundit të jeniçerëve** të shkrimtarit hungarez, Jokai Mur. Vepra kishte kryepersonazh Ali Pashë Tepelenën. Ndërsa autori kishte qenë bashkëkohës i Ali Pashës. Eknati kishte edhe shkrime të tjera, recensione për librat e lexuar sidomos nga letërsia magjare, italiane, gjermane e ruse. Po ashtu kishte shkruar edhe dhjetëra tregime me tematikë nga jeta e tij në kolegjin fetar të Prishtinës. Shumica e të burgosurve shkruanin, meqë pjesa e tyre dërrmuese ishin intelektualë dhe vrojtues të vëmendshëm të proceseve politike e shoqërore.

Kishte në mesin e tyre talentë të dalluar në pikturë. Shquheshin në këtë formë të shprehjes artistike edhe Metë Zeri, Jak Krasi, Bajrë Dermi e ndonjë tjetër. Meta, me ngjyra të ujit kishte bërë portretizimin e dy bijave të mitura të Eknat Malmirit, Krujës dhe Antigës, duke pasur për model fotografitë që Eknatit ia kishte dërguar bashkëshortja. Shumica e të burgosurve politikë kishin shkrim të bukur. Ata përgjithësisht shkruanin pa gabime, mirëpo ndodhte shpeshherë t`ia qortonin gabimet drejtshkrimore njëri-tjetrit. Jetonin si në një familje të madhe ku përkujdesja zotëronte në moton, **një për të gjithë, të gjithë për një**. Artikujt ushqimorë që vinin nga vizitat i mbanin në një arkë të përbashkët dhe konsumoheshin me kursim. I ruanin sidomos mollët dhe lëngjet, ndërsa ndarja bëhej pa dallim, krejt e barabartë. Kur ndodhte që nuk kishte mollë për të gjithë, atëherë ato i bënë flegra-flegra dhe secili merrte pjesën që i takonte.

Një ditë vizite në vjeshtë, familjet e të burgosurve shqiptarë kishin sjellë shumë pemë e perime. Metë Zeri kishte propozuar që mollët të ruheshin në një arkë të veçantë.

-Të keni kujdes, iu thotë shokëve.- Kësaj radhe dua që për çdo ditë të hamë mollë dhe të na mjaftojnë deri në vizitën vijuese. Eknati me Ram Dermin i kishin numëruar mollët dhe dilte se ato mjaftonin vetëm për 17 ditë, nga një mollë në ditë për secilin, ndërsa Metë Zeri kërkonte që ato të mjaftonin për një muaj.

-Nuk kemi aq mollë, ia kthen Eknati.

-Ato që janë, por duam për ditë mollë. Eknati e kupton pak me vonesë llogaritjen e Metë Zerit. Ai kërkonte që të gjitha ushqimet të ndaheshin sa më drejt që ishte e mundur, me nikoqirllëk, qoftë edhe nga një gjysmë mollë në ditë.

Të burgosurit politikë në Novi-Sad kishin ruajtur maksimalisht unitetin në mes veti. Asnjëherë nuk ishte

shtruar për shqyrtim çështja se kush me cilin grup ishte dënuar. Ishin ndërgjegjësuar se të gjithë mbaheshin të ngujuar për shkak të bindjeve por edhe veprimeve të caktuara atdhetare, si kontribut modest për liri dhe barazi. Kërkesa për Kosovën Republikë ishte platforma, të cilën e mbështetnin të gjithë. Mirëpo kishte raste kur teprohej në të drejtën individuale apo në të drejtën e grupit. Rastet e tilla, edhe pse shpërthenin spontanisht, nganjëherë merrnin rrugë të padëshirueshme. Në rastet kur konfrontoheshin bindjet, lidhur me perestrojkën apo të ardhmen e komunizmit, Eknat Malmiri zakonisht tërhiqej dhe mundohej të tregonte se nuk kishte sa duhet interesim për tema të tilla. Tërheqja nga disa të burgosur kishte filluar të keqinterpretuhej si dobësim i vijës revolucionare nga ana e tij, apo në rastin më të mirë si ndikim që kishte ushtruar burgu. Eknati kishte marrë mësim në Gjurak. Ai kishte zgjedhur rrugën e tërheqjes. Një ditë, njëri nga të burgosurit e thërret me qesëndi: o Eknati i Zanit, sipas interpretimit që Rexhep Qosja iu bënte personazheve të caktuara në romanin **Vdekja më vjen prej syve të tillë.**

-Kjo që thua ti, mund të kuptohet edhe si Xhezairi i Gjikës, por edhe si Danjoli i Sherkes, ia kthen Eknati, duke iu drejtuar po me të njëjtën masë.

-Për cilin konkretisht e ke fjalën? - pyet Eknati.

-Për asnjërin, vetëm ashtu bëra shaka, mbrohet ai, duke e kuptuar se Eknati ishte mllëfosur.

Eknati kishte vërejtur se në mesin e disa të burgosurve, rrahja masive në Gjurak në mes kriminelëve ordinerë dhe të burgosurve politikë nuk ishte interpretuar drejt.

-Të gjithë keni qenë fajtorë, i thotë një ditë Eknatit, i burgosuri Shar Ala.

-Si mendon se kemi qenë të gjithë fajtorë! -e nget bisedën Eknati, pasi paragjykon se shumë kohë dikush

kishte folur prapa shpine.

-Atje, me sa shoh unë, ka munguar njeriu me ndikim, njeriu i cili do ta fitonte besimin e të gjithëve.

-Edhe besimin e vrasësve, të hajnave e dhunuesve? vazhdon pyetjen Eknati.

-Në radhë të parë besimin e të burgosurve politikë, pastaj pse jo edhe e të gjithë të tjerëve, të gjithë janë shqiptarë. insiston Shari.

-Nëse ti dhe të tjerët keni prirje të mos i besoni rrëfimit tim dhe të shumicës së të burgosurve politikë, për rrahjen masive në Gjurak, unë nuk dua të komentoj më tej.

-Nuk ka nevojë të hidhërohemi për këto punë, thotë Shari.

-Nuk është punë hidhërimi, por mungesë besimi, ndoshta edhe ndonjë anim joparimor, mbase edhe familjar lidhur me personat e implikuar në rrahjen masive, nga pala sulmuese, ia kthen Eknati, duke u ngritur nga vendi. Shar Ala ishte nga rrethi i Gjurakut dhe si duket kishte njohuri për rrahjen, por nga këndi tjetër i vrojtimit. Ai nuk iu besonte rrëfimeve të Eknat Malmirit dhe kjo e bren-goste.

I përshëndet të gjithë dhe shkon në dhomën e gjumit. Si duket biseda kishte vazhduar prapa shpine dhe ndokush kishte filluar endjen e krimbit të dyshimit.

Ditët po kalonin njëra pas tjetrës. Familjet nuk mungonin në asnjë vizitë mujore. Të burgosurit Shar Ala i kishte skaduar afati i burgut, por e kishin mbajtur edhe një muaj, meqë nuk iu kishte llogaritur koha e kaluar në izolim. Pas tij pritej të liroheshin Xhat Vaja, pastaj Sak Dermi, Eknat Malmiri e ndonjë tjetër. Asnjëri nga të burgosurit nuk kishte kërkuar amnisti dhe asnjëri nuk priste ndonjë shkurtim eventual të afatit të qëndrimit në burg.

Kalitja revolucionare në burg kishte dhënë rezultate. Të burgosurit politikë shqiptarë mbaheshin të fortë, të vendosur dhe të pathyeshëm. Bindja për pathyeshmërinë ishte në shpërpjesëtim me realitetin, mirëpo ishte ajo ana e jashtme e përcaktimit revolucionar, e cila rrinte në kokën e secilit. Eknatit nuk i pëlqente teatralizmi naiv i disa të burgosurve, as rrahagjokësia në stilin, **nuk mund të na dënojnë me burg, aq sa jemi në gjendje të mbajmë.**

Një ditë, në kohën kur të burgosurit e Pavijonit gjysmë të hapur shkojnë në punë, Eknat Malmiri heton se e ka harruar çelësin e arkës, ku ndodhej sheqeri dhe kafeja. Polici nuk lejonte kthimin në pavijon, dhe atë ditë ai dhe të burgosurit e tjerë kishin mbetur pa pirë kafënë. Në orët e pasditës, Eknati ia kishte dorëzuar çelësin Jahë Zerit, i cili përkujdesej për artikujt ushqimorë të të burgosurve politikë të katit të parë të Pavijonit. Një ditë tjetër fare befasisht ishte zënë me Xhat Vajën dhe Sak Dermin, lidhur me radhën e përgatitjes së ushqimit të drekës. Nuk kishte bërë asnjë pikë faji, por kishte hetuar se diçka nuk shkonte. Fillon të dyshojë në krijimin e paragjykimeve dhe fjalëve që mund të fliteshin prapa shpine. E kishte kuptuar se diçka sado e padukshme ishte thyer, dhe më kot po mundohej të gjente ndonjë shkak të ndonjë dyshimi të qëndrueshëm. Ngado që i studionte rrethanat arrinte në përfundim se po vetizolohej ose po e izolonin. Meqë kishte kredo dhe krenari të ligjshme të njeriut, i cili nuk i kishte shkaktuar dëm askujt, ai nuk e shtron për diskutim fare çështjen e vellos së dyshimit. Merakosej për vetveten dhe për shokët. Burgu, në një masë i kishte zvetënuar të gjithë, ndërsa ata nuk e kuptonin dot, ose bëheshin se nuk e kuptonin, ose luanin rolin e revolucionarëve të pamposhtur, ashtu sikurse kishin lexuar nëpër romane.

Me rastin e vdekjes aksidentale të profesorit Hari Oxha, një titist i përbetuar, Metë Zeri kishte mbajtur një fjalë para të burgosurve politikë të Pavijonit, në kohë të pushimit, duke vënë në spikamë të metat dhe qëndrimin antikombëtar të profesor Harit, jo vetëm ndaj Lëvizjes së vitit 1981, por edhe më pas. Meta, po ashtu ia kishte vënë në spikamë edhe ndonjë meritë por të pamjaftueshme në krahasim me dëmin që iu kishte sjellë ai proceseve politike në Kosovë. Eknati e sheh të arsyshme për t`iu treguar shokëve të burgut, se ai ishte ardhës në Qytezë dhe madje as e njihnte si duhet Hari Oxhën dhe nuk kishte kurrfarë lidhje gjaku apo miqësie me të. Pavarësisht nga të gjitha dikush kishte gjuajtur edhe ndonjë fjalë të pamatur, por Eknati nuk kishte arsye të hidhërohej, sado që nuk e shihnte të rrugës ta bindte asnjërin në të vërtetën e tij.

Asokohe heton se ushtat po thyheshin pa nevojë. Ishte një hije e ligë që endej me neveri dhe pa kurrfarë baze për ndonjë dyshim. Kishte filluar të mendonte se mllefi dhe bezdia e të burgosurve shprehen edhe me agresivitet spontan dhe me urrejtje krejtësisht të paarsyeshme, nganjëherë edhe krejtësisht të pakontrollueshme. Nuk ishte hera e parë që kishte hasur në të burgosur të tillë. E merrte me mend se qëndrimi i tij i papërkulur, ndoshta edhe paksa mospërfillës ndaj ndonjë të burgosuri të caktuar, kishte lënë përshtypje të keqe. Mirëpo nuk e shihnte të rrugës t`i kërkonte falje askujt, sepse me vetëdije asnjërit prej tyre nuk i kishte punuar asnjë padrejtësi. Puna e përditshme në Pavijonin e prodhimit të shtyllave të betonit nuk linte shumë hapësirë për komentime dhe bisedë në mes të burgosurve. Puna fizike ia kishte kthyer paksa forcën, por shëndeti nuk e mbante. Me kohë kishte hetuar frymëmarrje të rënduar në mushkëri, ndërsa herë-herë edhe sulme që manifestoheshin me dhembje në gjoks. Disa kohë kishte vuajtur edhe nga prostata, por meqë punonte dhe djersitej tërë

ditën, kishte filluar të përmirësohej dukshëm.

Metë Zeri kishte probleme me ngushtimin e arterieve në këmbë. Ai kishte dhembje dhe shtangime të herëpashërshme në to, sidomos kur ndërronte moti. Shpeshherë shokët i bënin masazh, meqë kohë pas kohe mezi ngritej. Xhat Vaja, pas vdekjes së vëllait fillon të brengoset tej-mase. Ai ishte ndër të vetmit nga të burgosurit politikë që pinte duhan pa ndërprerë. Edhe ai vuante nga sëmundjet e mushkërive, por nuk jepej.

Hilë Dani vuante nga reuma e thellë. Ai kishte kaluar dhjetë vjet në burg dhe doemos se do të kishte pasoja të rënda shëndetësore. Mirëpo Hila ishte i fortë dhe i përballonte të gjitha. Të tjerët ishin të rinj dhe ende nuk i kishin identifikuar sëmundjet e tyre.

Ekmati heton se te secili i burgosur izolimi shumëvjeçar kishte lënë pasoja, por asnjëri prej tyre nuk ishte në gjendje të pranonte se burgu edhe padashtas ka ndikuar keq në baraspeshën shpirtërore. Fiton përshtypjen se më së keqi kishin pësuar ata që mundoheshin me çdo kusht të tregoheshin të pathyeshëm dhe qëndrestarë të përkortë. Nga ky kënd i vrojtimit të baraspeshës psikike të të burgosurve, Ekmati kishte hetuar se burgu megjithatë kishte lënë dhe do të linte vurrata të pandreqshme, te secili. Ato do të shpreheshin te dikush më shumë e te ndonjëri më pak. E merr me mend se nuk kishte shpëtuar as vet nga katrahura. Dhe pikërisht kur konstatonte se ishte më i drejti dhe më pak i ngarkuar se të tjerët, dyshonte në vetveten. Nuk i dukej se kishte fare faj se e kishin dënuar me grupin e quajtur PKMLSHJ, e jo me GMLK. Nuk i dukej fare e rëndësishme, sepse e kishin dënuar për propagandë armiqësore e jo për vepër penale të bashkimit kundërrevolucionar. Edhe pse këto dallime për dikë tjetër ishin dallime të mëdha. Nga kjo mund të konkludohej se ishte dënuar një profesor për propagandë armiqësore. Dhe krejt kjo sikur nuk hiqte peshë, edhe pse

ai qe dënuar edhe tri herë të tjera më parë, ndërsa shkalla sipërore e dënimit tetë vjet për propagandë armiqësore nga neni 133 i Ligjit Penal të Jugosllavisë, nuk ishte dhënë ndonjëherë në praktikën gjyqësore penale jugosllave. Kjo askujt nuk i bënte përshtypje. Eknati e kupton me kohë se mania e pashërueshme e disa të burgosurve për të imponuar autoritetin e tyre, duke u mbështetur në grupin të cilit i takonin apo me lartësinë e dënimit, ishte mani kallpe dhe nuk mund t'i bënte ballë gjykimit të shëndoshë. Kishte në mesin e të burgosurve edhe të atillë që ishin dënuar 13 dhe 15 vjet burg, por ishin penduar dhe nuk kishin mbajtur as dy të tretat e dënimit. Edhe pse për këso gjëra nuk flitej haptas, cilësimet dhe etikimet e tilla ishin pjesë përbërëse e bisedave ditore, pjesë e thashethemeve dhe inateve personale, pjesë e zvetënimit dhe e degradimit të jetës njerëzore nëpër burgje.

Shumica e të burgosurve politikë, sipas mendimit të Eknat Malmirit arrinin ta ruanin baraspeshën shpirtërore. Nganjëherë dyshonte në vetveten dhe të gjitha dyshimet e dukeshin të paragjykuara. Nganjëherë mendonte se burgju i kishte lënë vurrata të pariparueshme. Ndoshta vetë kishte pësuar me keq nga të tjerët, andaj edhe të gjithë i dukeshin të tillë. Mbase vetë ecte me duar për tokë dhe të tjerët i dukeshin se po preknin qiellin me kokë.

Pasiqë kishte vërejtur disa dyshime të caktuara nga shokët, Eknati fillon një vetizolim të pahetueshëm. I kthehet leximit dhe studimit. Rezervohet paksa nga bisedat dhe nuk çan kokën për të treguar vendosmëri në bindjet dhe në të vërtetën e tij. Punët kur nuk shkojnë mbarë, janë të kota përpjekjet për t'i vënë në binarë. Veprimtaria ilegale, arratia, burgju torturat fizike dhe shpirtërore nuk e kishin kursyer, dhe duke i menduar të gjitha këto, ai nxirrte përfundime pesimiste. Nuk ishte më Eknat Malmiri i ilegales, i kohës kur mendonte se mund të bënte gjithçka

dhe nuk do të hetohet. Nuk ishte më as luftëtari që para kohe kishte marrë pushkën çlirimtare, por nuk e kishte shkrepur. Nuk ishte më as Eknat Malmiri i burgut të Prishtinës apo i Gjurakut. Për çdo vit kishte sharruar thellë e më thellë, ashtu sikurse zakonisht sharrojnë njerëzia nga viti në vit, dhe një ditë gëdhijnë pleq të kërrusur, të tretur dhe të harruar nga të afërmit. Jeta po kalonte. Ishte në prag të dyzetave. Askund nuk kishte arritur. I dukej se në burg kishte lindur, në burg ishte rritur dhe krejt e kaluara gjasonte me një ditë të rëndë dhe të njëtrajtshme të burgut. Përjetonte çaste fatale të vetmisë dhe nihilizmit meqë vërente padrejtësitë që iu bëheshin të gjithë të burgosurve pa dallim. Fillon të mendojë edhe për padrejtësitë që iu kishte shkaktuar sa e sa të tjerëve, duke u munduar për ta ruajtur çështjen dhe militantizmin, të cilat tanimë i dukeshin të zbehta. Ishin të tjerë ata që i kishte caktuar koha, apo që ishin vetëpërcaktuar për t`u marrë me punët e mëdha. Hierarkia ekzistonte madje edhe në burg. As aty nuk trajtoheshin të gjithë njësoj. Dikush duhej të ishte lider, dikujt duhej t`i dëgjohej fjala, dikush dikujt duhej t`i jepte llogari, dikush dikujt duhej t`i nënshtrohej. Punët e tilla i dukeshin pa kuptim, vepra të mjera njerëzish me shpresa të thyera, por me besim të plotë në çështjen, të cilën mbase edhe nuk e kishin kuptuar drejt.

Kishte filluar të rilexonte veprën **Kështu fliste Zaratustra**. Përkthimi në gjuhën shqipe kishte shumë të meta dhe paqartësi. E kishte lexuar më parë në gjuhën serbokroate dhe që në faqet e para vëren sa shumë kishte humbur ajo vepër në përkthim. Mbase edhe përkthimi serbisht nuk ishte shumë i mirë, por atij i kishte bërë përshtypje.

-Vende-vende është krejtësisht konfuz, i thotë një ditë Sak Dermi.

-Edhe ashtu kjo vepër është reaksionare dhe nuk meriton të lexohet, ia kthen ai.

-Ndërsa unë dua të them se përkthimi shqip është i mangët dhe vende-vende nuk kuptohet esenca e meditim-it filozofik të Niçës, thotë Eknati duke e ngarë me qëllim bisedën.

-Ta thashë mendimin tim, shoku Eknat. Unë e kam lexuar si literaturë, kur jam regjistruar në shkallën e tretë në Zagreb, përndryshe nuk do ta lexoja.

-Përse nuk do ta lexoje?- insiston Eknati.

-Ta thashë, është vepër reaksionare.

-Cili na qenka, pra, ky reaksionarizëm, a mund ta dëshmosh me disa fjali? -pyet Eknati.

-Po ti e di më mirë se unë se Niçe është reaksionar. Kështu ka thënë edhe shoku Lenin e shumë marksistë të tjerë.

-Mua nuk më intereson se ç'ka thënë Lenini, por nëse mbahesh se e ke lexuar, nëse vërtet e ke lexuar, atëherë profesori i filozofisë marksiste do të duhej t'ia zbulonte të metat dhe dobësitë reaksionare, këtij mendimtari shumë të madh.

-Nuk është mendimtar i madh, thotë Saku, duke i bërë bisht pyetjes.

-Nuk është madje fare mendimtar, ndërhyjnë Xhat Vaja.

-Po a keni fare shpjegim për këto konstatime?

-Nuk meriton të lexohet dhe pikë. Këto vepra i lexojnë revizionistët dhe ata që nuk e njohin filozofinë marksiste, përfundon Xhat Vaja. Eknati e kuptonte se po e tepronte në të drejtën e tij, por egoja e tij kurrë nuk do të pranonte të lëshonte pe para pikëpamjeve të tilla, tipike dogmatike.

-Nga e di ti që këto vepra i lexojnë revizionistët dhe cilët janë ata, nëse janë këtu, sipas teje? insiston Eknati. Asnjëri nuk kishte folur, ndërsa Eknati kishte vazhduar bisedën mbështetur në shtrat.

-Dogmatizmi, sipas mendimit tim, për veç shumë

kufizimeve ka edhe një të metë naëve, të pandreqshme. Nëse dogmatiku zihet ngusht, ashtu sikurse zakonisht janë gjithnjë të ngushtë dogmatët, ai refuzon, imponohet, kërcënon dhe përdor pjesën e vet të egër, të paemancipuar, për të mbrojtur bindjet statike, të ngurta dhe shterrepe...

-Sipas teje, unë qenkam i tillë, thotë Sak Dermi, ndërsa Xhat Vaja ndez një cigare dhe del në korridor, meqë nuk lejohej tymosja e duhanit në dhomë.

-Më vjen shumë keq nëse deri tani nuk e ke kuptuar, ndërsa unë ta kam thënë edhe sa e sa herë, terthorazi.

-Je më i vjetër se unë, shoku Eknat, je baba i pesë fëmijëve dhe e di se je i mërzitur, ndërsa unë jam mësuar t' i fal njerëzit që gabojnë, thotë Saku, asnjëherë i gatshëm për të lëshuar pe. Ti edhe po të më biesh, edhe po të më fyesh, unë nuk të kthej, as dorë, as fjalë, vazhdon më tutje Saku.

-Nëse nuk më hidhërohesh, do të them edhe diçka, kërkon leje Eknati.

-Thuaj çfarë të do zemra, shoku Eknat.

-Unë e çmoj Sak Dermin shqiptar, Sak Dermin revolucionar, por nuk e duroj dot Sak Dermin dogmat, të mangët, statik, sepse si i tillë nuk i duhesh as vetvetes e lërë më kombit. Dhe, ky statizmi njëdimensional i mendimeve është pjellë e filozofisë sate marksiste dogmatike, jo marksiste dialektike. Ti pajtohesh me mësimet e marksistëve vetëm pse ata i mendon të pagabueshëm, ose të kanë bindur se janë të tilla, ndërsa unë shkoj më tutje. Pikë të orientimit kam filozofinë materialiste, që nuk do të thotë me çdo kusht të jetë edhe marksiste, sepse materializmi ishte shumë kohë para Marksit, edhe pse e pranoj se askush në botë nuk e njohu si Marks i filozofinë materialiste. Unë fuqisë time të logjikimit autentik ia nënshtroj çdo pjesë të leximit, qoftë të klasikëve, qoftë të filozofëve të tjerë, të cilët ti dhe dogmatët si ti, nuk i lexoni.

Dhe, vetëm nëse mendimi i tillë më bind, në suaza të perceptimit tim vrojtues filozofik, unë bëj tutje, në të kundërtën, e lë veprën, qoftë edhe **Anti-Duringun** e Engelsit, të cilën ti kurrë nuk e ke kuptuar dhe nuk do ta kuptosh, edhe po ta mësosh përmendsh, sepse thjesht është vepër konfuze dhe mendoj se konfuziteti nuk ka të bëjë me përkthimin...

-Më fal, shoku Eknat. Nuk jam në gjendje të dëgjoj,- thotë dhe del në korridor.

Sak Dermi e kishte kuptuar se Eknat Malmiri kishte lidhur inat dhe në raste të tilla ai e dinte se Eknatin nuk e luaje dot prej vendit, edhe po të mos kishte të drejtë fare, lërë më kur ai e zotëronte bisedën. Biseda që Eknat Malmiri kishte pasur me Sak Dermin, sikur i kishte ftohur përfundimisht marrëdhëniet shoqërore jo vetëm me Sakun por edhe me Xhat Vajën e me disa të tjerë.

Saku ishte shok i dashur dhe nuk hidhërohej. Në raste të tilla tërhiqej por gjithnjë fillonte i pari bisedën. Fliste sikur të mos kishte ndodhur asgjë dhe nuk mbante asnjë pikë hidhërimi. Kjo ishte epërsia e tij në krahasim me Eknatin, mbase dhe me disa të burgosur të tjerë. Eknati ishte penduar, meqë nuk iu kishte përmbajtur maksimës së Eskilit të Madh- **Mos e tepro në të drejtën tënde!** E kishte tepruar dhe do ta tepronte sa e sa herë, edhe pse rezultatet e teprimeve të tilla jo vetëm një herë i kishte korrur së bashku me farën e egjrit, që shumohej si fara e sinapit.

Ishte sensibilizuar tejmasë. Kishte një natyrë të çuditshme të kundërvënies. Nuk e duronte dot padrejtësinë, por as fodullëkun. Nuk pajtohej në asnjë mënyrë me mënyrën dogmatike të qasjes ndaj filozofisë marksiste. Kishte filluar ta humbiste ekuilibrin e viteve të para në burg. Fillon të dyshojë në vetvete, duke arritur në përfundim se ndjeshmëria e tij ishte bërë më e hollë se cipëza e qepës. I kujtohet një fjalë e urtë e Besëlidhjes së re:

Nuk e sheh buallin në syrin e vetë, ndërsa vëren lëmishten në syrin e vëllait. Kishte mjaftuar një mendim kuturu i Sak Dermit dhe ai i kishte dhënë dimension të një bisede tejet serioze. Iu kishte kërkuar falje Sak Dermit dhe Xhat Vajes, por asnjëri nuk i kishin dhënë fare rëndësi konfliktit të mendimeve.

Uniteti me përmbajtje kombëtare i të burgosurve politikë ishte pika e përbashkët, të cilën e ruanin të gjithë, dërsa dallimet ideologjike kishin filluar të sheshoheshin, si rezultat i fillimit të pëmbysjes së Lindjes komuniste. Komunizmi i vërtetë, sipas ideologëve shqiptarë ishte aplikuar vetëm në Shqipëri. Dhe ishte shumë e vogël Shqipëria e mjerë për ta mbartur mbi supë tërë atë alamet komunizmi, që kishte përfshirë më shumë se gjysmën e vendeve të botës. Perestrojka po ia vuloste fatin komunizmit. Këtë pak më heret se të tjerët e kishte kuptuar Eknat Malmiri.

-Më duket se po i vjen fundi komunizmit të tipit të Bashkimit Sovjetik dhe vendeve të Lindjes, i kishte thënë një ditë Eknati Metë Zerit, derisa po pushonin në dhomë, në orët e pasdites.

-Nuk besoj se do të ketë ndonjë përplasje reale, sado që Perestrojka e Gorbaçovit është Kali i Trojës, në botën e Lindjes. Forcat e vërteta marksiste leniniste në Bashkimin Sovjetik, nëse janë të mirëfillta, do të kenë rast të konsolidohen dhe të kthjellën. Në të kundërtën, nuk di çka them.

-Ditë e më tepër po dëshmohet se marksizmi i vërtetë ekziston vetëm në Shqipëri. Shqipërisë i takon të vihet në krye të proletariatit ndërkombëtar thotë Xhat Vaja.

-Shqipëria nuk përfaqëson ndonjë forcë, sepse bllokada socialimperialiste ditë e më tepër po e varfëron vendin, ndërsa izolimi total mund të ndikojë në rritjen e reaksionit, vazhdon bisedën Eknat Malmiri.

-Shqipëria është shteti me stabilitetin më të madh ekonomik dhe shoqëror në mbarë botën. Kriza që i ka

kapluar vendet revizioniste, nuk mund të shfaqet në Shqipëri, në asnjë formë, sepse nuk ka vegetacion, nuk ka kundërthënie që do të prodhonin kriza të tilla, ndërhyt në bisedë Sak Dermi.

-Më duket se edhe Shqipëria e ka dobësuar tehun e kritikës kundër Lindjes dhe Perëndimit. Kam frikë se edhe atje po vlon diçka në heshtje të thellë, thotë Eknati.

-Të jemi realistë, thotë Metë Zëri dhe pas pak shton. Sado që Shqipëria ka krijuar një sistem centralist të qëndrueshëm dhe po e mban stabilitetin në vend, nuk do ta ketë lehtë në të ardhmen.

-Nësë me lejoni për një korrigjim në aspektin e formulimit gjuhësor, ndërhyt Sak Dermi dhe vazhdon, duke iu drejtuar Metë Zerit. Nuk është fjala për një sistem të qëndrueshëm centralist, por për pushtetin e diktaturës së proletariatit.

-Kjo është krejt e njëjta vetëm se e thënë me fjalë të tjera, ndërhyt Eknati.

-Ose, thënë ndryshe, një pushtet centralist i tipit sovjetik të kohës së Stalinit. Meta nuk e kishte shprehur mendimin me qëllim. Sa herë që bënte pushime të tilla, ai nuk dëshironte ta ngiste më tej bisedën për çështje që nënkuptoheshin. Bisedat me karakter politiko-ideologjik në radhët e të burgosurve politikë, ishin tema që nuk mund të anashkaloheshin, për shkak se çdo ndryshim në marrëdhëniet ndërkombëtare rrezikonte Shqipërinë dhe shqiptarët përgjithësisht. Shqipëria kishte mbetur qyqe e vetme. Edhe kundër lindjes komuniste, edhe kundër botës kapitaliste. Ajo vazhdonte të gjallonte në gojën e ujqve, e rrethuar nga të katër anët. Gjasët për të mbijetuar ishin kurrëfare, por këto dyshime Eknati nuk i thoshte hapur, meqë ato do të kualifikoheshin si mendime revizioniste dhe do të interpretoheshin si tradhti ndaj çështjes...

Nga dita në ditë, po vinte edhe dimri. Ditët ishin shkurtuar dhe acari siberik kishte filluar të shtrihej në fushën e paskajshme të Panonisë. Vjeshta e atij viti kishte qenë tejet e frytshme, sidomos në tokën pjellore të Vojvodinës. Një hektar sillte 10 deri në 12 mijë kilogramë misër. Patatja kishte shënuar rendiment rekord. Po ashtu rekord kishte shënuar edhe prodhimi i pemëve dhe i perimeve. Eknatit i bënin përshtypje sidomos kungujt e mëdhenj. Një bujk vojvodinas kishte prodhuar një kungull 170 kilogram. Ai kishte thyer rekordin në rritjen e peshës së një kungulli. Misri lidhte katër deri në pesë gjashtë tramakë. Fusha e begatshme e Vojvodinës prodhonte edhe kumbulla të mëdha amerikane, rrush të verës së bardhë, dardhë e mollë dhe pothuajse të gjitha llojet e pemëve dhe të perimeve. Një hektar tokë, arrinte të prodhonte deri në dyzet tonë karrota të kuqe.

Vojvodina dhe përgjithësisht ultësira e Panonisë ishte vendi i rendimenteve më të larta të prodhimeve bujqësore në tërë territorin e Jugosllavisë. Mirëpo bujqit e Vojvodinës ankoheshin në taksat e mëdha dhe çmimet shumë të ulëta, me të cilat shteti ua blinte prodhimet. Ata kishin filluar edhe organizimet e para sindikaliste, për të mbrojtur prodhimet. Për të larguar vëmendjen e klasës punëtore nga problemet e vërteta, shteti kritikonte nacionalizmin dhe separatizmin. Për t'i ruajtur favorët dhe klasën sunduese në fuqi, komunistët serbë kishin përforcuar reformat centraliste duke filluar edhe kufizimin e kompetencave të republikave e sidomos të republikës së Sllovenisë e cila kishte arritur zhvillimin më të lartë ekonomik në vend. Politikanët nacionalshovinistë serbë mundoheshin me çdo kusht ta ruanin hegjemoninë e tyre, sidomos në armatë, në punët e brendshme dhe në politikën ekonomike të vendit. Pavarësisht nga të gjitha, Jugosllavia ishte e mbarsur me probleme të thella kontraktore, sidomos të natyrës nacionale. Në regjistrimin e

fillimit të viteve tetëdhjetë, nuk kishte shënuar ndonjë rritje numri i të deklaruarve jugosllavë, kështu që përpjekjet për të konstituar një komb të ri, hibrid, sllav, nuk kishin dhënë rezultate të dëshirueshme. Popujt sllavë po i riktheheshin identitetit të tyre të dikurshëm feudal, duke aspiruar edhe pavarësi nga federata. Nga frika e arsyeshme e dekompozimit të Jugosllavisë, nacionalistët serbë bënë përpjekje që të eliminonin dy krahinat autonome të cilat kishin status dualist, në kuadër të sovranitetit të Jugosllavisë, por edhe të Serbisë.

Ditën e 30 nëntorit të vitit 1987, Eknati me të burgosurit e tjerë kishte shkuar si zakonisht në repartin e prodhimit të elementeve dhe shtyllave të betonit. Përveç Metë Zerit dhe Sak Dermit, në atë repart punonin edhe Jahë Zeri, Xhat Vaja, Veb Celi, Kadir Caku dhe Bajrë Dermi. Koha kishte filluar të ftohej. Puna në betonim ishte vështirësuar sado që punohej pandërprerë edhe në kushte të temperaturave të ulëta, meqë me ujin përzihej një sasi e lëngut antifriz. Kishin punuar si zakonisht, ndërsa në orën e caktuar gardiani kujdestar i përcjell në Pavijon. Pas rreshtimit për të hyrë në ambientet e Pavijonit një i burgosur vojvodinas afrohet në këndin e lajmërimeve në korridor. Pas pak thërret me zë tre veta, të cilët ishin amnistuar. Në mesin e tyre përmend edhe emrin e Eknat Malmirit. Derisa ai kishte shtanguar nga lajmi i papritur, te tabela e lajmërimeve afrohet edhe Jahë Zeri.

-Po, thotë, pasi e lexon vendimin, dhe shton, qenka e vërtetë.

-Si është e mundur, unë nuk kam kërkuar falje, thotë Eknati, ndërsa të burgosurit politikë shqiptarë, në dukje, nuk i kishin dhënë fare rëndësi lajmit. Eknati ishte turbul-

luar tejmasë. Ishte afruar edhe vetë te tabela dhe kishte lexuar vendimin e instancës amnistuese të RSFJ-së e cila, me rastin e festës së 29 Nëntorit, Ditës së Republikës, urdhëronte ndërprerjen e mëtejme të dënimit për Eknat Malmirin dhe dy të burgosur të tjerë vojvodinas.

-Si nuk gëzohesh, or njeri ! dëgjon zërin e një të burgosuri serb.

-Përse të gëzohem, unë edhe ashtu kam kaluar nëpër burgje gati gjashtë vjet pa asnjë faj. Do të kalonin edhe katër muaj, tekefundit.

Të burgosurit politikë me kohë ishin larguar. Eknati kishte mbetur vetëm. Edhe atë natë të rëndë si tunxhi duhej ta kalonte në mesin e shokëve të cilët ishin tërhequr, me të dëgjuar lajmin për amnisti. Vetëm Bajrë Dermi iu kishte afruar dhe kishte shfaqur mbështetjen e tij.

-Më vjen tepër rëndë, thotë Eknati, dhe vazhdon. Nuk kam kërkuar falje dhe me sa di unë nuk ka kërkuar falje askush nga familja. Për mua është befasi e tmerrshme, edhe pse po i vuaj muajt e fundit.

-Mos ia var veshin askujt, thotë ai.

Eknati ndihej tejet i shqetësuar dhe i befasuar. Duke qenë se asnjëri nga shokët nuk vinte, jo për të uruar, por as për të shprehur ndonjë fjalë miradie, ishte shtrirë në shtrat dhe po mendohej.

Tani kishin dalë sheshit paragjykimet e disa shokëve të burgut. Amnistia interpretohej në mënyra ndër më të ndryshmet. Koha nuk priste. Ishte ngritur nga bezdia dhe kishte kërkuar nga secili shokëve që pas darke të tuboheshin në dhomë meqë i takonte ta thoshte një fjalë para të gjithëve.

-Mirë që je liruar, s` ka kurgjë të keqe, i thotë Metë Zeri, por disi ftohtas. Xhat Vaja nuk flet fare. Sak Dermi dredh mustakun dhe aprovon mendimin e Metë Zerit. Kadir Caku uron, ndërsa ndonjë tjetër tregohet i painteresuar. Të burgosurit e tjerë serbë dhe hungarezë uronin

prej së largu dhe shfaqnin pëlqimin e tyre. Serbi Sava Shantiq, herë-herë bisedonte me të dhe e kishte hetuar shqetësimin e Eknatit.

-Po unë pritja që të gjithë ju të gëzoheshit, sidomos ti. Përse nuk po ndodh kjo, kusho, ia kthen Eknatit. Fjalën kusho, ai nuk e fliste me qëllim të keq, ashtu i thërriste edhe të burgosurit e tjerë, por ajo fjalë, atë natë të ligë, tingëllonte neveritshëm.

-Përse të gëzohem, or shok. Nuk kam kërkuar falje. Nuk kam bërë faj, edhe pse po bëhen gati gjashtë vjet në burg.

-Nuk e kuptoj, mor vëlla, çfarë të keqe ka nëse të lirojnë para kohe. Ky është satisfaksion moral, sidomos nëse nuk ke kërkuar falje. Unë nuk po ju kuptoj.

-Edhe unë nuk po i kuptoj të gjitha, por ja që amnistia më ka befasuar më shumë për të keq, sesa të kishte ardhur ndonjë vendim për ngritje të dënimit.

Eknati ishte mbushur mllef e pezëm. Mosbesimi mbase edhe paragjykimi i tij për disa nga shokët e burgut, e shkallmonte. Ishte në gjendje tejet të rëndë shpirtërore edhe për faktin që me të gëdhirë gardianët do ta nxirrnin jashtë. Nga t` ia mbante? Nuk ishte i sigurt se kishte të holla të mjaftueshme për biletë kthimi deri në vendlindje. Duhej të përgatiste rrobat. Kishte edhe shumë libra dhe rraqe të tjera.

Pas darke të gjithë ishin tubuar në dhomë ku flinte Eknati, Sak Dermi dhe disa të burgosur të tjerë

-Më vjen keq për amnistinë, kishte thënë dhe pas pak kishte vazhduar. E shoh të arsyeshme t` iu tregoj sinqerisht si shoku shokëve, se as unë, as me dijen time, apo me lejen time, askush nuk ka kërkuar falje.

-Unë nuk shoh ndonjë problem në këtë mes. Të uroj shëndet dhe fat ty dhe familjes, thotë Metë Zeri, ndërsa të tjerët, përveç Bajrë Dermit, shikojnë kokulur.

-Tash e lirojnë edhe Sak Dermin, thotë Jahë Zeri me qesëndi.

-Unë nuk pres të më falin asnjë ditë, thotë Saku duke dredhuar mustakun.

-Është çështje e tyre kë e lirojnë. Dikë e lirojnë, dikujt ia rrisin dënimin, thotë Xhat Vaja dhe shton: Mirë është që po shkon te fëmijet. S` ke çka bën!

Të tjerët nuk kishin folur. Ndërkohë largohen qetas. Duke qenë se në kujdestari ishte një polic vojvodinas i cili sillej me korrektësi me të burgosurit politikë shqiptarë, Eknati lajmërohet te gardiani, të cilin e quanin Tijaniq. Kërkon nga ai që brenda mundësive ta lejonte për pesë minuta të përshëndetej me shokët e pavijonit në katin përdhes. Komandiri Tijaniq përnjëherë ia plotëson kërkesën.

-Jo pesë po dhjetë minuta i ke afat. Në rast se të takon ndonjë gardian tjetër, ti nuk më ke pyetur, apo? Eknati e falënderon gardianin kujdestar dhe futet në Pavijon. Përshëndetet me Jak Krasin, Shab Shalën, Hilë Danin, Zijad Hoxhën, Bejë Tahën dhe Ret Metin.

-Do të ishte fat po të na lirojnë të gjithëve, thotë Hilë Dani derisa po ndaheshin duke u përqaftuar. Eknati kishte falënderuar edhe njëherë gardianin Tijaniq. Në dhomë takon Bajrë Dermin, i cili kishte marrë disa pako me qëllim që t`i ndihmonte në radhitjen e gjësendeve personale dhe librave që do t`i merrte me vete. Pas mesnate kishte rënë për të fjetur.

Lirimi i papritur

Në orën pesë të mëngjesit, bie alarmi i zgjimit. Eknati nuk kishte fjetur fare. Ishte përshëndetur me të gjithë të burgosurit politikë shqiptarë, të cilët ishin nisur për në punë. Kishte ngelur në Pavijon vetëm Sak Dermi, meqë atë ditë ishte pastrues, kujdestar.

Në orën shtatë gardiani kujdestar e urdhëron të niset. Eknati kishte ngarkuar në supe një çantë sportive të mbushur përplot rraqe dhe në duar mbante një pako me libra dhe shënime. Në dalje, te dera, takon kryepolicin e burgut malaziasin Martinoviq, i cili shtiret sikur habitet kur merr vesh për amnistinë.

-Ty të kanë gjetur për të amnistuar. Diellin atyre atje lart.

-Ja që ndodhin edhe gabime të tilla, -ia kthen Eknati.

-Me sa di unë po hiqet neni penal propagandë verbale, shpjegon Martinoviqi, duke ndërruar tërësisht qëndrimin. Ke fat, thotë ai.

-Më fatlum do të isha po të mos më kishin falur asnjë ditë, thotë Eknati.

-E marr me mend!

Eknati nuk kishte folur, ndërsa Martinoviqi pyet gardianin kujdestar se a është kontrolluar i burgosuri Eknat Malmiri, i cili po lirohej nga burgu.

-Ky po shkon në shtëpi, për se ta kontrollojmë, thotë ai.

-Pikërisht pse po shkon në shtëpi duhet kontrolluar, librat, shënimet dhe të gjitha gjësendet, a po kupton?- i drejtohet me zë autoritar Martinoviqi, varësit të tij që i kishte hapur sytë dhe shikonte hutueshëm.

Martinoviqi kishte kontrolluar me kujdes të gjitha librat dhe kishte ndarë pothuajse të gjitha fletoret e shënimeve, përkthimet, recensionet e shumta.

-Pasi t`i kemi kontrolluar mirë e mirë, do t`i dërgojmë me postë thotë ai, duke veçuar pesë fletore me shënime dhe dy libra në gjuhën hungareze, që Eknati i kishte marrë në Suboticë. Librat e kishin vulën e burgut.

-Janë përkthime nga gjuha hungareze, nuk ka asgjë të ndaluar, i thotë Eknati.

-Unë nuk di as shqip as hungarisht dhe këto mbesin këtu, ndërsa ti je i lirë të udhëtosh për në shtëpinë tënde.

Ekmati sërish kishte insistuar, të paktën, për përkthimet. Martinoviqi ia zgjat dorën, duke i premtuar se fletoret e shënimeve do t`i merrte pas dy tre muajve, me postë.

- Bëhu i mirë dhe kupto se jemi shumë të fortë, sidomos tani!- i thotë në fund. Kishte mbetur i hutuar para dyerve të Burgut të ri. Nuk kishte fare ide se nga duhej të nisej. Si do të shkonte në stacion?

Ishte nisur në rrugë të madhe, ngarkuar me rraçe dhe me zemër të thyer për shokët dhe shkrimet që ia kishin ndaluar në burg. I dukej se një pjesë e qenies mbetej përgjithmonë në verigat e burgut.

-Hej, shok, për ku je nisur?- dëgjon zërin e një të burgosuri vojvodinas, të cilin e njihte. Ai e kishte ndalur kamionetin.

-Jam liruar nga burgu, por nuk di si të shkoj në stacion! Ia kthen Ekmati.

-Eja i thotë i burgosuri, shofer i Pavijonit të Cimentores, që zakonisht transportonte shtylla të betonit.

-Edhe pse nuk e kam rrugën andej, do të çoj në stacion. Ekmati gëzohet tej mase. Mendon t`ia shpërblejë të burgosurit, por nuk ishte i sigurt sa të holla kishte në kovertën e kursimeve personale që ia kishte dhënë gardiani, me rastin e lirimt nga burgu. Kishte filluar inflacioni dhe dinari çdo ditë e humbiste vlerën.

-Do të qerasja, mor vëlla, i thotë të burgosurit, por nuk di a më mjaftojnë të hollat për biletë.

-Në asnjë mënyrë, ia kthen shoferi, i burgosur. Nëse nuk ke të holla të huazoj unë!

-Mendoj se më dalin, i thotë Ekmati.

Përsëendetet me të burgosurin vojvodinas dhe afrohet në peron. Pas një orë qëndrimi në stacion, merr biletën dhe vendoset në autobusin që qarkullone nga Novi-Sadi për në

Beograd. Nuk ndiente kurrfarë gëzimi. Përgjithësisht ndihej i hutuar dhe mendonte se të gjithë njerëzit e dinin se ishte liruar nga burgu. Kishte veshur rroba të vjetra, këpucë të holla vere dhe një pallto të vjetër dimri.

-Për ku po udhton o bir, e pyet një plakë, e cila ulet pranë në një stacion pa arritur në Beograd.

-Deri në Beograd, ia kthen asaj. Plaka trashalluqe filon të tregojë për hallet e veta, për pensionin, letrat, mashtrimet e zyrtarëve, sorrollatjet. Ajo dërdëlliste me zë dhe bluante pandërprerë.

Kishte arritur në Beograd. Për herë të fundit kishte qenë atje dhjetë vjet më parë, me një shokun e tij, Shet Rexhën, për të blerë disa vegla për një veturë. E dinte se ku ndodhej. Me vështirësi po i tërhiqte rraqet dhe gjësendet. Duke qenë se donte të rrugëtonte me autobus, duhej të priste deri në orën 18.00. Ishte përcaktuar të rrugëtonte në relacionin Beograd- Nish, Vranjë-Gjilan, meqë në Fushë-Kosovë, ku ndalonte treni, kishin filluar trazirat e serbëve. Gjatë ditëve të fundit me qindra syresh rrugëtonin me tren, duke protestuar në Beograd, për gjoja padrejtësitë që iu bëheshin nga shqiptarët.

Rrobat i kishte lënë në garderobën e stacionit të autobusëve dhe ishte ulur në një karrige të parkut, afër stacionit. Blen gazetën Borba, meqë nuk e gjen Rilindjen.

Në orët e pasdites e merr uria, nuk kishte ngrënë fare në darkë, as në mëngjes.

-Sa kushton një byrek? - e pyet shitësen paksa të moshur në një kiosk afër parkut. Shitësja i tregon çmimin dhe bëhet gati t`ia mbështjellë në letër byrekun e nxehtë, që ia kishte nxitur shijen.

-Sa bëjnë 17 mijë,- ia kthen Eknait i habitur.

-Bëjnë 17 mijë dinarë-ia kthen ajo paksa e hutuar.

Eknati i nxjerr nga xhepi të gjitha të hollat. Nëse një burek kushtonte aq shtrenjtë, sa do të kushtonte bileta deri në Qytezë?

-Më fal, -i thotë. Po shkoj fillimisht të pyes sa më kushton bileta, pastaj e marr byrekun.

-Merre, mor njeri byrekun, po ta fal, i thotë ajo duke mos e kuptuar shqetësimin e njeriut të panjohur, i cili fliste bukur, por të hollat i shikonte me dyshim, sikur të ishin shkronja etruske. Eknati, i zënë ngushtë, i drejtohet:

-Më fal zonjë, por shumë kohë kam qëndruar mbyllur dhe më ka humbur koncepti për vlerën reale të parave.

-Urdhëro i thotë ajo duke ia zgjatur byrekun. Eknati ia jep paratë por ajo nuk i merr. E merr byrekun dhe ulet në karrige. Shija e burekut me mish e kthen në vitet e shkuara të jetës civile.

Shkon në stacion, e blen biletën e rrugëtimit. I mbesin edhe gjysma e parave. Kthehet të shitësja, porosit edhe një byrek, ndërsa ia jep paratë edhe për byrekun që e kishte ngrënë.

-Jo! - i thotë ajo, atë ta kam falur, ndërsa këtë të dytin paguaje!

-Më dalin mjaft paratë, zonjë! u habita nga të papriturat. Shtatë vjet nuk kam pasur para në dorë.

-Prej nga je?- nëse bën të të pyes.

Eknati i rrëfen në pika të shkurtëra duke mos i treguar për çka e kishin dënuar.

-Je politik apo?

-Po, i thotë, paksa me dyshim.

Në orën 17 e 30 zë vend në autobus, pasi parapraakisht i vendos rraqet në bagazhin e autobusit. Ulet në vendin e caktuar dhe fillon të mendojë. Dëgjon zëra udhëtarësh që flisnin serbisht, por edhe shqip. Shoferi i autobusit ishte shqiptar, ndërsa konduktori serb.

Dhjetë minuta pa u nisur, shitësja serbe, ku e kishte blerë byrekun hyn në autobus, i afrohet Eknatit dhe i jep një pako të vogël me ushqime.

-Ti kesh për rrugë! Djalin e kam ushtar në Prizren. Po vinë kohë të këqija. Unë jam Marina -thotë dhe largohet.

Eknati e falënderon gruan e panjohur dhe e merr pakon e ushqimeve të freskëta. Qëndrimi i shitëses serbe i kishte bërë përshtypje të veçantë. E habit mënyra e sjelljes së saj të njerëzishme, sidomos pasi i kishte treguar se ishte shqiptar. Sjellja e saj nuk ishte në stilin e shumicës së femrave serbe, të cilat përgjithësisht i dukeshin imponuese dhe arrogante. Ato madje kanë një fjalor banal, që nuk dallon aspak prej fjalorit të meshkujve. Natyrisht se kishte përjashtime. Marina, ishte një përjashtim.

Eknat Malmiri po kthehej në Kosovë. Prapa po mbetej Serbia dhe kujtimet e hidhura të mijëra ditëve të kaluara nëpër burgje.

Për pak ditë do të mbushte dyzet vjet. Fëmijët ishin rritur. Prindërit ishin moshuar. Disa nga të afërmit dhe të njohurit kishin vdekur.

Në orën pesë të mëngjesit zbret në stacionin e autobusëve në Gjilan. Pastaj hip në një autobus që qarkullonte për në Prizren. Në orën 8, autobusi ndalon në Qytezë. Eknati i nxjerr gjësendet e librat nga bagazhi dhe nisat në drejtim të shtëpisë. Fillimisht sheh Hasim milicin i cili e shikon vengër. Më vonë sheh edhe figura njerëzish të panjohur, të cilët sikur e shikojnë me habi. Në kohën kur po drejtohej për te shtëpia takon Teki Hysin. Ai e përshëndet dhe i uron mirëseardhje.

Hap derën e oborrit dhe takon një njeri të panjohur.

-Hej, ku po don? i drejtohet ai. Ishte një punëtor krahu, që punonte në ahurin e Zanit, babait të Eknatit. Me të po shihej për herë të parë.

Hap deriçkën e bodrumit. Në përqaftim i hidhen Antiga, Arba, Labia, Kruja, Loti. Përshëndetet edhe me bashkëshorten, pastaj me prindërit. Ndërkohë përhapet

lajmi edhe te familjet e vëllezërve. Kthina e vogël e bodrumit sakaq mbushet.

Eknat Malmiri ishte liruar nga burgu.

Sërish nga fillimi....

Fëmijët i dukeshin të zbehtë, nga qëndrimi disaveçar në bodrum. Bashkëshortja sikur ishte fishkur e tretur. Nëna ishte lodhur, ndërsa babai kishte rrafshuar katin e parë të shtëpisë, të cilin e kishte nisur gjashtë vjet më parë.

Eknati ishte kthyer në Qytezë.

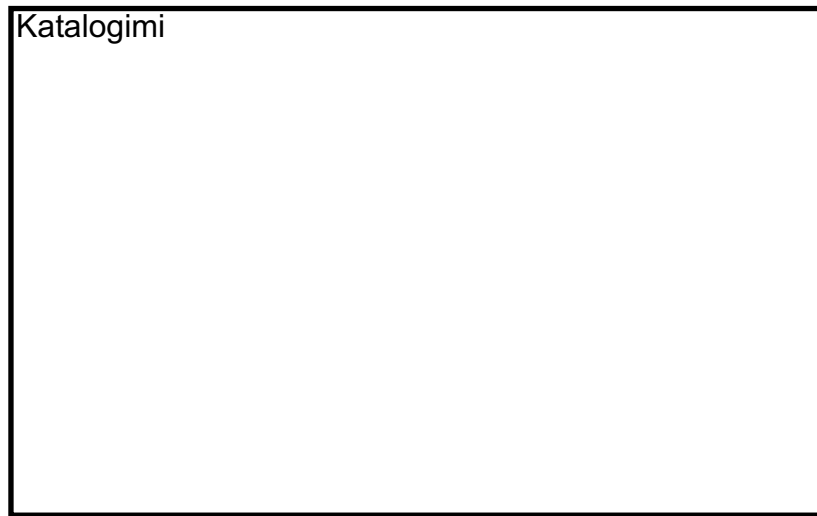
Kosova gjallonte në ardhmëni të rrethuar, të paparashikueshme....

Fund

Shtime,
tetor 1994

Përmbajtja

Një vepër faktografike e një periudhe të mundimshme...	5
Nga arratia në burg	7
Nata e parë në Burgun e Prishtinës	11
Para inspektorëve të Sigurimit	21
Pushkatimi i improvizuar	42
Vizita e parë përmes grilash	55
Te gjykatësi hetues	62
Befasi e dhunë e papritur	63
Sërish te gjykatësi hetues	67
Muajt kalojnë...	69
Sërish në hetime	73
Gjykimi dhe dënimi	79
Në SHNK të Gjurakut	83
Muajt e parë në Gjurak	93
Sprova e përkuljes	95
Greva e përçarjes	111
Në vetmi, në qeli	116
Sulmi kundër të burgosurve politikë	128
Në Burgun e Samerkanit	132
Në burgun e Suboticës, në Szabadka	149
Ditët e para dhe sfidat e reja	152
Vizitë pas nëntë muajsh	177
Greva e urisë dhe rrëfimi i Llukës	182
Klouni i mirë Meçkarov	194
Në burgun e Novi Sadit, në Ujvedek	252
Në burgun e ri të Novi-Sadit të vjetër	291
Lirimi i papritur	329

Katalogimi

